

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ЕКОНОМІКА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 25

КИЇВ
2023

УДК33(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Економіка
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 10 від 27.06.2023 р.)

**Видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка»
включено до Переліку наукових фахових видань України згідно наказу
Міністерства освіти і науки України №642 від 26.05.2014**

**Відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України
видання включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі
економічних наук (Наказ МОН України від 17.03.2020 № 409) з присвоєнням
категорії «Б»**

Видання включено до міжнародних наукометричних баз даних:
«Index Copernicus International»(Польща).

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – к.е.н., доцент І.О. Ліщинський
Заступник головного редактора – д.е.н., професор О.В. Булатова
Відповідальний секретар – к.е.н., доцент О. А. Беззубченко

Члени редакційної колегії: д.е.н., проф. О.О. Борзенко, д.е.н., проф. М.Г. Бойко,
д.е.н., проф. Й. Васілев, д.е.н., проф. С.П.Калініна, д.е.н., проф. Лизун М.В.,
д.е.н., проф. Ю.В. Макогон, доктор філософії з економіки С. Максименко,
д.е.н., проф. Т.М. Мельник, д.е.н., проф. Т.В. Орехова, д.е.н., проф. Д. Пармаклі,
д.е.н., проф. М. С. Пашкевич, доктор філософії з економіки А. Пелін,
доктор філософії з економіки Я. Половчек, д.е.н., проф. Н.В. Резнікова,
д.е.н., проф. А.В. Сидорова, д.е.н., доц. Р.О. Толпежников,
д.е.н., проф. О.Б. Чернега, д.е.н., проф. Г.О.Черніченко.,
доктор філософії з економіки Ш. Шабурішвілі

Засновник Маріупольський державний університет
03037, Київ, вул. Преображенська, 6

Офіційний сайт видання: www.visnyk-ekonomics.mdu.in.ua
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації (Серія КВ №17780-6130 Р від 06.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення № 015/26

© МДУ, 2023

ЗМІСТ

Ланська С. П., Подунай В. В. СУЧАСНІ ТRENДИ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ПРАЦІ.....	5
Цзянфу С., Зварич І., Бродовська О. ВИБІР КИТАЄМ ГАЛУЗЕЙ ДЛЯ ІНВЕСТИЦІЙ В «ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ» В ПОСТЕПІДЕМІЧНИЙ ПЕРІОД.....	15
Сарбаш С. М. ПРИРОДА МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА	24
Шлапак А. В. ГЛОБАЛЬНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФІНАНСОВОГО, ФІСКАЛЬНОГО І МОНЕТАРНОГО ДОМІНУВАННЯ: ДИЛЕМИ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ В МІЖНАРОДНИХ МАСШТАБАХ	35
Булатова О. В., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. ЦИФРОВИЙ РОЗРИВ ЧИ ЦИФРОВА НЕРІВНІСТЬ? НОВІ ВИМІРИ ГЛОБАЛЬНИХ АСИМЕТРИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ ТЕХНОГЛОБАЛІЗМУ	45
Вишняков О. В. МІЖНАРОДНА ДОПОМОГА І ПОСТВОЄННА ВІДБУДОВА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	58
Шимановська-Діанич Л. М., Лозова О. В., Барибіна Я. О., Шимановська В. Л. ТИПИ ТА МЕХАНІЗМ РОЗРОБКИ І ВПРОВАДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ КУЛЬТУР: ДОСВІД МУЛЬТИНАЦІОНАЛЬНИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЙ І СУЧАСНІ ТRENДИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В УМОВАХ ВІЙНИ	67
Федоров Е. В. СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ БЕЗПЕКОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	77
Карпенко О. І. ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА БЕЗПЕКОВИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК	90
Гапєєва О. М. ОСВІТНІ ВИМІРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК.....	108
Лизун М. В., Озарко К. С. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЄС ТА УКРАЇНИ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ.....	117
Шкурат М. Є., Юровицький Я. О. ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНОГО РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЕКОНОМІКИ	128
Шкурат М. Є., Завидовська А. О. ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ ВПЛИВУ НА МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИПТОВАЛЮТ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	135
Тельнов А. С., Решміділова С. Л. МАРКЕТИНГОВІ АСПЕКТИ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ З ВАКЦИНАЦІЇ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ ДЕРЖАВИ	147
Саврасов М. В. ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НА ТІНІЗАЦІЮ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	157
Вергун В. А., Приятельчук О. А. ЦИФРОВІ АКТИВИ ЯК ПЛАТІЖНІ ІНСТРУМЕНТИ: СУТНІСТЬ ТА ПРАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ	167
Мітюшкіна Х., Абалмасова В. ПРІОРИТЕТНІ СФЕРИ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ У РЕАЛІЗАЦІЇ СПІЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ У м. МАРИУПОЛІ (НА ПРИКЛАДІ КОНКУРСУ «ГРОМАДСЬКИЙ БЮДЖЕТ» З 2018 ПО 2021 РОКИ).....	174
Безрук Д. І. УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВА	188
Шимановська-Діанич Л. М. ДУАЛЬНА ФОРМА ОСВІТИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ КАДРІВ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: ПЕРЕВАГИ ТА ПРОБЛЕМИ	198
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	207
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ЕКОНОМІКА»	209
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ.....	212

CONTENTS

Lanska S., Podunai V. CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE WORLD LABOR MARKET	5
Jianfu Ye, Zvarych I., Brodovska O. CHINA'S CHOICE OF SECTORS FOR INVESTMENT IN THE "BELT AND ROAD" IN THE POST-EPIDEMIC ERA	15
Sarbash S. NATURE OF INTERNATIONAL CONFLICTS UNDER THE MODERN CONDITIONS OF GLOBAL ENVIRONMENT	24
Shlapak A. GLOBAL INSTABILITY THROUGH THE PRISM OF FINANCIAL, FISCAL AND MONETARY DOMINATION: DILEMMAS OF REGULATORY POLICY ON THE INTERNATIONAL SCALE	35
Bulatova O., Reznikova N., Ivashchenko O DIGITAL DIVIDE OR DIGITAL INEQUALITY? NEW DIMENSIONS OF GLOBAL ASYMMETRIES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND INTERNATIONAL TRADE IN THE CONDITIONS OF TECHNOGLOBALISM.....	45
Vyshniakov O. V. INTERNATIONAL ASSISTANCE AND POST-WAR RECONSTRUCTION OF EUROPEAN COUNTRIES: EXPERIENCE FOR UKRAINE	58
Shymanovska-Dianyach L. M., Lozova O. V., Barybina Ya. O., Shymanovska V. L. TYPES AND MECHANISM OF DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF ORGANIZATIONAL CULTURES: THE EXPERIENCE OF MULTINATIONAL AND UKRAINIAN COMPANIES AND CURRENT TRENDS OF HR MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF WAR	67
Fedorov E. SOCIAL RISKS OF UKRAINE'S SECURE DEVELOPMENT	77
Karpenko O. THE INFLUENCE OF GLOBAL TRANSFORMATIONS ON THE SECURE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMIES	90
Hapieieva O. EDUCATIONAL MEASURES OF NATIONAL ECONOMICS' ECONOMIC SECURITY ENSURING	108
Lyzun M., Ozarko K. ECONOMIC SECURITY OF THE EU AND UKRAINE: NEW CHALLENGES AND THREATS	117
Shkurat M., Iurovyskiy Ia. TRANSFORMATION OF THE MODERN LABOR MARKET IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY	128
Shkurat M. Y., Zavydovska A. O. STUDY OF THE DETERMINANTS AFFECTING THE MECHANISM OF FUNCTIONING OF CRYPTOCURRENCIES IN THE CONTEXT OF UNCERTAINTY OF THE GLOBAL ECONOMY	135
Telnov A. S., Reshmidilova S. L. MARKETING ASPECTS OF VACCINATION MEDICAL SERVICES IN THE CONDITIONS OF STATE INFORMATION AND COMMUNICATION SUPPORT	147
Savrasov M. THE IMPACT OF INTERNATIONAL COMPETITIVENESS ON THE SHADOWIZATION OF THE WORLD ECONOMY	157
Verhun V. A., Pryiatelchuk O. A. DIGITAL ASSETS AS PAYMENT INSTRUMENTS: ESSENCE AND PRACTICE OF IMPLEMENTING.....	167
Mitiushkina K., Abalmasova V. PRIORITY AREAS OF PUBLIC PARTICIPATION IN THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC BUDGET COMPETITIONS IN MARIUPOL (2018-2021)	174
Bezruk D. I. MANAGEMENT OF BUSINESS PROCESSES OF THE ENTERPRISE.....	188
Shymanovska-Dyanich L.M. DUAL FORM OF EDUCATION IN TRAINING PERSONNEL FOR FOOD INDUSTRY ENTERPRISES: ADVANTAGES AND PROBLEMS.....	198
CONTRIBUTORS.....	207
EDITORIAL POLICY OF THE SCIENTIFIC PUBLICATION "BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: ECONOMICS"	209
REQUIREMENTS FOR THE FORMATION OF SCIENTIFIC ARTICLES FOR PUBLICATION	212

УДК 331.101.5

С. П. Ланська
В. В. Подунай

СУЧАСНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ПРАЦІ

Статтю присвячено визначенню сучасних трендів розвитку світового ринку праці.

Проаналізовано обмеження щодо функціонування ринку праці, які існували у попередні періоди, а також сучасні правила взаємодії між працівниками й організаціями.

Зроблено висновок, що більшість національних і глобальних ринків праці демонструють ознаки нестабільності та напруженості більшою мірою, ніж до COVID-19. Крім того, постпандемійні трансформації обумовили суттєві зміни в поведінці працівників.

Досліджено особливості сучасного стану ринків праці окремих країн, акцентовано увагу, що відновлення зайнятості залишається на недостатньо високому рівні. Надано оцінку причинам такого розвитку подій, зокрема виокремлено наступні: динаміка пропозиції робочої сили; демографічні зміни; структура ринків праці; створення і ліквідації робочих місць. Встановлено, що ці детермінанти відрізняються в різних країнах. Зроблено висновок, що країни з низьким рівнем доходу та з доходом нижче середнього досягли найгірших результатів.

Виокремлено процеси, через розвиток яких відбувається вплив глобалізації на розвиток світового ринку праці. Наголошено, що технології спонукали до заміщення робочої сили, створення нових робочих місць та фундаментально реструктуризували ринки праці. Встановлено, що трансформації на світовому ринку праці тісно пов'язані з процесами цифровізації. Визначено тренди щодо зміни професійно-кваліфікаційної структури робочої сили у сучасних умовах.

Зроблено висновок, що світовий ринок праці ще неповною мірою є відновленим від кризи COVID-19 і це відновлення є дуже нерівномірним у всьому світі. Потрібні нові глобальні рішення, зокрема за участю МОП, спрямовані на зміцнення та покращення узгодженості політики з метою створення умов для гідної праці та стабілізації ринку праці.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття, працівники, працевлаштування, нестабільність.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-5-14

Постановка проблеми. Протягом ХХ століття в науковому дискурсі дослідження ринку праці переважав механістичний погляд на роботу. Основним припущенням було те, що робота є фіксованою та повторюваною, такою, що легко організована за окремими завданнями та згрупована за чітко визначеними роботами. Зусилля щодо трансформації були зосереджені на витратах і продуктивності: як досягти тих самих результатів за допомогою більш швидких та більше ефективних методів. Протягом останніх років ці моделі зазнали значних трансформацій, оскільки організації та працівники стикаються з більшими, ніж будь-коли раніше, викликами та ступенями розривів, зокрема й цифрового.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато вітчизняних і зарубіжних науковців обрали дану тему для власних досліджень, зокрема: О. Булатова, С. Калініна

(Калініна, Булатова, Кушнарєнко та Савченко 2022), А. Колот, О. Герасименко (Колот та Герасименко, 2021), Л. Михайлишин (Калініна, Михайлишин, Коровчук та Савченко 2021) та інші. Проблема трансформації сфери зайнятості та ринку праці присвячені дослідження Міжнародної організації праці, Єврокомісії, Всесвітнього економічного форуму та інших міжнародних інституцій.

Метою статті є систематизація та визначення основних тенденцій розвитку світового ринку праці в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Українські дослідники С. Калініна та Л. Михайлишин вважають, що зараз ми є свідками глобальної фази розвитку людства, яка здійснює на ринок праці неоднозначний вплив. З одного боку, глобалізаційні зміни відбуваються відповідно до об'єктивних запитів економіки, в основі яких лежить прагнення до зниження витрат виробництва, підвищення конкурентоспроможності і привабливості економік, усунення диспропорцій на локальних ринках праці (уніфікація міжнародних стандартів виробництва, споживання, рівня життя населення тощо), а з іншого – в рамках діяльності міжнародних компаній в умовах глобалізації відбувається перенесення виробництва і робочих місць у країни з низькою вартістю робочої сили, розповсюдження нестандартних форм зайнятості, погіршення умов праці в найменш розвинутих країнах, погіршення рівня соціального захисту працівників і стрімке майнове розшарування між населенням багатих держав та менш розвинутими країнами, а також між різними прошарками населення на внутрішньокраїновому рівні. Тобто відбувається загострення наявних і виникнення якісно нових соціальних протиріч між країнами світу, що дозволяє зробити висновок про соціальну поляризацію як одну з ключових форм глобальної трудоворесурсної асиметрії (Калініна, Михайлишин та ін., 2021, с. 39).

Раніше вважалися природними певні обмеження, зокрема: робота може бути організована за чітко визначеними процесами; робочі місця можна класифікувати та повністю окреслювати межами організації; робота здійснюється безпосередньо в межах робочого місця; організації можуть зосереджувати свої рішення навколо акціонерів та кінцевого результату. Сьогодні працівники, компанії та ринок праці безперервно змінюються та ці обмеження зникають. Наслідком для організацій є те, що вони втрачають ті традиційні межі, які надавали певну стабільність та впорядкованість, натомість отримують стимули до експериментів та інновацій щодо зміни умов власного функціонування. Для працівників подібним чином змінюються правила взаємодії з організаціями, відкриваючи більше можливостей для більш широкої та значущої співпраці, а також спільної творчої діяльності з компанією. Ці зміни обумовлюють відповідні зміни на ринку праці (Deloitte Insight, 2023).

Через три роки після початку пандемії COVID-19 ринки праці в окремих економічно розвинених країнах ще демонстрували ознаки напруженості, оскільки рівень зайнятості та середня кількість робочих годин ще не повністю відновилися (рис. 1). Відповідно до даних МВФ (International Monetary Fund, 2022), незважаючи на те, що поточне відновлення ринку праці має залишатися стійким, зайнятість залишалася нижче рівня до COVID-19 до кінця 2022 р. приблизно в третині країн з розвинутою економікою. У деяких із них ринки праці стали напруженими, про що свідчить різке зростання незаповнених робочих місць та співвідношення вакансій до безробіття, а також прискорене останнім часом зростання заробітної плати. Це дивовижне співіснування великої кількості вакансій із неповним відновленням ринку праці можна знайти в таких країнах, як Сполучені Штати Америки та Сполучене Королівство, державна політика та траєкторії зайнятості яких сильно відрізнялися під час пандемії. Це свідчить про те, що окрім ролі політики, ймовірно, впливали й інші фактори (International Monetary Fund, 2022).

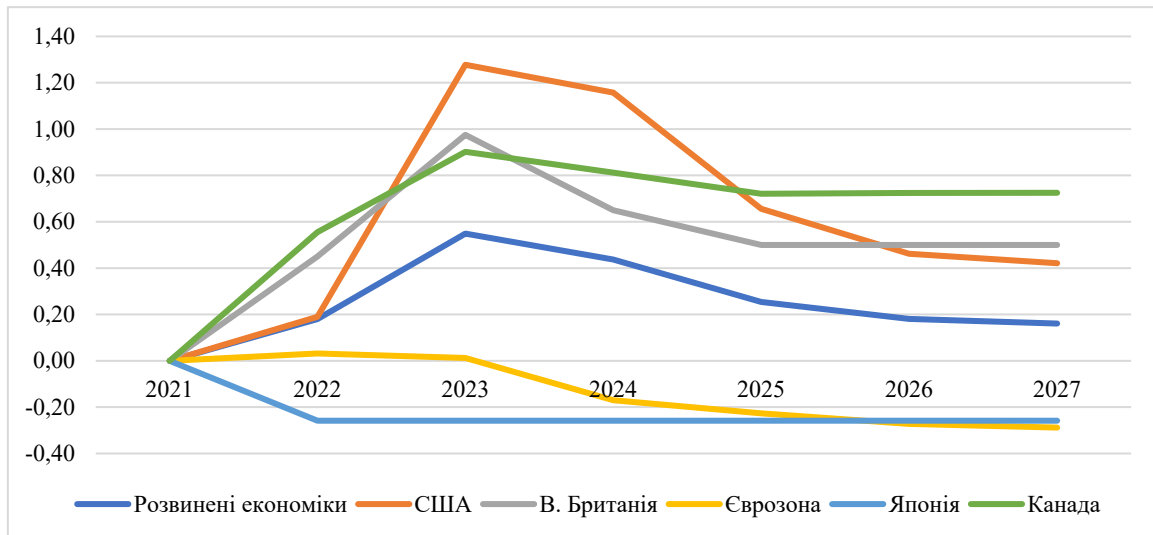

Рисунок 1. Рівень зайнятості в окремих країнах (відхилення від 3 кварталу 2021 року, відсоткові пункти), прогноз, 2021–2027 рр.

Джерело: Duval et al, 2022.

Більшість національних та глобальних ринків праці демонструють ознаки нестабільності та напруженості більшою мірою, ніж до COVID-19. До них належать англomовні (Австралія, Канада, Велика Британія, Сполучені Штати) і кілька країн північної та західної континентальної Європи, тоді як у Німеччині та Японії співвідношення вакантних робочих місць до безробіття все ще є нижчим, ніж у 2019 р. Кількість вакансій стабільно зростає в усіх секторах, включно з тими, де менше можливостей щодо дистанційної роботи, де висока кваліфікація не є головною вимогою. Побойовання, що COVID-19 може назавжди знищити ці робочі місця, в тому числі через автоматизацію, наразі не виправдались.

Більш глибокий аналіз свідчить, що постпандемійні трансформації обумовили зміни й у поведінці працівників: вони відмовляються від деяких низькооплачуваних робіт. Зростаючою є частка працівників, які зайняті у професіях з високим рівнем комунікації (*contact-intensive jobs*) та переходять на інші роботи, незважаючи на супутнє зростання кількості вакансій у своєму секторі. Таким чином, кількість добровільних звільнень найбільше зросла в сферах робочих місць з високим рівнем комунікації працівників, фізично важких (напружених) або менш гнучких професій, що призводить до нестачі робочої сили.

Також варто звернути увагу, що невизначеність ринку праці детермінує зростання заробітної плати на низькооплачуваних роботах, сприяючи зменшенню нерівності в оплаті праці в деяких країнах. У Сполучених Штатах та Сполученому Королівстві, наприклад, заробітна плата більш ніж удвічі інтенсивніше реагує на обмеження в галузях з низькою оплатою праці, де також спостерігалось суттєве збільшення обмежень, порівняно з іншими галузями. За оцінками, з обох причин напруженість ринку праці підвищила річні темпи зростання номінальної заробітної плати в низькооплачуваних галузях на 4–6 % у період із середини 2020 р. до кінця 2021 р.

Щоб пом'якшити тиск на ринку праці, одночасно зробивши процес відновлення більш інклюзивним, подальше підвищення заробітної плати допоможе знову залучити велику кількість раніше вивільнених працівників до категорії робочої сили, але державна політика має посилювати ринковий вплив. Ключовими є заходи щодо залучення знедолених працівників до робочої сили. Виважена активна політика на ринку праці може прискорити процес кадрового підбору, у тому числі за допомогою

короткострокових програм навчання, що допомагають окремим (зокрема, й зайнятим) низькокваліфікованим працівникам здобути навички, які є необхідними для нових професій, що швидко розвиваються, або для більш традиційних професій, щодо яких є високий попит. З метою ефективного використання переваг тимчасово зайнятих працівників, закони та правила у сфері регулювання соціально-трудових відносин також мають сприяти дистанційній роботі. Імміграція, різке скорочення якої в деяких випадках дещо посилює дефіцит робочої сили, також може допомогти стабілізувати ринки праці.

Сучасний стан ринків праці є більш напруженим, ніж було до пандемії, що відображається у співвідношенні відкритих вакансій до кількості безробітних. Ці показники є на допандемічному рівні або перевищують його в більшості розвинутих економік, особливо в Австралії, Канаді, Люксембурзі, Норвегії, Сполучене Королівство та Сполучені Штати, проте Японія, Німеччина та Швеція є винятками (рис. 2)

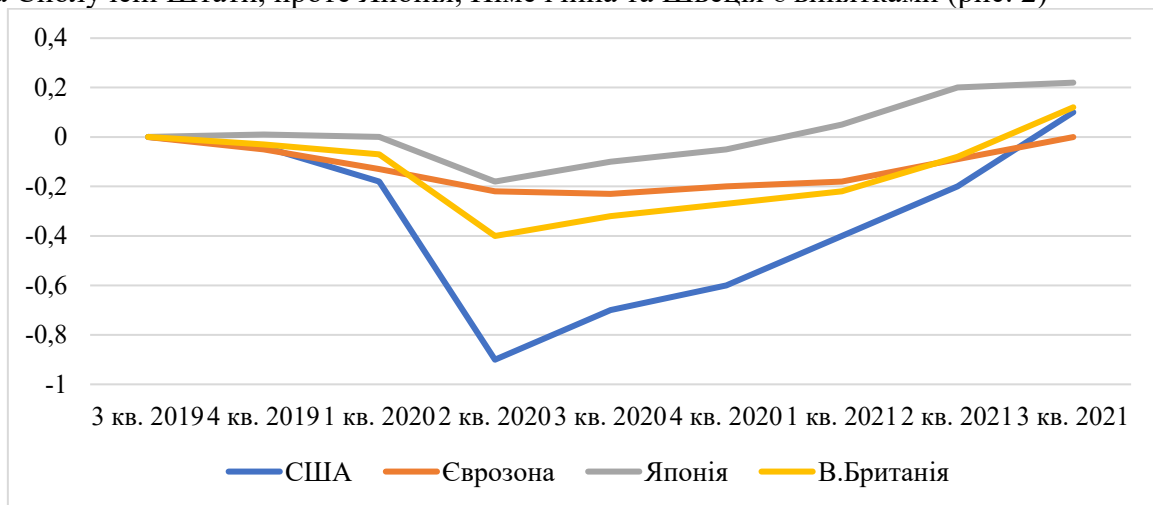

Рисунок 2. Співвідношення вакансій до кількості безробітних (відхилення від рівня 3 кварталу 2019 р.), 2019–2021 рр.

Джерело: Duval et al, 2022

Напруженість різко зросла в країнах, які проводили політику захисту наявних робочих місць за допомогою широкомасштабних схем збереження зайнятості протягом пандемії, наприклад у Великій Британії, де схема збереження робочих місць через коронавірус охоплювала майже третину зайнятості на піку свого розвитку, а також в інших країнах, які більше поклалися на захист працівників через розширені виплати допомоги з безробіття, наприклад у Сполучених Штатах. У різних країнах різке зростання обмежень також позитивно корелює з величиною фіскальної підтримки, наданої домогосподарствам під час пандемії.

Незважаючи на велику кількість можливостей працевлаштування, відновлення зайнятості залишається недостатнім. Зайнятість у всіх секторах все ще перебуває в процесі відновлення до передпандемічного рівня. Важко постраждали висококомунікаційні сектори з більш та меншою дистанційною роботою все ще відстають. Існують також значні відмінності між країнами: у Канаді, Сполученому Королівстві чи Сполучених Штатах все ще спостерігається значний дефіцит зайнятості, тоді як у кількох європейських країнах рівень зайнятості вже перевищує тенденції до пандемії.

У ширшому плані зайнятість у Європі впала менше, ніж у деяких інших регіонах на ранній стадії кризи, частково через значну залежність від схем збереження робочих місць; незважаючи на це, рівень зайнятості залишається трохи нижчим за тенденцію до пандемії, а деякі країни (наприклад, Португалія та Швеція) значно відстають. У багатьох країнах цей розрив у зайнятості супроводжується суттєвим дефіцитом робочої сили,

оскільки працівники, які покинули ринок праці під час пандемії, не повністю повернулися, як, наприклад, у Сполученому Королівстві та Сполучених Штатах, хоча обмежені ринки праці приваблюють працівників назад у деякі інші країни, такі як Норвегія та Нідерланди.

Станом на початок 2023 р., світовий ринок праці знаходиться у фазі невизначеності та потребує радикальних трансформацій. Відповідно до даних Світової організації праці (International Labour Office, 2023), найближчими роками зростання зайнятості зупиниться, працівникам буде важче знайти якісну роботу, а реальні доходи, ймовірно, впадуть. Причини такого розвитку подій варто шукати в динаміці пропозиції робочої сили та демографічних змінах, у структурі ринків праці й в інституційному контексті створення і ліквідації робочих місць. Ці детермінанти відрізняються в різних країнах; відмінності у взаємодії попиту та пропозиції робочої сили та в оплаті праці призведуть до відмінностей у результатах ринку праці.

За оцінками, глобальна пропозиція робочої сили відновилася майже до 60 відсотків у 2022 році, трохи нижче рівня 2019 року. Очікується, що вона продовжить свою довгострокову тенденцію до зниження до 2023 року, знизившись на 0,2 відсоткових пункти до 2024 року. Загалом, за оцінками, приблизно 3,6 мільярда людей були частиною робочої сили у 2022 році, і ця цифра, за прогнозами, збільшиться приблизно на 35 мільйонів на рік завдяки зростанню чисельності населення працездатного віку (International Labour Office, 2023, с. 28).

Країни з низьким і нижчим середнім рівнем доходу досягли найгірших результатів (табл. 1). Крім того, групи працівників, які вже мали невисхідне становище на ринку праці (жінки, молодь, люди похилого віку та трудові мігранти), демонструють більш вагоме зниження рівня зайнятості, ніж інші групи.

Таблиця 1

Зайнятість та безробіття населення у 2019–2024 рр., у світі та за групою доходу в країні (International Labour Office, 2023, с. 35, 38)

Група країни	Рівень зайнятості населення, %						Зайнятість (млн.)					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Світ	56,9	54,5	55,7	56,4	56,3	56,1	3273	3176	3283	3359	3393	3430
Країни з низьким рівнем доходу	62,0	60,7	61,0	61,3	61,4	61,4	242	245	254	263	272	281
Країни з доходом нижче середнього	52,0	49,8	50,6	51,4	51,5	51,6	1205	1174	1213	1249	1272	1296
Країни з доходом вище середнього	61,0	58,0	60,1	60,4	60,0	59,8	1225	1173	1223	1237	1239	1243
Країни з високим рівнем доходу	58,1	56,3	57,0	58,2	57,9	57,7	602	585	594	610	611	610
Група країни	Рівень безробіття, %						Безробіття (млн.)					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Світ	5,5	6,9	6,2	5,8	5,8	5,8	191,9	235,2	216,4	205,2	208,2	210,9
Країни з низьким рівнем доходу	5,2	5,9	5,8	5,8	5,7	5,7	13,1	15,4	15,7	16,1	16,5	16,9
Країни з доходом нижче середнього	5,5	7,4	6,4	6,2	6,1	6,2	70,1	93,8	82,8	82,0	83,3	85,3

Продовження тал. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Країни з доходом вище середнього	6,0	6,8	6,3	6,0	5,8	5,8	78,6	85,3	82,6	78,4	76,9	77,0
Країни з високим рівнем доходу	4,8	6,5	5,6	4,5	4,9	5,0	30,1	40,7	35,2	28,7	31,5	31,8

Трансформаційні процеси на світовому ринку праці розпочались задовго до пандемії COVID-19, і основними детермінантами цих змін були глобалізація та науково-технологічні зміни (ILO Policy Brief, 2020).

Вітчизняні дослідники О. Булатова, С. Калініна та О. Кушнарєнко зазначають, що вплив глобалізації на розвиток світового ринку праці відбувається через розвиток таких процесів:

- формування інтегрованої системи національних ринків праці, які знаходяться у постійній взаємодії через взаємозалежність національних економік;
- розширення масштабів трудових ресурсного простору як наслідок інтернаціоналізації економічної діяльності;
- взаємопроникнення національних ринків праці;
- нівелювання формальних географічних кордонів як обмежувачів використання робочої сили;
- рівнозначність процесів переміщення робочої сили і капіталу у світовій економіці, що призводить до активізації процесів трудової міграції і технологічної спеціалізації у глобальному масштабі;
- якісні зміни стану світового ринку праці в бік збільшення вимог до рівня освіти і кваліфікації;
- розвиток міжнародної інфраструктури регулювання ринку праці (Булатова, Калініна та ін., 2022, с. 48–49).

Ще до пандемії технологічний прогрес впливав на ЗМІ, роздрібну торгівлю, охорону здоров'я, соціальні взаємодії, фінансові операції та політику. Технології спонукали до заміщення робочої сили, створення нових робочих місць та фундаментально реструктуризували ринки праці (Dewan, 2018).

У певних секторах впровадження технологій економить робочу силу – наприклад, коли на виробництві використовуються роботи або коли технологія підвищує продуктивність, що знижує потребу у працівниках. У розпал таких змін люди, які не мають доступу до технологій або актуальних навичок, необхідних для роботи з ними, вже опиняються у невідгідному становищі (International Labour Office, 2021). Пандемія прискорила ці зміни та поглибила цифровий розрив усередині та між країнами, а також детермінує виклики для працівників та ринків праці. Ті, хто мав доступ до технологій і мали можливість працювати вдома, краще впоралися з кризою COVID-19, ніж ті, хто зайнятий за прив'язаними професіями. Перші, як правило, працюють у висококваліфікованих професіях та/або на більших офіційних підприємствах – тенденція, яка збільшує розрив уздовж цих векторів.

Українські науковці А. Колот та О. Герасименко наголошують, що трансформації на світовому ринку праці призводять до того, що для всіх професій та всіх учасників суспільного виробництва критично важливим стає одночасне:

- володіння найсучаснішими компетентностями в певній сфері професійної діяльності;
- здатність і готовність постійно оновлювати вміння та навички та підвищувати рівень кваліфікації;
- готовність до виконання трудових обов'язків у будь-який час, а нерідко й у будь-якому місці;
- здатність до самовідповідальності, автономності діяльності, самостійного регулювання власної роботи та трудової кар'єри;
- здатність контролювати результати діяльності та оцінювати конкурентні переваги, зиски і недоліки пропозицій щодо виконання трудових завдань;
- здатність сприйняття неминучості високої конкуренції за доступ до трудових завдань (Колот та Герасименко, 2021, с. 261–262).

Цифровізація, віртуалізація економіки, її гібридний характер, поява різних модифікацій – економіка платформ, економіка «за запитом», економіка спільного споживання – змінюють не лише соціально-трудова ландшафт у сфері безпосереднього докладання праці. Відбуваються зміни всієї соціальної структури економіки та суспільства, стираються класичні грані між виробниками й споживачами, працівниками та роботодавцями; змінюється колишня полярність взаємовідносин і взаємозалежності між власниками робочої сили та власниками капіталу. Отже, соціальна тканина нової (цифрової) економіки й мережевого суспільства набуває неklasичних, атипичних, змінюваних, нестійких форм. Такою ж стає і вся система соціально-трудова відносин.

Натомість усі важливі зміни в структурі зайнятого населення, якими супроводжуються становлення та розвиток нового типу світового ринку праці, безпосередньо узгоджуються з особливостями нового покоління працівників. Це обумовлює закріплення в умовах цифрової економіки наступних трендів щодо професійно-кваліфікаційної структури робочої сили:

формування принципово нових видів трудової діяльності та, зокрема, поширення принципово нових професій, які швидкими темпами набувають ознак масового розповсюдження, базуючись на безперервних процесах оновлення економічної діяльності та якісних змінах у суспільному поділі праці;

інтенсифікація процесів деталізації професій – як існуючих, та і виникаючих – змістовно новими характеристиками (компетентностями);

деактуалізація окремих професій та їх зникнення з ринку праці.

Висновки. Світовий ринок праці станом на початок 2023 року ще неповною мірою є відновленим від кризи COVID-19 і це відновлення є дуже нерівномірним у всьому світі, особливо в країнах із низьким і середнім рівнем доходу. Крім того, ситуація додатково ускладнена наслідками конфлікту в Україні, прискоренням зміни клімату та безпрецедентними гуманітарними проблемами. Прогнози щодо уповільнення економічного зростання та зростання зайнятості в 2023 році означають, що більшість країн не зможуть повністю відновитися до передпандемічного рівня в осяжному майбутньому. При цьому прогрес на ринках праці, швидше за все, буде надто повільним, щоб зменшити величезний дефіцит гідної роботи, який існував до пандемії та посилювався через неї. Відсутність доступу до роботи, низька якість роботи, недостатня оплата праці та значна нерівність – це лише деякі з проблем, які вимагають вирішення на міжнародному рівні. У найближчій перспективі потрібні нові глобальні рішення, зокрема за участю МОП, спрямовані на зміцнення та покращення узгодженості політики з метою створення умов для гідної праці та стабілізації ринку праці.

Бібліографічний список

- Калініна, С. П., Булатова, О. В., Кушнарєнко, О. П. та Савченко, Е. О., 2022. *Розвиток світового ринку в умовах глобалізації: трансформаційний дискурс*. В: С. П. Калініна, О. В. Булатова (ред.). Вінниця : ТВОРИ.
- Калініна, С. П., Михайлишин, Л. І., Коровчук, Ю. І. та Савченко, Е. О., 2021. *Трансформація трудоресурсного забезпечення світової економіки: глобалізаційний дискурс : монографія*. В: С. П. Калініна (ред.). Вінниця : ТОВ «ТВОРИ.
- Колот, А. М. та Герасименко, О. О., 2021. *Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку : монографія*. Київ : КНЕУ.
- Deloitte Insight, 2023. *New fundamentals for a boundaryless world. 2023 Global Human Capital Trends report* [онлайн] Доступно за: <https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/articles/glob175985_global-human-capital-trends-2023/GLOB175985_HUMAN-CAPITAL-TRENDS-2023.pdf>
- Dewan, S., 2018. *Wired for Work: Exploring the Nexus of Technology & Jobs*”, Working Paper commissioned by the Group of 24 and Friedrich-Ebert-Stiftung New York [online] Available at: <https://www.g24.org/wp-content/uploads/2018/12/Sabina_Dewan_Wired_for_Work_FINAL.pdf> [Accessed 11 April 2023].
- Duval, R., Ji, Y., Li, L., Oikonomou, M., Pizzinelli, C., Shibata, I., Sozzi A., and Tavares, M. 2022. Labor market tightness in advanced economies. *IMF Staff Discussion Note* SDN/2022/001. Available at: <<https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2022/03/30/Labor-Market-Tightness-in-Advanced-Economies-515270>> [Accessed 11 April 2023].
- ILO Policy Brief, 2020. *Delivering Income and Employment Support in Times of COVID-19: Integrating Cash Transfers with Active Labour Market Policies*, 18 June 2020 [online] Available at: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/briefingnote/wcms_748331.pdf> [Accessed 11 April 2023].
- International Labour Office, 2021. *World Employment and Social Outlook 2021: The role of digital labour platforms in transforming the world of work*. Geneva : ILO [online] Available at: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_771749.pdf> [Дата звернення 11 квітня 2023].
- International Labour Office, 2023. *World Employment and Social Outlook: Trends*. Geneva : International Labour Office. DOI: <https://doi.org/10.54394/SNCP1637> [Accessed 11 April 2023].
- International Monetary Fund, 2022. *World economic outlook update. Rising Caseloads, A Disrupted Recovery, and Higher Inflation* [online] Available at: <<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/01/25/world-economic-outlook-update-january-2022>> [Accessed 11 April 2023].

References

- Deloitte Insight, 2023. *New fundamentals for a boundaryless world. 2023 Global Human Capital Trends report* [онлайн] Доступно за: <https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/articles/glob175985_global-human-capital-trends-2023/GLOB175985_HUMAN-CAPITAL-TRENDS-2023.pdf>
- Dewan, S., 2018. *Wired for Work: Exploring the Nexus of Technology & Jobs*”, Working Paper commissioned by the Group of 24 and Friedrich-Ebert-Stiftung New York [online] Available at: <https://www.g24.org/wp-content/uploads/2018/12/Sabina_Dewan_Wired_for_Work_FINAL.pdf> [Accessed 11 April 2023].
- Duval, R., Ji, Y., Li, L., Oikonomou, M., Pizzinelli, C., Shibata, I., Sozzi A., and Tavares, M.

2022. Labor market tightness in advanced economies. *IMF Staff Discussion Note* SDN/2022/001. Available at: <<https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2022/03/30/Labor-Market-Tightness-in-Advanced-Economies-515270>> [Accessed 11 April 2023].
- ILO Policy Brief, 2020. Delivering Income and Employment Support in Times of COVID-19: Integrating Cash Transfers with Active Labour Market Policies, 18 June 2020 [online] Available at: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/briefingnote/wcms_748331.pdf> [Accessed 11 April 2023].
- International Labour Office, 2021. *World Employment and Social Outlook 2021: The role of digital labour platforms in transforming the world of work*. Geneva : ILO [online] Available at: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_771749.pdf> [Дата звернення 11 квітня 2023].
- International Labour Office, 2023. *World Employment and Social Outlook: Trends*. Geneva : International Labour Office. DOI: <https://doi.org/10.54394/SNCP1637> [Accessed 11 April 2023].
- International Monetary Fund, 2022. *World economic outlook update. Rising Caseloads, A Disrupted Recovery, and Higher Inflation* [online] Available at: <<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/01/25/world-economic-outlook-update-january-2022>> [Accessed 11 April 2023].
- Kalinina, S. P., Bulatova, O. V., Kushnarenko, O. P. and Savchenko, E. O., 2022. *Rozvytok svitovoho rynku v umovakh hlobalizatsii: transformatsiyni dyskurs* [Development of the world market in the conditions of globalization: transformational discourse]. In: S. P. Kalinina, O. V. Bulatova (eds.). Vinnytsia : TVORY. (in Ukrainian).
- Kalinina, S. P., Mykhailyshyn, L. I., Korovchuk, Yu. I. and Savchenko, E. O., 2021. *Transformatsiia trudoresurnoho zabezpechennia svitovoi ekonomiky: hlobalizatsiyni dyskurs. Monohrafiia* [Transformation of the labor supply of the world economy: globalization discourse. Monograph] In: S. P. Kalinina (ed.). Vinnytsia, TOV «TVORY» (in Ukrainian).
- Kolot, A. M. and Herasymenko, O. O., 2021. *Pratsia XXI: filosofiiia zmin, vyklyky, vektory rozvytku : monohrafiia* [Work XXI: philosophy of change, challenges, vectors of development: monograph]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)

Стаття надійшла 25.04.2023

Lanska S.
Podunai V.

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE WORLD LABOR MARKET

The article is devoted to the definition of modern trends in the development of the world labor market.

Restrictions on the functioning of the labor market, which existed in previous periods, as well as modern rules of interaction between employees and organizations are analyzed.

It is concluded that most national and global labor markets are showing signs of instability and tension to a greater extent than it was before COVID-19. In addition, post-pandemic transformations caused significant changes in the behavior of employees.

Peculiarities of the current state of the countries' labor markets have been studied. It was studied that the recovery of employment remains at an insufficiently high level. An assessment of the reasons for this development of events is provided. The following were highlighted: the

dynamics of labor supply; demographic changes; structure of labor markets; creation and elimination of jobs. It has been established that these determinants differ in different countries. It was concluded that low-income and middle-income countries achieved the worst results.

It was highlighted the processes that determinate the impact of globalization on the development of the world labor market. It is emphasized that technologies have led to replacement of labor force, creation of new jobs and fundamentally restructured labor markets. It has been established that transformations in the global labor market are closely related to digitalization processes. The trends regarding changes in the professional and qualification structure of the workforce in modern conditions have been determined.

It is concluded that the global labor market has not yet fully recovered from the COVID-19 crisis and this recovery is very uneven around the world. New global solutions are needed, including with the participation of the ILO, aimed at strengthening and improving policy coherence in order to create conditions for decent work and stabilize the labor market.

Key words: *labor market, employment, unemployment, workers, employment, instability.*

УДК 330.322:614.4(510)

Ye Jianfu,
I. Zvarych,
O. Brodovska

CHINA'S CHOICE OF SECTORS FOR INVESTMENT IN THE “BELT AND ROAD” IN THE POST-EPIDEMIC ERA

In the post-epidemic era, Chinese investment in the “Belt and Road” countries faces significant opportunities and challenges. Firstly, global markets actively seeking recovery have given multinational investors more opportunities. China, with its strict and effective epidemic control, has preceded the rest of the world in the period of epidemic stabilization and Chinese investors have also seized the opportunity of economic reversal and recovery. However, it is worth noting that protectionism and anti-globalization forces around the world have also taken advantage of the COVID-19 epidemic to become more prevalent, and Chinese outbound investment will face a more complex environment and more intense confrontation. In this complex environment, choosing to develop investment sectors that are more compatible with the interests of the host country can effectively reduce the risk of investment. Therefore, this paper analyses the selection of industries for China's investment along the “Belt and Road” from multi-dimensional perspectives. SWOT analysis is used to explore the advantages and disadvantages of industries in the process of “going global” in four dimensions: opportunities, advantages, disadvantages and challenges. Finally, recommendations are given for the selection of industries for China's investments in countries along the “Belt and Road”.

Keywords: Belt and Road, China's investments, post-pandemic

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-15-23

1. Introduction

China's investment in countries and regions along the “Belt and Road” continues to grow following the outbreak of the COVID-19. China's outbound investment has grown against the trend, despite sporadic scattered outbreaks of the new epidemic in the country, power outages and production restrictions in some areas and the continued severity of the international epidemic. In 2021, China's outward foreign direct investment (FDI) is US\$145.2 billion, up 9.2 % year-on-year. Also, non-financial investments by Chinese enterprises along the “Belt and Road” reached US\$20.3 billion, up 14.1 % year-on-year (Ministry of Commerce of the People's Republic of China, 2020). On the other hand, it should also be noted that the outbreak of the epidemic has impacted the political, economic and social environment of various countries while adding further obstacles to the further development of China's “Belt and Road” initiative. The impact of the deteriorating political and economic environment in countries along the “Belt and Road”, the disruption of global trade flows, geopolitical conflicts and the uncertainty of Sino-US relations have become more pronounced in the post-epidemic era. Therefore, it is increasingly important for China to encourage outbound investment in sectors that face less investment risk in the “Belt and Road”, and to guide enterprises that are better suited to the development of the host country to enter foreign markets. Preferring industries that are well integrated into the development of the host country and avoiding high-risk industries that conflict with the interests of the host country are important for both national policy making and corporate investment.

2. Analysis of the sector selection for outbound investment

Existing studies usually analyze outward investment from the perspective of a single industry and a single country, but there is a lack of studies that explore industry selection from

a more multi-dimensional and macro perspective. Moreover, the large scale, significant impact and long investment cycle of outbound investment also make it a more complex environment. Therefore, this paper uses SWOT analysis to investigate the selection of investment sectors in countries along the “Belt and Road” by analyzing the four dimensions of opportunities: strengths, weaknesses and threats. In terms of opportunities, the leading industry clusters and key industries of each country are identified using Chinnery's industrial stage theory and industry correlations. In terms of strengths, China's leading industries for outward investment are analyzed using theories related to international competitiveness. In terms of disadvantages, the CGIT database is used to derive the major losing sectors for Chinese outbound investment. In terms of threats, the foreign investment restrictions and prohibited industries in each country are summarized to identify policy risks.

1) Analysis of outbound investment opportunities

In terms of development opportunities, most countries along the “Belt and Road” have similarities, although there are differences in the development of the host countries and the focus of their industries. Usually, they are at the same or similar stages of industrialization, and most of them share the same "leading industry clusters". Therefore, based on Chinnery's industrial stage theory and related research, the industrialization stages of countries along the "Belt and Road" are classified using GDP per capita as a criterion. Then, through literature analysis, the leading industry groups corresponding to different industrial stages are identified, and the industrial development needs of the host countries are clarified.

As revealed through relevant studies by scholars such as Chinnery (Chenery and Syrquin, 1988), economic development regularly passes through six stages: primary product production, early industrialization, mid-industrialization, late industrialization, primary developed economy and advanced economic development. This theory is the most widely used, convenient and authoritative method of classifying the stages of industrialization in regional economics. With reference to relevant studies, this paper calculates a conversion factor of 5.25 between 1970 and 2020 US dollars based on the US GDP deflator to derive a new GDP per capita evaluation criterion, which is revised as shown in Table 1.

Table 1

Chinnery's criteria for the stages of industrialization

Stage of economic development		GDP per capita (1964)	GDP per capita (1970)	GDP per capita (2020)
Quasi-industrial stage	Primary product production stage	100–200	140–280	734–1469
Industrialization stage	Early industrialization stage	200–400	280–560	1469–2938
	Mid-industrialization stage	400–800	560–1120	2938–5876
	Late industrialization stage	800–1500	1120–2100	5876–11017
Post Industrialization stage	Primary developed economy stage	1500–2400	2100–3360	11017–17627
	Advanced Developed Economy Stage	2400–3600	3360–5040	17627–26441

Based on the criteria in Table 1, this paper analyses the GDP per capita levels of 65 countries along the “Belt and Road” in 2020, and defines their industrialization stages. As shown in the table, 44 countries have not reached the developed economy stage, and two-thirds of them are still in the primary production and industrialization stage.

According to research, the different stages of industrialization have their corresponding industrial development needs. These sectors are socially relevant, have a strong economic impact and are the pillars of the national economy, which can also be called leading sectors. Foreign investors often have better opportunities to invest in the leading sectors. In addition, the leading industries are not a single industry, but rather a group of strongly related industries, also known as a "leading industry cluster".

Table 2

Determination of the stage of industrialization of the countries along the “Belt and Road”

Industrialization stage	Countries along the "Belt and Road" route	Number
Primary product production stage	Afghanistan, Pakistan, Timor-Leste, Kyrgyzstan, Nepal, Tajikistan, Syria, Yemen	8
Early industrialization stage	Cambodia, Laos, Bangladesh, Myanmar, Uzbekistan, India	6
Mid-industrialization stage	Albania, Azerbaijan, Egypt, Palestine, North Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Bhutan, Philippines, Georgia, Lebanon, Mongolia, Moldova, Sri Lanka, Ukraine, Armenia, Iraq, Indonesia, Jordan, Vietnam	19
Late industrialization stage	Belarus, Bulgaria, Russia, Kazakhstan, Montenegro, Maldives, Malaysia, Serbia, Thailand, Turkey, Turkmenistan	11
Primary developed economy stage	Oman, Poland, Croatia, Latvia, Romania, Greece, Hungary, Iran	8
Advanced economic development stage	UAE, Estonia, Bahrain, Czech Republic, Qatar, Kuwait, Lithuania, Saudi Arabia, Slovakia, Slovenia, Brunei, Singapore, Israel	13

By analyzing the relevant literature (Congjun and Wenfang, 2008; Wu and Pan, 2004; Dongshui, 2000; Guiqin, 2008). This paper summarizes the correspondence between the stages of industrialization and the dominant industry clusters. The industry classification refers to the National Economic Classification of Industries (GB/T4754–2017), and the overall correspondence is shown in Table 3.

Table 3

Correspondence between industrialization stages and leading industries

Type of industry	Leading industry	Primary product stage	Industrialization stage			Developed stage
			Initial period	Mid-term	Later period	
Primary sector	Agriculture, forestry, animal husbandry and fishery industry	★	★			
Secondary sector	Mining industry		★	★	★	★
	Manufacturing industry	★	★	★	★	★
	Electricity, thermal power, gas and water production and supply		★	★	★	★
	Construction industry		★	★	★	★
Tertiary sector	Wholesale and retail			★	★	★
	Transportation, storage and postal services		★	★	★	★
	Real estate industry			★	★	★
	Accommodation and catering			★	★	★
	Residential services and other services			★	★	★
	Information transmission, software and information technology services				★	★
	Water conservancy, environment and public facilities management				★	★
	Rental and business services				★	★
	Scientific research and technical services				★	★
	Financial services					★
	Education					★
	Culture, sport and entertainment					★
	Health and social Work					★
	Public administration					★
	Social security and social organizations					★

According to Table 3, it can be seen that as the country progresses through the stages of industrialization, the dominant industry clusters evolve with the overall trend following a gradual expansion from the primary sector to the secondary and tertiary sectors. At the primary product stage, the primary sector, which includes forestry, agriculture and fisheries, is dominant. This was followed by the industrialization phase. Due to factors such as strong demand for social development and low labor prices, the secondary sector, with manufacturing at its core, began to become the dominant sector in social development. At the same time the electricity and thermal power industry, the construction industry, the transport industry and other pioneering industries are gradually developing. In the developed stage, the country will be dominated by the secondary and tertiary sectors, with the service industry, the information industry and various high-tech industries becoming a major force in the country's development.

The results of this paper are shown in Figure 1, which analyses the weighting of the industry stages of the "Belt and Road" countries and the leading industries corresponding to their demand.

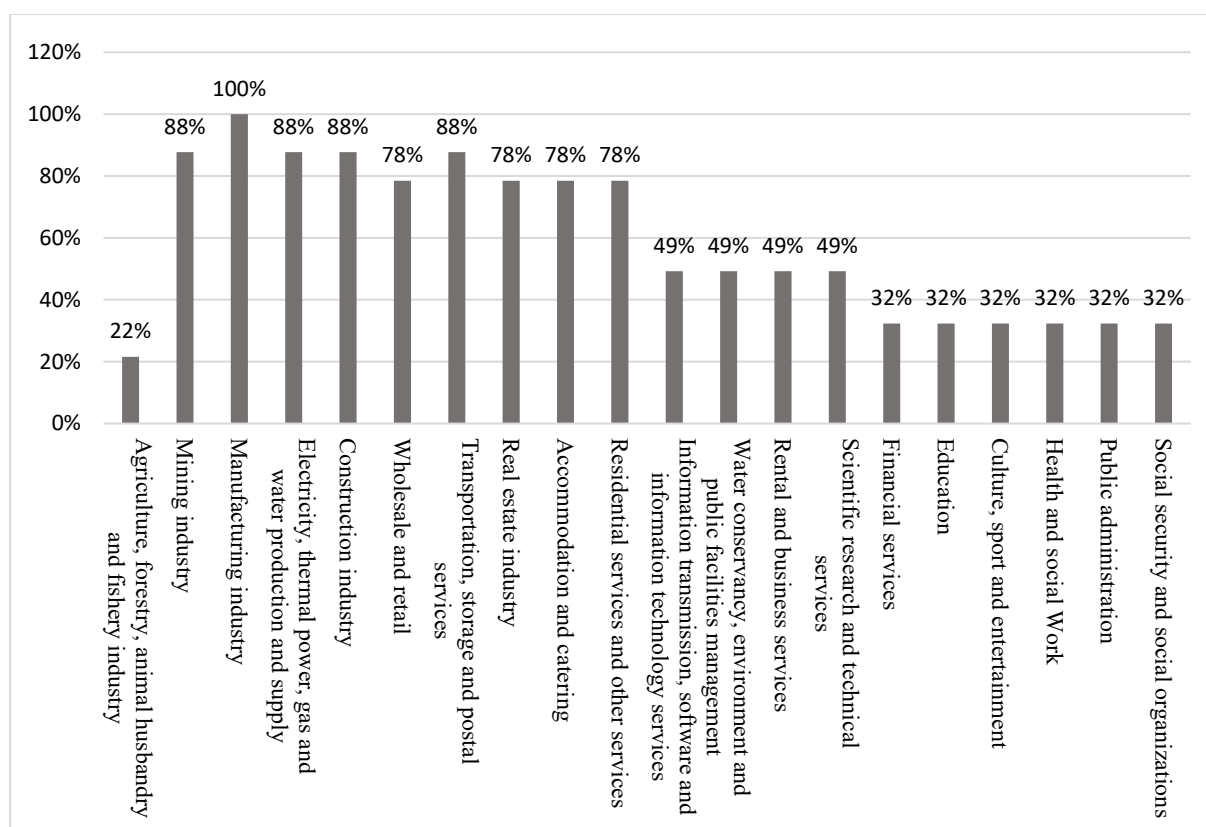

Figure 1. Demand weights of leading industries in countries along the “Belt and Road”

As can be seen from the graph, manufacturing, mining, electricity, thermal power, gas and water production and supply, construction, transport, storage and postal services are the leading industries in over 80 % of the countries along the “Belt and Road”. Specifically, the mining, electricity and thermal power, transport and construction industries are the first industries to improve the infrastructure of the host country, which can provide a guarantee for the overall development of the national economy. In addition, the manufacturing industry is a demanded industry for all countries along the “Belt and Road”, and is also an important industry throughout the industrialization stage.

2) Analysis of the advantages of outbound investment

From the point of view of the advantages of outward investment, the difference in production capacity between different industries in the investing country will present different industry advantages and disadvantages. It also allows the industry to have different industry competitiveness in the "Belt and Road" and even worldwide investments. Therefore, this paper identifies the strengths and weaknesses of China's outbound investment based on the data of the China Bureau of Statistics on China's overall outbound investment stock.

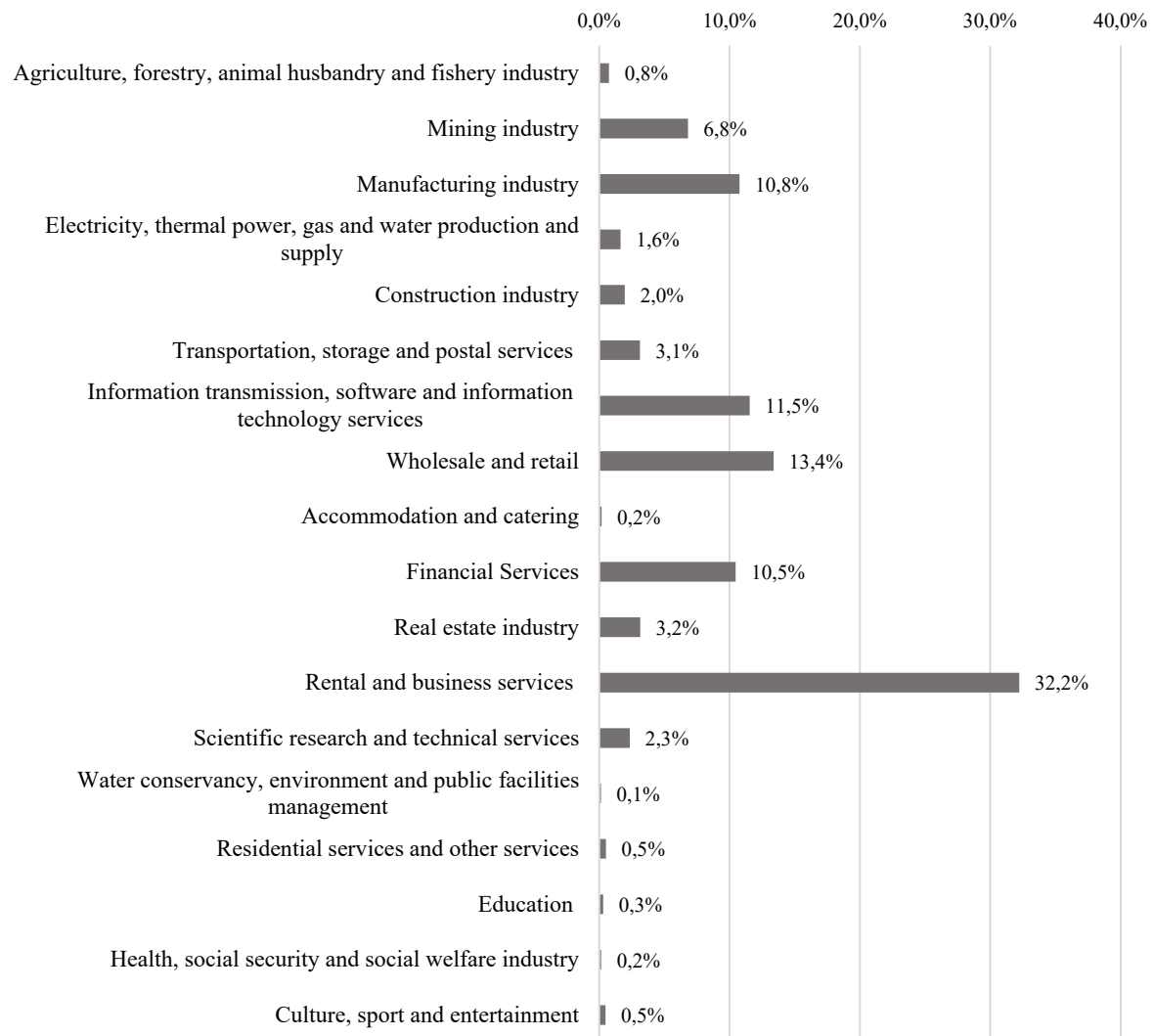

Figure 2. *Distribution of China's outbound investment stock in 2021*

The analysis shows that the largest outbound investment stock in China is in the rental and business services sector, accounting for 32 % of the overall outbound investment stock, followed by wholesale and retail, information transmission, computer services and software, and manufacturing. China has already established a certain investment base in these sectors worldwide, and has certain investment advantages for subsequent investments along the "Belt and Road".

3) Outbound investment disadvantage analysis

From the perspective of outbound investment disadvantages, existing investment failures have an ongoing adverse impact on the industry's outbound development. Therefore, this paper uses the analysis of investment data from the CGIT database to identify high-risk industries with a high frequency of major outbound investment failures in China.

In this paper, investment data from 2005 to June 2021 was selected from the CGIT database, containing a total of 324 investment losses. At the same time, the database divides the industries into 14 industry categories, which are again divided into 18 industry categories in line with the above according to industry relevance, and the frequency distribution of industry losses is shown in the figure.

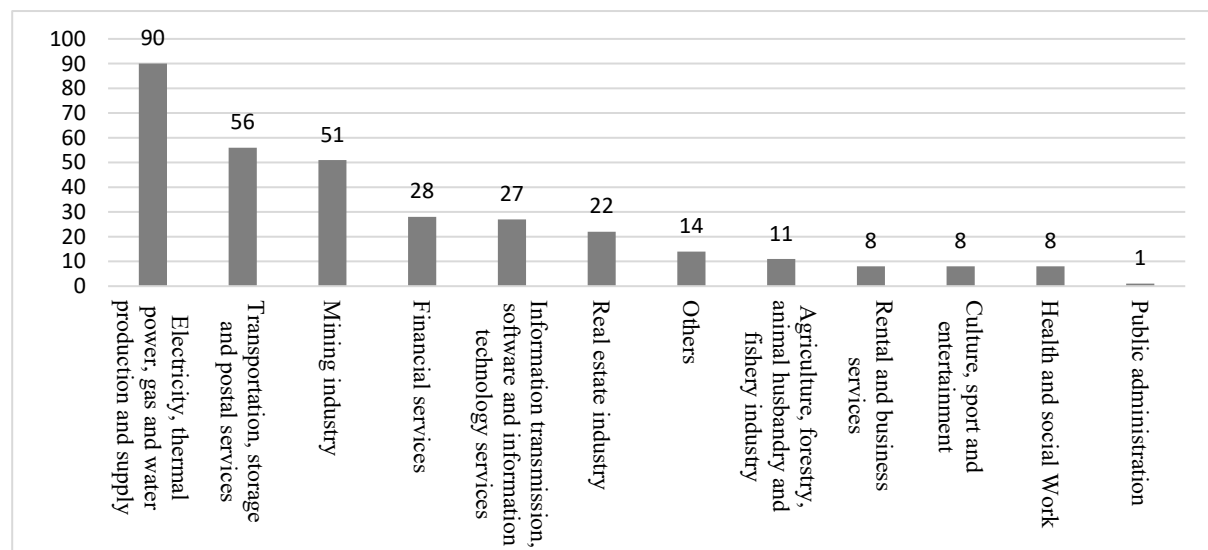

Figure 3. Industry distribution of the frequency of China's outbound investment failures

The analysis revealed that electricity, thermal power, gas and water production and supply, transport, storage and postal services, and mining were the three sectors where the largest number of losses occurred. These industries are widespread in the host countries and are resource-intensive. Chinese enterprises are more likely to have conflicts of interest and contradictions with host countries, and competitors in the international environment are also prone to competition. Chinese companies need to complete the process of localization in the process of outbound investment, and to identify the political, economic and social environment of the host country in a timely manner, so as to better control the risks.

4) Analysis of threats to outbound investment

In the past 16 years, important international events such as the successful referendum on the UK's exit from the EU and the failure of Italy's constitutional amendment have reflected a growing trend of "anti-globalization" thinking. Global investment forces have also stalled in the period following the outbreak of the epidemic. During this period, local companies have been active in capturing markets, and host country support policies have been more favorable to local companies, especially trade protection policies in resource-based industries. Host countries tend to restrict international investment through investment prohibition, shareholding restrictions, import licenses, investment approvals and restrictions on the shareholder share of investment. Therefore, from the perspective of foreign threats, this paper summarizes the investment sector restrictions of different countries through the Country (Regional) Guide to Foreign Investment Cooperation issued by the Ministry of Commerce (Ministry of Commerce of China, 2020).

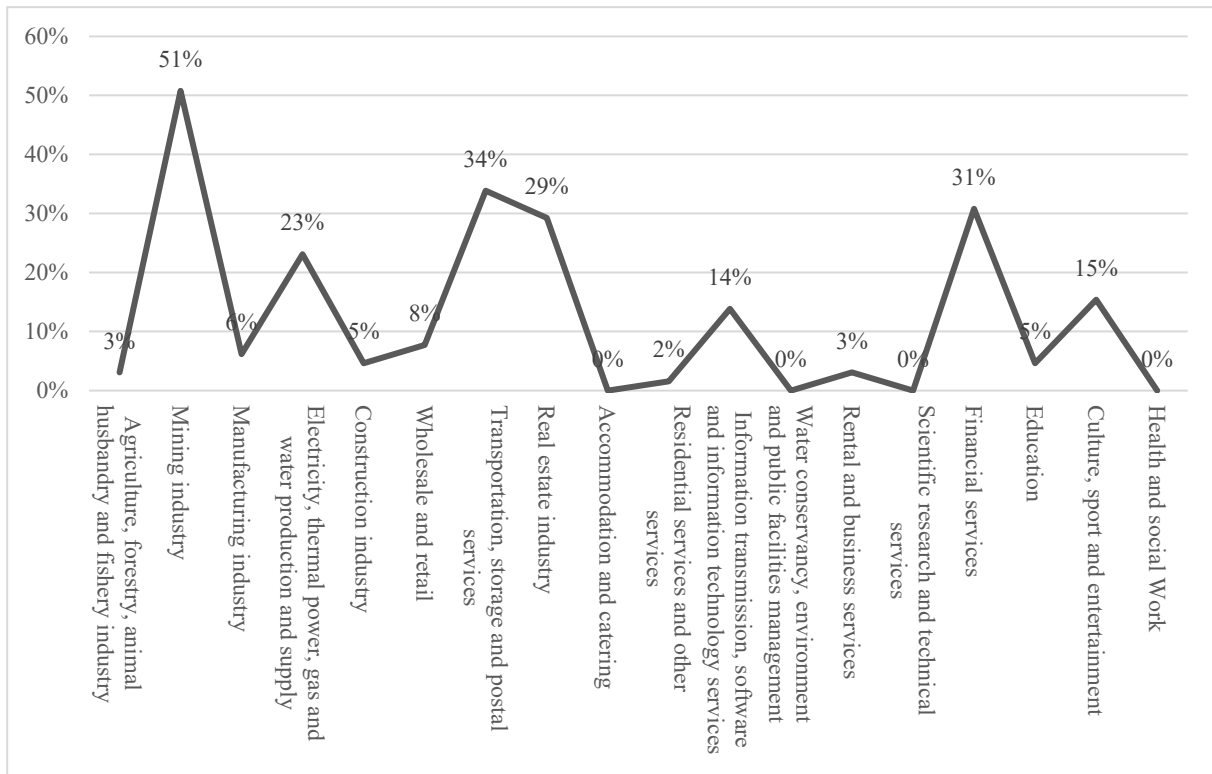

Figure 4. Restricted industry weights for countries along the "Belt and Road"

The analysis shows that the most restricted sector along the "Belt and Road" is mining, with more than 51 % of countries along the "Belt and Road" having restrictions on mineral extraction. This is followed by the transportation, storage and retail services, the financial services and the real estate industry. These industries are closely related to the development of the national economy and most of them are key industries in the development of the country, and most countries have corresponding policy restrictions to protect the interests of their citizens. When investing in these sectors, Chinese companies should pay particular attention to the policy risks and should fully understand the local policies and use legal means to avoid risks.

3. Recommendations for China on the choice of investment sectors for the "Belt and Road"

Based on the above research, this paper can derive a SWOT analysis matrix for China's investment sector selection in countries along the "Belt and Road", as shown in Figure 5.

From the above data and multi-dimensional analysis, this paper finds the following conclusions:

China's investment in the "Belt and Road" should focus on the manufacturing and construction industries. The manufacturing industry is one of the leading industries in the development of countries along the "Belt and Road", and it is also an advantageous industry for China's outbound investment. Therefore, the risk of the industry is relatively low. Similarly, the construction industry is also an opportunity sector for China's outbound investment and a pioneer industry for the development of the host country. Also, the industry's risks are manageable.

For outbound investments in the mining, electricity, thermal power, gas and water production and supply, and transportation, storage and postal services, China should guide investment companies to eliminate risks, reduce the incidence of failure and gradually eliminate disadvantages. At the same time, the mining industry and the transportation, storage and retail industry also need to pay more attention to policy risks and follow up on policy changes in time.

The industries where China's outbound investment is advantageous, such as rental and business services, wholesale and retail industries and information transmission, computer

services and software industries, are mainly suited to countries that are in the late industrialization and developed stages. China should guide regional investment in this part of the industry at this stage, giving a reasonable choice of regions and reducing the risk of investment by enterprises.

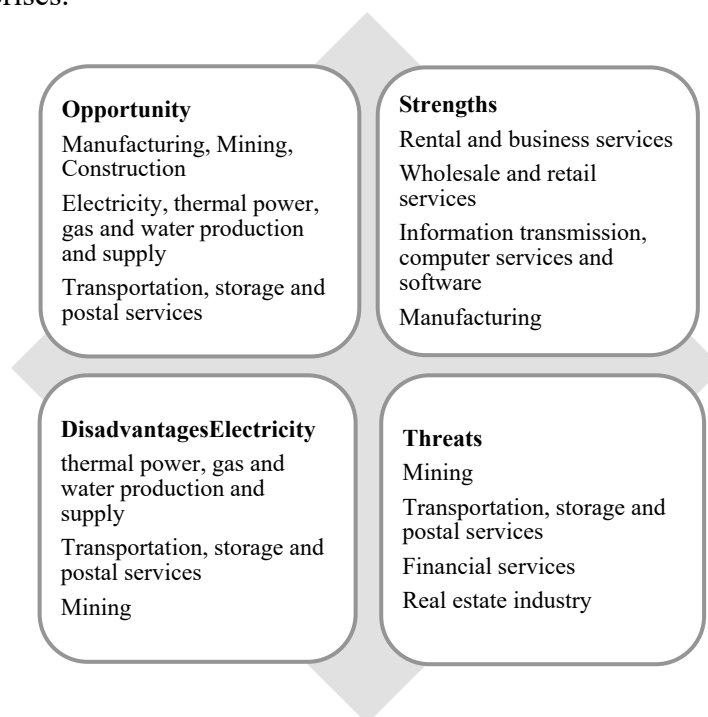

Figure 5. SWOT analysis of China's industry choices for countries along the "Belt and Road"

4. Conclusion

In the post-epidemic era and the unstable international environment, China's investment in the "Belt and Road" industry needs to carefully identify industry risks and grasp development opportunities. Thus, the study on the selection of industries for the "Belt and Road" has practical significance and theoretical value, which can provide reference value for the policy makers and the corporate investors. In addition, it will help China to achieve significant growth in "Belt and Road" investments.

Reference

- Chenery, H. and Syrquin, M., 1988. *Patterns of development*. Economic Science Press, 1988.
- Congjun, T. and Wenfang, L., 2008 Identification of regional economic development stages and selection of leading industries[J]. *Market Week: Theoretical Research*, 10, pp. 43–45.
- Dongshui, Su, 2000. *Industry Economics*. Higher Education Press: Beijing.
- Guiqin, Luan, 2008. *Regional Economics*. Tsinghua University Press.
- Ministry of Commerce of China, 2020. *Foreign Investment Cooperation Country region. Guide[EB/OL]* [online] Available at: <http://fec.mofcom.gov.cn/article/gbdqzn/index.shtml>, 2020.
- Ministry of Commerce of the People's Republic of China, 2020. Annual Statistical Bulletin on China's Outward Foreign Direct Investment [R]. 2020.
- Wu, Youde and Pan, Yujun, 2004. *Introduction to regional economics*. China Social Science Press: Beijing.

Цзянфу Є,
Зварич І.,
Бродовська О.

ВИБІР КИТАЄМ ГАЛУЗЕЙ ДЛЯ ІНВЕСТИЦІЙ В «ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ» В ПОСТЕПІДЕМІЧНИЙ ПЕРІОД

У період після епідемії китайські інвестиції в країни «Одного поясу, одного шляху» створюють значні можливості та виклики. Глобальні ринки активно прагнуть відновлення, надаючи багатонаціональним інвесторам більше можливостей. Суворі та ефективні заходи контролю за епідемією в Китаї призвели до економічної стабілізації, випередивши решту світу, що дозволило китайським інвесторам скористатися можливістю економічного розвороту та відновлення. Проте протекціонізм і антиглобалісти скористалися епідемією COVID-19, створивши складніше середовище та більш інтенсивне протистояння для китайських зовнішніх інвестицій. Щоб знизити ризик інвестування, важливо вибирати інвестиційні сектори, які більш сумісні з інтересами приймаючої країни.

У цій статті аналізується вибір галузей для інвестицій Китаю вздовж «Одного поясу, одного шляху» з багатовимірної точки зору, досліджуючи переваги та недоліки галузей у процесі «глобалізації» в чотирьох вимірах: можливості, переваги, недоліки та виклики. Цей аналіз забезпечує повне розуміння інвестиційного ландшафту та дає змогу визначити сектори, які найкраще підходять для китайських інвестицій. Крім того, у цій статті надано рекомендації щодо вибору галузей промисловості для інвестицій Китаю в країни уздовж «Одного поясу, одного шляху».

Китайські інвестиції в країни «Одного поясу, одного шляху» можуть призвести до позитивних результатів, таких як економічне зростання та розвиток, створення робочих місць та покращення інфраструктури. Інвестуючи в такі сектори, як транспорт, енергетика та телекомунікації, китайські інвестори можуть допомогти створити більш зв'язаний і ефективний світ. Інвестиції в такі сектори, як охорона здоров'я та освіта, можуть покращити якість життя людей у приймаючих країнах, сприяючи більш стабільному та процвітаючому світу.

Підсумовуючи, хоча китайські інвестиції в країни «Одного поясу, одного шляху» справді стикаються зі значними проблемами, такими як протекціонізм і антиглобалістські сили, для інвесторів у цих країнах також є багато можливостей. Ретельно обираючи інвестиційні сектори, які відповідають інтересам приймаючої країни, китайські інвестори можуть ефективно знизити інвестиційний ризик і максимізувати прибутки. Цей процес аналізу та відбору може допомогти інвесторам приймати обґрунтовані рішення та, зрештою, сприяти економічному зростанню та розвитку країн «Одного поясу, одного шляху».

Ключові слова: «Один пояс, один шлях», китайські інвестиції, період після епідемії.

УДК 327.5:33

С. М. Сарбаш

ПРИРОДА МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті досліджується природа міжнародних конфліктів, їх вплив на економічний розвиток і зростання в сучасних умовах глобального середовища.

Автор робить спробу систематизації та узагальнення економічних теорій та концепцій безпекового розвитку за логіко-послідовною та історичною еволюцією, зазначаючи, що природа міжнародних конфліктів визначається відносинами розподілу власності, ресурсними інтересами та залежністю, рівнем соціально-економічного розвитку та зростання, екологічною дискримінацією, територіальними спорами тощо.

Еволюція внутрішніх та зовнішніх загроз, з якими стикаються країни, також має важливе значення, оскільки військові витрати можуть чинити негативний вплив на економічне зростання, проте перед обличчям зовнішніх загроз вони можуть йому сприяти. Тобто з одного боку конфлікт виступає специфічним засобом привласнення багатства, оскільки він безпосередньо пов'язаний із використанням ресурсів захоплених територій, привласненням награвованого майна, капітальних інвестицій, споживчих товарів, культурних та історичних цінностей, рабство. З іншого боку конфлікт може набутися ознак бізнесу, пов'язаного із придбанням зброї, рекрутінгом, підготовкою та навчанням персоналу, логістикою та ланцюгами поставок, провадженням науково-дослідних робіт та інновацій, отриманням економічних вигод від діяльності приватних військових компаній тощо.

Наукові дослідження міжнародних конфліктів у сучасному глобальному середовищі, виявляючи регіональні особливості їх розвитку, сприятимуть удосконаленню наявних регіональних безпекових комплексів.

Ключові слова: *конфлікт, міжнародний конфлікт, глобалізація, глобальне середовище, економічний розвиток.*

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-24-34

Поглиблення трансформаційних та поширення інтеграційних процесів загострює існуючі протиріччя і створює передумови для зародження нових конфліктів у світовому господарстві, що актуалізує наукові дослідження взаємозв'язку конфліктів та глобальних економічних процесів, що відбуваються у сучасному світі. Проблеми виникнення конфліктів, їх джерела і мотиви, інструменти оцінювання і моделювання знаходяться в центрі уваги багатьох дослідників, серед яких Гарсія-Алонсо М. (Dunne, Garcia-Alonso, Levine and Smith, 2006), Гейтс С. (Hegre, Ellingsen, Gates and Gleditsch, 2001), Гледіч П. (Hegre, Ellingsen, Gates and Gleditsch, 2001), Гурр Т. (Gurr, 1968), Данн Дж. (Dunne, Garcia-Alonso, Levine and Smith, 2006), Еллінгсен Т. (Hegre, Ellingsen, Gates and Gleditsch, 2001), Інтрілігатор М. (Intriligator, 1982), Колліер П. (Collier and Hoeffler, 2004), Кребс Л. (Cederman, L., Hug, S. and Krebs, L., 2010), Левін П. (Dunne, Garcia-Alonso, Levine and Smith, 2006), Лейтін Д. (Fearon and Laitin, 2003), Нігард Х. (Hegrel and Nygard, 2015), Річардсон Л. (Richardson, 2012), Сандлер Т. (Sandler, 2000), Седерман Л. (Cederman, Hug and Krebs, 2010), Сміт Р. (Dunne, Garcia-Alonso, Levine and Smith, 2006), Тейлер Т. (Theiler, 2018), Ферон Дж. (Fearon and Laitin, 2003), Хар С.

(Cederman, Hug and Krebs, 2010), Хайнес К. (Haynes, K., 2017), Хегре Х. (Hegre, Ellingsen, Gates and Gleditsch, 2001), Хоффлер А. (Collier and Hoeffler, 2004) та інші.

Економіко-математичному моделюванню конфліктів у своїх розробках приділили увагу Данн Дж., Гарсія-Алонсо М., Левін П., Сміт Р. (Dunne, Garcia-Alonso, Levine and Smith, 2006), Інтрилігатор М. (Intriligator, 1982), Річардсон Л. (Richardson, 2012). Дослідженню економічних наслідків конфліктів представлено в дослідженні Сандлера Т. (Sandler, 2000), який запропонував модель циклів транснаціонального тероризму. На мотиви конфліктів звертають увагу Кольєр П., Хоффлер А., основними з яких дослідники називають жадібність та невдоволеність (Collier and Hoeffler, 2004). Ферон Дж., Лейтін Д. (Fearon and Laitin, 2003), Коллієр П., Хоффлер А. 2004 (Collier and Hoeffler, 2004) у якості джерела конфліктів у суспільстві розглядають, в першу чергу, економічну нерівність. Саме неможливість задовільнити тривалий час своїх потреб через бідність та нерівність посилює внутрішню напругу, яка врешті решт може трансформуватись у відповідний конфлікт, підкреслює Гурр Т. (Gurr, 1968, с. 1104–1105). Форми збройних конфліктів і війн залежать від конкретних історичних умов (Фурсіна, 2018, с. 81), а від так причини виникнення конфлікту, їх передумови і форми прояву будуть мати конкретну специфіку та неповторність. Відповідно, це актуалізує дослідження природи конфліктів, що визначатиме їх економічний вплив.

Метою статті є дослідження природи міжнародних конфліктів та їх впливу на економічний розвиток і зростання в сучасних умовах глобального середовища.

У попередніх дослідженнях (Сарбаш, 2022) доведено, що глобальна трансформація має важливе значення для розуміння тенденцій міжнародних відносин та основних рис сучасного глобального порядку. Проведений аналіз стану глобального безпекового середовища свідчить про наявність великої кількості ризиків та загроз, що посилює передумови для конфлікту.

Після закінчення Другої світової війни світові лідери взяли на себе колективне зобов'язання щодо сприяння соціальній та економічній безпеці. Очікувалося, що світ буде неухильно рухатися до ситуації, в якій більшість громадян індустріально розвинених країн будуть захищені соціальними службами, трансфертами та установами, а економічне зростання і розвиток зміцнить фундаментальні основи системи глобального безпекового простору. Потрясіння, стали основними тригерами змін, як показали за останнє десятиліття три глобальні кризи: 11 вересня, різкий стрибок цін на продовольство і нафту, що досяг піку в 2008 році, і глобальну фінансову та економічну кризу. Вони також продемонстрували, що міжнародна система, має свої конструктивні недоліки і не в змозі протистояти мінливості сучасної глобалізації, а проведення політики є слабким та фрагментованим як на національному, так і на глобальному рівнях. Сучасна міжнародна система фактично призвела до того, що для більшості основних гравців на ринку наявна ситуація стає підґрунтям для суперництва, що посилює ризики виникнення силових конфліктів (Зварич, 2020, с. 99). Підтвердженням цього є різке зростання у ХХІ столітті кількості насильницьких конфліктів (World Bank Group, 2018). Хоча взаємозв'язок між глобалізацією і насильством розглядається в сучасних науках (економіці, політології, безпекознавстві, соціології) з різних сторін, можна виокремити два основних моменти, принципово важливих для розуміння природи та наслідків конфліктів в сучасних умовах глобального середовища:

по-перше, в умовах глобалізації відбулась втрата монополії держави на засоби насильства, спостерігається й подальше зменшення влади національних держав, посилюється децентралізація, що одночасно із приватизацією насильства та зростанням тероризму, призвело до глобального рівня;

по-друге, гегемонія глобального капіталу відбувається на тлі соціально-економічних трансформацій під впливом неолібералізму, що призвело до появи нових моделей ведення війни, репресій, насильства.

Зазвичай до теми колективного насильства в епоху глобалізації вчені підходили через аналітичну призму кримінології або збройного конфлікту, де кримінальне насильство розглядається як економічно вмотивоване, тоді як війна і збройний конфлікт асоціюються з політичним насильством. Поділ насильства на політичні та економічні категорії створює труднощі для всебічного розуміння багатогранної та багаторівневої природи насильства. Перше, це ігнорування економічних і, зокрема, капіталістичних мотивів, що стоять за політичним насильством. Друге полягає в тому, що насильство найлегше визнати політичним лише тоді, коли воно або санкціоноване державою, або спрямоване проти держави. Однак, коли воно здійснюється від імені потужних економічних суб'єктів, його зазвичай називають кримінальним. Насильство, викликане економічними недоліками глобалізації, традиційно виникає там, де економічні та політичні системи не здатні впоратись із покладеними на них регулятивними функціями. Такий розвиток подій призводить до того, що держави та недержавні суб'єкти починають боротьбу за велику частку багатств і ресурсів, що скорочуються.

Дебати щодо аналізу війни, миру та оборони мали свою історичну логіку розвитку. Хронологію розвитку теоретичного підґрунтя досліджень природи та причин міжнародних конфліктів представлено у табл. 1.

Таблиця 1

**Хронологія розвитку теоретичного підґрунтя
досліджень природи міжнародних конфліктів**

Період	Теоретичне підґрунтя	Змістовне наповнення	Фокус дослідження
1	2	3	4
XVI–XVII ст.	Меркантилізм	Захист внутрішнього ринку шляхом використання протекціоністських інструментів.	Конфлікти – неминуча складова розвитку, відсутність конфліктів – проміжок між війнами.
XVII–XIX ст.	Класична школа	Зростання непродуктивної праці зменшує добробут націй та, відповідно, послаблює безпеку країни.	Джерелом конфліктів виступає поділ суспільства на класи, торговий клас впливає на прийняття політичних рішень, виходячи з власних економічних інтересів.
1930-ті роки	Кейнсіанство	Державне регулювання зайнятості, інфляції задля протидії економічній депресії.	Військові витрати як інструмент державного регулювання економічної кризи.
1940–1950-ті роки	Теорія класичного реалізму	Безпека держави забезпечується шляхом захисту національних інтересів.	Використання державою військової сили є важливим інструментом впливу в конфліктних ситуаціях, війна є продовженням політики.
1960-ті роки	Теорія плюралізму	Формування та забезпечення безпеки забезпечується не тільки державами, а й іншими суб'єктами міжнародних відносин.	Різноманітність інтересів суб'єктів попереджує ескалацію конфліктів.
1970-ті роки	Теорія марксизму	Встановлення контролю над ресурсами з боку розвинутих країн забезпечує їх вплив на менш розвинуті країни.	Класовий конфлікт виникає в наслідок протиріччя між класами, що представляють інтереси праці і капіталу.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
1980-ті роки	Інституціоналізм	Захист економіки від бюрократії та адміністративних бар'єрів, детінізація економіки.	Витрати на озброєння збільшуються в наслідок лобіювання інтересів ВПК.
	Неолібералізм	Колективна взаємозалежність.	Ефективність застосування військової сили є меншою, особливого значення набувають наднаціональні інституції.
1990-ті роки	Конструктивізм	Відмова від виокремлення виключно військових загроз безпеці.	Основними джерелами конфліктів виступають культурний контент, засоби створення та викривлення реальності.
2000-ті роки	Постмодернізм	Визначення взаємодії міжнародної безпеки та безпеки людини, концепція нетрадиційної безпеки.	Природа міжнародних конфліктів визначається суб'єктивною складовою.

Примітка: систематизовано автором (Грибіненко, 2020; Coulomb, 1998; Morgenthau, 1962; Beck, 2009; Buzan and Hansen, 2009)

Відповідно до поглядів меркантилістів (Т. Ман, Ж. Б. Кольбер, Г. Скаруффі та ін.) визначалось, що держава має виробляти багатство у вигляді золота та мати позитивне сальдо торгового балансу. Для цього вимагалось забезпечити профіцит торгового балансу – заохочувати експорт і перешкоджати імпорту у світі, де обсяги торгівлі вважались фіксованими. Це означало, що створення багатства вимагало військової могутності, яка, своєю чергою, вимагала економічної потужності. У такій системі економічна відкритість потребувала гегемонії для забезпечення колективних благ безпеки та стабільності. Відповідно, стан військової безпеки впливає на економічну безпеку країни, на рівень якої безпосередньо впливає зовнішньоторговельна складова. Конфлікт визначався як неминуча складова розвитку, а його відсутність – лише проміжок між війнами.

Сміт А. розглядав державу як місце конфлікту, а рішення про війну чи мир ставив в залежність до внутрішньодержавних політичних процесів та розподілу балансу сил між різними соціальними класами. Роль суб'єкта відповідального за залучення країни до колоніальних завоювань або інших військових конфліктів відводилась торговому класу, який впливав на прийняття рішення відповідно до своїх економічних інтересів (Coulomb, 1998). Ліберальні та неокласичні погляди були готові оголосити про закінчення епохи міжнародних конфліктів завдяки поширенню цивілізації та розвитку вільної ринкової економіки. Їх аргументи зосереджувались на тому, що війни контрпродуктивні, бо призводять до знищення ресурсів, та порушення торговельних зв'язків.

Реалісти (Morgenthau, 1962) сприймали війну з точки зору продовження політики, а використання державою військової сили (організоване насильство) – важливим інструментом вирішення конфліктів. З позиції неореалістів (Waltz, 1986), міжнародна система та її складові знаходяться у небезпеці, що й формує підґрунтя для конфліктів та застосування насильства у їх вирішенні.

На протигагу реалістам прихильники неоліберального підходу (Най Дж., Коєхейн Р.) визначають, що в умовах колективної взаємозалежності не варто визначати держави як єдиних учасників міжнародних відносин, тому й ефективність застосування односторонніх дій (до яких відноситься використання військової сили) стає меншою, відповідно, особливого значення набувають наднаціональні інституції (Beck, 2009). Позиція ліберальних теоретиків ґрунтувалась на тому, що торгівля взаємовигідна, і як наслідок конфлікт між торговими партнерами дорівнюється «комерційному

самогубству». На деяких рівнях погляди лібералів та реалістів співпадають, а саме: взаємозалежність може створювати приводи для конфліктів і навіть служити засобом завдання ударів, але вона також може створювати стимули для мирного вирішення спорів. Думка, що чистий ефект від торгівлі та інвестицій призведе до скорочення насильницьких конфліктів, знайшла значну підтримку серед політиків.

Меркантилістська і ліберальна економічні системи створюють зовсім різні міжнародні умови для національної безпеки. Меркантилістам притаманна конкуренція і війна, але завдяки тому, що вона потенційно краще поєднується з державним устроєм, вона може уникнути тих проблем, які притаманні ліберальній міжнародній економіці, зокрема, небезпеки взаємозалежності і гегемоністського лідерства. Незважаючи на певні загрози, ліберальні системи заохочують інтернаціоналістичну, системно-орієнтовану перспективу та порушують зв'язок між процвітанням і контролем над територією, який стимулює меркантилістську систему до війни. Зміни в економічній системі можуть призвести до конфліктів, впливаючи або на загальну схильність системи до насильницьких конфліктів, або підриваючи умови, які дозволяють державі функціонувати як суверенний політичний суб'єкт. Лібералізм і меркантилізм розглядають переважно, як кардинально протилежні підходи, в той час як насправді вони існують в спектрі із великою кількістю змішаних та проміжних варіацій. З точки зору безпекових концепцій, це має важливе значення, оскільки дає можливість спробувати використати переваги обох доктрин з точки зору безпеки, зменшуючи при цьому їхні витрати на безпеку (Buzan, 1983).

У дослідженні зв'язку між капіталізмом і насильством Маркс К. (Ряшко, О. та Ряшко, В. 2014) підкреслює роль насильства, аналізуючи його системне використання для експропріації дрібних землевласників, приватизації общинних земель і розпродажу державних і церковних маєтків – процесів, які заклали ключові умови для консолідації капіталістичної системи суспільних відносин. Сучасний аналіз зв'язків між політичним насильством і капіталістичними інтересами запропонував. Конфлікти забезпечують трансформацію суспільства. Класовий конфлікт виникає внаслідок протиріччя між класами, що сформувались у суспільстві і які представляють інтереси праці і капіталу. Поляризація інтересів призводить до насильницьких форм розв'язання конфліктів. Марксистисти взагалі пропонували розглядати конфліктний процес розвитку капіталізму з деякими аргументами на користь тенденцій до збройних конфліктів через спроби подолання притаманних йому протиріч і криз, включаючи нові форми імперіалізму. Марксистські теоретики, серед інших, пояснювали колоніальні війни як боротьбу за контроль над світовими ринками, а фахівці з міжнародної політичної економіки наголошували на бажанні капіталістів силою створити умови для прибуткових прямих іноземних інвестицій. Теорія глобального капіталізму і транснаціональної держави (Робінсон В.) пояснює політичний аналог транснаціонального капіталу. В умовах глобалізації, капіталістична держава дедалі більше набуває колективної форми влади глобального правлячого класу. Транснаціональна держава визначається, як нова форма, що складається з трансформованих національних держав, наднаціональних економічних і політичних форумів. Національні держави трансформуються і поглинаються глобальною системою через різні цілі, які вони виконують для транснаціонального капіталу, серед яких полегшення доступу до ресурсів, робочої сили та ринків, а також забезпечення безпеки (Robinson, 2004). У подальшому, представники марксистського аналізу та кейнсіанства, зосередились на тому, щоб представити військові витрати способом вирішення економічної кризи (Smith, 1977).

Невизначеність як природний результат ринкового господарювання має тенденцію до посилення, що, у свою чергу, збільшує вірогідність виникнення конфліктів не тільки всередині країн, а й між ними. Державний вплив на регулювання ринкового способу господарювання відповідно до ідей кейнсіанства (Кейнс Дж. М.), передбачає

застосування низки інструментів (державних витрат) для забезпечення збалансованого та регульованого розвитку.

Інституціоналісти обґрунтовували наявність власних інтересів у представників оборонно-промислового комплексу, на користь яких лобіюється збільшення витрат на озброєння в економіці (Т. Веблен, У. Мітчелл, Р. Коуз, Д. Норт, Е. де Сото та ін.). Слід зазначити, що економічні теорії мілітаризму базувались на критиці зростання військових витрат, вважаючи їх регресивною державною політикою, яка веде до посилення економічного контролю та збільшення податків. Президент США Ейзенхауер у 1961 році використав термін «військово-промисловий комплекс», щоб попередити про потенційні загрози лобіювання інтересів в сфері оборонної промисловості, військовими та суб'єктами, які зацікавлені в отриманні вигоди від збільшення військових витрат і, як наслідок, конфліктів. Існування зовнішньої загрози та продовження міжнародних конфліктів посилювало військову складову та гарантувало збереження вигідних контрактів для багатьох компаній, інженерів, науковців, академіків та інших дослідників. Цей тип аналізу було використано поза ліберальної перспективи, зокрема, у сучасному марксистському аналізі мілітаризму (Dunne, 1990).

Сучасні цивілізації на думку прихильників конструктивізму (Катценштейн П., Вендт А.) є внутрішньо плюралістичні, а не унітарними, що відображається у трансквілізаційній взаємодії, міжцивілізаційних зіткненнях (Katzenstein, (ed), 2009). Взаємодія охоплює різні сектори та сфери, серед яких не тільки військова, а й соціальна, економічна, екологічна сфера тощо. Відповідно, джерелами конфліктів стають засоби створення реальності та передачі відповідних сигналів, культурний контекст тощо. Саме з огляду на це дослідження питань національної безпеки вимагає детального аналізу цих відносин та зв'язків у системі міжнародної безпеки, органічною складовою якої виступає національна безпека безпосередньо. (Buzan and Hansen, 2009, с. 187). Із урахуванням неспроможності суспільної науки відмежуватись від суб'єктивізму на думку прихильників постмодернізму саме суб'єктивна складова має значення для визначення природи та причин міжнародних конфліктів.

Концепції демократичного світу припускають, що відсутність конфліктів є нормальним станом для республік і демократій. Між рівнем розвитку демократичних засад у суспільстві та збройними конфліктами існує взаємозв'язок, наголошує Хегре Х. (Hegre, H., 2014). Такі конфлікти можуть бути як внутрішніми, так і міждержавними. Чим вище рівень розвитку демократичних інститутів, громадянського суспільства в країнах, тим меншим є ризик виникнення конфліктів між ними. Розвиток демократичних інститутів сприяє мирному врегулюванню конфліктів шляхом досягнення консенсусних рішень між різними соціальними групами. Обмеженість відповідних політичних і, як наслідок, економічних прав і влади, посилюють агресію у суспільстві.

У дослідженнях, які проводили Хегре Х, Еллінгсен Т., Гейтс С., Гледіч П. (Hegre, Ellingsen, Gates and Gleditsch, 2001), Седерман Л., Хар С., Кребс Л. (Cederman, Hug and Krebs, 2010), акцентується увага на рівень належного врядування, як джерело потенційних конфліктів в країні. Якість системи управління в країні, доцільність економічної політики, рівень корупції та бюрократії в країні впливають на впливають на здатність урядів запобігати внутрішнім насильницьким конфліктам (Hegrel and Nygard, 2015 с. 985). Уповільнення економіки, накопичення внутрішніх проблем розвитку посилюють ймовірність міждержавного воєнного конфлікту (Sung, 2022; Haynes, 2017; Theiler, 2018). Незважаючи на відсутність достатньо аргументованих емпіричних досліджень цього зв'язку, можна навести декілька аргументів стосовно того використання міжнародних конфліктів у посиленні контролю на внутрішніх ринках. Так, наявність зовнішніх загроз посилює внутрішню згуртованість в країні, що сприяє підтримці діючого курсу та збереженню політичного контролю в країні (Haynes, 2017,

с. 3). Країна швидше за все ініціює військовий конфлікт, коли вона відчуває найвищий ступінь економічного спаду, коли рівень економічного уповільнення країни-агресора є більшим від тієї країни, проти якої розпочато війну, причому остання має достатньо високій рівень залежності від першої, й, нарешті, автократичні країни скоріш за все ініціюють воєнну агресію проти економічно залежної та політично несхожої іншої країни (Sung, 2022, с. 5–6). Слід зазначити, що в сучасних умовах глобального середовища достатньо негативні прогностичні оцінки щодо розвитку економічної активності у світі (уповільнення темпів зростання найбільших економік світу США та Китаю), деструктивні зміни у виробничо-збутових ланцюгах, інфляційні процеси та фінансова нестабільність (Булатова та Федоров, 2022, с. 60), що у своїй сукупності посилюють ризики уповільнення економічного розвитку багатьох країн світу. Таким чином, ініціювання міжнародного конфлікту може принести відповідні переваги для лідерів тих країн, у яких накопичуються внутрішні проблеми, де уповільнюється економічний розвиток. Ще більше ситуація загострюється, коли мова йде про автократичну країну із слабкими демократичними інститутами.

Аналіз та систематизація теоретико-методологічного підґрунтя дослідження природи та причин виникнення конфліктів дозволяє дійти наступних висновків. По-перше, відмінність підходів у розумінні природи міжнародних конфліктів, у т. ч. його економічної складової. На сьогоднішній день існує велика кількість досліджень (Collier, 2000; Gershenson and Grossman, 2000; Rider, 2002), що розглядають конфлікт як інструмент розподілу власності або можливість окремих агентів захистити свої ресурси. фактично, це означає спроби зрозуміти громадянські війни, інтегрувати моделі виробництва та обміну з моделями конфлікту та боротьби, пояснити втручання в конфлікт третіх сторін, розглянути питання тероризму та організованої злочинності. По-друге, використання математичних моделей економічного аналізу для підвищення ефективності ведення війни. Класичним прикладом є застосування теорії ігор. У літературі яка розглядає потенційний конфлікт з визначеним противником, аналогом виробничої функції є функція успіху конфлікту CSF із входами у вигляді інвестицій в бойові зусилля обох сторін, а виходом є їх відносний ступінь успіху в конфлікті (ймовірність перемоги, отримання частки «пирога»). Однією з проблем такого типу аналізу є те, що він розглядає сукупну військову силу як єдиний агрегат, або розрізняє лише працю і капітал, членів збройних сил та їх озброєння. Насправді, визначення оптимальної структури збройних сил передбачає наступні основні варіанти як для праці, так і для капіталу: кількість різновидів видів збройних сил, якості, що визначається науково-дослідними роботами, кількість кожного з них та місце отримання матеріально-технічної бази, де вона буде отримана всередині країни, чи за її межами. По-третє, необхідність розуміння економічних наслідків війни та відповідного коригування управлінської архітектури. Від часів наполеонівських війн, до розмірковувань Кейнса над борговими зобов'язаннями Другої світової війни, коли управління воєнною економікою було центральним питанням. У більшості країн, що розвиваються, громадянські війни є основною причиною економічних потрясінь. У свою чергу міжнародні фінансові інституції намагаються примиритися з цим зв'язком та вирішити питання постконфліктної реконструкції та створити стимули для повернення до цивільного життя залучених до воєнного конфлікту (Harris, 1999).

Таким чином, дослідження природи міжнародних конфліктів та їх впливу на економічний розвиток і зростання в сучасних умовах глобального середовища, дозволяє зробити наступні висновки. Систематизація економічних теорій та концепцій безпекового розвитку за логіко-послідовною та історичною еволюцією доводить, що природа міжнародних конфліктів визначається відносинами розподілу власності, ресурсними інтересами та залежністю, рівнем соціально-економічного розвитку та

зростання, екологічною дискримінацією, територіальними спорами тощо. Характер розвитку сучасного глобального середовища визначає особливості поведінки суб'єктів із урахуванням багатьох складових, серед яких для дослідження причин та наслідків розвитку міжнародних конфліктів особливого значення набувають наступні складові: ризик виникнення конфлікту, його тривалість, імовірність повторення, можливість зниження вірогідності застосування насильницьких заходів примусу, сприяння закріпленню та просуванню до стабільного миру. В умовах посилення глобальних викликів та відповідної зміни геополітичного ландшафту подальших досліджень вимагають відповідні економічні умови виникнення конфліктів, оскільки нові загрози та виклики знаходять своє відображення у змінах принципів розвитку економіки миру та економіки конфлікту.

Бібліографічний список

- Булатова, О. В. та Федоров, Е. В., 2022. Виклики, загрози та ризики формування національної економічної безпеки: глобальний та національний рівень. *Вісник Маріупольського державного університету Серія: Економіка*, 23, с. 52–65.
- Грибіненко, О. М., 2020. *Міжнародна економічна безпека в контексті сталого розвитку: монографія*. Д: Середняк Т. К.
- Зварич, Р., 2020. Локальні конфлікти в глобальній економіці. *Світ фінансів*, 2(63). pp. 88–101. DOI: <https://doi.org/10.35774/sf2020.02.088>.
- Ряшко, О. В. та Ряшко, В. І., 2014. Насильство як політико-правова програма у теоретичних концепціях марксизму та його соціальні наслідки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 810. с. 147–152. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_810_26.
- Сарбаш, С. М., 2022. Глобальна трансформація та сучасні тенденції розвитку безпекового середовища. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка*, 23. DOI 10.34079/2226-2822-2022-12-23-78-99
- Фурсіна, Н. А., 2018. Теорія виникнення військових конфліктів, воєн. *Економіка та держава*, 12, с. 81–88. DOI: https://doi.org/10.32702/2306_6806.2018.12.81.
- Beck, U., 2009. Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision. *Constellations Volume*, 16(1), pp. 3–22.
- Buzan, B. and Hansen, L., 2009. *The evolution of international security studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B., 1983. *People, States, and Fear: The National Security Problem in International*. University of North Carolina Press.
- Cederman, L., Hug, S. and Krebs, L., 2010. Democratization and Civil War: Empirical Evidence. *Journal of Peace Research*, 47(4), p. 377–394.
- Collier, P., 2000. Rebellion as a quasi-criminal activity. *Journal of Conflict Resolution*, 44(6), pp. 839–853.
- Collier, P. and Hoeffler, A., 2004. Greed and Grievance in Civil War. *Oxford Economic Papers* [online], 56(4), pp. 563–595 Available at: <<https://ssrn.com/abstract=630727>>
- Coulomb, F., 1998. Adam Smith: A Defence Economist. *Defence and Peace Economics*, 9(3), pp. 299–316
- Dunne, J. P., Garcia-Alonso, M., Levine, P. and Smith, R., 2006. Managing asymmetric conflict. *Oxford Economic Papers*, 58, p. 183–208.
- Dunne, P., 1990. The Political Economy of Military Expenditure: An Introduction. *Cambridge Journal of Economics*, 14(4), pp. 395–404.
- Fearon, J. and Laitin, D., 2003. Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(1), pp. 75–90.

- Gershenson, D. and Grossman, H. I., 2000. Civil Conflict: Ended or Never Ending? *Journal of Conflict Resolution*, 44(6), pp. 808–822.
- Gurr, T., 1968. A Causal Model of Civil Strife: A Comparative Analysis Using New Indices.” *American Political Science Review*, 62(4), pp. 1104–1124.
- Harris, G., 1999. *Recovery from Armed Conflict in Developing Countries*. Routledge.
- Haynes, K., 2017. Diversionary conflict: Demonizing enemies or demonstrating competence? *Conflict Management and Peace Science*, 34(4), pp. 337–358.
- Hegre, H., 2014. Democracy and Armed Conflict. *Journal of Peace Research*, 51(2), pp. 1–14.
- Hegre, H., Ellingsen, T., Gates, S. and Gleditsch, P., 2001. Toward a Democratic Civil Peace? Democracy, Political Change, and Civil War, 1816–1992. *American Political Science Review*, 95(1), pp. 33–48
- Hegrel, H. and Nygard, H., 2015. Gvernance and Conflict Relapse. *Journal of Conflict Resolution*, 59(6), pp. 984–1016.
- Intriligator, M., 1982. Research on conflict theory. *Journal of Conflict Resolution*, 26(2), p. 307–327. Available at: <https://doi.org/10.1177/0022002782026002006>
- Katzenstein, Peter J. (ed), 2009. *Civilizations in World Politics. Plural and Pluralist Perspectives*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203872482>
- Morgenthau, H. J., 1962. *The Problem of the National Interest. In Politics in the Twentieth Century*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 204–237.
- Richardson, L. F., 2012. *Arms and insecurity – a mathematical study of the causes and origins of war*. Literary Licensing, LLC.
- Rider, R., 2002. Plunder or Trade. *Defence and Peace Economics*, 13(3), pp. 199–214.
- Robinson, 2004
- Sandler, T., 2000. Economic analysis of conflict. *Journal of Conflict Resolution*, 44(6), pp. 723–729.
- Smith, R. 1977. Military Expenditure and Capitalism. *Cambridge Journal of Economics*, 1, pp. 61–76.
- Sung, Chul Jung, 2022. Economic slowdowns and international conflict. *Journal of Peace Research*, 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1177/00223433221116656>.
- Temple, J., 1999. The New Growth Evidence. *Journal of Economic Literature*, 37(1), March, pp. 112–156.
- Theiler, T., 2018. The microfoundations of diversionary conflict. *Security Studies*, 27(2), pp. 318–343.
- Waltz, K. N., 1986. *Theory of international politics. Neorealism and its critics*. New York, p. 100–104.
- World Bank Group, 2018. *Maximizing the impact of the world bank group in fragile and conflict-affected situations*. Washington, DC: International Bank for Reconstruction and Development.

References

- Beck, U., 2009. Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision. *Constellations Volume*, 16(1), pp. 3–22.
- Bulatova, O. V. and Fedorov, E. V., 2022. Vyklyky, zahrozy ta ryzyky formuvannia natsionalnoi ekonomichnoi bezpeky: hlobalnyi ta natsionalnyi riven [Challenges, threats and risks of forming National Economic Security: Global and national level]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu Serii: Ekonomika*, 23, p. 52–65 (in Ukrainian).
- Buzan, B. and Hansen, L., 2009. *The evolution of international security studies*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Buzan, B., 1983. *People, States, and Fear: The National Security Problem in International*. University of North Carolina Press.
- Cederman, L., Hug, S. and Krebs, L., 2010. Democratization and Civil War: Empirical Evidence. *Journal of Peace Research*, 47(4), p. 377–394.
- Collier, P., 2000. Rebellion as a quasi-criminal activity. *Journal of Conflict Resolution*, 44(6), pp. 839–853.
- Collier, P. and Hoeffler, A., 2004. Greed and Grievance in Civil War. *Oxford Economic Papers* [online], 56(4), pp. 563–595 Available at: <<https://ssrn.com/abstract=630727>>
- Coulomb, F., 1998. Adam Smith: A Defence Economist. *Defence and Peace Economics*, 9(3), pp. 299–316
- Dunne, J. P., Garcia-Alonso, M., Levine, P. and Smith, R., 2006. Managing asymmetric conflict. *Oxford Economic Papers*, 58, p. 183–208.
- Dunne, P., 1990. The Political Economy of Military Expenditure: An Introduction. *Cambridge Journal of Economics*, 14(4), pp. 395–404.
- Fearon, J. and Laitin, D., 2003. Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(1), pp. 75–90.
- Fursina, N. A., 2018. Teoriia vynyknennia viiskovykh konfliktiv, voien [Theory of the emergence of military conflicts, wars]. *Ekonomika ta derzhava*, 12, pp. 81–88. DOI: https://doi.org/10.32702/2306_6806.2018.12.81 (in Ukrainian).
- Gershenson, D. and Grossman, H. I., 2000. Civil Conflict: Ended or Never Ending? *Journal of Conflict Resolution*, 44(6), pp. 808–822.
- Gurr, T., 1968. A Causal Model of Civil Strife: A Comparative Analysis Using New Indices.” *American Political Science Review*, 62(4), pp. 1104–1124.
- Harris, G., 1999. *Recovery from Armed Conflict in Developing Countries*. Routledge.
- Haynes, K., 2017. Diversionary conflict: Demonizing enemies or demonstrating competence? *Conflict Management and Peace Science*, 34(4), pp. 337–358.
- Hegre, H., 2014. Democracy and Armed Conflict. *Journal of Peace Research*, 51(2), pp. 1–14.
- Hegre, H., Ellingsen, T., Gates, S. and Gleditsch, P., 2001. Toward a Democratic Civil Peace? Democracy, Political Change, and Civil War, 1816–1992. *American Political Science Review*, 95(1), pp. 33–48
- Hegrel, H. and Nygard, H., 2015. Gvernance and Conflict Relapse. *Journal of Conflict Resolution*, 59(6), pp. 984–1016.
- Hrybinenko, O. M., 2020. *Mizhnarodna ekonomichna bezpeka v konteksti staloho rozvytku : monohrafiia*. [International economic security in the context of sustainable development: monograph]. Dnipro : Serednyak T. K. (in Ukrainian).
- Intriligator, M., 1982. Research on conflict theory. *Journal of Conflict Resolution*, 26(2), p. 307–327. Available at: <https://doi.org/10.1177/0022002782026002006>
- Katzenstein, Peter J. (ed), 2009. *Civilizations in World Politics. Plural and Pluralist Perspectives*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203872482>
- Morgenthau, H. J., 1962. *The Problem of the National Interest. In Politics in the Twentieth Century*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 204–237.
- Riashko, O. V. and Riashko, V. I., 2014. Nasylstvo yak polityko-pravova prohrama u teoretychnykh kontseptsiiakh marksyzmu ta yoho sotsialni naslidky [Violence as a political and legal program in the theoretical concepts of Marxism and its social consequences]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, 810, pp. 147–152. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_810_26 (in Ukrainian).
- Richardson, L. F., 2012. *Arms and insecurity – a mathematical study of the causes and origins of war*. Literary Licensing, LLC.
- Rider, R., 2002. Plunder or Trade. *Defence and Peace Economics*, 13(3), pp. 199–214.
- Robinson, 2004

- Sandler, T., 2000. Economic analysis of conflict. *Journal of Conflict Resolution*, 44(6), pp. 723–729.
- Sarbash, S. M., 2022. Hlobalna transformatsiia ta suchasni tendentsii rozvytku bezpekovoho seredovyshcha [Global transformation and modern trends of security environment development]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Ekonomika*, 23, pp. 78–99. DOI 10.34079/2226-2822-2022-12-23-78-99 (in Ukrainian).
- Smith, R. 1977. Military Expenditure and Capitalism. *Cambridge Journal of Economics*, 1, pp. 61–76.
- Sung, Chul Jung, 2022. Economic slowdowns and international conflict. *Journal of Peace Research*, 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1177/00223433221116656>.
- Temple, J., 1999. The New Growth Evidence. *Journal of Economic Literature*, 37(1), March, pp. 112–156.
- Theiler, T., 2018. The microfoundations of diversionary conflict. *Security Studies*, 27(2), pp. 318–343.
- Waltz, K. N., 1986. Theory of international politics. Neorealism and its critics. New York, p. 100–104.
- World Bank Group, 2018. *Maximizing the impact of the world bank group in fragile and conflict-affected situations*. Washington, DC: International Bank for Reconstruction and Development.
- Zvarych, R., 2020. Lokalni konflikty v hlobalnii ekonomitsi [Local conflicts in the global economy]. *Svit finansiv*, 2(63). pp. 88–101 (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 24.04.2023 р.

S. Sarbash

NATURE OF INTERNATIONAL CONFLICTS UNDER THE MODERN CONDITIONS OF GLOBAL ENVIRONMENT

The article is an attempt to study the nature of international conflicts and their impact on economic development and growth under the modern conditions of global environment.

The author is trying to systematize and generalize the economic theories and strategies of safe development in conformity with logically consistent and historical evolution, emphasizing that the nature of international conflicts is determined by the relations of property distribution, resource interests and dependence, by the level of socio-economic development and growth, ecological discrimination, territorial disputes, etc.

It is emphasized that the evolution of internal and external threats countries are faced by is also of great importance, since military costs may negatively affect the economic growth. However, in front of external threats, military costs may promote the economic growth as well. Otherworldly, on the one hand, a conflict is a specific tool of appropriating welfare, since it is inseparably connected with using the resources of captured territories, appropriating stolen property, capital investments and consumer goods, historical and historical values as well as with slavery. On the other hand, a conflict may acquire features of a business concerned with buying weapons, recruiting, training personnel, logistics and delivery chains, implementing R&D projects and innovations, obtaining economic benefits from activities carried out by military companies, etc.

Revealing regional peculiarities of international conflicts' development, scientific research of international conflicts in modern global environment promotes improvement of the available regional safety complexes.

Key words: conflict, international conflict, globalization, global environment, economic growth.

УДК 330.8 : 339.97

А. В. Шлапак

ГЛОБАЛЬНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФІНАНСОВОГО, ФІСКАЛЬНОГО І МОНЕТАРНОГО ДОМІНУВАННЯ: ДИЛЕМИ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ В МІЖНАРОДНИХ МАСШТАБАХ

В статті стверджується, що унікальність проявів глобальної нестабільності 2023 року полягає в комбінації викликів, що стоять перед регуляторами у монетарній, фінансовій і фінансовій сферах, спричинених комплексом заходів із контрциклічного стимулювання економічної активності у відповідь на пандемію, які мали суттєвий і беззаперечно системний ефект, що позначився на зростанні інфляційного тиску на світову економіку та формування ознак рецесії в провідних центрах економічної сили. І хоча по мірі загострення кризових проявів дедалі більша увага приділятиметься діяльності SIFI, які є «надто великими, аби збанкрутувати», перекласти відповідальність за стабільність світової фінансової системи виключно на фінансових регуляторів не вдасться, адже пом'якшення грошово-кредитної і бюджетно-податкової політик останніми роками створило підґрунтя для загострення проблеми домінування відразу у трьох вимірах — монетарному, фінансовому, фінансовому. Проведений аналіз глобальної нестабільності кризь призму феноменів фінансового, фінансового і монетарного домінування дозволив охарактеризувати дилеми регуляторної політики в міжнародних масштабах. Проведений аналіз сприятиме формуванню консенсусної позиції щодо способу, в який мають бути структуровані різні інституційні та управлінські механізми, пов'язані із макроруденційною політикою. Дослідження зробить внесок у солідаризацію поглядів щодо незалежності, підзвітності та прозорості макроруденційних регуляторів, а також щодо питань, якими мають опікуватись фінансові та монетарні органи влади у спробі досягнення компромісу у цілепокладанні економічної політики між Центробанком та урядом, залежно від рівня боргового і фінансового тягаря останнього і структури національного фінансового ринку.

Ключові слова: макроруденційна політика, фінансова політика, монетарна політика, фінансовий ринок, фінансове домінування, фінанське домінування, монетарне домінування, Центробанки

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-35-44

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Основна відмінність між своєрідним регулюючим імпульсом у міжнародній економічній політиці середини ХХ століття і домінуванням поглядів на фінансове дерегулювання, які набули поширення у 1970-х роках, полягала в тому, що загрози від провалів ринку порівняно із провалами урядів визнавались як такі, що піддавались корегуванню і мали менше побічних негативних ефектів. Своєрідний контрнаступ М. Фрідмана, який в таборі своїх прибічників відстоював позицію, що будь-яка спекуляція стабілізується через вроджену ефективність ринку і здатність до встановлення справедливих цін, за рівнем своєї категоричності не поступалась вихопленій із контексту фразі Дж. Кейнса про спорідненість фінансових ринків і казино (Dimand and Dore, 2000). І хоча запит до обмеження безконтрольної влади фінансових ринків постав ще після серії банківських банкрутств і фінансових криз, що почалися у 1980-х роках, фінансові потрясіння, що ознаменували собою перше

десятиліття XXI століття (зокрема, крах *Lehman Brothers* в 2008 році) і з новою загрозливою потужністю заявляють про себе на початку 2023 року (*The Silicon Valley Bank, Credit Suisse Group, яка вже анонсувала злиття із UBS*), не залишають аргументів на користь зволікання із реакцією з боку регуляторів (Nakatani, 2020). У структурному вимірі політика покликана стримувати ризики, пов'язані із посиленням взаємопов'язаності фінансової системи, та зниження ризику банкрутства системно значимих фінансових установ (SIFI), при цьому забезпечення ефективної макропруденційної політики стикається з цілою низкою проблем. Важливо відзначити, що макропруденційна політика схильна до внутрішніх упереджень, в основі яких лежить базова асиметрія в компромісі, з яким стикаються актори, відповідальні за її продукування, що призводить до бездіяльності або прийняття недостатньо рішучих і своєчасних дій. У той час як вигода від макропруденційних заходів накопичується тільки з часом, і її важко виміряти, економічні і політичні втрати від таких заходів часто відчуються відразу як позичальниками, так і фінансовим сектором, як урядами, так і домогосподарствами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом намітилися тенденція до формування консенсусу щодо способу, в який мають бути структуровані різні інституційні (Borio and White, 2004; Booth, 2014) та управлінські механізми (Booth and Matthews, 2006; Wadhvani, 2008), пов'язані із макропруденційною політикою. Наразі формується солідаризована думка з таких питань, як вимоги до незалежності, підзвітності та прозорості макропруденційних регуляторів (Persson and Tabellini, 2001), а також щодо питань, які фіскальні (IMF, 2013; Kopits, 2011; Volkerink and de Haan, 2001; Lee and Sung, 2007) та монетарні органи (Goodfriend, 2002; King, 2004; Deutsche Bundesbank, 2021) влади мають ставити у центр своїх політик (Gali, 1994; Persson and Tabellini, 1997; 1999; Persson, 2001; Hallerberg and Strauch, 2002; Tarawalie, Sissoho, Conte and Ahotor, 2014) у спробі досягнення компромісу у цілепокладанні економічної політики між урядом та Центробанком (Резнікова, Панченко та Іващенко, 2021b).

Метою дослідження є аналіз глобальної нестабільності крізь призму феноменів фінансового, фіскального і монетарного домінування, що дозволить охарактеризувати дилеми регуляторної політики в міжнародних масштабах.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж запропонувати визначення фінансового домінування, у відповідній літературі (Brunnermeier, 2016; Boissay, Borio, Leonte and Shim, 2023) зазвичай починають теоретизування зі згадки про абстрактну модель, за якою на фінансових ринках співіснують три різні групи агентів: власники фінансового капіталу (наприклад, домашні господарства, інституційні та професійні інвестори); агенти, які шукають доступ до капіталу (наприклад, фірми та домашні господарства); фінансові посередники (наприклад, банки та різні типи небанківських фінансових посередників). Банківський сектор та небанківські кредитні організації перерозподіляють фінансовий капітал шляхом генерування платіжних ресурсів, що ґрунтуються на боргових угодах з обмеженими зобов'язаннями. Ці два типи агентів також конкурують з іншими фінансовими посередниками, пропонуючи послуги потенційним позичальникам капіталу, для полегшення випуску акцій та боргових інструментів на регульованих чи нерегульованих ринках капіталу. Деякі посередники також сприяють попиту на активи з боку власників капіталу. Боргові контракти та інші боргові інструменти включають обіцянки позичальників погасити фіксовані чи змінні суми ліквідності у певні чи повторювані дати у майбутньому; акції передбачають зобов'язання розподіляти частину свого прибутку понад встановлений поріг. Ці обіцянки оплати зазвичай залежать від настання майбутніх подій і, зокрема, від спроможності кожного позичальника капіталу генерувати потік доходів, який відповідає його договірним зобов'язанням або очікуваному доходу у відповідний час. Таким чином, ці

прибутки є невизначеними. Загострення нестабільності означає, що доходів, отриманих позичальниками коштів, недостатньо для погашення договірних обіцянок кредиторам або передачі очікуваних дивідендів акціонерам, а тому деякі із посередників і власників капіталу змушені зазнавати збитків або фіксувати відсутність прибутку. У разі сек'юритизації кредитів та фінансових інструментів, що обмінюються на ринках капіталу, збитки (або втрачена вигода) не обов'язково несуть кредитори або власники облігацій та акцій. Вони можуть бути частково або повністю передані іншим власникам капіталу або посередникам, які виступають як покупці з боку попиту на різних сегментах ринків капіталу. У цьому відношенні очевидним наслідком є те, що збитки або відсутність прибутку і, у загальному плані, коливання в сумі та розподілі фактичних чистих доходів є невід'ємною рисою роботи фінансових ринків через властиву їм невизначеність щодо майбутніх виплат. Таким чином, фінансове домінування є умовою, за якою одна або кілька із трьох груп агентів, згаданих вище, можуть впливати на заходи політики та фінансове регулювання та/або використовувати останні для покращення своєї діяльності. При цьому фінансове домінування впливає на роботу фінансових ринків через механізм політичних втручань та свідомих змін у фінансовому регулюванні з метою скорочення ринкових втрат або покращення ринкових вигод на користь конкретних агентів чи їхніх груп. У цьому сенсі, фінансове домінування спотворює роботу фінансових ринків, і сама можливість такого спотворення стає самоздійснюваним пророцтвом. Очікування будь-яких сприятливих політичних втручань чи змін у фінансовому регулюванні спонукає деяких агентів, які мають значну ринкову владу, нарощувати ризикованіші позиції; і рано чи пізно ці позиції зрештою призводять до нестабільності, що робить неминучим пряме чи опосередковане політичне втручання чи зміну політики регулювання фінансових ринків. В запропонованому визначенні фінансове домінування включає особливий випадок фіскального домінування, оскільки казначейство як великий гравець належить до однієї із трьох груп агентів, які беруть участь у фінансових ринках. У ситуації фіскального домінування казначейство створює нестійкі позиції щодо дефіциту та боргу, що зрештою призводить до втручання з боку центрального банку, який вимушений вдатись до покращення фінансового становища казначейства за рахунок зниження процентних ставок. Таким чином, поведінка казначейства призводить до ситуації монетарного домінування, що узагальнює випадок фіскального домінування. Фінансове домінування при цьому визначається як очікувана поведінка фінансового сектора, який через опасіння, що на нього будуть накладені збитки, навмисно залишається (або навіть стає) недостатньо капіталізованим (Brunnermeier, 2016). Така поведінка збільшує волатильність та може змусити фіскальні чи монетарні органи покривати отримані фінансовим сектором збитки.

Феномен фінансового домінування можна розглядати через призму існуючих концепцій фіскального та монетарного домінування. Центральний банк перебуває у авангарді режиму монетарного домінування, і, отже, фіскальні органи мають коригувати бюджет, щоб покрити дефіцит фінансування. Навпаки, при фіскальному домінуванні фіскальна влада має першочергове значення, і монетарна влада поступається їй своїх позицій, що, очікувано, може призвести до інфляції. Яка влада візьме гору, часто є результатом гри «яструб-голуб» між представниками фіскальної та монетарної влади, яка моделює у теорії ігор конфлікт для двох гравців. В умовах фінансового домінування на фінансовий сектор можуть покладатися лише незначні втрати, що супроводжується запитом на його порятунок. При цьому може виникнути гра «яструб-голуб» між фіскальною чи монетарною владою щодо того, хто має рятувати фінансовий сектор та за допомогою яких саме інструментів. У цій ситуації фінансовий сектор може бути тягарем для економіки, а відтак і для системи державних фінансів. Якщо фіскальні надходження не надійні, тоді може виникнути конфлікт між суверенним ризиком та фінансовим

сектором, адже вразливий фінансовий сектор послаблює державний сектор і навпаки. У той час як фінансове домінування теоретично може допомогти подолати проблеми часової неузгодженості та проблеми із ліквідністю, пов'язані з державним боргом, воно зводить нанівець страхову роль фінансового сектора і зрештою призводить до збільшення системного ризику.

Незалежність центрального банку (ЦБ) характеризує ступінь, у який органи грошово-кредитного регулювання захищені від втручання із боку фіскальних органів (урядів). Запит на незалежність ЦБ пояснюється тим, що уряди залежні у своїх діях від електоральної та іншої політичної динаміки, а відтак нестійка податково-бюджетна політика є реальною загрозою фіскального домінування для виваженої монетарної політики. Розв'язання цієї дилеми фіскально-монетарного втручання полягає в тому, щоб відокремити грошово-кредитну політику від бюджетно-податкової політики, тобто деполітизувати проведення грошово-кредитної політики, делегувавши її політично незалежному центральному банку (Резнікова, Панченко та Іващенко, 2021a). З позицій відносин між монетарною і фіскальною владою виникає дилема: чи поглинатиме уряд збитки, понесені у фінансовому секторі шляхом надання допомоги, що збільшуватиме дефіцит державного бюджету, чи це зробить центральний банк, надаючи банкам явну чи приховану рекапіталізацію (Райзер та Пазарбазіолу, 2019). Крім того, фінансове домінування може бути пов'язане не тільки з прямою підтримкою фінансових установ у традиційному банківському секторі, але й з вливанням ліквідності через тіньові банківські операції та ринки репо.

Монетарне домінування означає, що монетарна влада не дозволяє фіскальній владі впливати на грошово-кредитну політику і часто забезпечується шляхом ухвалення фіскального правила, яке гарантує, що уряд завжди буде платоспроможним. У більш загальному плані проводиться відмінність між м'яким або *ex ante* домінуванням грошово-кредитної політики (ситуації, коли фіскальні органи уникають конфлікту) і жорстким або *postfactum* домінуванням грошово-кредитної політики (ситуації, коли загострюється проблема нестабільності, грошово-кредитна влада допускає дефолт уряду).

Модель раціональних очікувань для оцінки наслідків зростання державного боргу моделює ситуацію, за якої встановлено рівень фіскального ліміту, який обмежує уряд від подальшого зростання обсягів запозичень і обслуговування вищих рівнів боргу за рахунок збільшення податків, відтак обслуговування боргів передбачає або суттєвий перегляд бюджетних видатків, або застосування інструментів експансивної грошово-кредитної політики (Davig, Leeper and Walker, 2010). Ризик фіскального домінування загострюється в часи низьких відсоткових ставок і посилюється практикою купівлі суверенних облігацій центральним банком тих країн, які мають критичний тягар державного боргу, який рано чи пізно може поставити під сумнів платоспроможність країни. Рішення про визнання неплатоспроможності уряду із подальшою реструктуризацією державного боргу – найдраматичніше, як із політичних, так і з економічних міркувань (Das, Papaioannou and Trebesch, 2012). А відтак уряд і громадяни надаватимуть перевагу зовнішній допомозі або грошовій емісії в ситуації загострення макроекономічної нестабільності (Heinemann, 2021), адже і уряд, переобрання якого залежить від політичного циклу, і домогосподарства та представники бізнесу не зацікавлені у підвищенні податків.

Якщо уряд може погасити свої зобов'язання без зловживання емісією або оголошення дефолту, він може спробувати вдатися до запозичень за нижчою відсотковою ставкою. Один із способів зобов'язатися повністю погасити борг – запропонувати у своєрідні заручники фінансовий сектор. Реалізація такої стратегії можлива у ситуації, якщо більша частина державного боргу належить вітчизняним банкам із високою часткою позикових коштів, тоді, відповідно, дефолт зруйнує

фінансовий сектор. Це, у свою чергу, чинитиме надмірний руйнівний тиск на реальну економіку, а відтак і на податкову базу уряду, загострюючи проблему дефіциту бюджету. Крім того, уряд може бути змушений надати фінансову допомогу фінансовому сектору. З огляду на такі перспективи уряду утримуються від дефолту за своїми боргами. Отже, недостатньо капіталізований фінансовий сектор країни, яка має великий державний борг, може бути гарантією, що уряд не оголосить дефолт за своїм боргом. Прихильники такого підходу стверджують, що в умовах фінансового домінування фінансовий сектор є корисним інструментом, який дозволяє уряду не розглядати дефолт як одну зі стратегій. Навпаки, його опоненти вбачають у фінансовому секторі загрозу. З їхньої точки зору, фінансовий сектор не повинен бути домінуючим, але при цьому має бути досить добре капіталізованим, щоб ним могли бути покриті деякі збитки і, отже, в такий спосіб фінансовий сектор стабілізував би економіку.

Стратегія «захоплення заручників» – це стратегія, яка пояснює ситуацію, що виникає після шоку середнього масштабу, коли уряд може продовжувати брати позики за низькою процентною ставкою. Термін «фінансова репресія» зазвичай стосується політичних заходів, спрямованих на штучне утримання відсоткових ставок на низькому рівні, що полегшує урядам фінансування свого боргу. Фінансові репресії є комбінацією різних регулятивних заходів центральних банків і урядів, які призводять до істотної зміни механізмів функціонування фінансових ринків і фінансового посередництва (Науменкова та Міщенко, 2015). Фінансові репресії можуть набувати різних форм, таких як обмеження руху капіталу або прямий контроль над процентними ставками. Однак останнім часом цей термін все частіше використовується щодо політики центрального банку, включаючи купівлю активів та від'ємні процентні ставки. Активне використання фінансових репресій призводить до формування кептивного ринку державного боргу, обслуговування котрого потребує дедалі більшої суми коштів (Науменкова, 2015). Після світової фінансової кризи 2008–2012 рр. провідні ЦБ активно насичували ринки грошовою масою, а регулятори заохочували фінансові компанії до вкладення отриманих коштів у державні боргові інструменти, що, із урахуванням інфляції, дозволяло урядам не тільки скорочувати витрати на обслуговування боргів, що утворилися за час кризи заборгованості, але й поступово ліквідувати її. Емпіричний досвід свідчить, що фінансові репресії зазвичай витісняють приватні інвестиції і цим призводять до зниження темпів економічного зростання та зайнятості. Грошово-кредитна політика керується при цьому не стільки бажанням зменшити тягар державного боргу, скільки мандатом на цінову стабільність. І хоча насправді немає жодних свідчень зворотного зв'язку між змінами суверенного боргу та рішеннями у сфері грошово-кредитної політики, в ситуації посилення дисбалансів між реальним і фінансовим секторами економіки після чергового економічного потрясіння, можливо, уряду все ж таки доведеться оголосити дефолт. Тоді уряд не тільки залишиться без достатніх ресурсів, а й водночас зазнає наслідків колапсу фінансового сектору країни. Іншими словами, стратегія захоплення заручників передбачає, що в ситуації, коли за початковою кризою слідує шок, низька процентна ставка може принести тимчасове відтермінування макроекономічних проблем, але якщо за ним настає ще один несприятливий шок, ситуація може фіналізуватися бюджетною та борговою кризою.

Висновки. Еволюція фінансових ринків у найбільш розвинених економічних регіонах за останні сорок років характеризується посиленням феномену фінансового домінування – ситуації, коли поведінка одного чи кількох агентів, що діють на фінансових ринках, змушує політиків та/або регулюючі органи вдаватись до ініціатив, спрямованих на стримання ринкових провалів. Олігополістична структура розвинених фінансових ринків та циркуляція на цих ринках значної частини міжнародних капіталів стимулюють спекулятивну поведінку та загострюють проблему фінансової нестабільності. Більше того, фінансові кризи посилюють свій потенційний вплив на

реальну економіку. Директивні та регулюючі органи дедалі більше стурбовані можливим негативним впливом фінансових вторинних ефектів на макростабільність та посилюють свій інструментарій впливу на фінансові ринки інструментарієм фіскального і монетарного домінування. При цьому загальні ринкові очікування щодо коригування грошово-кредитної, податково-бюджетної політики ex post або втручань регуляторів країн із провідними економіками також здатні генерувати короткострокові спекулятивні атаки. Відповідно, надмірно адаптивна політика чи генерування нових правил сприяють виникненню більш значних фінансових диспропорцій, які можуть загострити проблему фінансового домінування.

Унікальність проявів глобальної нестабільності 2023 року полягає в комбінації викликів, що стоять перед регуляторами у монетарній, фіскальній і фінансовій сферах, спричинених комплексом заходів із контрциклічного стимулювання економічної активності у відповідь на пандемію, які мали суттєвий і беззаперечно системний ефект, що позначився на зростанні інфляційного тиску на світову економіку та формування ознак рецесії в провідних центрах економічної сили. І хоча по мірі загострення кризових проявів дедалі більша увага приділятиметься діяльності SIFI, які є «надто великими, аби збанкрутувати», перекласти відповідальність за стабільність світової фінансової системи виключно на фінансових регуляторів не вдасться, адже пом'якшення грошово-кредитної і бюджетно-податкової політик останніми роками створило підґрунтя для загострення проблеми домінування відразу у трьох вимірах – монетарному, фіскальному, фінансовому.

Бібліографічний список

- Науменкова, С. В. та Міщенко, В. І., 2015. Фінансові репресії в механізмі прихованого переміщення державного боргу: форми та інструменти. *Фінанси України*, 8, с. 31–55.
- Райзер, М. та Пазарбазіолу, Дж., 2019. Зміцнення українського банківського сектору: принципи участі держави. *ZN.UA*. [online] Available at: <https://zn.ua/ukr/finances/zmitsnennya_ukrayinskogo_bankivskogo_sektoru_printsip_i_uchasti_derzhavi.html> (Accessed 25 March 2023).
- Резнікова, Н. В., Панченко, В. Г. та Іващенко, О. А., 2021а. Від ревізії економічної теорії до ревізії економічної політики: пастки нового макроекономічного консенсусу. *Економіка України*, 3 (712), с. 19–40.
- Резнікова, Н. В., Панченко, В. Г. та Іващенко, О. А., 2021b. Від синтезу економічних теорій до політичного консенсусу: монетарно-фіскальні дилеми макроекономічної стабілізації в умовах коронакризи. *Економіка України*, 4 (713), с. 21–44.
- Boissay, F., Borio, C., Leonte, C. and Shim, I., 2023. Prudential policy and financial dominance: exploring the link. *BIS Quarterly Review*. [online] Available at: <https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt2303e.pdf> (Accessed 25 March 2023).
- Booth, P., 2014. Monetary policy, asset prices and financial institutions. *Annals of Actuarial Science*, 8 (1), pp. 9–41.
- Booth, P., Matthews, K. ed., 2006. *Issues in Monetary Policy: the relationship between money and financial markets*. John Wiley & Sons Inc., UK.
- Borio, C. and White, W., 2004. Whither monetary and financial stability? The implications of evolving policy regimes. *BIS working paper*, 147. [online] Available at: <<https://www.bis.org/publ/work147.pdf>> (Accessed 25 March 2023).
- Brunnermeier, M., 2016. *Financial Dominance. Paolo Baffi's Lectures on Money and Finca*. [online] Available at: <https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/markus/files/03c_financial_dominance_baffilecture_by_markus.pdf> (Accessed 25 March 2023).

- Das, U. S., Papaioannou, M.G. and Trebesch, C., 2012. Sovereign Debt Restructuring 1950-2010: Literature Survey, Data, and Stylized Facts, *IMF Working Paper*, 12/203. [online] Available at: <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12203.pdf>> (Accessed 25 March 2023).
- Davig, T., Leeper, E.M. and Walker, T.B., 2010. Inflation and the fiscal limit. *European Economic Review*, 55 (1), pp. 31–47.
- Deutsche Bundesbank, 2021. The Eurosystem's monetary policy strategy. Deutsche Bundesbank Monthly Report September 2021. [online] Available at: <<https://www.bundesbank.de/resource/blob/877284/0ff1a7536a84882e59fb16cd317dc a66/mL/2021-09-strategie-data.pdf>> (Accessed 25 March 2023).
- Dimand, R. W. and Dore M. H. I., 2000. Keynes's Casino Capitalism, Bagehot's International Currency, and the Tobin Tax: Historical Notes on Preventing Currency Fires. *Journal of Post Keynesian Economics*, 22 (4), pp. 515–528.
- Gali, J., 1994. Government size and macroeconomic stability. *European Economic Review*, 38 (1), pp. 117–132.
- Goodfriend, M., 2002. Monetary Policy in the New Neoclassical Synthesis: A Primer. *International Finance*, 5 (2), pp. 165–191.
- Hallerberg, M. and Strauch, R., 2002, On the cyclicity of public finances. *Empirical*, 29, pp. 183–207.
- Heinemann, F., 2021. The Political Economy of Euro Area Sovereign Debt Restructuring. *Constitutional Political Economy*, 32 (4), pp. 1-21.
- IMF, 2013. Reassessing the Role and Modalities of Fiscal Policy in Advanced Economies. [online] Available at: <<https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/072113.pdf>> (Accessed 25 March 2023).
- King, M., 2004. The Institutions of Monetary Policy. *The American Economic Review*, 94(2), pp. 1–13.
- Kopits, G., 2011. Independent Fiscal Institutions: Developing Good Practices. [online] Available at: <<https://www.oecd.org/governance/budgeting/48089510.pdf>> (Accessed 25 March 2023).
- Lee, Y., and Sung, T., 2007. Fiscal Policy, Business Cycles and Economic Stabilisation: Evidence from Industrialised and Developing Countries. *Fiscal Studies*, 28 (4), pp. 437–462.
- Nakatani, R., 2020. Macroprudential policy and the probability of a banking crisis. *Journal of Policy Modelling*, 42 (6), pp. 1169–1186.
- Persson, T. and Tabellini, G., 1997. Political Economy and Macroeconomic Policy. *NBER Working Paper*, 6329. [online] Available at: <https://www.nber.org/system/files/working_papers/w6329/w6329.pdf> (Accessed 25 March 2023).
- Persson, T. and Tabellini, G., 1999. The Size and Scope of Government. *European Economic Review*, 43, pp. 699-735
- Persson, T. and Tabellini, G., 2001. Political institutions and policy outcomes: what are the stylized facts?. *CESifo Working Paper*, 459. [online] Available at: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/75809/1/cesifo_wp459.pdf> (Accessed 25 March 2023).
- Persson, T., 2001. Do political institutions shape economic policy? *NBER Working Paper*, 8214. [online] Available at: <https://www.nber.org/system/files/working_papers/w8214/w8214.pdf> (Accessed 25 March 2023).
- Tarawalie, A. B., Sissoho, M., Conte, M., and Ahotor, C. R., 2014. Political Business Cycle and Macroeconomic Convergence: The WAMZ Experience. *WAMI Occasional Paper Series*, 1 (7), pp. 1–40.

- Volkerink, B. and de Haan, J., 2001. Fragmented government effects on fiscal policy: New evidence. *Public Choice*, 109, pp. 221–242.
- Wadhvani, S., 2008. Should monetary policy respond to asset price bubbles? Revisiting the debate. *National Institute Economic Review*, 206, pp. 25–34.

References

- Boissay, F., Borio, C., Leonte, C. and Shim, I., 2023. Prudential policy and financial dominance: exploring the link. *BIS Quarterly Review*. [online] Available at: <https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt2303e.pdf> (Accessed 25 March 2023).
- Booth, P., 2014. Monetary policy, asset prices and financial institutions. *Annals of Actuarial Science*, 8 (1), pp. 9–41.
- Booth, P., Matthews, K. ed., 2006. *Issues in Monetary Policy: the relationship between money and financial markets*. John Wiley & Sons Inc., UK.
- Borio, C. and White, W., 2004. Whither monetary and financial stability? The implications of evolving policy regimes. *BIS working paper*, 147. [online] Available at: <<https://www.bis.org/publ/work147.pdf>> (Accessed 25 March 2023).
- Brunnermeier, M., 2016. Financial Dominance. Paolo Baffi's Lectures on Money and Finca. [online] Available at: <https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/markus/files/03c_financial_dominance_baffilecture_by_markus.pdf> (Accessed 25 March 2023).
- Das, U. S., Papaioannou, M. G. and Trebesch, C., 2012. Sovereign Debt Restructuring 1950–2010: Literature Survey, Data, and Stylized Facts, *IMF Working Paper*, 12/203. [online] Available at: <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12203.pdf>> (Accessed 25 March 2023).
- Davig, T., Leeper, E. M. and Walker, T. B., 2010. Inflation and the fiscal limit. *European Economic Review*, 55(1), pp. 31–47.
- Deutsche Bundesbank, 2021. The Eurosystem's monetary policy strategy. Deutsche Bundesbank Monthly Report September 2021. [online] Available at: <https://www.bundesbank.de/resource/blob/877284/0ff1a7536a84882e59fb16cd317dc_a66/mL/2021-09-strategie-data.pdf> (Accessed 25 March 2023).
- Dimand, R. W. and Dore M. H. I., 2000. Keynes's Casino Capitalism, Bagehot's International Currency, and the Tobin Tax: Historical Notes on Preventing Currency Fires. *Journal of Post Keynesian Economics*, 22 (4), pp. 515–528.
- Gali, J., 1994. Government size and macroeconomic stability. *European Economic Review*, 38 (1), pp. 117–132.
- Goodfriend, M., 2002. Monetary Policy in the New Neoclassical Synthesis: A Primer. *International Finance*, 5 (2), pp. 165–191.
- Hallerberg, M. and Strauch, R., 2002. On the cyclicity of public finances. *Empirical*, 29, pp. 183–207.
- Heinemann, F., 2021. The Political Economy of Euro Area Sovereign Debt Restructuring. *Constitutional Political Economy*, 32 (4), pp. 1–21.
- IMF, 2013. Reassessing the Role and Modalities of Fiscal Policy in Advanced Economies. [online] Available at: <<https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2013/072113.pdf>> (Accessed 25 March 2023).
- King, M., 2004. The Institutions of Monetary Policy. *The American Economic Review*, 94 (2), pp. 1–13.
- Kopits, G., 2011. *Independent Fiscal Institutions: Developing Good Practices*. [online] Available at: <<https://www.oecd.org/governance/budgeting/48089510.pdf>> (Accessed 25 March 2023).

- Lee, Y., and Sung, T., 2007. Fiscal Policy, Business Cycles and Economic Stabilisation: Evidence from Industrialised and Developing Countries. *Fiscal Studies*, 28 (4), pp. 437–462.
- Nakatani, R., 2020. Macroprudential policy and the probability of a banking crisis. *Journal of Policy Modelling*, 42 (6), pp. 1169–1186.
- Naumenkova, S. V. and Mishchenko, V. I., 2015. Finansovi represiyi v mekhanizmi prykhovanoho peremishchennya derzhavnoho borhu: formy ta instrumentyyu [Financial repression in the mechanism of hidden transfer of public debt: forms and tools]. *Finances of Ukraine*, 8, pp. 31–55. (in Ukrainian).
- Persson, T. and Tabellini, G., 1997. Political Economy and Macroeconomic Policy. *NBER Working Paper*, 6329. [online] Available at: <https://www.nber.org/system/files/working_papers/w6329/w6329.pdf> (Accessed 25 March 2023).
- Persson, T. and Tabellini, G., 1999. The Size and Scope of Government. *European Economic Review*, 43, pp. 699–735
- Persson, T. and Tabellini, G., 2001. Political institutions and policy outcomes: what are the stylized facts? *CESifo Working Paper*, 459. [online] Available at: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/75809/1/cesifo_wp459.pdf> (Accessed 25 March 2023).
- Persson, T., 2001. Do political institutions shape economic policy? *NBER Working Paper*, 8214. [online] Available at: <https://www.nber.org/system/files/working_papers/w8214/w8214.pdf> (Accessed 25 March 2023).
- Reznikova, N., Panchenko, V. and Ivashchenko, O., 2021a. Vid revizii ekonomichnoi teorii do revizii ekonomichnoi polityky: pastky novoho makroekonomichnoho konsensusu [From the revision of the economic theory to the revision of the economic policy: the traps of the new macroeconomic consensus]. *Ekonomika Ukraini*, 3 (712), pp. 19–40. (in Ukrainian).
- Reznikova, N., Panchenko, V. and Ivashchenko, O., 2021b. Vid syntezy ekonomichnykh teorii do politychnoho konsensusu: monetarno-fiskalni dylemy makroekonomichnoi stabilizatsii v umovakh koronakryzy [From the synthesis of economic theories to political consensus: monetary and fiscal dilemmas of macroeconomic stabilization in the context of the coronavirus crisis]. *Ekonomika Ukraini*, 4 (713), pp. 21–44. (in Ukrainian).
- Ryzer, M. and Pazarbaziolu, J., 2019. Zmitsnennya ukrayins'koho bankivs'koho sektoru: pryntsypy uchasti derzhavy [Strengthening the Ukrainian banking sector: principles of state participation]. *ZN.UA*. [online] Available at: <https://zn.ua/ukr/finances/zmitsnennya_ukrayinskogo_bankivskogo_sektoru_printsipy_uchasti_derzhavi.html> (Accessed 25 March 2023). (in Ukrainian).
- Tarawalie, A. B., Sissoho, M., Conte, M., and Ahotor, C. R., 2014. Political Business Cycle and Macroeconomic Convergence: The WAMZ Experience. *WAMI Occasional Paper Series*, 1 (7), pp. 1 – 40.
- Volkerink, B. and de Haan, J., 2001. Fragmented government effects on fiscal policy: New evidence. *Public Choice*, 109, pp. 221–242.
- Wadhvani, S., 2008. Should monetary policy respond to asset price bubbles? Revisiting the debate. *National Institute Economic Review*, 206, pp. 25–34.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2023

Shlapak A.

**GLOBAL INSTABILITY THROUGH THE PRISM OF FINANCIAL, FISCAL AND
MONETARY DOMINATION: DILEMMAS OF REGULATORY POLICY ON THE
INTERNATIONAL SCALE**

The article argues that the uniqueness of the manifestations of global instability in 2023 lies in the combination of challenges facing regulators in the monetary, fiscal and financial spheres, caused by a set of measures to stimulate economic activity countercyclically in response to the pandemic, which had a significant and unconditionally systemic effect, which affected on the growth of inflationary pressure on the world economy and the formation of signs of a recession in the leading centers of economic power. Despite the fact that as the crisis worsens, more and more attention will be paid to the activities of SIFI, it will not be possible to shift responsibility for the stability of the global financial system solely to financial regulators, because the easing of monetary and fiscal policies in recent years has created the basis for exacerbating the problem of dominance in three dimensions at once - monetary, fiscal, financial. In the context of the study of the phenomenon of financial dominance, the policy of financial repression aimed at facilitating the servicing of public debt, which allows the government to receive additional funds, but slows down economic growth, is considered. Financial repression is a manifestation of regulatory competition that can affect how the market handles economic shocks. The analysis of global instability through the prism of the phenomena of financial, fiscal and monetary dominance made it possible to characterize the problems of regulatory policy on an international scale. The analysis carried out will contribute to the formation of a consensus position on the way that can help to structure the various institutional and managerial mechanisms associated with macroprudential policy. The study will contribute to the solidarity of views on the independence, accountability and transparency of macroprudential regulators, as well as issues that should be dealt with by fiscal and monetary authorities in an attempt to reach a compromise in determining the objectives of economic policy on the part of the Central Bank and the government, depending on the level of its debt and fiscal load, and also depending on the structure of its national financial market.

Keywords: macroprudential policy, fiscal policy, monetary policy, financial market, financial dominance, fiscal dominance, monetary dominance, Central Banks

УДК 339.9+ 330.47:004

О. В. Булатова,
Н. В. Резнікова
О. А. Іващенко

ЦИФРОВИЙ РОЗРИВ ЧИ ЦИФРОВА НЕРІВНІСТЬ? НОВІ ВИМІРИ ГЛОБАЛЬНИХ АСИМЕТРИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ ТЕХНОГЛОБАЛІЗМУ

Мета дослідження полягає у виокремленні характерних ознак феноменів «цифрова нерівність» і «цифровий розрив» з позицій глобальних викликів соціально-економічному розвитку і міжнародній торгівлі в умовах техноглобалізму. Стверджується, що техноглобалізм постає водночас своєрідним конструктором нової економічної реальності, в якій на технології покладено функцію генератора економічного розвитку і зростання, і результатом посилення асиметрій міжнародного поділу в умовах транснаціоналізації світового господарства. Проведений аналіз дозволив встановити, що цифровий розрив найвиразніше проявляється, по-перше, у використанні цифрових технологій (через наявність базової інфраструктури, доступності тощо), по-друге, у перевагах, отриманих від цифрових технологій, і, по-третє, у рівні цифрових навичок. Параметри, за якими визначають цифровий розрив, включають, головним чином, стан розвитку країни порівняно із іншими країнами (розрив у потужностях, розрив в участі, розрив результатів), стан розвитку урбанізованих та сільських територій та їхнього населення, показники індивідуального доходу, рівня освіченості, вікової структури (розрив доступу, розрив грамотності, розрив у використанні) у межах країни та у порівнянні між країнами. Цифровий розрив існує у всіх цифрових інноваційних технологіях і має потенціал до загострення, проявляючись в ефекті Матвія та ефекті цифрового витіснення. Цифрова трансформація економіки супроводжується збільшенням запиту на автоматизацію виробничих процесів, у результаті чого формується необмежений резерв роботизованої робочої сили в секторі, схильному до автоматизації, що деформує міжнародний ринок праці. Така «резервна армія роботів» поступово витісняє робочу силу із сектора, схильного до автоматизації, до сектору, стійкого до автоматизації, у процесі, який можна назвати «цифровим витісненням», і який супроводжується зростанням безробіття і зменшенням вартості оплати праці, що свідчить про загострення соціально-економічної нерівності.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, глобальна нерівність, технологічний розвиток, інноваційний розвиток, техноглобалізм, цифрова економіка, цифровий розрив, цифрова нерівність, цифрові бізнес-моделі, цифрова торгівля, міжнародна торгівля, світова економіка, ринок праці, безробіття, пандемія

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-45-57

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відмінності у рівнях соціально-економічного розвитку, а також у розвитку цифрової економіки, створенні замкнених циклів інновацій та впровадженні цифрових технологій у виробничі процеси поглиблюють технологічний розрив між країнами, визначаючи потенціал здатності до цифрових трансформацій або цифрових адаптацій їхніх економічних систем. Техноглобалізм постає водночас конструктором нової економічної реальності, в якій на

технології покладено функцію генератора економічного розвитку і зростання, так і результатом посилення асиметрій міжнародного поділу в умовах транснаціоналізації світового господарства: з одного боку, уряди країн і корпорації в умовах інноваційного суперництва дедалі активніше змагаються за можливість освоєння нових ринкових ніш, беручи курс на технологічне ускладнення продукції, що знаходиться в арсеналі їхньої спеціалізації, не цураючись використанням інструментів викривлення ринків і протекціонізму, попри розвиток нових форм державно-приватного партнерства; з іншого боку, хоча геополітична боротьба, яка часто зосереджується навколо проблеми цифрових патентів, стандартів і виробництва, помітно послаблює багатостороннє прийняття рішень і колективні дії в інноваційній сфері, зростання міжнародної науково-технологічної співпраці, активізація обміну патентами і ліцензіями, дифузія знань каналами обміну науковими кадрами, свідчить про неминучість глобального технологічного діалогу.

У вимірюванні «цифрової економіки» немає одностайності: експерти UNCTAD визначають її частку у 6,5 % світової економіки (UNCTAD, 2017), тоді як альтернативні оцінки визначають – у 20 % (Knickrehm, Berthon and Daugherty, 2016). І саме через відсутність уніфікованого підходу до її вимірювання, консенсусною виступає позиція про те, що розмір цифрової економіки зазвичай недооцінюють (Sheehy, 2016) з причин того, що показник ВВП не спроможний відтворити і зафіксувати в собі всі прояви цифрової економіки. Феномен технологічної нерівності загострюється по мірі інтеграції цифрових інновацій у виробничі процеси і стає одним із нагальних для вирішення глобальних проблем (Reznikova, Ivashchenko and Rubtsova, 2020; Птащенко, 2021) і проявом геоекономічного суперництва (Панченко, Резнікова та Івашченко, 2021).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Термін «цифровий розрив» виник у середині 1990-х років у США і вперше з'явився в офіційному виданні Національного управління телекомунікацій та інформації Міністерства торгівлі США (NTIA, 1999). Концепт «цифровий розрив» здебільшого фігурує в дискурсах про соціальну та інформаційну нерівність, тоді як «цифрова нерівність» — в дискурсах про економічну та технологічну нерівність. Для Т. Елк'єр і Я. Дамгаард (Elkjaer and Damgaard, 2018) цифровий розрив і цифрова нерівність пов'язані з техноглобалізмом, який результується в поєднанні процесів глобалізації, цифровізації та інноватизації всіх виробничих процесів, і виступає рушійною силою переформатування міжнародних ринків товарів та асиметричного перерозподілу міжнародних потоків капіталу. Т. Вільямс та М. Чаморро-Кок (Williams and Chamorro-Koc, 2013), Б. Валраве, М. Тальмар, К. С. Подойніцина, А. Г. Л. Ромме, Г. П. Вербонг (Walrave, Talmar, Podoynitsyna, Romme and Verbong, 2018) досліджували прояви цифрового розриву шляхом аналізу потенціалу цифрових платформ, які, сприяючи координації автономних агентів, підвищують спроможність протидіяти напередження руйнівним інноваціям, вирішуючи, тим самим, дилему Клейтона Крістенсена (Christensen, 1997), який виокремив дві групи інновацій — підтримуючі (завдяки яким компанії просуває свої продукти за існуючою траєкторією) та підривні (інновації, в яких зацікавлені споживачі на основних ринках), які, в свою чергу, належать до числа тригерів цифрової нерівності. У більшості досліджень з проблем «цифрового розриву» акцентують саме на проблемах цифрової трансформації в групі країн, що розвиваються (Fong, 2009; Campbell, 2001; Ohemeng and Ofosu-Adarkwa, 2014). Всеосяжний підхід до аналізу процесів цифрової трансформації запропоновано К. Краус і Н. Краус, які на високому теоретико-методологічному рівні і незаангажовано охарактеризували реалії і перспективи

діджиталізації як новітнього тренду глобального розвитку (Kraus and Kraus, 2023; Краус, Краус та Осецький, 2021; Краус, Краус та Штепа, 2021).

Мета дослідження полягає в характеристиці феноменів «цифрова нерівність» і «цифровий розрив» з позицій глобальних викликів соціально-економічному розвитку і міжнародній торгівлі в умовах техноглобалізму.

Виклад основного матеріалу. Слід наголосити, що термін «цифровий розрив» і «цифрова нерівність» спричинили багато плутанини в академічному середовищі (див.Табл.1). Насправді, «цифровий розрив» — це своєрідна метафора, яка викликала щонайменше чотири непорозуміння. По-перше, вона передбачає механістичне розрізнення між двома розділеними групами, між якими є величезний розрив у володінні благами, які можуть стати фактором виробництва. По-друге, ця метафора свідчить про те, що цей розрив важко подолати. По-третє, вона може означати абсолютну нерівність між тими, хто включений в цифрову економіку, і тими, хто виключений із неї (відтак цей підхід є категоричним), тоді як нерівність є більш відносною категорією. По-четверте, цифровий розрив не є статичним і постійним станом.

Таблиця 1

Характеристика понять «цифрова нерівність» і «цифровий розрив»

ЦИФРОВА НЕРІВНІСТЬ	ЦИФРОВИЙ РОЗРИВ
В основі концепту «цифрова нерівність» лежить гіпотеза стратифікації, яка передбачає, що використання Інтернету відтворює існуючу соціальну нерівність, оскільки цифрові мережі відтворюють офлайн-структури, а офлайн-людський капітал переноситься в онлайн-світ. Двома важливими механізмами, що лежать в основі гіпотези стратифікації, є принцип розширення і ступеневого розподілу. Розширення передбачає, що Інтернет насамперед збільшує існуючу стратифікацію. Отже, коли нерівність у суспільстві зростає, Інтернет має тенденцію посилювати цю тенденцію. Ступеневий розподіл — це статистичний закон, який у разі цифрової нерівності передбачає поляризований розподіл, при якому, з одного боку, зростає кількість людей, які все частіше використовують Інтернет для різних цілей на високоякісних пристроях, а з іншого боку, також збільшується кількість людей, у яких цей процес відбувається порівняно повільно, наприклад, через те, що вони використовують пристрої нижчої якості. Чим більша пропускна спроможність, тим більше вплив Інтернету на життєдіяльність людей і підприємств, і навпаки, чим менша пропускна спроможність, тим менша цінність Інтернету. Це призводить до збільшення розриву між багатими та бідними (Van Deursen, Helsper, Eynon and van Dijk, 2017).	Концепт «цифровий розрив» покликаний відобразити розрив між окремими особами, домогосподарствами, підприємствами та географічними регіонами на різних соціально-економічних рівнях як щодо їхніх можливостей доступу до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), так і щодо використання ними Інтернету для здійснення різноманітної діяльності. Цифровий розрив відображає різні відмінності між країнами та всередині них. Здатність окремих осіб і підприємств користуватися перевагами Інтернету значно відрізняється в країнах ОЕСР, а також між країнами ОЕСР і країнами, що не є членами ОЕСР. За основу встановлення цифрового розриву береться доступ до базової телекомунікаційної інфраструктури, оскільки вона є більш доступною, порівняно із Інтернетом (OECD, 2021). Виокремлюють шість факторів цифрового розриву (van Dijk, 2020): (1) розрив доступу; (2) розрив грамотності; (3) розрив у використанні; (4) розрив ємності; (5) розрив участі; і (6) розрив у результатах.

Джерело: укладено авторами

Справді, «оцифровування економіки» і «цифровізація економіки» деформує усталений міжнародний поділ праці, адже, по суті, вносить зміни в існуючі підходи до визначення абсолютних і порівняльних переваг, а відтак впливає на спеціалізацію країн. Елімінуванню цифрових розривів сприяє використання потенціалу цифрових технологій, які пришвидшують цифрову трансформацію економіки (див. рис. 1)

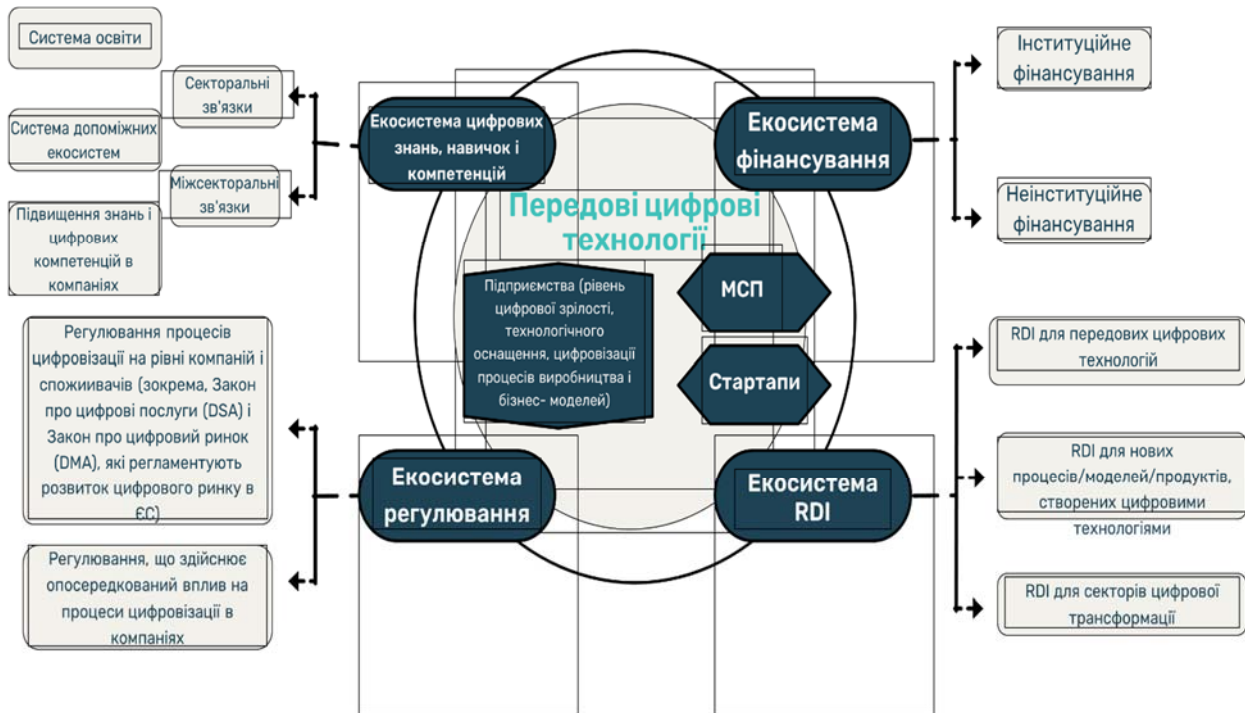

Рисунок 1. Передові цифрові технології в центрі системи сприяння цифровій трансформації економіки

Джерело: UNESCAP, 2022

При цьому не слід ігнорувати зворотній вплив цифрових технологій на соціально-економічну нерівність в країні, що визначається «ефектом цифрового витіснення», який, згідно із підходом Л. Шльогля і Е. Лукаса (Schlogl, 2020; Schlogl and Sumner, 2020), не обмежується технологічним безробіттям, а результується в становленні нової технологічної форми прояву структурних змін. Автоматизація виробничих процесів діє як шок пропозиції, що знижує заробітну плату у схильному до автоматизації секторі, де машини витісняють людей. Якщо вартість автоматизованого робочого місця падає нижче за резервну заробітну плату робітників, створюється надлишок робочої сили, в результаті чого автоматизація вивільняє ресурси для виконання неавтоматизованої роботи, яка зазвичай виконується у сфері послуг. Надлишок робочої сили може бути поглинений сектором, стійким до автоматизації, або, якщо це неможливо, може призвести до технологічного безробіття. Відтак розподіл доходів змінюється на користь власників капіталу: «резервна армія робітників», яка в глобалізованій економіці може бути розміщена за кордоном, обмежує переговорні позиції профспілок, адже навіть сама по собі можливість розгортання роботизованих виробництв може стимулювати зниження заробітної платні.

Пов'язане з цим питання, що викликає зростання занепокоєння з боку вчених, — це вплив цифрових технологій та технологій автоматизації на структуру торгівлі та їхній вплив на зайнятість. У своїй книзі «Друга ера машин» Е. Брінйолфссон і Е. Макафі (Brynjolfsson and McAfee, 2014) стверджували, що найбільший вплив автоматизації, ймовірно, відчують не стільки робітники в США, скільки працівники із країн, що розвиваються, на кого, як на дешеву робочу силу, покладаються виробники із розвинених країн для підтримки своєї конкурентної переваги. Вони дійшли до висновку, що офшоринг часто виступає лише проміжним етапом на шляху до автоматизації. Окреслене свідчить, що роботизовані робочі місця здатні суттєво вплинути на деформацію ланцюгів створення вартості і ланцюгів поставок, а відтак призвести до скорочення обсягів міжнародної торгівлі і загострити проблему техноглобалізму.

Це означає, що цифрова трансформація світової економіки вже містить в собі ознаки нової нерівності – цифрової нерівності (Ho and Tseng, 2006; Robinson, Cotten, Ono, Quan-Haase, Mesch, Chen, Schulz, Hale and Stern, 2015), яка визначається в процесі порівняння сукупності проявленого і нерозкритого інноваційного, технологічного (Резнікова, Іващенко та Курбала, 2020) та цифрового потенціалів певної країни із «еталонною» країною. Г. Інграм (Ingram, 2021) виокремлює чотири групи країн: (1) «країни, що виділяються» – країни, які досягли високого рівня цифрової економіки і продовжують впроваджувати інновації з високою швидкістю, однак у перспективі збереження стійкої високої позитивної динаміки вимагатиме від них нових зусиль та проривів (Гонконг, Сінгапур, Великобританія, ОАЕ, Ізраїль, Латвія, Чехія, Малайзія); (2) «загасаючі країни» - країни з високим рівнем розвитку цифрової економіки, але такі, що демонструють невисокі темпи впровадження інновацій, що може бути скомпенсовано зусиллями із розбудови інноваційних систем з метою забезпечення більш високих темпів впровадження інновацій (Норвегія, Швеція, Швейцарія, Данія, Фінляндія); (3) «країни, що спалахують» – країни з невисоким рівнем розвитку цифрової економіки, але з високою швидкістю впровадження інновацій, що робить їх привабливими для інвесторів, проте основними бар'єрами виступає слабка інфраструктура та низька якість інновацій (Польща, Туреччина, Філіппіни, Марокко, Індія, Китай, В'єтнам); (4) «країни в очікуванні» – країни, які стикаються з найбільшими труднощами у формуванні цифрової економіки, котрим характерні як низький рівень інноваційного розвитку, так і низькі темпи впровадження інновацій (Перу, Єгипет, Пакистан, Словаччина, ПАР).

Пандемія ознаменувала не лише новий етап цифрової трансформації, але і становлення нового цифрового розриву в масштабах світової економіки (див. рис. 2).

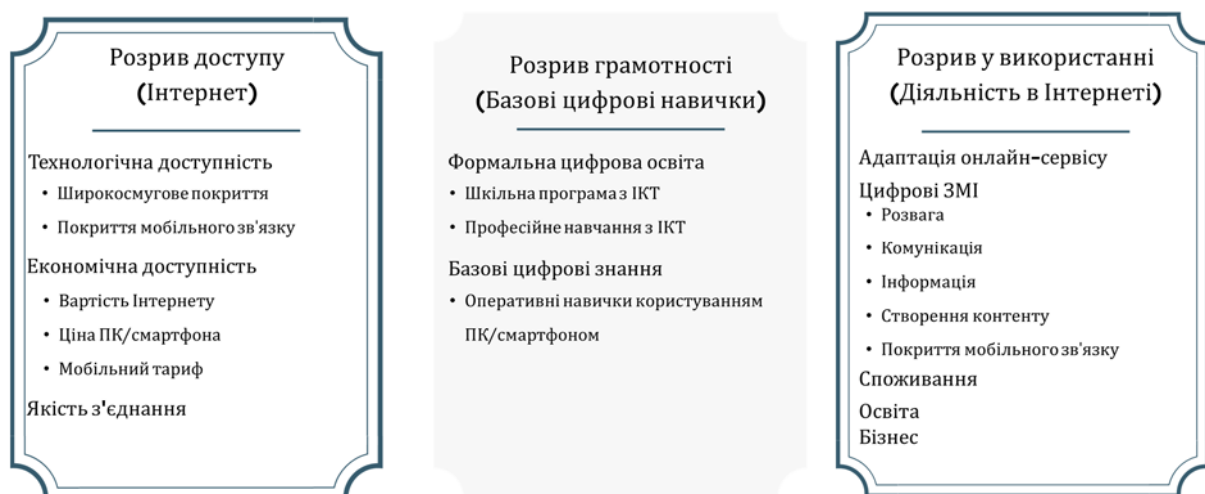

Рисунок 2. Цифрові розриви після пандемії: розрив доступу, розрив грамотності, розрив у використанні
Джерело: UNESCAP, 2022.

Розрив доступу стосується підключення до Інтернету, і охоплює технологічну доступність, економічну доступність і якість з'єднання. Сприйняття змістовного наповнення «цифрової трансформації» є вкрай динамічним і залежить від сукупності ендогенних і екзогенних факторів, одним із яких є розрив у грамотності означає різний рівень базових цифрових навичок, таких як формальна цифрова освіта та базові цифрові знання. Розрив у використанні є результатом різного роду діяльності в Інтернеті, наприклад, впровадження онлайн-послуг, цифрових медіа, споживання, освіти та бізнесу. У той час як прогалини в охопленні Інтернетом і фізичному доступі повільно скорочуються, розриви в цифровій грамотності та використанні збільшуються.

Наприклад, люди з вищою освітою, як правило, освоюють цифрові навички швидше та краще, а люди з вищим соціальним капіталом частіше використовують Інтернет для навчання, роботи, кар'єри та бізнесу, тоді як люди з низьким рівнем освіти та соціального капіталу переважно використовують Інтернет для розваги, простого спілкування та здійснення електронних покупок (див. рис. 3). Занепокоєння з приводу нерівного доступу до технологій поступається місцем побоюванням щодо впливу технологій на ринок праці і, зокрема, проблемою витіснення людської праці цифровими технологіями.

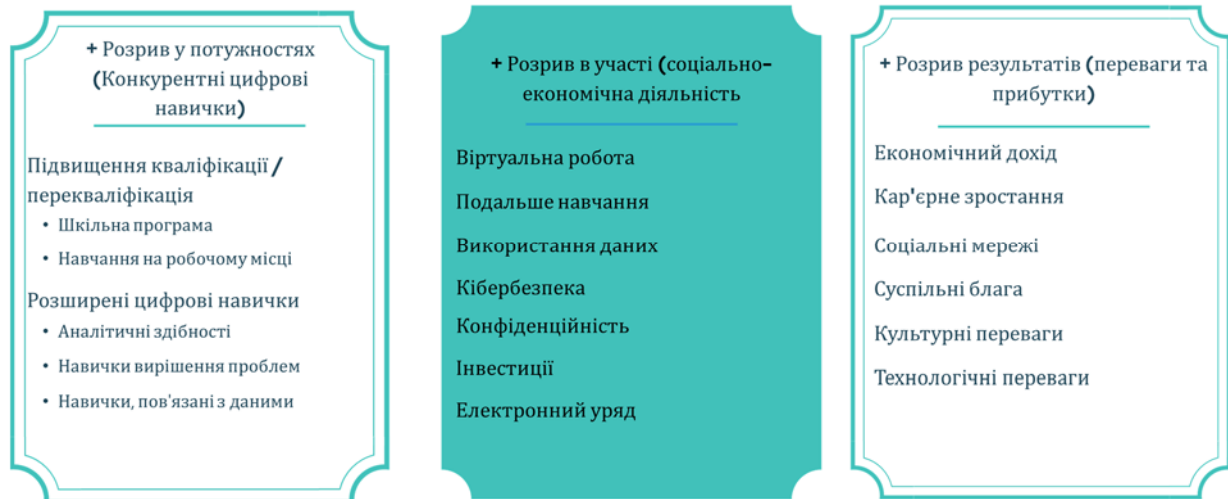

Рисунок 3. Цифрові розриви після пандемії: розрив у потужностях,
розрив в участі, розрив результатів
Джерело: UNESCAP, 2022.

Теоретично цифровий розрив може впливати на нерівність доходів двома способами. По-перше, оскільки інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) сприяють економічному зростанню, вони забезпечують багатоаспектний підхід до боротьби з бідністю та розвитку соціального і людського капіталу. Скорочення нерівності у доступі до технологій та їх використання та сприяння інклюзивному поширенню ІКТ сприятиме полегшенню доступу до ресурсів та інформації, що дозволить фірмам підвищувати свою продуктивність та розширюватиме можливості отримання доходу. По-друге, у середовищі, що характеризується нерівністю можливостей, інтеграція ІКТ у бізнес-процеси може ще більше збільшити розрив у доходах для людей, що згадується у фаховій літературі як «ефектом Матвія» (англ. *Matthew effect*), коли «ті, хто має доступ», розширюють коло своїх можливостей, а «ті, хто не має доступ», дедалі більше маргіналізуються і втрачають шанс поповнити лави середнього класу (Roztocki, Soja and Weistroffer, 2019). Така назва відсилає нас до притчі про таланти з Євангелія від Матвія 25:14-30: «Бо кожному, хто має, дасться йому та й додасться, хто ж не має, забереться від нього й те, що він має» (Біблія, 2023). Я. Притула (Притула, 2021), посилаючись на Т. А. ДіПрете і Г. М. Еріха (DiPrete and Eirich, 2016), відзначає, що термін «ефект Матвія» або «акумулювання успіху в часі», по суті, ілюструється ситуацією, коли «багатий стає багатшим, а бідніший стає біднішим», і розглядається як загальний механізм «формування нерівності в будь-якому часовому процесі, в якому вигідне відносне становище стає ресурсом, що приносить подальші вигоди». І хоча нерівність доходів у більшості розвинених країн зростала і до поширення глобального домінування технологічних компаній, можна припустити, що подальше поширення ІКТ збільшуватиме джерела доходів ринкових учасників, які використовують цифрові технології. Окреслене є проявом мережевого ефекту (англ. «network effect» чи «increasing return effect») на ринках, де цінність продукту зростає з кожною додатково

проданою/виробленою одиницею, тоді отримана на початку перевага дозволяє збільшувати цінність для кожного наступного користувача, створюючи ефект Матвія (Притула, 2021).

Пандемія загострила розрив між лідерами технологічних перегонів та тими, хто відстає в оцифруванні бізнес-процесів. Наприклад, фінансовий аналіз, проведений Accenture у рамках глобального опитування компаній у 2019 та 2021 роках (Accenture, 2021), показує, що під час пандемії лідери (верхні 10 %) збільшили свої переваги над відстаючими (нижні 25%). У той час як лідери зростали вдвічі швидше, ніж ті, що відстають у 2019 році, згідно з опитуванням 2021 року, лідери зростають у п'ять разів швидше, ніж ті, що відстають (див. рис. 4).

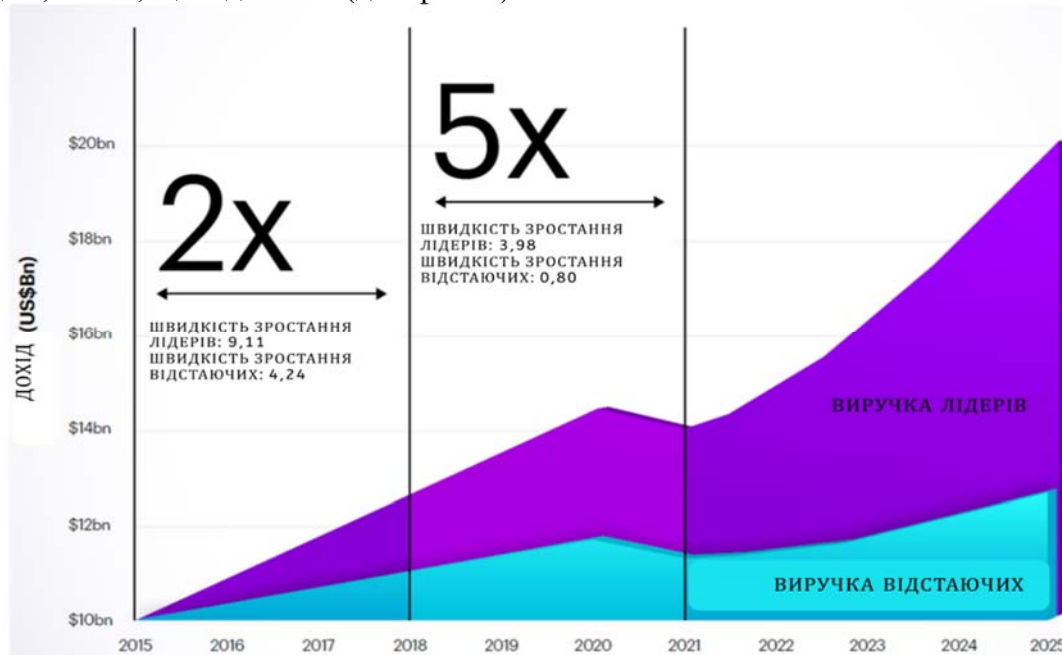

Рисунок 4. Цифровий розрив як прояв нового міжнародного поділу праці
Джерело: UNESCAP, 2022.

У міру того, як великі технологічні компанії та цифрові технології продовжують зростати, корпоративна нерівність та галузева нерівність також зростають через непропорційне збільшення продажів та ринкову вартість підприємств та галузей. Збільшення розриву в зростанні між підприємствами та галузями посилюється на країновому рівні, загострюючи глобальні диспропорції, і, що ще гірше, очікується, що цей розрив у цифровій трансформації стане ще більшим у міру відновлення світової економіки після наслідків пандемії COVID-19.

Висновки. Глобальні асиметрії соціально-економічного розвитку загострюються під впливом техноглобалізму. Адепти техноглобалізму і прибічники шумпетеріанського підходу до пояснення детермінант економічного розвитку, наголошують, що економічне зростання зумовлене проривними інноваціями та «творчим знищенням» робочих місць і припускають, що певні незахищені сегменти ринку праці можуть опинитися у програші від технологічної модернізації і цифрової трансформації економіки. Тим не менш, на їхню думку, асиметрії в цифровому розвитку у довгостроковій перспективі будуть елімінуватись. Натомість опоненти техноглобалізму опікуються не лише наслідками впливу майбутніх цифрових технологій (наприклад, штучного інтелекту) на ринок праці, але й стурбовані соціально-економічними наслідками технологічних змін, оцінюючи ретроспективно вплив руйнівних технологій на нерівність. Щодо останнього, то часто порушуються такі питання, як концентрація доходів та поляризація ринку праці,

нерівномірний регіональний розвиток, передчасна деіндустріалізація, безробіття, що формує негативне ставлення до інновацій чи глобалізації. Відтак предмет дослідження як адептів, так і опонентів техноглобалізму, до певної міри перетинається із позиціями представників неокласичної (або неошумпетеріанської) і неортодоксальної (наприклад, інституціоналістськими або девелопменталістської) наукових шкіл. Проведений аналіз дозволив встановити, що цифровий розрив найвиразніше проявляється, по-перше, у використанні цифрових технологій (через наявність базової інфраструктури, доступності тощо), по-друге, у перевагах, отриманих від цифрових технологій, і, по-третє, у рівні цифрових навичок. Параметри, за якими визначають цифровий розрив, включають, головним чином, стан розвитку країни порівняно із іншими країнами (розрив у потужностях, розрив в участі, розрив результатів), стан розвитку урбанізованих та сільських територій та їхнього населення, показники індивідуального доходу, рівня освіти, вікової структури (розрив доступу, розрив грамотності, розрив у використанні) у межах країни та у порівнянні між країнами. Оскільки такий цифровий розрив існує у всіх цифрових технологіях, він має потенціал до загострення. Цифрова трансформація економіки супроводжується збільшенням запиту на автоматизацію виробничих процесів, у результаті чого формується необмежений резерв роботизованої робочої сили в секторі, схильному до автоматизації, що деформує міжнародний ринок праці. Така «резервна армія роботів» поступово витісняє робочу силу із сектора, схильного до автоматизації, до сектору, стійкого до автоматизації, у процесі, який можна назвати «цифровим витісненням», і який супроводжується зростанням безробіття і зменшенням вартості оплати праці, що свідчить про загострення соціально-економічної нерівності.

Бібліографічний список

- Accenture, 2021. Make the Leap, Take the Lead. [online] Available at: <<https://www.accenture.com/content/dam/accenture/final/a-com-migration/thought-leadership-assets/make-the-leap-take-the-lead-report.pdf>> (Accessed 12 May 2023).
- Brynjolfsson, E. and McAfee, A., 2014. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York / London: W. W. Norton & Company.
- Campbell, D., 2001. Can the digital divide be contained? *International Labour Review*, 140 (2), pp. 119–141.
- Christensen, C. M., 1997. *The innovator's dilemma: when new technologies cause great firms to fail*. Boston, MA: Harvard Business Review Press.
- DiPrete, T. A. and Eirich, G. M., 2016. Cumulative Advantage as a Mechanism for Inequality: A Review of Theoretical and Empirical Developments. *Annual Review of Sociology*, 32, pp. 271–297.
- Elkjaer, T. and Damgaard, J., 2018. How Digitalization and Globalization have Remapped the Global FDI Network. [online] Available at: <https://www.oecd.org/iaos2018/programme/IAOS-OECD2018_Elkjaer-Damgaard.pdf> (Accessed 12 May 2023).
- Fong, M., 2009. Digital Divide: The Case of Developing Countries. *Issues in Informing Science and Information Technology*, 6, pp. 471–478.
- Ho, C-C. and Tseng, S-F., 2006. From digital divide to digital inequality: the global perspective. *International Journal of Internet and Enterprise Management*, 4 (3), pp. 215–227.
- Ingram, G., 2021. Bridging the global digital divide: A platform to advance digital development in low- and middle-income countries. [online] Available at: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2021/05/bridging-the-digital-divide_final.pdf> (Accessed 12 May 2023).

- Knickrehm, M., Berthon, B. and Daugherty, P., 2016. Digital Disruption: The Growth Multiplier. Optimizing digital investments to realize higher productivity and growth. Dublin. [online] Available at: <<https://www.anupartha.com/wp-content/uploads/2016/01/Accenture-Strategy-Digital-Disruption-Growth-Multiplier.pdf>> (Accessed 12 May 2023).
- Kraus, K. and Kraus, N., 2023. *The nature of digital transformation. Energy of the economy. How to feel, understand and use it: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing".
- NTIA, 1999. Falling Through the Net: Defining the Digital Divide. [online] Available at: <<https://ntia.gov/report/1999/falling-through-net-defining-digital-divide>> (Accessed 12 May 2023).
- OECD, 2021. Understanding the Digital Divide. [online] Available at: <<https://www.oecd.org/sti/1888451.pdf>> (Accessed 12 May 2023).
- Ohemeng, F. L. K. and Ofosu-Adarkwa, K., 2014. Overcoming the Digital Divide in Developing Countries: An Examination of Ghana's Strategies to Promote Universal Access to Information Communication Technologies (ICTs). *Journal of Developing Societies*, 30 (3), pp. 297–322.
- Reznikova, N., Ivashchenko, O. and Rubtsova, M., 2020. Global problems as a subject of interdisciplinary studies in the focus of international economic security and sustainable development. *Економіка та держава*, 7, с. 24–31.
- Robinson, L., Cotten, S. R., Ono, H., Quan-Haase, A., Mesch, G., Chen, W., Schulz, J., Hale, T. M. and Stern, M. J., 2015. Digital inequalities and why they matter. *Information, Communication & Society*, 18 (5), pp. 569–582.
- Roztock, N., Soja, P. and Weistroffer, R., 2019. The role of information and communication technologies in socioeconomic development: towards a multi-dimensional framework. *Information Technology for Development*, 25 (2), pp. 171–183.
- Schlogl, L. and Sumner, A., 2020. *Disrupted Development and the Future of Inequality in the Age of Automation*. Cham: Palgrave Pivot.
- Schlogl, L., 2020. Leapfrogging into the Unknown: The Future of Structural Change in the Developing World. [online] Available at: <<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/229249/1/wp2020-025.pdf>> (Accessed 12 May 2023).
- Sheehy, A., 2016. GDP cannot explain the digital economy. *Forbes*. [online] Available at: <<https://www.forbes.com/sites/andrewsheehy/2016/06/06/gdp-cannot-explain-the-digital-economy/?sh=2327986918db>> (Accessed 12 May 2023).
- UNCTAD, 2017. Information Economy Report 2017: Digitalization, Trade and Development. [online] Available at: <https://unctad.org/system/files/official-document/ier2017_en.pdf> (Accessed 12 May 2023).
- UNESCAP, 2022. Digital Transformation Landscape in Asia and the Pacific: Aggravated Digital Divide and Widening Growth Gap. [online] Available at: <<https://eiec.kdi.re.kr/policy/internationalView.do?ac=0000168221&issus=K&pp=20&datecount=&pg=>>> (Accessed 12 May 2023).
- Van Deursen, A. J. A. M., Helsper, E., Eynon, R. and van Dijk, J. A. G. M., 2017. The compoundness and sequentiality of digital inequality. *International Journal of Communication*, 11, pp. 452–473.
- van Dijk, J.A.G.M., 2020. Closing the Digital Divide: The role of digital technologies on social development, well-being of all and the approach of the Covid-19 pandemic. [online] Available at: <<https://www.un.org/development/desa/dspd/wp->

- content/uploads/sites/22/2020/07/Closing-the-Digital-Divide-by-Jan-A.G.M-van-Dijk-.pdf> (Accessed 12 May 2023).
- Walrave, B., Talmar, M., Podoynitsyna, K.S., Romme, A.G.L. and Verbong, G.P., 2018. A multi-level perspective on innovation ecosystems for path-breaking innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 136, pp. 103–113.
- Williams, T. and Chamorro-Koc, M., 2013. The theory of Product Ecosystems as a means to study disruptive innovations: The case of the CityCar. [online] Available at: <<http://design-cu.jp/iasdr2013/papers/1267-1b.pdf>> (Accessed 12 May 2023).
- Біблія, 2023. Матвія 25:1-13 – Про мудрих і нерозумних дів. [online] Available at: <<http://www.god.in.ua/?p=9007>> (Accessed 12 May 2023).
- Краус, К. М., Краус, Н. М. та Штепа, О. В., 2021. Індустрія Х.0 і Індустрія 4.0 в умовах цифрової трансформації та інноваційної стратегії розвитку національної економіки. *Ефективна економіка*, 5. [online] Available at: <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8901>> (Accessed 12 May 2023).
- Краус, Н. М., Краус, К. М. та Осецький, В. Л., 2021. Шерингова економіка: інституціональний модус, універсумність і новелізація розвитку підприємництва на віртуальних цифрових платформах. *Ефективна економіка*, 4. [online] Available at: <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8786>> (Accessed 12 May 2023).
- Панченко, В. Г., Резнікова, Н. В. та Іващенко, О. А., 2021. Розвиток industry 4.0 й цифрової економіки у фокусі глобального технологічного та інноваційного суперництва КНР і США. *Економіка та держава*, 2, с. 4–10.
- Притула, М., 2021. Ефект Матвія. [online] Available at: <<https://ucu.edu.ua/news/efekt-matviya/>> (Accessed 12 May 2023).
- Птащенко, О. В., 2021. Становлення глобального економічного простору під впливом економіки знань. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*, 3 (267), с. 30–34.
- Резнікова, Н. В., Іващенко, О. А. та Курбала, Н. В., 2020. Ретроспективний аналіз альтернативних підходів до виокремлення розвинених країн: фінансовий, індустриальний, цифровий та інноваційний виміри розвитку. *Ефективна економіка*, 9. [online] Available at: <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8172>> (Accessed 12 May 2023).

References

- Accenture, 2021. *Make the Leap, Take the Lead*. [online] Available at: <<https://www.accenture.com/content/dam/accenture/final/a-com-migration/thought-leadership-assets/make-the-leap-take-the-lead-report.pdf>> (Accessed 12 May 2023).
- Bible, 2023. Matviia 25:1-13 – Pro mudrykh i nerozumnykh div [Matthew 25:1-13 - About the wise and foolish virgins]. [online] Available at: <<http://www.god.in.ua/?p=9007>> (Accessed 12 May 2023).
- Brynjolfsson, E. and McAfee, A., 2014. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York/London: W. W. Norton & Company.
- Campbell, D., 2001. Can the digital divide be contained?, *International Labour Review*, 140 (2), pp. 119–141.
- Christensen, C. M., 1997. *The innovator's dilemma: when new technologies cause great firms to fail*. Boston, MA: Harvard Business Review Press.
- DiPrete, T. A. and Eirich, G. M., 2016. Cumulative Advantage as a Mechanism for Inequality: A Review of Theoretical and Empirical Developments. *Annual Review of Sociology*, 32, pp. 271-297.

- Elkjaer, T. and Damgaard, J., 2018. How Digitalization and Globalization have Remapped the Global FDI Network. [online] Available at: <https://www.oecd.org/iaos2018/programme/IAOS-OECD2018_Elkjaer-Damgaard.pdf> (Accessed 12 May 2023).
- Fong, M., 2009. Digital Divide: The Case of Developing Countries. *Issues in Informing Science and Information Technology*, 6, pp. 471-478.
- Ho, C-C. and Tseng, S-F., 2006. From digital divide to digital inequality: the global perspective. *International Journal of Internet and Enterprise Management*, 4 (3), pp. 215–227.
- Ingram, G., 2021. Bridging the global digital divide: A platform to advance digital development in low- and middle-income countries. [online] Available at: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2021/05/bridging-the-digital-divide_final.pdf> (Accessed 12 May 2023).
- Knickrehm, M., Berthon, B. and Daugherty, P., 2016. Digital Disruption: The Growth Multiplier. Optimizing digital investments to realize higher productivity and growth. Dublin. [online] Available at: <<https://www.anupartha.com/wp-content/uploads/2016/01/Accenture-Strategy-Digital-Disruption-Growth-Multiplier.pdf>> (Accessed 12 May 2023).
- Kraus, K., Kraus, N. and Shtepa, O., 2021. Industriia kh.0 i industriia 4.0 v umovakh tsyfrovoy transformatsii ta innovatsijnoi stratehii rozvytku natsional'noi ekonomiky [Industry x.0 and industry 4.0 in the conditions of digital transformation and innovative strategy of the development of national economy]. *Efektivna ekonomika*, 5. [online] Available at: <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8901>> (Accessed 12 May 2023).
- Kraus, N., Kraus, K. and Osetskyi, V., 2021. Sherynhova ekonomika: instytutsional'nyj modus, universumnist' i novelizatsiia rozvytku pidpriemnytstva na virtual'nykh tsyfrovikh platformakh [Sharing economy: institutional mode, universality and novelization of the development of entrepreneurship on virtual digital platforms]. *Efektivna ekonomika*, 4. [online] Available at: <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8786>> (Accessed 12 May 2023).
- Kraus, K. and Kraus, N., 2023. *The nature of digital transformation. Energy of the economy. How to feel, understand and use it: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing".
- NTIA, 1999. Falling Through the Net: Defining the Digital Divide. [online] Available at: <<https://ntia.gov/report/1999/falling-through-net-defining-digital-divide>> (Accessed 12 May 2023).
- OECD, 2021. Understanding the Digital Divide. [online] Available at: <<https://www.oecd.org/sti/1888451.pdf>> (Accessed 12 May 2023).
- Ohemeng, F. L. K. and Ofosu-Adarkwa, K., 2014. Overcoming the Digital Divide in Developing Countries: An Examination of Ghana's Strategies to Promote Universal Access to Information Communication Technologies (ICTs). *Journal of Developing Societies*, 30 (3), pp. 297–322.
- Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O., 2021. Rozvytok industry 4.0 j tsyfrovoy ekonomiky u fokusi hlobal'noho tekhnolohichnoho ta innovatsijnoho supernytstva KNR i SSHA [The development of industry 4.0 and digital economy in focus of the china-united states global technological and innovation rivalry]. *Ekonomika ta derzhava*, 2, pp. 4–10.
- Prytula, M., 2021. Efekt Matviia [Matthew effect]. [online] Available at: <<https://ucu.edu.ua/news/efekt-matviia/>> (Accessed 12 May 2023).
- Ptaschenko, O. V., 2021. Stanovlennia hlobal'noho ekonomichnoho prostoru pid vplyvom ekonomiky znan' [Establishment of the global economic space under the influence of the

- knowledge economy]. *Visnik of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*, 3 (267), pp. 30-34.
- Reznikova, N., Ivashchenko, O. and Kurbala, N., 2020. Retrospektyvnyj analiz al'ternatyvnykh pidkhodiv do vyokremlennia rozvynenykh krain: finansovyy, industrial'nyj, tsyfrovyy ta innovatsijnyj vymiry rozvytku [A retrospective analysis of alternative approaches to grouping of developed countries: financial, industrial, digital and innovative dimensions of development]. *Efektivna ekonomika*, 9. [online] Available at: <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8172>> (Accessed 12 May 2023).
- Reznikova, N., Ivashchenko, O. and Rubtsova, M., 2020. Global problems as a subject of interdisciplinary studies in the focus of international economic security and sustainable development. *Ekonomika ta derzhava*, 7, pp. 24–31
- Robinson, L., Cotten, S. R., Ono, H., Quan-Haase, A., Mesch, G., Chen, W., Schulz, J., Hale, T. M. and Stern, M. J., 2015. Digital inequalities and why they matter. *Information, Communication & Society*, 18 (5), pp. 569–582.
- Roztock, N., Soja, P. and Weistroffer, R., 2019. The role of information and communication technologies in socioeconomic development: towards a multi-dimensional framework. *Information Technology for Development*, 25 (2), pp. 171-183.
- Schlogl, L. and Sumner, A., 2020. *Disrupted Development and the Future of Inequality in the Age of Automation*. Cham: Palgrave Pivot.
- Schlogl, L., 2020. Leapfrogging into the Unknown: The Future of Structural Change in the Developing World. [online] Available at: <<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/229249/1/wp2020-025.pdf>> (Accessed 12 May 2023).
- Sheehy, A., 2016. GDP cannot explain the digital economy. *Forbes*. [online] Available at: <<https://www.forbes.com/sites/andrewsheehy/2016/06/06/gdp-cannot-explain-the-digital-economy/?sh=2327986918db>> (Accessed 12 May 2023).
- UNCTAD, 2017. Information Economy Report 2017: Digitalization, Trade and Development. [online] Available at: <https://unctad.org/system/files/official-document/ier2017_en.pdf> (Accessed 12 May 2023).
- UNESCAP, 2022. Digital Transformation Landscape in Asia and the Pacific: Aggravated Digital Divide and Widening Growth Gap. [online] Available at: <<https://eiec.kdi.re.kr/policy/internationalView.do?ac=0000168221&issus=K&pp=20&datecount=&pg=>>> (Accessed 12 May 2023).
- Van Deursen, A.J.A.M., Helsper, E., Eynon, R. and van Dijk, J.A.G.M., 2017. The compoundness and sequentiality of digital inequality. *International Journal of Communication*, 11. pp. 452-473.
- van Dijk, J.A.G.M., 2020. Closing the Digital Divide: The role of digital technologies on social development, well-being of all and the approach of the Covid-19 pandemic. [online] Available at: <<https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/07/Closing-the-Digital-Divide-by-Jan-A.G.M-van-Dijk-.pdf>> (Accessed 12 May 2023).
- Walrave, B., Talmar, M., Podoynitsyna, K.S., Romme, A.G.L. and Verbong, G.P., 2018. A multi-level perspective on innovation ecosystems for path-breaking innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 136, pp. 103–113.
- Williams, T. and Chamorro-Koc, M., 2013. The theory of Product Ecosystems as a means to study disruptive innovations: The case of the CityCar. [online] Available at: <<http://design-cu.jp/iasdr2013/papers/1267-1b.pdf>> (Accessed 12 May 2023).

Стаття надійшла до редакції 20.04.2023

Bulatova O.
Reznikova N.
Ivashchenko O.

DIGITAL DIVIDE OR DIGITAL INEQUALITY? NEW DIMENSIONS OF GLOBAL ASYMMETRIES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND INTERNATIONAL TRADE IN THE CONDITIONS OF TECHNOGLOBALISM

The purpose of the study is to characterize the phenomena of "digital inequality" and "digital divide" from the standpoint of global challenges of socio-economic development and international trade in the context of techno-globalism. It is argued that technoglobalism is both a kind of constructor of a new economic reality, in which technology is entrusted with the function of a generator of economic development and growth, and the result of increased asymmetries of international division in the context of the transnationalization of the world economy: on the one hand, governments of countries and corporations in the conditions of innovative rivalry all they compete more actively for the opportunity to develop new market niches, taking a course towards the technological complication of products that are in the arsenal of their specialization, not avoiding the use of market distortion and protectionism tools, despite the development of new forms of public-private partnership; on the other hand, although the geopolitical struggle, often centered around the issue of digital patents, standards and production, significantly weakens multilateral decision-making and collective action in the field of innovation, the growth of international scientific and technological cooperation, the intensification of the exchange of patents and licenses, the diffusion of knowledge through channels of exchange of scientific personnel, testify to the inevitability of a global technological dialogue. The analysis made it possible to establish that the digital divide is most clearly manifested, firstly, in the use of digital technologies (due to the availability of basic infrastructure, accessibility, etc.), secondly, in the benefits received from digital technologies, and, thirdly, in the level of digital skills. The parameters by which the digital divide is defined include mainly the state of development of a country compared to other countries (capacity gap, participation gap, performance gap), the state of development of urban and rural areas and their populations, indicators of individual income, level of education, age structures (access gap, literacy gap, use gap) within a country and compared between countries. Because this digital divide exists in all digital technologies, it has the potential to widen. The digital transformation of the economy is accompanied by an increase in demand for automation of production processes, resulting in an unlimited pool of robotic workforce in a sector prone to automation, distorting the international labor market. This "reserve army of robots" is gradually displacing the workforce from the automation-prone sector to the automation-resistant sector, in a process that can be called "digital crowding out" and accompanied by rising unemployment and lower wage costs, indicating a worsening social economic inequality. Although income inequality in most developed countries has been increasing even before the spread of global dominance of technology companies, it can be assumed that the further spread of ICT will increase the sources of income of market participants who use digital technologies. Outlined is a manifestation of the network effect in markets where the value of the product increases with each additional unit sold/produced, then the early advantage allows for increased value for each subsequent user, creating a Matthew effect.

Keywords: socio-economic development, global inequality, technological development, innovative development, technoglobalism, digital economy, digital divide, digital inequality, digital business models, digital trade, international trade, world economy, labor market, unemployment, pandemic.

УДК 339.96:334.02

О. В. Вишняков

МІЖНАРОДНА ДОПОМОГА І ПОСТВОЄННА ВІДБУДОВА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Відбудова країн Західної Європи після Другої світової війни була одним із найбільших успіхів економічної та зовнішньої політики. Метою статті є аналіз особливостей міжнародної допомоги у поствоєнній відбудові європейських країн задля впровадження наявного досвіду в Україні. Визначено цілі та напрями реалізації Програми відновлення Європи (план Маршалла), фінансове та інституційне забезпечення. Обґрунтовано, що реалізація Плану сприяла зміцненню європейської єдності навколо відповідних політичних реформ, спрямованих на розвиток і збільшення виробництва, розширення торгівлі та забезпечення стабільності. У статті визначено основні складові, що забезпечили ефективність програми поствоєнного відновлення національних економік країн Західної Європи, запропоновано напрями впровадження європейського досвіду в українську практику, зокрема: оптимальне та своєчасне поєднання політичних та економічних чинників, що відповідають конкретному історичному моменту; відповідальність, обґрунтованість та комплексність програми, яка забезпечила адаптацію конкретних заходів допомоги до місцевих умов; конструктивний діалог з громадськістю; усвідомлення відповідальності за взаємну співпрацю та самодопомогу, високоефективну інституційну підтримку програми тощо. Доведено, що ефективна організація міжнародної допомоги для відновлення та формування основи поствоєнної відбудови національної економіки в сучасних умовах стає найважливішою умовою забезпечення розвитку безпеки не лише України та Європи, а й а також сталого глобального розвитку.

Ключові слова: міжнародна допомога, поствоєнна відбудова, програма відновлення, гуманітарна допомога

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-58-66

У наслідок військової агресії з боку рф Україна сьогодні переживає дуже трагічні події – загибель українців, втрата людського капіталу в наслідок вимушеного переміщення за кордон, руйнування промислових та інфраструктурних об'єктів – все це актуалізує проблему організації ефективної міжнародної допомоги не тільки у військовій техніці та зброї, гуманітарній допомозі для вирішення поточних питань, пов'язаних із виживанням цивільного населення країни, що знаходиться на окупованій території або вимушено переїхало до інших районів країни. Важливою умовою поствоєнної відбудови України має стати прийняття багаторічного плану, розробленого міжнародним співтовариством спільно із українським урядом для такого економічного відновлення, що дозволить мінімізувати період гуманітарної допомоги та уникнути потреби у постійних донорських програмах.

Одним й найуспішніших досвідів поствоєнного відновлення національних економік залишається Програма відновлення Європи (European Recovery Program (ERP), більш відома як План Маршалла. Основні складові та етапи реалізації програми відновлення, напрями допомоги, інструменти та інституційне забезпечення ґрунтовно в різні часи досліджували Байярд П. (Bayard, 1955), Боел Б. (Boel, 2003), Бредфорд де Лонг Дж. та Ейхенгрін Б. (De Long and Eichengreen, 1991), Узан М., Крафтс Н., Хеллвіг М. (Eichengreen, Uzan, Crafts and Hellwig, 1992), Мачадо Б. (Machado, 2007), Падоан П.,

Сорел Е. (Sorel and Padoan, 2008), Рейнолдс Д. (Reynolds, D., 1997), Тарнофф С. (Tarnoff, 2018), Хоган М. (Hogan, 1989) та інші. Важливість досвіду застосування Плану Маршалла для української економіки розглядали в своїх працях й вітчизняні вчені, серед яких Богдан Т. (Богдан, 2015), Геєць В. (Геєць, 2015), Кістерський Л. Л. (Кістерський, 2015), Комар Н. (Комар, 2012), Нестор О. (Нестор, 2023), Трофімчук М. (Трофімчук, 2022). Метою статті є аналіз особливостей міжнародної допомоги у поствоєнній відбудові європейських країн та імплементація наявного досвіду для ефективної реалізації в Україні.

Програма відновлення Європи або План Маршалла (План), стала однією з найуспішніших програм зовнішньої допомоги США. План був спрямований на досягнення трьох цілей: розширення європейського сільськогосподарського та промислового виробництва; відновлення та стабілізація валютно-фінансової та бюджетної сфери; стимулювання міжнародної торгівлі між європейськими країнами та між Європою та рештою світу. Найголовніше, що реалізація Плану сприяла посиленню європейської згуртованості навколо проведення відповідних політичних реформ, спрямованих на розвиток та збільшення виробництва, розширення торгівлі, забезпечення стабільності.

Післявоєнне становище європейських країн було вкрай складним, відновлення економіки Європи, рівня життя населення власними силами малоімовірним. Основними складовими економічної кризи 1947 року для європейських країн стали:

- низький рівень виробництва,
- інфляція та
- неспроможність оплати терміново необхідного імпорту з інших частин світу.

Низька продуктивність промисловості була пов'язана не тільки із значними втратами виробничого потенціалу та його моральним старінням (станом на початок 1947 року рівень промислового виробництва Німеччини становив 27 % довоєнного рівня). Значною проблемою залишалась нестача продуктів харчування й банальне недоїданням (у 1947 році споживання харчових продуктів у Західній Європі становило лише близько 80 % довоєнного рівня відсотків довоєнного, і приблизно 2/3 рівня США). Окрім цього, втрата кадрового потенціалу через фізичні втрати, інвалідність, неспроможність його швидкого відновлення через тривалу перерву в системі підготовки Інфляція загострила соціальні проблеми, падіння рівня життя призвело до голоду. На тлі вичерпаності валютних резервів загострилась проблема внутрішніх та міжнародних платежів (Price, 1955, с. 29–32).

Встановлення контролю з боку Радянського Союзу над територіями Східної Європи, загроза подальшої комуністичної експансії вимагали відповідної реакції вільного світу, в першу чергу з боку США, шляхом надання економічної підтримки (Акт про економічне співробітництво, 1948 року) та підтримки демократичних урядів країн Західної Європи. Фактично, План Маршалла приравнював обмеженню комуністичного впливу в Західній Європі [Hogan, 1989, с. 39]. Цілком очікувано, СРСР відмовився приєднуватись до запропонованого Плану Маршала, тим самим майже на півстоліття загальмувавши економічний розвиток та процвітання східноєвропейських країн. Важливо підкреслити наявність єдності європейських еліт через загрозу розповсюдження комуністичних ідей, активна участь США у протидії їх розповсюдженню, що стало важливою геополітичною детермінантою розвитку європейської моделі інтеграції (Булатова, 2012, с. 227).

Відповідно до Плану Маршалла 16 європейських країн отримали фінансування, загальний обсяг якого становив 13 млрд дол. США. Західна Європа отримувала американську допомогу за планом Маршалла з 1948 по 1952 рік. Розподіл допомоги по країнах в рамках плану Маршала представлено на рис. 1.

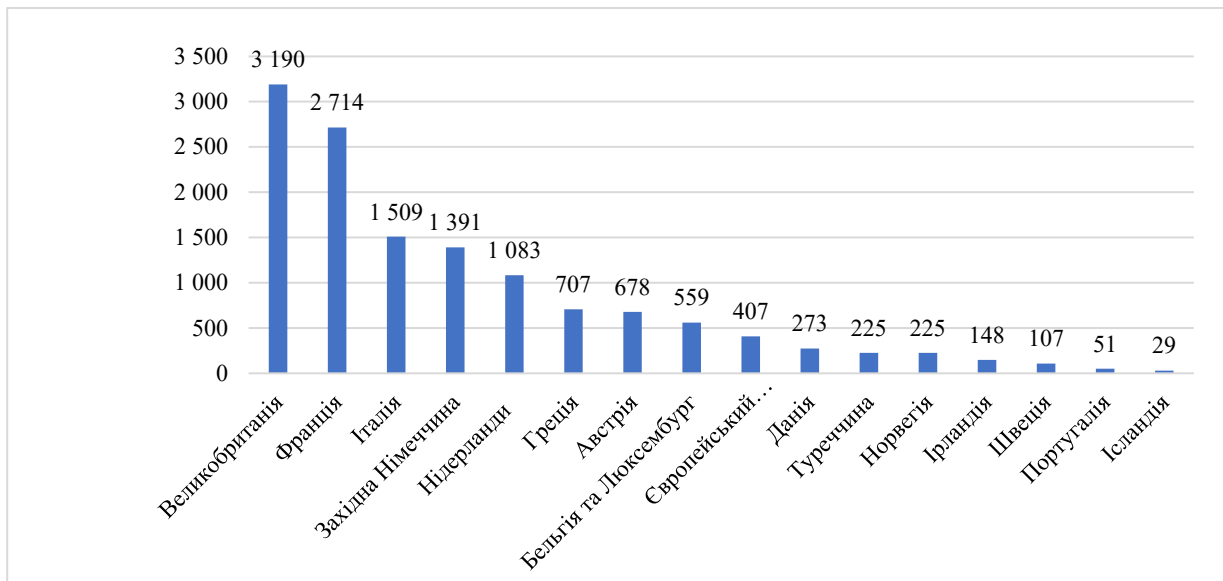

Рисунок 1. Розподіл допомоги по країнах
в рамках Плану Маршала (1948–1952 рр.), млн дол.
Джерело: (Congressional Research Service, 2018)

Оснoву допомоги в рамках Плану Маршала стали гранти (90 %), які спрямовувались на оплату відповідних товарів та послуг. Надання кредитної допомоги відбувалось за пільговою ставкою (2, 5%) та довготривалим терміном погашення (35 років). Основними напрямками надання допомоги стали [18]:

- закупівля товарів, продовольства, палива та обладнання,
- реалізація конкретних проектів з розвитку,
- відновлення інфраструктури.
- технічна допомога для підвищення продуктивності.

Основними отримувачами фінансової допомоги стали Великобританія (26 %) і Франція (18 %). Частка Західної Німеччини становила 11 %, що було еквівалентно 3 % її ВВП, відповідно, це не компенсувало втрати економіки країни, які пов'язані були із руйнацією промисловості, конфіскацією патентів, авторських прав і торгових марок тощо (Mueller, 2018).

Допомога за Планом Маршалла дала можливість маневрувати урядам із інструментами економічної політики (скорочення витрат, необхідних для фінансової стабільності, послаблення засобів контролю, які перешкоджали ринкам розподіляти ресурси, відкриття економіки для торгівлі) задля скорочення директивного планування та поширення ліберальних засад, довіра до яких зменшилась після наслідків Великої депресії. Це дозволило вивести Європу на шлях від автаркії 1930-х років до спільного ринку 1960-х (Комар, 2012). План Маршалла значно прискорив розвиток та зростання економіки країн Західної Європи шляхом зміни середовища (De Long and Eichengreen, 1991). Що дозволяє говорити про певне економічне звільнення, яке прийшло разом із планом (Mueller, 2018), оскільки відповідно до умов Плану економічна політика країн була спрямована на забезпечення збалансованих бюджетів, відновлення внутрішньої фінансової консолідації, стабілізацію обмінних курсів.

Важливою особливістю Плану Маршалла є те, що це був не односторонній програмний продукт, План став Спільною розробкою Сполучених Штатів та європейських країн. Практичну реалізацію Плану забезпечували дві інституції із

окремим статусом: з боку США – Адміністрація економічного співробітництва (Economic Cooperation Administration, ECA)), з боку європейських країн - Організація європейського економічного співробітництва (Organization for European Economic Cooperation, OEEC), що безпосередньо забезпечували взаємодію та координацію між учасниками допомоги, це сприяло виконанню учасниками зобов'язань, які були попередньо визначені та узгоджені. У кожній європейській країні, куди спрямовувалась допомога, була створена відповідна місія ЕСА, завданням якої було забезпечення взаємодії із місцевим урядом, моніторинг потоків допомоги, її цільове використання, оцінка ефективності та визначення потреб тощо. Так, із часом зміст допомоги зазнав суттєвих змін – від продовольчої групи товарів, палива, кормів для сільськогосподарських тварин до виробничого обладнання та сировини, від питань економічного відновлення та розвитку до спільного вирішення оборонних та безпекових питань (у т.ч. військової безпеки).

Зі свого боку, ОЕЕС, яку було створено для представництва спільних інтересів європейських країн, стала відповідним інструментом управління виконанням багатосторонніх зобов'язань шляхом координації програмної діяльності країн-членів відновлення (визначення конкретних потреб та розподілу допомоги, напрямів інвестиційних потоків) та ініціювання та виконання спільних дій, спрямованих на відновлення та економічне зростання (план дій). Країни-члени ОЕЕС взяли на себе певні загальні та індивідуальні зобов'язання. Так, індивідуально вони домовилися збільшити виробництво, забезпечити ефективне використання ресурсів, досягнути фінансової стабільності. Разом країни ОЕЕС домовились розробити та забезпечити виконання спільної програми відновлення, зменшити економічні бар'єри задля сприяння зростанню виробництва та торгівлі, спрямувати зусилля на формування багатосторонньої системи платежів тощо. Важливим результатом діяльності ОЕЕС стало стимулювання внутрірегіональної торгівлі між європейськими країнами (стимулювання експорту шляхом формування в рамках грантової допомоги відповідних валютних резервів), а також спільне опрацювання питань, пов'язаних із усуненням внутрішньоєвропейських торговельних бар'єрів (Congressional Research Service, 2018, с. 10).

Допомога, яку отримали європейські країни, сприяла підвищенню продуктивності в Західній Європі в 1950-х роках, яка становили лише третину рівня США. Менш 1% від загальної суми фінансування в рамках Плану Маршала припадало на технічну допомогу, однак її вплив на розвиток виробництв та забезпечення стабільності. Технічна допомога стала базовим компонентом «кампанії продуктивності», яку реалізувала Адміністрація економічного співробітництва США, що стимулювало ефективне використання міжнародної підтримки європейських країн. Координатором американської технічної допомоги країнам ОЕЕС стало Європейське агентство продуктивності (European Productivity Agency, ЕРА), що, фактично, слало провідником американських технологій на європейський ринок з метою сприяння економічній, соціальній та культурній модернізації Західної Європи (Boel, 2003). Допомога ЕРА у просуванні науково-технічних знань для розвитку менш розвинутих територій у подальшому отримала логічне продовження в діяльності Організації економічного та соціального розвитку. Незважаючи на короткий термін функціонування ЕРА стало невід'ємною частиною історії європейської співпраці та трансатлантичного співробітництва, зусилля ЕРА спрямовувались не тільки на підвищення продуктивності економіки на регіональному та національному рівнях, а й сприяння поширенню інтеграції між країнами Європи.

Протягом двох десятиліть після запровадження Плану Маршалла європейські країни продемонстрували високий рівень економічного зростання. Фактично, в 1949-1950 рр. більшість країн відновила довоєнний рівень виробництва. Між 1950–1970 рр. середньоєвропейський рівень ВВП на душу населення зростав на 4,4 %, тоді як в

середньому в світовому господарстві цей показник становив 3,0 %. Промислове виробництво зростало ще швидше: на 7,1 % на рік порівняно зі світовим показником 5,9 %. Середньорічне зростання ВВП і промислового виробництва в країнах Західної Європи 1950–1970 рр. представлено на рис. 2.

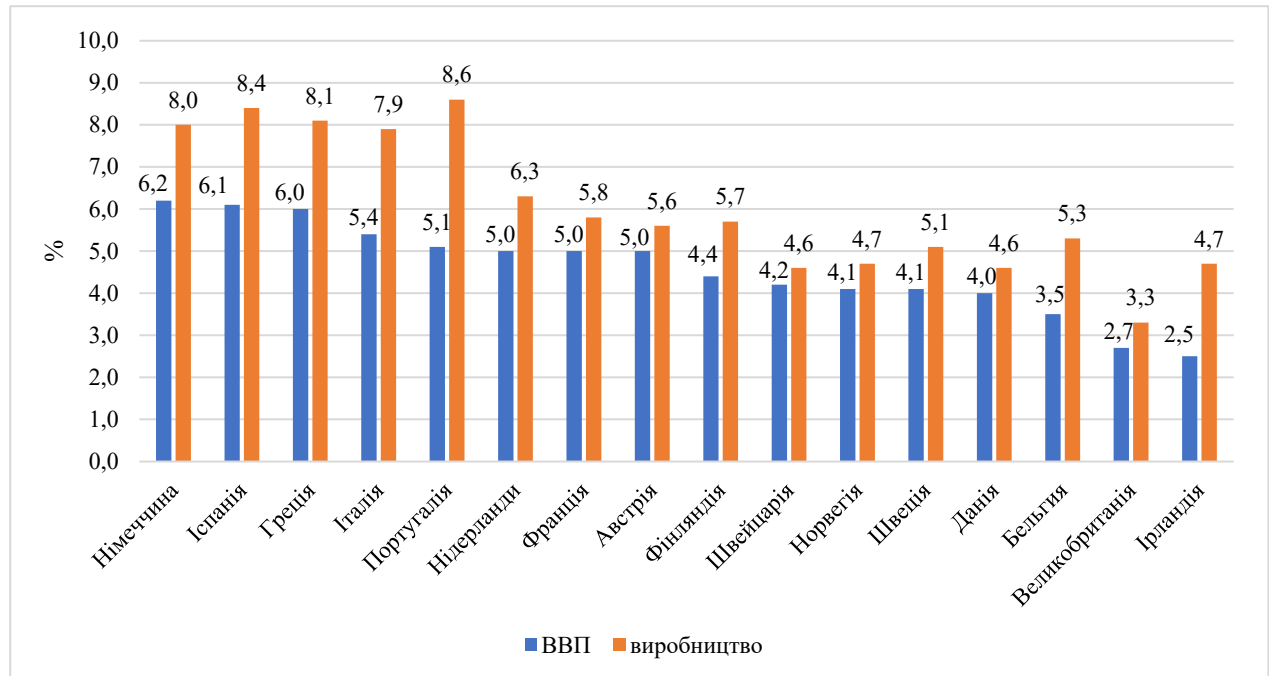

Рисунок 2. Середньорічне зростання ВВП і промислового виробництва в країнах Західної Європи 1950–1970 рр.

Джерело: (Aldcroft and Penelis, 1993, с. 140)

Відбудова економік європейських країн сприяла із використанням масштабної міжнародної допомоги з боку США стала фундаментом економічного процвітання на довгі роки для цих країн (Трофімчук, 2022). Європейські країни отримали економічну лібералізацію, відносну монетарну та фінансову стабільність, відновлення довіри бізнесу, усунення режимної невизначеності. Принципово важливим стало те, що реалізація Плану сприяла розвитку європейської та євроатлантичної інтеграції.

Підсумовуючи (Богдан, 2015; Комар, 2012; Нестор, 2023; Трофімчук, 2022, Bayard, 1955; Boel, 2003; Eichengreen, Uzan, Crafts, and Hellwig, 1992, Price, 1955), можна визначити декілька важливих складових, що забезпечили результативність програми поствоєнного відновлення національних економік країн Західної Європи, які є важливими й для імплементації цього досвіду в українській практиці.

1. Успішна реалізація Плану Маршалла стала можливою через поєднання унікальності ідеї Плану та історичного часу його реалізації (вчасність). В основі Плану Маршала знаходилась ідея, що давала надію мільйонам, хто покладав надію на розвиток щирої співпраці, що не має політичних кордонів. Саме таке єднання наразі спостерігається й в українському середовищі, де й політичні та й економічні фактори максимально поєднані в частині визнання історичного моменту проведення стратегічних реформ української економіки, побудови реально демократичного суспільства. З іншого боку, сьогодні як ніколи підтримка України з боку цивілізованого світу займає провідне місце у зовнішній політиці ЄС, США, Великобританії, Канади тощо. Сталий та безпековий розвиток Європи є неможливим без продовження підтримки Україну, у тому числі шляхом мобілізації повної потужності Єдиного ринку ЄС (European Commission, 2022).

2. В основі ідеї Плану Маршалла була втілена відповідальна та ретельно продумана пропозиція (із певною мірою ризиків несприйняття Плану як в США, так і в Європі). Цілком логічним стало те, що «відновлення економічного здоров'я» (Price, 1955, с. 405–412), сприяло політичній стабільності та миру, оскільки допомога з боку США передбачала підтримку подальшої ініціативи з боку країн Європи у напрямі єдності та згуртованості. Реалізація Плану на практиці перетворилась у розробку цілісної регіональної програми (а не сукупності національних програм підтримки та відновлення), яка дозволила не тільки використати міжнародну допомогу, а й акумулювати на відновлення та розвиток внутрішні ресурси. Розвиток інструментів аналізу посилили результативність аналітичної роботи, головним результатом якої стала адаптація до місцевих умов конкретних програм та заходів допомоги одночасно із формуванням ефективних сучасних місцевих установ («принцип спільності»).

3. Широке залучення громадськості одночасно із значною аналітичною роботою сприяли формуванню конструктивному діалогу та забезпечили підтримку громадян на початку реалізації програми підтримки. Реалізована інформаційна діяльність з боку ЕСА із залученням усіх видів ЗМІ дозволила максимально донести фундаментальні ідеї Плану до американського та європейського народів, відповідно, і залучити мотивованих фахівців до його практичної реалізації та підтримки (Нестор, О., 2023).

4. Двосторонні домовленості між кожною європейською країною та США забезпечили повне усвідомлення відповідальності взаємної співпраці та самопомогі. Особливо варто підкреслити, що США уникнули диктування умов, а спрямували зусилля на підтримку колективно важливих цілей. Запропоновані пропозиції була підкріплена чітким та узгодженим планом дій, який розвивався у національних програмних документах стратегічного розвитку європейських країн. Такий підхід забезпечив взаємну вигоду як для донорів, так і для реципієнтів програми.

5. Високу продуктивність реалізації програми допомоги забезпечило створення відповідних інституцій, для яких було визначено чітку відповідальність та встановлено напрями реалізації контролюючої функції по відношенню до використання допомоги, контролю рівня заборгованості тощо. Новації ОЕЕС сприяли стрімкому розвитку європейської інтеграції в подальшому. Успіхи, досягнуті в рамках Плану Маршалла, у тому числі пов'язані із високо досвідченим та відповідальним персоналом, залученим до ЕСА, ОЕЕС. Ефективна взаємодія між ЕСА та ОЕЕС забезпечили реальний діалог, результатом якого стали обґрунтовані політичні рішення.

Цілі Плану Маршалла виявились найбільш конструктивними та далекоглядними, оскільки спрямовані були на досягнення базових демократичних цінностей – права людини, свобод (вільний світ вільних людей). Сучасні події в Україні, фактично, стали важливим каталізатором стратегічного затвердження двох цивілізаційних угруповань – демократичного та авторитарного, а вимоги до результатів економічної політики пов'язуються вже не тільки і не стільки із забезпеченням зростання та розвитку, скільки із забезпеченням безпекового стану. З огляду на це, ефективна організація міжнародної допомоги для відновлення та формування основи поствоєнної відбудови національної економіки в сучасних умовах стає найважливішою умовою забезпечення безпекового розвитку не тільки України та Європи, а й сталого глобального розвитку.

Бібліографічний список

- Богдан, Т. П., 2015. Основні принципи формування і спрямування міжнародної фінансової допомоги для України. *Економіка України* [online], 4, с. 36–44. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_4_7>.
- Булатова, О., 2012. *Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів*. Донецьк : ДонНУ.

- Геєць, В. М., 2015. До питання застосування підходів «плану Маршалла» для України. *Економіка України* [online], 4, с. 6–11. Доступно: <http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=552>
- Кістерський, Л. Л., 2015. Формування сучасної Європи: стримування та розвиток. *Економіка України* [online], 4, с. 19–27. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_4_5>.
- Комар, Н., 2012. Напрямки надання міжнародної фінансової та технічної допомоги в рамках Плану Маршалла. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*, 1, с. 172–181. Тернопіль : ТНЕУ.
- Нестор, О., 2023. Роль управління економічної співпраці (еса) у процесі реалізації плану Маршалла для відновлення Європи після другої світової війни. *Економіка та суспільство*, 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/10.32782/2524-0072/2023-47-94>
- Трофімчук, М., 2022. Аналіз особливостей реалізації «Плану Маршалла» та перспективи відновлення економіки України на його засадах. *Вісник Хмельницького національного університету*, 3, с. 246–251 DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-306-3-36>
- Aldcroft, D. and Penelis, G., 1993. *The European Economy: 1914–1990, 3rd ed.* London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203450819>
- Bayard, P. H., 1955. *The Marshall Plan and Its Meaning.* Cornell University Press. 1955.
- Boel, B., 2003. *The European Productivity Agency And Transatlantic Relations, 1953-61.* Museum Tusculanum Press.
- Congressional Research Service, 2018. The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Significance. Report January 18 [online] Available at: <<https://www.everycrsreport.com/reports/R45079.html>>
- De Long, B. J. and Eichengreen, B., 1991. Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program. National Bureau Of Economic Research NBER Working Papers No 3899. [online] Available at: <https://www.nber.org/system/files/working_papers/w3899/w3899.pdf>
- Eichengreen, B., Uzan, M., Crafts, N. and Hellwig, M., 1992. The Marshall Plan: economic effects and implications for Eastern Europe and the former USSR. *Economic Policy*, 7(14), pp. 13–75. DOI: <https://doi.org/10.2307/1344512>
- European Commission, 2022. State of the Union address. [online] Available at: https://state-of-the-union.ec.europa.eu/index_en
- Hogan, M., 1989. *The Marshall Plan: America, Britain and the reconstruction of Europe, 1947–1952.* Cambridge University Press.
- Machado, B. F., 2007. *In Search of a Usable Past: The Marshall Plan and Postwar Reconstruction Today.* The George C. Marshall Foundation.
- Mueller, A., 2018. The Marshall Plan: Fiction and Facts. American Institute for economic research. *Aier* [online] December 7. Available at: <<https://aier.org/article/the-marshall-plan-fiction-and-facts/>>
- Price, H. B., 1955. *The Marshall Plan And Its Meaning.* Cornell University Press.
- Reynolds, D., 1997. The European response: Primacy of politics. *Foreign Affairs*. 76(3), pp. 171–184.
- Sorel, E. and Padoan, P. C., 2008. The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century. OECD.
- Tarnoff, C., 2018. The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Significance. *Congressional Research Service* [online] report, January 18. Available at: <<https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc1156806/>>

References

- Aldcroft, D. and Penelis, G., 1993. *The European Economy: 1914–1990, 3rd ed.* London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203450819>
- Bayard, P. H., 1955. *The Marshall Plan and Its Meaning*. Cornell University Press. 1955.
- Boel, B., 2003. *The European Productivity Agency And Transatlantic Relations, 1953-61*. Museum Tusculanum Press.
- Bohdan, T. P., 2015. Osnovni pryntsypy formuvannia i spriamuvannia mizhnarodnoi finansovoi dopomohy dlia Ukrainy [Basic principles of formation and direction of international financial assistance for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy* [online], 4, p. 36–44. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_4_7.
- Bulatova, O., 2012. *Rehionalna skladova hlobalnykh intehtatsiinykh protsesiv [Regional component of global integration processes]*. Donetsk : DonNU.
- Congressional Research Service, 2018. The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Significance. Report January 18 [online] Available at: <https://www.everycrsreport.com/reports/R45079.html>
- De Long, B. J. and Eichengreen, B., 1991. Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program. National Bureau Of Economic Research NBER Working Papers No 3899. [online] Available at: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w3899/w3899.pdf
- Eichengreen, B., Uzan, M., Crafts, N. and Hellwig, M., 1992. The Marshall Plan: economic effects and implications for Eastern Europe and the former USSR. *Economic Policy*, 7(14), pp. 13–75. DOI: <https://doi.org/10.2307/1344512>
- European Commission, 2022. State of the Union address. [online] Available at: https://state-of-the-union.ec.europa.eu/index_en
- Heiets, V. M., 2015. Do pytannia zastosuvannia pidkhodiv «planu Marshalla» dlia Ukrainy [To the issue of applying the approaches of the "Marshall Plan" for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy* [online], 4, p. 6–11. Available at: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=552
- Hogan, M., 1989. *The Marshall Plan: America, Britain and the reconstruction of Europe, 1947–1952*. Cambridge University Press.
- Kisterskyi, L. L., 2015. Formuvannia suchasnoi Yevropy: strymuvannia ta rozvytok [Formation of modern Europe: containment and development]. *Ekonomika Ukrainy* [online], 4, p. 19–27. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_4_5 [in Ukrainian].
- Komar, N., 2012. Napriamky nadannia mizhnarodnoi finansovoi ta tekhnichnoi dopomohy v ramkakh Planu Marshalla [Directions of providing international financial and technical assistance within the framework of the Marshall Plan]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 1, p. 172–181. Ternopil : TNEU [in Ukrainian].
- Machado, B. F., 2007. *In Search of a Usable Past: The Marshall Plan and Postwar Reconstruction Today*. The George C. Marshall Foundation.
- Mueller, A., 2018. The Marshall Plan: Fiction and Facts. American Institute for economic research. *Aier* [online] December 7. Available at: <https://aier.org/article/the-marshall-plan-fiction-and-facts/>
- Nestor, O., 2023. Rol upravlinnia ekonomichnoi spivpratsi (ECA) u protsesi realizatsii planu Marshalla dlia vidnovlennia Yevropy pislia druhoi svitovoi viiny [The role of the Economic Cooperation Administration (ECA) in the implementation of the Marshall Plan for the reconstruction of Europe after the Second World War]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/10.32782/2524-0072/2023-47-94> [in Ukrainian].
- Price, H. B., 1955. *The Marshall Plan And Its Meaning*. Cornell University Press.

- Reynolds, D., 1997. The European response: Primacy of politics. *Foreign Affairs*. 76(3), pp. 171–184.
- Sorel, E. and Padoan, P. C., 2008. The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century. OECD.
- Tarnoff, C., 2018. The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Significance. *Congressional Research Service* [online] report, January 18. Available at: <<https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc1156806/>>
- Trofimchuk, M., 2022. Analiz osoblyvostei realizatsii «Planu Marshalla» ta perspektyvy vidnovlennia ekonomiky Ukrainy na yoho zasadakh [Analysis of the peculiarities of the implementation of the "Marshall Plan" and the prospects for restoring the economy of Ukraine on its basis]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 3, p. 246–251 DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-306-3-36> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 26.04.2023.

Vyshniakov O. V.

INTERNATIONAL ASSISTANCE AND POST-WAR RECONSTRUCTION OF EUROPEAN COUNTRIES: EXPERIENCE FOR UKRAINE

The reconstruction of Western Europe after the Second World War was one of the greatest successes of economic and foreign policy. The purpose of the article is to analyse the peculiarities of international assistance in the post-war reconstruction of European countries and to implement the available experience for effective implementation in Ukraine.

The goals and directions of implementation of the European Recovery Programme (Marshall Plan), financial and institutional support are determined. It is substantiated that the implementation of the Plan contributed to strengthening European cohesion around the relevant political reforms aimed at developing and increasing production, expanding trade, and ensuring stability. The article identifies the main components that ensured the effectiveness of the post-war recovery programme for national economies of Western Europe and suggests the directions for implementation of the European experience in Ukrainian practice, including: optimal and timely combination of political and economic factors corresponding to a particular historical moment; responsibility, validity and comprehensiveness of the programme, which ensured adaptation of specific assistance programmes and measures to local conditions; constructive dialogue with the public; awareness of the responsibility of mutual cooperation and self-help, highly effective institutional support for the programme, etc.

It is proved that the effective organisation of international assistance for the restoration and formation of the basis for the post-war reconstruction of the national economy in modern conditions is becoming the most important condition for ensuring the security development of not only Ukraine and Europe, but also sustainable global development.

Key words: international assistance, post-war reconstruction, recovery programme, humanitarian assistance

УДК 658.3:005.73

Л. М. Шимановська-Діанич
О. В. Лозова
Я. О. Барибіна
В. Л. Шимановська

ТИПИ ТА МЕХАНІЗМ РОЗРОБКИ І ВПРОВАДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ КУЛЬТУР: ДОСВІД МУЛЬТИНАЦІОНАЛЬНИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЙ І СУЧАСНІ ТРЕНДИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В УМОВАХ ВІЙНИ

Метою даної статті є розвиток теоретико-методичних положень щодо типологізації та формування організаційної культури підприємств і організацій та вироблення пропозицій щодо її впровадження в діяльність українських підприємств в сучасних умовах. Методика дослідження. Досягнення поставленої у статті мети здійснено за допомогою таких методів дослідження: логічного узагальнення та наукової абстракції, структурного аналізу, аналітичного методу. Результати. Процес розробки та удосконалення організаційної культури не припиняється на вітчизняних підприємства навіть під час війни. Навпаки, війна суттєво змінила цінності компаній, посилила корпоративну соціальну відповідальність, для працівників важливою стала не лише заробітна плата, а й відчуття приналежності до компанії, єдності колективу та розуміння, що всі в компанії працюють на єдину мету. Окреслено типи та механізм розробки і впровадження організаційних культур. Узагальнено досвід мультинаціональних та українських компаній. Визначено сучасні тренди управління персоналом в умовах війни на вітчизняних підприємствах. Практична значущість результатів дослідження. Використання на практиці запропонованих теоретико-прикладних підходів дозволить підвищити рівень організаційної культури в мультинаціональних та українських компаніях, удосконалити її процес розробки та механізм впровадження на підприємстві.

Ключові слова: організаційна культура, мультинаціональна компанія, типи організаційної культури, механізм впровадження організаційної культури, війна, виклики, криза, цінності.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-67-76

Говорити про організаційну культуру розпочали у 1970–80-х роках як про феномен, що визначає діяльність організацій. Однак явище організаційної культури виникло набагато раніше, разом з виникненням організацій. У різні часи у залежності від соціально-економічних умов існували різні типи організаційних культур. З розвитком ринкової економіки, переходом до інформаційного суспільства великої ролі набувають знання, кваліфікація, мотивація персоналу без яких не можливо реалізовувати ідеї, ініціативи працівників. Організаційну культуру зараз вважають найсильнішим мотиватором, регулятором і індикатором діяльності персоналу у організації. Організаційна культура – це ідеологія управління і організації соціально-економічної системи. Організаційна культура спрямована на підвищення трудового потенціалу системи і виражає основні цінності організації. Актуальність вивчення організаційної культури пов'язана з тим, що знання особливостей організаційної культури організації дозволить оцінити ступінь стабільності організації, передбачити можливі напрямки управлінських рішень, а також сприятиме досягненню запланованих результатів.

Особливої актуальності ці питання набирають в умовах кризи і, зокрема, що стосується України, в умовах війни.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Значний внесок у теорію організаційної культури зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як А. Воронкова, Д. Денісон, Г. Захарчин, К. Камерон, З. Куїнн, У. Шейн та ін. Дослідження організаційної культури як важливого чинника конкурентоспроможності висвітлено у працях О. Драган, В. Кукоба. Як важливий аспект управління персоналом, розглядають організаційну культуру А. Воронкова, М. Дороніна, А. Доронін, Н. Гавкалова, В. Ковальова та ін. У працях дослідників також відображені питання впливу національних особливостей формування організаційної культури, її вивчення як складової бренд-менеджменту. Фрагментарно представлена економічна сутність організаційної культури та особливості типів організаційної культури мультинаціональних та українських компаній, механізм її розробки та впровадження. Водночас, з огляду на складність і багатоманітність впливу організаційної культури на результати діяльності та побудову системи управління підприємством, особливо в умовах кризи і, зокрема, війни в Україні, необхідно глибоко дослідити питання типології організаційної структури та механізму її формування та впровадження.

Метою даної статті є розвиток теоретико-методичних положень щодо типологізації та формування організаційної культури підприємств і організацій та вироблення пропозицій щодо її впровадження в діяльність українських підприємств в сучасних умовах.

Оскільки кожна компанія розробляє свою унікальну організаційну культуру, тому виділити окремі її типи є досить важко. Та найбільш поширеними у зарубіжному менеджменті є типологія організаційної культури Дж. Зонненфельда, як *baseball team, club, academy і fortress* (Міхов, 2017). Щодо вітчизняних компаній, то поки ще досить складно виділити чіткі типи корпоративної культури. Багато компаній говорять, що тип їхньої корпоративної культури тільки формується, інші компанії визначають свій тип корпоративної культури як «змішана культура» або «культура, яка формується».

Та незважаючи на суперечливість даного питання, ми виокремили найбільш поширені типи організаційної культури сучасних компаній, зокрема:

1. Культура влади. Така організаційна культура побудована на авторитарному стилі керівництва та багаторічних традиціях. У компаніях з таким типом організаційної культури існує великий опір змінам у працівників та керівництва. Всі управлінські рішення приймаються виключно топ-менеджерами, а всім іншим працівникам лише повідомляються прийняті рішення до відома. Прикладом компаній з таким типом організаційної культури можуть бути Exxon Mobil, IBM.

2. Культура ролей та статусів. Даний тип організаційної культури побудований на чіткій ієрархії статусів та посад. Зазвичай у таких компаніях існує внутрішній кадровий резерв, а працівники отримують підвищення відповідно за результатами оцінювання. Зовнішній найм відбувається на посади низового порядку. Прикладами компаній з цим типом культури можуть бути Nordstrom, UPS.

3. Культура проектів та завдань. При даному типі організаційної культури робота працівників зосереджена на виконанні конкретного завдання чи проекту. Більшість працівників працюють в проектних командах з жорстким таймінгом. Працівники зазвичай зазнають надзвичайної напруги під час виконання завдань, адже результат їх роботи можна оцінити лише по завершенню проекту. Приклади компаній з цим типом культури можуть бути SpaceX та Tesla.

4. Культура інновацій. В основі такої організаційної культури стоять інновації та розвиток. Звісно, що даний тип може бути характерним лише для компаній фінансово успішних і тих, що мають достатньо фінансових ресурсів для впровадження інновацій та

передових технологій у свій виробничо-управлінський процес. Приклади компаній з цим типом культури можуть бути Google, Apple.

Незважаючи на те, що ми описали чотири типи організаційної культури, у чистому вигляді вони практично не існують. Зазвичай це поєднання декількох культур, що призводить до унікальної організаційної культури компанії.

Так, наприклад, всесвітньовідома американська компанія «Amazon» має організаційну культуру ролей, оскільки вона має чітко встановлену структуру та ієрархію. «Microsoft», багатонаціональна компанія з американським корінням з виробництва комп'ютерних технологій, має переважно культуру влади, оскільки вона характеризується централізованим управлінням, вертикальною ієрархією та цінність традиціям.

Яскравим прикладом організаційної культури інновацій є японська компанія «Toyota», оскільки вона постійно працює над розвитком нових інноваційних автомобілів залучаючи при цьому передові технології.

У свою чергу, українська компанія «Rozetka» має культуру завдань, оскільки ставить перед собою завдання забезпечити клієнтам якісний сервіс та швидку доставку товарів.

Процес розробки організаційної культури є багатоступеневим та складається з кількох етапів, які можуть відбуватись не обов'язково один за одним, а й одночасно (паралельно). Крім того, процес розробки організаційної культури є по своїй суті довгостроковим та фактично ніколи не завершується, адже цінності компанії, як і культура змінюються відповідно до чинників, які на них впливають (політичні, економічні, екологічні фактори, кадрова політика чи фінансовий стан підприємства). Наведемо загальний алгоритм, без якого не можливо, на нашу думку, розпочати процес розробки організаційної культури :

1 ЕТАП. Оцінка та аналіз поточного стану організаційної культури. Цей етап передбачає оцінку стану організаційної культури по якісним та кількісним показникам (рівень задоволеності працівників, ефективність адаптації, лідерство, фінансовий стан компанії і т.д.). Також на цьому етапі проводять опитування серед працівників, щоб з'ясувати, які цінності, переконання та стиль роботи в колективі.

2 ЕТАП. Встановлення взаємозв'язків та взаємоузгодженості між місією компанії та її цінностями. На цьому етапі формують основні цілі, які компанія планує досягнути, а також окреслюються її ідеологічні засади та цінності. Також, дуже важливо взаємоузгодити між собою місію, цілі та цінності компанії, саме від цього в переважній більшості буде залежати ефективність організаційної культури в цілому.

3 ЕТАП. Визначення цінностей та ключових компетенцій працівників. Від чіткого розуміння, які якості та здібності повинні мати працівники, залежить ефективність кадрової політики в компанії в цілому (найм персоналу, адаптація, кар'єрне зростання, оцінка персоналу і т.д.). Також визначення цінностей та ключових компетенцій працівників дає чітке розуміння чи відповідають вони вимогам компанії та наявній організаційній культурі.

4 ЕТАП. Встановлення чітких стандартів та норм поведінки працівників. На цьому етапі встановлюються корпоративні правила поведінки та стандарти роботи. Саме чітко встановлені стандарти та норми дозволяють краще працівникам відчувати себе частиною колективу, працювати в одному стилі та досягати спільних цілей.

5 ЕТАП. Система навчання, підвищення кваліфікації та винагород. Цей етап є по суті продовженням попереднього, оскільки необхідно заохочувати та винагороджувати тих працівників, які дотримують стандартів та розділяють цінності компанії. Звісно, що варіантів заохочень може бути доволі багато, але, на нашу думку, найбільш доцільним є навчання персоналу, підвищення кваліфікації чи відвідування тренінгів, вебінарів тощо.

Це дозволить одночасно і винагородити працівника за його гарну роботу й підвищити його рівень компетенцій.

6 ЕТАП. Постійний моніторинг та оцінка ефективності розробленої організаційної культури. Як вже було зазначено вище, процес розробки організаційної культури не статичний, а динамічний, тому потребує постійного моніторингу, оцінки та удосконалення, враховуючи зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі, та вносити періодично, за необхідності, корективи.

Отже, процес розробки організаційної культури компанії є складним довготривалим та динамічним, і передбачає аналіз внутрішніх процесів, місії та цінностей, а також встановлення норм, стандартів та системи заохочень і навчання працівників.

Незважаючи на те, що процес розробки організаційної культури є складним та компанії, які турбуються про свій імідж та мають статус міжнародних багатонаціональних корпорацій готові приділяти цьому питанню достатньо часу та ресурсів. Деякі з них створили настільки унікальну організаційну культуру, що по них можна вивчати процес її розробки та особливості.

Однією з найвідоміших компаній світу, комп'ютерними продуктами якої користується фактично кожна людина є Google. Компанія має багаторічну історію, а тому й організаційна культура за цей період постійно еволюціонувала. Та основні цінності залишаються незмінними і організаційна культура компанії базується на принципах довіри, відкритості та співпраці між колегами. Компанія пропонує своїм працівникам безкоштовні обіди та доступ до громадського транспорту, забезпечує багато можливостей для професійного зростання та активно підтримує розвиток працівників як індивідів. Багато уваги приділяється навчанню та підвищенню кваліфікації працівників. Наприклад, було створено сотні лекцій Tech Talks, які оновлюються щомісяця.

Google одна з небагатьох компаній, яка розповсюджує свої акції між всіма працівниками. У компанії новий інженер-програміст отримує доступ майже до всіх кодів у перший день. У внутрішній мережі компанії є сценарії дій, плани запусків, сніппети співробітників (звіти про тижневий прогрес) разом із щоквартальними цілями співробітників і команд. Тож будь-хто може побачити, над чим працюють усі інші. На щотижневих загальних зборах за назвою «Слава Богу, вже п'ятниця» (СБВП). Ларрі Пейдж і Сергій Брін розповідають усій компанії (тисячі людей беруть участь особисто і через відеозв'язок, десятки тисяч дивляться онлайн-трансляцію) все що відбувалось протягом попереднього тижня, демонструють продукти, вітають нових працівників. І найважливіше — організовують 30 хвилин запитань від будь-кого в компанії на будь-яку тему (Будуй своє, 2019).

Основне внутрішнє гасло Google таке «нам потрібні люди, які будуть почуватися, думати і діяти як власники, а не як наймані працівники» (Будуй своє, 2019). Воно свідчить, що компанія прагне залучати в свою команду професіоналів, які матимуть власні креативні ідеї, а не лише старанно виконуватимуть вказівки менеджера.

Для того, щоб заохочувати працівників до креативу, самостійності та мінімізувати у них вроджену людську схильність до виконання розпоряджень й підпорядкування, компанія Google постійно прагне усунути символи статусності та влади. Не існує жодних окремих туалетів, паркувальних місць, пенсійних надбавок і харчування для керівництва.

У цілому в компанії існує лише 4 умовні рівні влади: співробітник, менеджер, директор та вище керівництво. Така організаційна культура призвела до того, що компанію Google працівники називають роботодавцем мрії, що дозволяє їй вже багато років відбирати серед претендентів лише висококваліфікований та талановитий персонал.

Вислів «ідеальна корпоративна культура» у багатьох асоціюється з компанією Zappos, яка є прикладом того, як організаційна культура може стати справжньою конкурентною перевагою. Компанія передбачає у своїй культурі підтримку членів колективу, взаємодію та відкритість, яку демонструє, зокрема, завдяки такому елементу, як «культура здивування», коли працівники часто намагаються перевершити очікування клієнтів.

СЕО Zappos Тоні Шей розповів історію та основні принципи роботи компанії у книзі, яку так і назвав: «Доставляючи щастя. Від нуля до мільярда: історія створення видатної компанії з перших рук». У ній Тоні Шей сформував 10 принципів роботи в Zappos: викликати «вау!»-відчуття нашим обслуговуванням; приймати та заохочувати зміни; створювати веселу та трішки незвичайну атмосферу; любити пригоди, творчо та нешаблонно мислити; не заперечувати зросту та навчанню; будувати відкриті та чесні стосунки; створювати позитивний командний дух та сімейну атмосферу; робити більше меншими засобами; бути захопленими та рішучими; бути скромними (Леонова, 2019).

Добре прописані принципи організаційної культури, а головне їх дотримання всіма працівниками, створило по справжньому компанію, в якій мріють працювати та розвиватись разом з нею.

До однієї з найкращих належить й організаційна культура компанії Apple. Організація показує, що для неї важливі абсолютно всі працівники, незалежно від того, в якому регіоні США або світу вони трудяться і яку посаду займають. Важливі досягнення людини, а не проведений нею на роботі час (Clever staff, 2019). Організаційна культура Apple базується на використанні креативних методів роботи та технологій. Компанія створює унікальну атмосферу роботи, в якій працівники постійно навчаються новому та долучаються до колективних проєктів.

Однією з найбільш інноваційних компаній у світі є Netflix. Внутрішні правила компанії сформовані на таких цінностях як відвертість, свобода та відповідальність працівників. Керівництву Netflix вдалося позбутися практично всіх виснажливих правил. Тут мотивують цікавими проєктами. Петті Мак-Корд впевнена, що найбільша послуга для працівників – це наймати для них найпродуктивніших колег. Така корпоративна культура відкриває найкраще в працівниках, і дозволяє створити справжню команду мрії (Книжковий огляд, 2019). Організаційна культура Netflix базується на автономності, відповідальності та прозорості. Компанія регулярно оцінює роботу своїх працівників та готова змінювати склад команд для забезпечення максимальної ефективності.

Звісно, що це приклади розробки організаційної культури найбільш успішних компаній та на них яскраво прослідковується її вплив на фінансовий стан та позитивний імідж. Крім того, в таких компаніях є значно більші можливості щодо вибору нових працівників та залучення талантів, працівники мають високий рівень приналежності до підприємства, навіть у гібридному форматі роботи.

Звісно, організаційна культура вітчизняних підприємств зазнала значного впливу війни та все ж таки протягом 2023 року багато українських компаній продовжують зосереджуватися на розвитку організаційної культури. Ось кілька прикладів:

1. «ЕРАМ Україна» – компанія, яка спеціалізується на розробці програмного забезпечення. На офіційному сайті «ЕРАМ Україна» характеризує себе таким чином: «...як частина глобальної компанії ЕРАМ, ми не тільки віддано шукаємо найкращі рішення для клієнтів, а й піклуємося про свій вплив на навколишній світ. Основні напрямки діяльності ЕРАМ Україна - це освіта, екологія та підтримка ініціатив місцевих спільнот. Таланти, що співпрацюють з ЕРАМ, діляться своїм часом, досвідом і знаннями зі спільнотами в тих локаціях, де ми живемо та працюємо. Робити світ навколо нас краще – гідна мета для ЕРАМ Україна» (Книжковий огляд, 2019).

Дійсно компанія EPAM Україна активно інвестує в підтримку професійного розвитку своїх співробітників та створення сприятливого робочого середовища. Вони проводять тренінги, конференції та семінари для підвищення навичок своїх співробітників та встановлюють культуру співпраці й взаємодії.

2. Не менш активно формує свою організаційну культуру й компанія SoftServe, пропонуючи рівні та прозорі умови у робочому середовищі для всіх, незалежно від віку, кольору шкіри, релігії, національності, громадянства, сімейного стану, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, гендерного самовираження, психічних чи фізичних особливостей. Зусилля компанії також зосереджені на забезпеченні комфортних та гнучких умов праці для всіх співробітників. Компанія пишається тим, що отримала численні акредитації та нагороди, які визнають задоволеність співробітників і прихильність до питань сталого розвитку (EPAM Україна, б.д.).

Крім того, компанія SoftServe активно займається соціальними проектами та заходами, щоб налагодити міжособистісні стосунки та підтримувати емоційне здоров'я своїх працівників, що впливає на ефективність організаційної культури та позитивний імідж компанії в цілому.

Активно формує свою унікальну організаційну культуру й вітчизняний онлайн-ритейл «Rozetka». Для узагальнення свої цінностей та поширення принципів організаційної культури компанія обрала креативний шлях і видала книгу про корпоративну культуру «Книга Rozetka про речі, в які ми віримо» (EPAM Україна, б.д.). Компанія пояснила видавництво книги таким чином: «Масштабний бізнес часто ускладнює зв'язок між відділами. Тому у великих компаній зникає «загальна культура» і утворюються окремі у кожній команді». У Fedoriv Agency (видавництво, що видало книгу) знайшли рішення для цієї проблеми. Компанії запропонували активніше вести комунікацію через чати та електронну пошту. Наприклад, розповідати про важливі події та зовнішню діяльність. Також агенція збрала інформацію та описала корпоративну культуру Rozetka. Так і створили книгу цінностей компанії» (Rozetka book, б.д.).

Таким чином, Rozetka створює культуру інновацій та творчості, сприяючи розвитку нових ідей та проектів, а також підтримуючи культуру відкритості та довіри. Вони також сприяють розвитку комунікаційних навичок своїх співробітників та заохочують до здорового способу життя.

Ці приклади свідчать про те, що вітчизняні компанії також поряд з іноземними активно інвестують у розвиток своєї організаційної культури, створюючи при цьому позитивний імідж компанії, підвищуючи продуктивність праці працівників, створюючи нові формати робочих місць та підвищуючи продуктивність праці свого колективу. Проте, варто звернути увагу на ті зміни що відбуваються останнім часом в організаційній культурі українських компаній які вимушені працювати в умовах війни. Особливо це стосується саме питань управління персоналом, а проведений нами огляд низки інформаційних джерел дозволив зробити такі висновки і визначити основні тренди (Кушнір, 2021):

1. Значно зростає попит на використання нових технологій в HR-процесах, як-от штучний інтелект або machine learning. Популярність штучного інтелекту та інших технологій стрімко зросла на початку 2023 року, і попит продовжує зростати зі швидкістю світла. Найімовірніше, надалі все більше з'являтиметься додатків та програм для HR та рекрутерів, що використовують штучний інтелект для виконання певних завдань та пошуку рішень. У такої популярності, беззаперечно, є цілком логічна причина – штучний інтелект здатний скоротити кількість часу, витраченого на певні завдання, до 70 %. У сфері управління персоналом штучний інтелект може стати надійним помічником спеціаліста, який допомагатиме шукати рішення під кожен проблему, відповідати на складні запитання, будувати ефективні стратегії та виконувати низку

інших завдань. Скоріше за все, до кінця 2023 на ринку з'явиться ще більший вибір додатків, що позиціюють себе як AI-based.

2. Переважають гібридний та віддалений режим роботи. Популярність офісів все більше знижується, і на заміну їм приходять віддалений та гібридний режими роботи. Переваг такого формату незліченна кількість – це більша гнучкість в роботі, збільшення продуктивності, економія витрат на утримання офісу, і більша різноманітність серед працівників і навіть зменшення вуглецевого відбитка. Беззаперечно, такі режими мають свої виклики та труднощі, однак для сучасного ритму життя вони підходять значно більше, ніж офісна робота. Зі збільшенням використання технологій та різних каналів зв'язку, організувати дистанційну форму роботи значно легше, ніж раніше.

3. Підвищуються вимоги до HR. Останнім часом, HR-функції стали більш стратегічними та зосередженими на забезпеченні розвитку бізнесу. Це призвело до того, що HR-працівники мають ставити перед собою все вищі цілі та стандарти, і відповідно, вимагати від своїх співробітників відповідних знань, навичок та якостей. Вимоги до відповідальності та етики також зростають, тож очікування від HR також змінюються та стають дедалі жорсткішими.

4. Різноманітність, рівність та інклюзивність (або ж DEI). Усе більше компаній впроваджують принципи DEI у свою роботу, і цей тренд залишається актуальним і у 2023 році. Інклюзивний робочий простір – це місце, де кожен почуватиметься комфортно, де поважатимуть особисті кордони та заохочуватимуть кар'єрний розвиток. Завдяки DEI, компанії не лише створюють сприятливу корпоративну культуру та атмосферу на робочому місці, а також приваблюють більше талановитих фахівців до роботи в організації. Компанії з високими показниками за гендерним, етнічним та культурним розмаїттям швидше досягають високої прибутковості та виходять на нові ринки, а рівень утримання працівників вище щонайменше на 19%, ніж у компаній, які не впроваджують принципи DEI.

5. Піклування про кожного. Війна внесла корективи у життя усіх, без винятку, тож компанії не можуть залишатися осторонь, якщо вони хочуть зберегти свій колектив та сприяти поліпшенню емоційного стану своїх працівників. Зараз важливо як ніколи турбуватися про одне одного і ставитися з розумінням. Робота HR в умовах війни зазнала серйозних змін, адже тепер потрібно завжди розуміти, що з працівниками, чи вони в безпеці, чи є у них доступ до всіх необхідних речей, ліків та їжі, чи є електроенергія та зв'язок у кожного тощо. Колективи стали ріднішими, і у 2023 році, важливо не лише не забувати про це, а і підтримувати теплий зв'язок в команді та покладатися на одне одного.

6. Автоматизація процесів HR та рекрутингу. Все більше завдань або виконуватимуться машинами, або будуть автоматизовані принаймні частково. Це ж стосується і сфери управління персоналом – вже зараз існує безліч інструментів для автоматизації певних HR-процесів, і у 2023 році популярність таких додатків для автоматизації, як HRM-системи, продовжуватиме зростати. Найімовірніше, за наступні декілька років майже всі компанії перейдуть на часткову автоматизацію та користуватимуться HRM-системи для підвищення продуктивності.

7. Фокус на самопочутті співробітників. У міру того, як світ стає все більш напруженим і динамічним, фізичне та ментальне здоров'я співробітників стає все більш важливим для багатьох компаній. У 2023 році компанії, продовжуватимуть інвестувати в програми та ініціативи, які сприяють оздоровленню співробітників, включаючи підтримку психічного здоров'я, гнучкий графік роботи та оздоровчі програми, такі як заняття йогою та сеанси медитації.

8. Розробка нових моделей лідерства. Робочі процеси міняються, що вимагає нових моделей лідерства, які наголошують на емпатії, емоційному інтелекті та здатності до

адаптації. Одним з аспектів цієї тенденції є розробка нових моделей лідерства, які краще відповідають потребам сучасних організацій.

9. Збільшення використання технологій доповненої реальності та віртуальної реальності в програмах навчання та розвитку. Технології доповненої та віртуальної реальності стають все більш популярними в програмах навчання та розвитку. У 2023 році компанії інвестуватимуть інструменти AR та VR, що допоможуть їм забезпечити більш захопливий досвід навчання. Один з головних способів використання AR та VR в у сфері керування персоналом – це створення імерсивних навчальних середовищ, що допомагають співробітникам навчатися в практичній обстановці.

10. Карти кар'єрного росту. Карти кар'єрного росту – це інструмент, який дозволяє співробітникам бачити можливості для свого професійного зростання та розвитку в компанії. Вони допомагають співробітникам зрозуміти, які навички та знання необхідні для досягнення певного рівня кар'єрного росту в компанії, а також які кроки їм потрібно зробити, щоб розвиватися в потрібному напрямку. Крім того, карти кар'єрного росту допомагають компаніям залучати талановитих співробітників, оскільки вони показують, що компанія пропонує реальні можливості для розвитку та зростання, що є важливим для багатьох потенційних кандидатів.

11. Аналітика даних і метрик. Використання аналітики даних та метрик стає все важливішим у відділах управління людськими ресурсами, оскільки компанії намагаються відстежувати та оцінювати свою продуктивність в таких областях, як залученість працівників, рівень текучості кадрів та метрики різноманітності. У 2023 році компанії все більше інвестуватимуть у високотехнологічні інструменти та технології, щоб допомогти їм збирати та аналізувати ці дані.

12. Бренд роботодавця. У 2023 році компанії зосередять свою увагу на побудові сильної репутації як привабливого роботодавця. Це означає, що компанії будуть інвестувати у програми залучення та збереження персоналу, ініціативи соціальної відповідальності та інші проекти, що допоможуть їм побудувати позитивний імідж роботодавця. Компанії, які мають позитивну репутацію як роботодавця, здатні привернути більше талантів, зберігати та мотивувати своїх працівників, що позитивно відображається на їхньому бізнесі та допомагає досягати успіху в довгостроковій перспективі.

13. Зростаюче використання чат-ботів та віртуальних асистентів в HR. Ключові HR тренди у 2023 році – це однозначно використання штучного інтелекту та різноманітні додатки для автоматизації. Однією з основних програм у цьому році стала ChatGPT (HURMA, 2023). Чат-боти та віртуальні асистенти – це програми на комп'ютері, які використовують штучний інтелект (AI) для імітації людської розмови, відповіді на питання та виконання завдань. Поширення чат-ботів та віртуальних асистентів в HR є трендом, який набирає популярності завдяки своєму потенціалу оптимізувати комунікацію та покращити досвід співробітників.

Висновки.

Таким чином, можна зробити такі висновки:

дотримуватися положень тільки однієї моделі при розвитку організаційної культури досить складно. На практиці може бути використаний симбіоз двох-трьох моделей в рамках формування та розвитку субкультур організаційної культури на підприємстві;

організаційна культура відноситься до спільних цінностей, відносин, стандартів і переконань, які характеризують членів організації та визначають його природу. Тому розумно підібрана та створена культура буде одним із найголовніших факторів задоволеності персоналу внутрішнім кліматом, а це водночас відобразиться на їх віддачі робочому процесу.

підвищення ефективності діяльності українських підприємств, особливо в умовах війни, вимагає серйозного ставлення до такого елемента управління, як організаційна

культура з урахуванням останніх трендів в управлінні персоналом. Складність та неоднозначність даного питання зумовлює необхідність більш глибокого вивчення цих трендів та їх впливу на результати діяльності українських підприємств, що і буде предметом наших подальших досліджень.

Бібліографічний список

- Будуй своє, 2019. *Як побудована корпоративна культура Google* [online] Доступно: <<https://buduysvoe.com/publications/yak-pobudovana-korporativna-kultura-google>> (дата звернення 18.05.2023)
- Книжковий огляд, 2019. *Наснага від Netflix: що насправді мотивує творців хітових серіалів* [online] Доступно: <<https://blog.kniga.biz.ua/korporativna-kultura-netflix/>> (дата звернення 18.05.2023).
- Кушнір, М., 2021. Rozetka представила книгу про власну корпоративну культуру. *Vector* [online] Доступно: <<https://vctr.media/rozetka-zrobyla-knygu-59886/>> (дата звернення 18.05.2023).
- Леонова, О., 2019. «Доставляючи щастя»: принципи корпоративної культури Zappos. *Hurma* [online] Доступно: <<https://hurma.work/blog/dostavlyayuchi-shhastyaprincipi-korporativnoi-kulturi-zappos/>> (дата звернення 18.05.2023).
- Міхов, Л. І., 2017. Сутність та значення корпоративної культури. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*, 3(31), с. 42–46.
- Clever staff, 2019. Принципи та цінності компанії [online] Доступно: <<https://cleverstaff.net/blog/uk/pryntsy-py-ta-tsinnosti-kompaniyi-orhanizatsiyi/>> (дата звернення 18.05.2023).
- EPAM Україна, б.д. Офіційний сайт [online] Доступно: <<https://careers.epam.ua/company>> (дата звернення 18.05.2023).
- HURMA, 2023. HR тренди 2023: Які тренди HR впливатимуть на розвиток бізнесу в цьому році? [online] Доступно: <<https://hurma.work/blog/hr-trendy-2023-yaki-trendy-hr-vplyvatymut-na-rozvytok-biznesu-v-czomu-rocz/>> (дата звернення 18.05.2023).
- Rozetka book, б.д. Книга про речі, у які ми віримо. [online] Доступно: <<https://book.rozetka.ua/>> (дата звернення 18.05.2023).

References

- Budui svoje, 2019. *Yak pobudovana korporativna kultura Google [How Google's corporate culture is built]* [online] Available at: <<https://buduysvoe.com/publications/yak-pobudovana-korporativna-kultura-google>> (Accessed 18.05.2023) (in Ukrainian).
- Clever staff, 2019. *Pryntsy-py ta tsinnosti kompanii [Principles and values of the company]* [online] Available at: <<https://cleverstaff.net/blog/uk/pryntsy-py-ta-tsinnosti-kompaniyi-orhanizatsiyi/>> (Accessed 18.05.2023) (in Ukrainian).
- EPAM Ukraina, n.d. Ofitsiyniy sait [Official site] [online] Available at: <<https://careers.epam.ua/company>> (Accessed 18.05.2023) (in Ukrainian).
- HURMA, 2023. *HR trendy 2023: Yaki trendy HR vplyvatymut na rozvytok biznesu v tsomu rotsi? [HR trends 2023: What HR trends will affect business development this year?]* [online] Available at: <<https://hurma.work/blog/hr-trendy-2023-yaki-trendy-hr-vplyvatymut-na-rozvytok-biznesu-v-czomu-rocz/>> (Accessed 18.05.2023) (in Ukrainian).
- Knyzhkovyi ohliad, 2019. *Nasnaha vid Netflix: shcho naspravdi motyvuie tvortsiv khitovykh serialiv [Insight from Netflix: What really motivates the creators of hit series]* [online] Available at: <<https://blog.kniga.biz.ua/korporativna-kultura-netflix/>> (Accessed 18.05.2023) (in Ukrainian).

- Kushnyr, M., 2021. Rozetka predstavyla knyhu pro vlasnu korporatyvnu kulturu [Rozetka presented a book about its own corporate culture.]. *Vector* [online] Available at: <<https://vctr.media/rozetka-zrobyla-knygu-59886/>> (Accessed 18.05.2023) (in Ukrainian).
- Leonova, O., 2019. «Dostavliaiuchy shchastia»: pryntsypy korporatyvnoi kultury Zappos ["Delivering Happiness": Principles of Zappos' Corporate Culture]. *Hurma* [online] Available at: <<https://hurma.work/blog/dostavlyayuchi-shhastya-princzipi-korporativnoi-kulturi-zappos/>> (Accessed 18.05.2023) (in Ukrainian).
- Mikhov, L. I., 2017. Sutnist ta znachennia korporatyvnoi kultury [The essence and meaning of corporate culture]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 3(31), p. 42–46. (in Ukrainian).
- Rozetka book, n.d. Knyha pro rechi, u yaki my virymo [A book about the things we believe in] [online] Available at: <<https://book.rozetka.ua/>> (Accessed 18.05.2023) (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 21.04.2023 р.

Shymanovska-Dianych L. M.

Lozova O. V.

Barybina Ya. O.

Shymanovska V.L.

TYPES AND MECHANISM OF DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF ORGANIZATIONAL CULTURES: THE EXPERIENCE OF MULTINATIONAL AND UKRAINIAN COMPANIES AND CURRENT TRENDS OF HR MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF WAR

The purpose of this article is the development of theoretical and methodological provisions regarding the typology and formation of the organizational culture of enterprises and organizations and the development of proposals for its implementation in the activities of Ukrainian enterprises in modern conditions. Research methodology. The goal set in the article was achieved using the following research methods: logical generalization and scientific abstraction, structural analysis, analytical method. The results. The process of developing and improving organizational culture does not stop at domestic enterprises even during the war. On the contrary, the war significantly changed the values of companies, strengthened corporate social responsibility, not only wages became important for employees, but also a sense of belonging to the company, unity of the team and understanding that everyone in the company works for a common goal. The types and mechanism of development and implementation of organizational cultures are outlined. The experience of multinational and Ukrainian companies is summarized. Modern trends in HR management in wartime conditions at domestic enterprises have been determined. Practical significance of research results. Increasing the efficiency of Ukrainian enterprises, especially in wartime, requires a serious attitude to such a management element as organizational culture, taking into account the latest trends in personnel management. The practical use of the proposed theoretical and applied approaches will allow to raise the level of organizational culture in multinational and Ukrainian companies, to improve its development process and the mechanism of implementation at the enterprise.

Key words: *organizational culture, multinational company, types of organizational culture, mechanism of implementation of organizational culture, war, challenges, crisis, values.*

УДК 338.2-049.5

Е. В. Федоров

СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ БЕЗПЕКОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей оцінювання ризиків в системі забезпечення безпекового розвитку країн. Автором запропонований методичний підхід до оцінки ризиків, в основі якого розроблено алгоритм кількісної оцінки рівня ризику. Стаття містить результати практичної апробації запропонованого алгоритму на прикладі оцінювання соціальних ризиків безпеки економічного розвитку України за період 2012–2021 рр. Так, розраховано інтегральний рівень соціального ризику та ступінь його впливу на стан безпеки, зокрема за аналізований період ризик оцінений як низький, а ступінь впливу на безпеку є прийнятним. Серед індикаторів-вимірників соціального ризику критичні значення, що порушують стан безпеки, було виявлено за показниками рівня бідності та безробіття молоді. Моніторинг та оцінка ризиків на основі запропонованого алгоритму дозволяє не тільки проводити оцінювання ризиків безпеки соціально-економічного розвитку з позиції впливу на стан безпеки, але й визначати та корегувати заходи реагування на загрози та небезпеки, що виникають.

Ключові слова: безпека, безпековий розвиток, ризик, рівень ризику, соціальний ризик, загроза, індикатор-вимірник ризику, оцінка ризиків, алгоритм.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-77-89

Постановка проблеми. Актуальність розробки та удосконалення методів оцінки ризиків полягає в тому, то в глобальному масштабі вони є невід’ємною частиною соціально-економічного розвитку, виникають через невизначеність, відсутність повної інформації щодо певних подій, складність прогнозувати події та умови розвитку глобального економічного середовища. Ризик супроводжує діяльність суб’єктів світового господарства, повністю усунути ризики неможливо, отже, об’єктивно виникає необхідність створення адекватної системи врахування та оцінювання ризиків, що дозволить мінімізувати їх вплив та приймати зважені рішення.

Оцінювання ризиків дозволяє своєчасно виявляти як небезпечні, так і перспективні для розвитку держави й суспільства тенденції, ідентифікувати загрози, виявляти уразливості, що, зрештою, сприяє формуванню стратегічних документів держави і планів дій на випадок кризових ситуацій, уможливорює їх своєчасне коригування тощо. Ураховуючи те, що ризики для держави та суспільства можуть виникати в різних сферах і мати неоднакові наслідки, їх аналіз повинен здійснюватися комплексно, на системній основі

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних дослідженнях оцінка ризиків переважно базується на експертних оцінках, носить імовірнісний характер і відповідно виступає основою розробки системи заходів запобігання загроз безпеці або мінімізації чи подолання негативних наслідків загроз (Hales, 2016), застосування інструментарію моделювання ризиків доповнює експертні оцінки кількісними вимірниками (Рамазанов та ін., 2012), що є основою стратегічного планування. В системі забезпечення економічної безпеки та її окремих складових загрози та ризики є детермінантами, що впливають на стан безпеки, викликають порушення стійкості функціонування економічної системи (Булатова, 2020). Оцінювання ризиків в системі безпеки залежить від контексту, об’єкту, що розглядається та є достатньо складним процесом, бо обумовлено цілою сукупністю чинників, при цьому безпеку переважно

розглядають через оцінку загроз, які в свою чергу несуть ризики небезпеки та відповідно потребують передбачення, аналізу, оцінки та ефективного управління (Ciută, 2009; Boholm, Möller and Hansson, 2016; Battistelli and Galantino, 2019). На національному рівні урядами розвинених країн створюються національні системи оцінювання ризиків та загроз, що виступають важливим елементом стратегічного планування та забезпечення національної стійкості (Резнікова, 2022).

Аналіз світового досвіду показав, що в міжнародній практиці основними документами, що регламентують процедури оцінювання та управління ризиками та відображають особливості їх практичного застосування, є:

на міжнародному рівні

– ISO/IEC 31010:2019 Risk Management - Risk Assessment Techniques (друга редакція 2019 р.) містить рекомендації щодо застосування широкого спектру методів оцінювання ризиків як основи для прийняття рішень в умовах невизначеності (IEC, 2019);

– ISO Guide 73:2009, Risk management - Vocabulary містить сукупність термінів з теорії управління ризиками, та забезпечує уніфікацією процесів управління ризиками (ISO, 2009);

– ISO 31000:2018, Risk management – Guidelines надає загальну інформацію щодо розуміння ризиків та невизначеності, а також процесів управління ризиками (ISO, 2018);

– на регіональному рівні

– EU Commission Staff Working Paper «Risk Assessment and Mapping Guidelines for Disaster Management» - містить підходи до розуміння, врахування, оцінювання та запобігання ризиків природних та техногенних катастроф, при цьому головна увага приділяється процесам і методам національної оцінки та картографування ризиків на етапах запобігання, готовності та планування (EU Commission, 2010);

– National-level Risk Assessments of European Union Agency for Network and Information Security – підхід до оцінювання технологічних ризиків в країнах ЄС, що є основною забезпечення кібербезпеки (European Union Agency for Network and Information Security, 2013);

на національному рівні

– Government of Canada's Guide to Integrated Risk Management – Керівництво з управління ризиками Уряду Канади, яким впроваджено застосування ризик-орієнтованого підходу в управлінні економічною діяльністю суб'єктів та визначено загальні рекомендації щодо розробки, проведення та постійного вдосконалення підходів до інтегрованого управління ризиками (Guide to Integrated Risk Management, 2023);

– National Emergency Risk Assessment Guidelines (NERAG) Handbook (2020)- Національне керівництво з оцінки ризиків надзвичайних ситуацій Австралії, що містить узгоджений підхід до оцінки ризиків та визначення пріоритетів, забезпечує інформування щодо процесів розуміння та зменшення ризиків задля забезпечення стійкості країни до надзвичайних ситуацій (Commonwealth of Australia, 2020);

– New Zealand's National Risk Approach – підхід, що застосовується урядом Нової Зеландії для забезпечення проактивного та скоординованого виявлення та управління найбільш значущими ризиками національної безпеки країни, дозволяє виявляти небезпеки та загрози національного рівня, розробляти заходи реагування та відповідно мінімізувати їх вплив. В рамках підходу розглядаються такі ризики, як природні лиха, біологічні та технологічні загрози, зловмисні загрози, економічні загрози (Department of the Prime Minister and Cabinet, 2021);

– Working with scenarios, risk assessment and capabilities in the National Safety and Security Strategy of the Netherlands– документ, що висвітлює базові засади формування Національної стратегії безпеки Нідерландів як інструменту управління ризиками для забезпечення інтересів суспільства та протистояння небезпекам та кризи (Ministry of Security and Justice of the Netherlands, 2014);

– OECD National Risk Assessments – звіт щодо національних оцінок ризиків у 20 країнах-членах ОЕСР, де систематизовано досвід країн щодо запровадження підходів до національного оцінювання ризиків та їх роль в формуванні державної політики забезпечення стійкості та безпеки (OECD, 2018) та інші.

Відсутність загальноприйнятого підходу до врахування та оцінювання ризиків в системі забезпечення безпеки розвитку України обумовлює доцільність наукового пошуку оптимальних інструментів ідентифікацій та оцінки ризиків, що дозволить своєчасно реагувати на відповідні загрози стійкості розвитку.

Метою статті є оцінка соціальних ризиків в системі забезпечення безпеки економічного розвитку України на основі запропонованого алгоритму оцінювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В рамках дослідження з урахуванням існуючих методик оцінки запропоновано модифікований підхід до вимірювання ризику безпекового розвитку країни, що дозволить надавати як кількісну оцінку рівня ризику, так і якісну. Запропонований підхід ґрунтується на наступному алгоритмі (рис. 1).

В рамках першого етапу оцінювання в *систему показників – індикаторів виміру* соціального ризику запропоновано включати такі показники, серед яких:

1. Рівень доходу на душу населення, дол. США, що є показником якості життя населення, за умови спадної динаміки свідчить про погіршення умов забезпечення соціальної безпеки.

2. Співвідношення рівня доходу на душу населення країни відносно найбільш розвинених країн, зокрема для оцінки ризику України було взято коефіцієнт співвідношення рівня доходу на душу України до відповідного показника країн ЄС у %.

3. Рівень бідності (одним з індикаторів є частка населення, що витрачає на день не більше 3,2 дол. США), суттєвий рівень або наявність тенденції його зростання є ризиком соціальної безпеки, бо свідчить про погіршення добробуту та умов життя населення.

4. Децильна диференціація доходів (коефіцієнт – співвідношення рівня доходів 10 % найбагатшого населення до рівня доходів 10% найбіднішого населення країни) є критерієм диференціації та нерівномірності якості та умов життя. Зростання показника посилює ризики безпеки.

5. Рівень старіння населення (частка населення у віці понад 65 років у загальній чисельності населення, %) є індикатором демографічної безпеки, відображує рівень демографічного старіння нації. Наявність тенденції до зростання (особливо за умови перевищення 12 % порогу) створює додаткові навантаження на систему соціального забезпечення та захисту, послаблює трудовресурсний потенціал тощо.

6. Рівень навантаження на працездатне населення (співвідношення частки населення у віці понад 65 років до числа працездатного населення), зростання якого створює загрозу стійкості соціально-економічного розвитку

7. Рівень безробіття молоді (частка осіб у віці 15–24 роки в структурі економічно активного населення), зростання якого свідчить про негативні тенденції в формуванні трудового потенціалу країни, неефективність державної політики в сфері освіти, професійної підготовки та працевлаштування молоді.

8. Втрати людського капіталу України від трудової міграції, оцінюються за прийнятими в міжнародній практиці критерієм, за яким такі втрати дорівнюють

величині, що у 10 разів більша за показник ВВП на душу населення країни, розрахованого за паритетом купівельної спроможності (Державна служба фінансового моніторингу України, 2019).

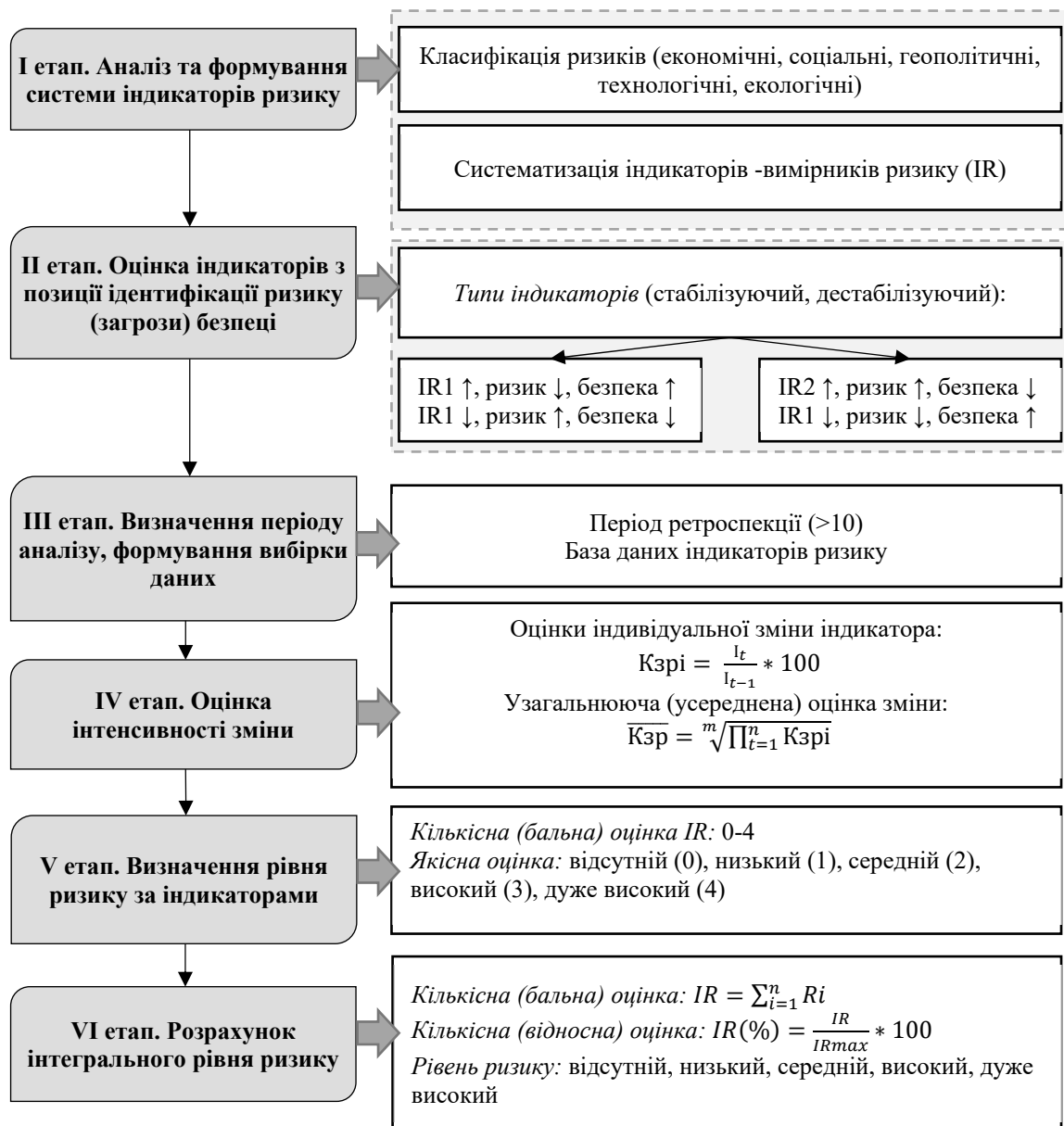

Рисунок 1. Алгоритм оцінки рівня ризику безпеки розвитку
Примітка: розроблено автором

Щодо типологізації індикаторів за *другому етапі*, то індикатор типу R1(стабілізує) – це певний показник, збільшення значень якого свідчить про зростання рівня стійкості та безпеки розвитку, а отже, знижує рівень ризику та навпаки. індикатор типу R2 (дестабілізує) – це такий показник, збільшення значень якого викликає погіршення умов для забезпечення безпекового розвитку та відповідно посилює ризики. Класифікація соціальних індикаторів -вимірників ризику відповідно до виділених типів представлена в табл. 1.

В дослідженні обрано період ретроспекції в 10 років (2012–2021 рр.), враховуючи наявність відповідних статистичних даних.

Таблиця 1

Класифікація індикаторів ризику

Показник	Індикатор типу R1 (I_{R1})	Індикатор типу R2 (I_{R2})
Характер прояву	$I_{R1} \uparrow$, ризик $\downarrow$, безпека $\uparrow$ $I_{R1} \downarrow$, ризик $\uparrow$, безпека $\downarrow$	$I_{R2} \uparrow$, ризик $\uparrow$, безпека $\downarrow$ $I_{R1} \downarrow$, ризик $\downarrow$, безпека $\uparrow$
Види показників	Рівень доходу на душу, рівень доходів щодо країн ЄС	рівень бідності, диференціація доходів, рівень старіння, рівень демографічного навантаження, рівень безробіття молоді, втрати країни від міграції

Примітка: розроблено автором

Розрахунок ризику в рамках п'ятого етапу здійснювався відповідно до розробленої шкали (табл. 2).

Таблиця 2

Шкала оцінки рівня ризику безпекового розвитку

Оцінка ризику		Ступінь впливу на стан безпеки	Алгоритм перерахунку (тип R1) K_i	Алгоритм перерахунку (тип R2) K_i
Якісна	Кількісна (бальна) R_i			
Відсутній	0	Мінімальний	$K_{zp\ i} > \overline{K_{zp}}$	$K_{zp\ i} < \overline{K_{zp}}$
Низький	1	Прийнятний	$1 < \frac{K_{zp}}{K_{zp\ i}} < 1,25$	$1 < \frac{K_{zp\ i}}{K_{zp}} < 1,25$
Середній	2	Помірний	$1,25 \leq \frac{K_{zp}}{K_{zp\ i}} < 1,5$	$1,25 \leq \frac{K_{zp\ i}}{K_{zp}} < 1,5$
Високий	3	Неприйнятний	$1,5 \leq \frac{K_{zp}}{K_{zp\ i}} < 1,75$	$1,5 \leq \frac{K_{zp\ i}}{K_{zp}} < 1,75$
Дуже високий	4	Катастрофічний	$\frac{K_{zp}}{K_{zp\ i}} \geq 1,75$	$\frac{K_{zp\ i}}{K_{zp}} \geq 1,75$

Примітка: розроблено автором

На основі отриманих відносних оцінок ризику ($IR\%$) на шостому етапі (рис. 1) з урахуванням запропонованої шкали (табл. 3) можна отримати якісну оцінку рівня ризику, що дозволяє охарактеризувати його рівень.

Таблиця 3

Шкала інтегрального відносного рівня ризику

Рівень ризику	$IR(\%)$
Відсутній	$IR(\%) = 0$
Низький	$0 < IR(\%) < 25$
Середній	$25 \leq IR(\%) < 50$
Високий	$50 \leq IR(\%) < 75$
Дуже високий	$IR(\%) \geq 75$

Примітка: розроблено автором

В табл. 4 представлені дані щодо динаміки індикаторів – вимірників соціального ризику безпеки за аналізований період 2012–2021 рр. В цілому індикатори виміру соціального ризику ідентифікують низький рівень благополуччя населення, який

призводить до скорочення внутрішнього споживання та заощадження, зростання бідності, зокрема і серед працюючих; значні та зростаючі нерівномірності в розподілі доходів населення, що також провокують як внутрішню регіональну міграцію, так і зовнішню трудову міграцію, посилюючи втрати національної економіки від міграції.

Таблиця 4

Соціальні індикатори вимірювання ризику

Індикатор	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівень доходу на душу, дол. ППС	9600	10950	10620	10590	11260	12030	12750	13510	13370	13860
Рівень доходу, % до країн ЄС	27,43	30,26	28,61	27,79	27,77	28,19	28,50	29,27	29,81	28,61
Рівень бідності, частка населення, що витрачає на день не більше 3,2 дол. США в ППС (2011)	0,2	0,1	0,1	0,5	0,4	0,3	0,4	0,2	0,1	...
Децильна диференціація доходів	4,73	4,80	4,58	5,14	4,93	5,29	5,24	5,44	5,07	...
Рівень старіння населення, частка населення у віці 65+ років	15,63	15,61	15,63	15,67	15,89	16,16	16,43	16,70	16,95	17,31
Рівень навантаження (пенсійного) на працездатне населення, %	22,38	22,42	22,52	22,69	23,15	23,68	24,26	24,80	25,27	25,93
Рівень безробіття молоді, %	17,89	17,73	23,65	22,64	23,13	18,94	17,93	15,43	16,84	16,45
Втрати людського капіталу України від трудової міграції, млрд дол.	340,9	347,8	350,4	320,8	333,6	350,2	371,3	389,7	411,4	434,7

Примітка: складено автором на основі (World Bank Open Data, 2022); * розрахунки автора; ... відсутні статистичні дані

Щодо рівня доходів на душу населення в паритеті купівельної спроможності, то як свідчать дані рис. 2 в Україні цей показник складає 13860 дол. в ППС, що в 3,5 рази нижче середнього показника країн ЄС, що складає 48451 дол.

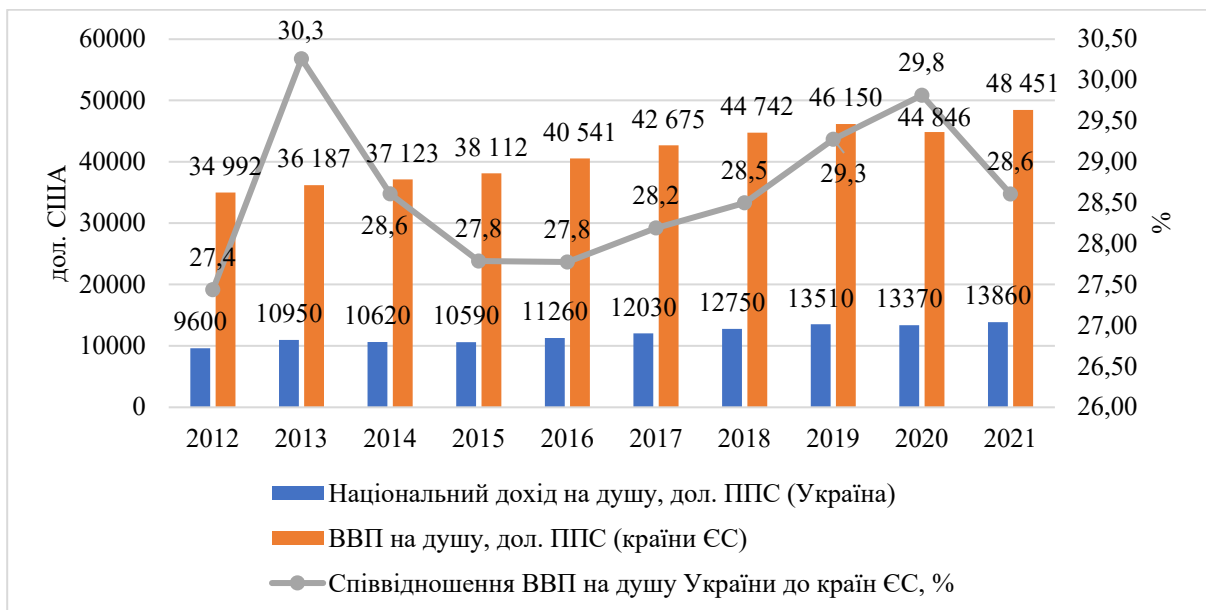

Рисунок 2. Динаміка показника національного доходу на душу України та країн ЄС, дол. ППС

Позитивним фактором є зростання рівня доходів на душу, так за аналізований період рівень збільшився на 44,4 %, тоді як для країн ЄС зростання склало 38,5 %. Однак, співвідношення практично не змінилось, рівень доходів на душу в ППС в Україні складає лише 27–29 % аналогічного середнього показника за країнами ЄС, що є зовсім невисоким рівнем та свідчить про низький порівняно з європейським рівень добробуту населення.

Щодо показників бідності та нерівномірності розподілу доходів, то якщо вимірювати рівень бідності часткою населення, що живе менш ніж на 3,2 дол. на день (ППС 2011), то така частка є несуттєвою і складає 0,1 % у 2020 р., тоді як в 2015 р. дорівнювала 0,5 %.

На рис. 3 наведені показники нерівномірності розподілу доходів населення. Дані свідчать, що 10 % найбагатшого населення України контролюють 21,8 % доходів, тоді як 10 % найбіднішого населення – лише 4,3 %, ці показники залишаються майже незмінними протягом 2012–2020 рр. Децильна диференціація доходів складає 5,07 за останніми даними та характеризується помірною тенденцією до несуттєвого зростання.

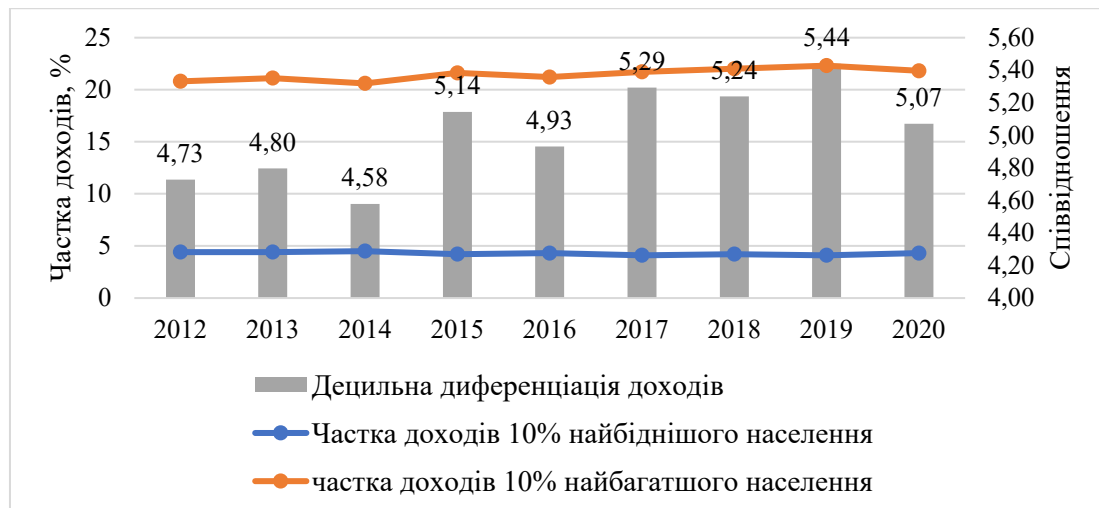

Рисунок 3. Показники нерівномірності розподілу доходів в Україні

В системі соціальних вимірників ризику також визначені ряд демографічних індикаторів, бо серед ризиків та загроз безпеці перш за все слід виділяти процеси пришвидшення рівня старіння населення та збільшення частки осіб пенсійного віку, що все більше призводить до зростання демографічного навантаження на працездатне населення, до збільшення соціальних видатків та навантаження на фонд оплати праці. Як наслідок, можливе зменшення розмірів соціальних виплат та їх невідповідність соціальним стандартам, зменшення кількості офіційно працевлаштованих осіб працездатного віку, що призведе до дефіциту трудових ресурсів.

На рис. 4 наведена динаміка зазначених показників для України, зокрема у порівнянні з країнами ЄС. Для України та країн ЄС показник частка населення в віці понад 65 років перевищує встановлене критичне значення в 7 %, що відносить країни до старіючих, при чому в середньому по країнах ЄС цей показник складає 21 %, що вище рівня в Україні – 17 % у 2021 р. Зростання частки пенсіонерів логічно обумовлює процеси підвищення рівня демографічного навантаження на працездатне населення, яке

в Україні складає 26 %, що на 4% вище рівня 2012 р., тоді як в країнах ЄС цей показник в середньому ще вищий 33 % у 2021 р., що на 6 % вище рівня 2012 р.

Рисунок 4. Динаміка показників рівня старіння та демографічного навантаження України та країн ЄС

Низький рівень заробітної плати, диспропорції на ринку праці особливо позначають на вразливих категоріях населення, так рівень безробіття серед молоді складає в Україні 16,4 % (19,3 % в країнах ЄС) за даними 2021 р. Позитивним аспектом є тенденція до скорочення показника, зокрема порівняно рівня 2016 р. 23,1 % рівень безробіття серед молоді зменшився на 6,7 %, але останнє викликано також міграцією молодого населення.

Міграція також є одним з ризиків безпеки та стійкості соціально-економічного розвитку, зокрема супроводжується зменшенням можливостей для економічного розвитку внаслідок відтоку за кордон кращої, ініціативнішої, мобільнішої частини трудових ресурсів, особливо – виїзду вчених і фахівців; зменшення надходжень до бюджету внаслідок скорочення числа потенційних платників податків; погіршення демографічної ситуації, старіння трудових ресурсів через зменшення частки осіб працездатного та репродуктивного віку, збільшення навантаження на систему соціального захисту тощо.

З урахуванням критерію, що економіка втрачає від міграції у 10 разів більше за показник ВВП на душу населення країни, розрахованого за паритетом купівельної спроможності та враховуючи що за оцінками експертів потенційний обсяг трудової міграції в Україні оцінюється у 4 млн осіб (16 % працездатного населення) було пораховано втрати людського капіталу України від трудової міграції. Так, за даними 2021 р. оцінка річних втрат становить 434,7 млрд дол. та щорічно зростає зі зростанням рівня ВВП відповідно. Так порівняно з 2012 р. цей показник збільшився на 27,5 %.

На основі проведено аналізу індикаторів відповідно до запропонованого алгоритму (рис. 1) було розраховано ланцюгові та середні показники зростання проаналізованих вище індикаторів соціального ризику та на основі співвідношення коефіцієнтів зростання визначено ступінь відхилення та відповідні цього ступеню оцінки ризику (табл. 5).

Як показують отримані результати, зміна більшості індикаторів відбувалася у діапазоні, що є характерним для низького рівня ризику, винятком є зміна показника рівня

бідності у 2015 та 2018 рр. та рівня безробіття молоді у 2014 р. Зміна решти індикаторів в різні періоди часу знаходилась в межах 1 групи ризику (низький, прийнятний вплив на рівень безпеки), так в 2013 р. таких індикаторів було 1, 2014 р. – 4, 2015 р. – 4, 2016 р. – 6, 2017 р. – 5, 2018 р. – 4, 2019 р. – 4, 2020 р. – 5, 2021 р. – 4.

Таблиця 5

Результати розрахунків рівня ризику Ri за соціальними індикаторами

Індикатор	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівень доходу, дол. на душу ППС	0	1	1	1	1	0	0	1	0
Рівень доходу, % до країн ЄС	0	1	1	1	0	0	0	0	1
Рівень бідності	0	1	4	0	0	2	0	0	...
Децильна диференціація доходів	1	0	1	0	1	0	1	0	...
Рівень старіння населення, %	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Рівень навантаження на працездатне населення, %	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Рівень безробіття молоді, %	0	2	0	1	0	0	0	1	0
Втрати людського капіталу України від трудової міграції, млрд дол. США	0	0	0	1	1	1	1	1	1

Примітка: розрахунок автора, ... статистичні дані відсутні

В результаті агрегування даних відповідно алгоритму розрахований інтегральний рівень соціального ризику (табл. 6).

Таблиця 6

Розрахунок інтегрального рівня соціального ризику

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
IR	1	5	7	6	5	5	4	5	4
IR(%)	3,13	15,63	21,88	18,75	15,63	15,63	12,50	15,63	16,67
Рівень	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький	низький

Примітка: розрахунок автора

Як показують результати розрахунків, за аналізований період часу рівень соціального ризику оцінюється як низький, при цьому найбільше значення спостерігалось у 2015 р. (21,88 %), що на 40 % вище рівня попереднього року, у період 2016–2019 рр. спостерігалась тенденція до зниження рівня ризику. У 2019 р. рівень склав 12,5 %, що на 43 % нижче показника 2015 р. У 2019–2021 рр. виявлено підвищення рівня соціального ризику, що можна розглядати як фактор накопичення додаткових викликів безпеці та стійкості розвитку, особливо від впливом пандемії.

Незважаючи на те, що за отриманими кількісними оцінками, рівень соціального ризику безпеки перебуває в рамках типу «низький ризик», однак, також можна виділити певні закономірності зміни, зокрема такі періоди:

2014–2015 рр. – суттєве зростання рівня ризику внаслідок військової агресії РФ, рівень соціального ризику збільшився в 7 разів порівняно з передкризовим 2013 р. і склав у 2015 р. 21,88 %;

2016–2019 рр. – період зростання стійкості соціально-економічного розвитку, посилення безпеки, зниження соціальних ризиків;

2019–2021 рр. – період загострення загроз безпеці соціально-економічного розвитку внаслідок пандемії COVID19.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що застосування розробленого інструментарію кількісного оцінювання ризиків дозволило отримати інтегральну оцінку соціального ризику безпеки розвитку для України та відповідно визначити рівень (тип) ризику та характер його впливу на рівень безпеки. За аналізований період рівень соціального ризику оцінено як низький та відповідно вплив на стан безпеки є також прийнятним. Серед соціальних індикаторів, що вимірюють ризик, найвищу оцінку впливу мали рівень бідності та рівень безробіття молоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Моніторинг та оцінка ризиків на основі запропонованого алгоритму дозволить не тільки провести кількісне та якісне оцінювання ризиків безпеки соціально-економічного розвитку, але й визначати та корегувати заходи реагування на загрози та небезпеки, мінімізувати вплив ризиків задля забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку. Методика дозволяє також застосовувати прогнозування рівня ризику та розробки відповідних перспективних сценаріїв прояву ризиків, що дозволить визначати напрями розвитку стійкості соціально-економічного розвитку країни як в умовах військового стану, так і в період післявоєнної розбудови економіки України.

Перспектива подальших досліджень пов'язана з можливим доопрацюванням запропонованої методики щодо складу індикаторів-вимірників інтегрального рівня соціального ризику, врахуванням інших ризиків неекономічного характеру, зокрема екологічних, технологічних, геополітичних тощо, та розробкою відповідних прогнозних оцінок як передумови визначення сценаріїв безпекового розвитку України в період післявоєнної розбудови.

Бібліографічний список

- Булатова, О. В., 2020. *Формування міжнародної економічної безпеки в сучасних умовах*. Маріуполь : МДУ.
- Державна служба фінансового моніторингу України (ДСФМУ), 2019. *Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму*. Доступно: <<https://finmonitoring.in.ua/NRA2019.pdf>> (Дата звернення 15 грудня 2022).
- Рамазанов, С. К. та ін., 2012. *Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень: монографія*. В: С. К. Рамазанова (заг. ред.). Луганськ : Ноулідж.
- Резнікова, О., 2022. *Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія*. Київ: НІСД. Доступно: <<https://doi.org/10.53679/NISS-book.2022.01>>
- Battistelli, F. and Galantino, M.G., 2019. Dangers, Risks and Threats: An Alternative Conceptualization to the Catch-All Concept of Risk. *Current Sociology* 67(1). Available at: <<https://doi.org/10.1177/0011392118793675>>
- Boholm, M., Möller, N. and Hansson, S., 2016. The Concepts of Risk, Safety, and Security: Applications in Everyday Language. *Risk Analysis: An Official Publication of the Society for Risk Analysis*, 36(2). Available at: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/risa.12464>>
- Ciută, F., 2009. Security and the Problem of Context: A Hermeneutical Critique of Securitisation Theory. *Review of International Studies*, 35(2).
- Commonwealth of Australia, 2020. *National Emergency Risk Assessment Guidelines (NERAG) Handbook*. [online] Available at: <https://www.aidr.org.au/media/7600/aidr_handbookcollection_nerag_2020-02-05_v10.pdf>

- Department of the Prime Minister and Cabinet, 2021. *New Zealand's National Risk Approach* [online] Available at: <<https://www.dpmc.govt.nz/our-programmes/national-security/national-risk-approach-0>>
- EU Commission, 2010. Commission staff working paper. Risk Assessment and Mapping Guidelines for Disaster Management SEC(2010) 1626 final. Available at: <https://ec.europa.eu/echo/files/about/COMM_PDF_SEC_2010_1626_F_staff_working_document_en.pdf>
- European Union Agency for Network and Information Security, 2013. *National-level Risk Assessments. An Analysis Report* [online] Available at: <<https://www.enisa.europa.eu/publications/nlra-analysis-report/@@download/fullReport>>
- Guide to Integrated Risk Management. Government of Canada, 2023. A recommended approach for developing a Corporate Risk Profile. [online] Available at: <<https://www.canada.ca/en/treasury-board-secretariat/corporate/risk-management/guide-integrated-risk-management.html>> [Accessed 15 May 2023].
- Hales, D., 2016. Emergent Best Practices in National Risk Assessment Practices and Process. Contract Report. Available at: <https://cradpdf.drdc-rddc.gc.ca/PDFS/unc257/p804974_A1b.pdf>
- IEC, 2019. *IEC 31010 – Risk management – Risk assessment techniques*. Available at: <<https://www.iso.org/standard/72140.html>>
- ISO, 2009. *ISO guide 73:2009: risk management – Vocabulary*. Available at: <<https://www.iso.org/standard/44651.html>>
- ISO, 2018. *ISO 31000:2018. Risk management - Guidelines*. Available at: <<https://www.iso.org/standard/65694.html>>
- Ministry of Security and Justice of the Netherlands, 2014. *Working with scenarios, risk assessment and capabilities in the National Safety and Security Strategy of the Netherlands*. Available at: <https://www.unisdr.org/preventionweb/files/62223_workingwithscenariosriskassessment.pdf>
- OECD, 2018. *National Risk Assessments: A Cross Country Perspective*, OECD Publishing, Paris. Available at: <<https://doi.org/10.1787/9789264287532-en>>
- World Bank Open Data, 2022. *Official site* [online] Available at: <<https://data.worldbank.org/>> (Accessed 15 December 2022).

References

- Battistelli, F. and Galantino, M.G., 2019. Dangers, Risks and Threats: An Alternative Conceptualization to the Catch-All Concept of Risk. *Current Sociology* 67(1). Available at: <<https://doi.org/10.1177/0011392118793675>>
- Boholm, M., Möller, N. and Hansson, S., 2016. The Concepts of Risk, Safety, and Security: Applications in Everyday Language. *Risk Analysis: An Official Publication of the Society for Risk Analysis*, 36(2). Available at: <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/risa.12464>>
- Bulatova, O. V., 2020. *Formuvannia mizhnarodnoi ekonomichnoi bezpeky v suchasnykh umovakh [Formation of international economic security in modern conditions]*. Mariupol : MDU. (in Ukraine).
- Ciută, F., 2009. Security and the Problem of Context: A Hermeneutical Critique of Securitisation Theory. *Review of International Studies*, 35(2).
- Commonwealth of Australia, 2020. *National Emergency Risk Assessment Guidelines (NERAG) Handbook*. [online] Available at: <https://www.aidr.org.au/media/7600/aidr_handbookcollection_nerag_2020-02-05_v10.pdf>

- Department of the Prime Minister and Cabinet, 2021. *New Zealand's National Risk Approach* [online] Available at: <<https://www.dpmc.govt.nz/our-programmes/national-security/national-risk-approach-0>>
- Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrainy (DSFMU), 2019. Zvit pro provedennia natsionalnoi otsinky ryzykiv u sferi zapobihannia ta protyidii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, ta finansuvanniu teroryzmu [Report on conducting a national risk assessment in the field of prevention and countermeasures against the legalization (laundering) of criminal proceeds and the financing of terrorism]. Available at: <<https://finmonitoring.in.ua/NRA2019.pdf>> (Accessed 15 December 2022). (in Ukraine)
- EU Commission, 2010. Commission staff working paper. Risk Assessment and Mapping Guidelines for Disaster Management SEC(2010) 1626 final. Available at: <https://ec.europa.eu/echo/files/about/COMM_PDF_SEC_2010_1626_F_staff_working_document_en.pdf>
- European Union Agency for Network and Information Security, 2013. *National-level Risk Assessments. An Analysis Report* [online] Available at: <<https://www.enisa.europa.eu/publications/nlra-analysis-report/@@download/fullReport>>
- Guide to Integrated Risk Management. Government of Canada, 2023. A recommended approach for developing a Corporate Risk Profile. [online] Available at: <<https://www.canada.ca/en/treasury-board-secretariat/corporate/risk-management/guide-integrated-risk-management.html>> [Accessed 15 May 2023].
- Hales, D., 2016. Emergent Best Practices in National Risk Assessment Practices and Process. Contract Report. Available at: <https://cradpdf.drdc-rddc.gc.ca/PDFS/unc257/p804974_A1b.pdf>
- IEC, 2019. *IEC 31010 – Risk management – Risk assessment techniques*. Available at: <<https://www.iso.org/standard/72140.html>>
- ISO, 2009. *ISO guide 73:2009: risk management – Vocabulary*. Available at: <<https://www.iso.org/standard/44651.html>>
- ISO, 2018. *ISO 31000:2018. Risk management - Guidelines*. Available at: <<https://www.iso.org/standard/65694.html>>
- Ministry of Security and Justice of the Netherlands, 2014. *Working with scenarios, risk assessment and capabilities in the National Safety and Security Strategy of the Netherlands*. Available at: <https://www.unisdr.org/preventionweb/files/62223_workingwithscenariosriskassessme nta.pdf>
- OECD, 2018. *National Risk Assessments: A Cross Country Perspective*, OECD Publishing, Paris. Available at: <<https://doi.org/10.1787/9789264287532-en>>
- Ramazanov, S. et al, 2012. *Ryzyky, bezpeka, kryzy i stalyy rozvytok v ekonomitsi: metodolohii, modeli, metody upravlinnia ta pryiniattia rishen* [Risks, security, crises and sustainable development in the economy: methodologies, models, methods of management and decision-making]. Luhansk: Vyd-vo «Noulidzh». (in Ukraine).
- Reznikova, O., 2022. *Natsionalna stiikist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyshcha* [National resilience in the changing security environment]. Kyiv: NISD. Available at: <<https://doi.org/10.53679/NISS-book.2022.01>> (in Ukraine).
- World Bank Open Data, 2022. *Official site* [online] Available at: <<https://data.worldbank.org/>> (Accessed 15 December 2022).

Fedorov E.

SOCIAL RISKS OF UKRAINE'S SECURE DEVELOPMENT

The article is devoted to the research of the risk assessment in the system of ensuring the countries' secure development. The author proposed a methodical approach to risk assessment, that is based on the developed algorithm for quantitative risk level assessment. The algorithm includes six stages: analysis and formation of risk indicators system; indicators evaluation from the standpoint of security risks (threats) identification; determination of the analysis period, formation of the data sample; assessment of the intensity of changes in indicators; determination of the risk level by indicators; calculation of the integrated risk level. The result is a calculated assessment of the quantitative integrated risk indicator (score and relative) and determination of its level according to the proposed scale (absent, low, moderate, high, very high).

The article contains the results of the practical approbation of the proposed algorithm on the example of assessing the social security risks of the economic development of Ukraine for the period 2012–2021. As the results of the calculations show, for the analyzed time period the level of social risk is assessed as low, while the highest value was observed in 2015 (21.88 %), which is 40 % higher than the level of the previous year, in the period 2016–2019 there was a tendency to decrease the level of risk. In 2019, the level was 12.5 %, which is 43 % lower than in 2015. In 2019–2021, an increase in the level of social risk was revealed, which can be considered as a factor in the accumulation of additional challenges to security and sustainability of development, especially due to the impact of the pandemic.

Monitoring and assessment of risks based on the proposed algorithm allows not only to assess the security risks of socio-economic development from the standpoint of impact on the state of security, but also to determine and adjust measures to respond to emerging threats and dangers.

Key words: security, secure development, risk, risk level, social risk, threat, risk indicator, risk assessment, algorithm.

УДК 339.9:351.863

О. І. Карпенко

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА БЕЗПЕКОВИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК

У статті проведено аналіз, який дозволив виокремити з традиційних (притаманних останніми роками до 2022 року) трендів, що впливають на безпековий розвиток національних економік нові, які актуалізувалися у 2022 році. Автором відзначено, що вплив трендів посилюються відносно новими змінами в ландшафті глобальних трендів, включаючи неприйнятний рівень боргу, нову еру низького зростання, низьких глобальних інвестицій та деглобалізації, спад людського розвитку після десятиліть прогресу, швидкий та необмежений розвиток технологій подвійного призначення (цивільні та військові) та зростаючий тиск наслідків зміни клімату. Автором підкреслено, що у поєднанні вони формують унікальне, невизначене безпекове середовище майбутнього десятиліття.

Ключові слова: глобальні трансформації, безпека національної економіки, деглобалізація, невизначеність.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-90-107

Світовий економічний розвиток останніми роками відбувається під значним впливом геополітичних, екологічних, соціальних чинників, які характеризуються надзвичайною невизначеністю та інтенсивністю впливу на безпеку національних економік. В умовах глобальної економічної невизначеності та напруженості багатьох країн вживають все більш масштабних і складних комплексів заходів, для забезпечення своїм економікам важелів протистояти потрясінням і тиску з боку третіх країн.

Як зазначає О. Гапєєва (Грибіненко, 2020) глобальні тренди, що впливають на сучасне середовище міжнародної економічної безпеки, можна розділити на два типи: 1) однополюсні, що пов'язані виключно з погіршенням стану економічної безпеки; 2) двополюсні, що безумовно впливають на стан безпеки, при цьому характер їх впливу може бути не виключно негативним а й позитивним або нейтральним.

Проведене дослідження глобальних трендів, що впливають на сучасний безпековий розвиток, взаємодіють між собою та доповнюють один одного, дозволило визначити наступні, серед яких з'явилися такі, що не були актуальними до 2022 року (Prosegur, 2023):

– *Послаблення впливу влади та підвищення невизначеності.*

Постійний характер дії таких факторів, як війна в Україні, що перервала постпандемічне відновлення, реконфігурація ланцюжків поставок (наприклад, переміщення робочих місць з Азії до США), енергетична криза, призводить до більш високого рівня нестабільності та ризиків: від кібербезпеки даних до макроекономічних зрушень, загострення геополітичних відносин внаслідок конфлікту, правової невизначеності, технологічних інновацій організованої злочинності або дезінформації, що посилює соціальний екстремізм. У деяких країнах влада держав продовжує слабшати, і цим вакуумом користуються підливні чи кримінальні організації.

Глобальні ланцюжки поставок продуктів харчування та добрив значно постраждали через брак поставок та підвищення цін. Підвищена увага до розвитку додаткових джерел ключових сортів зернових, а також до кращої структуризації ланцюжка поставок продуктів харчування в найближчій перспективі матиме вирішальне значення. Конфлікт

на території України та інші потрясіння, такі як пандемія COVID-19, викликали зростаючий інтерес експортерів до переорієнтації своїх ланцюгів, як альтернативної стратегії розвитку. Ланцюги поставок розвиваються в напрямку розміщення постачальників у безпосередній близькості від складальних та виробничих майданчиків, що може зменшити нестачу продукції. Декілька провідних організацій оголосили про плани налагодити операції з постачання ближче до ринків, які вони обслуговують (Маїяз, 2023). Ці зміни стратегій в ланцюжках постачання суттєво вплинуть на транспортну інфраструктуру в США та Азії. Підвищення додаткового попиту на внутрішні постачання створить як можливості так і загрози для різних видів транспорту. Вкрай важливо країнам, які зробили акцент не переорієнтацію ланцюгів поставок, прискорити темпи реалізації проектів щодо покращення інфраструктури, а також покращити управління поточними транспортними ресурсами. Ще одним пріоритетом буде виявлення альтернативних каналів постачання, ізольованих від політичного та зовнішнього впливу. Цього можна досягти шляхом створення стратегічних альянсів з країнами Африки для забезпечення більш надійних джерел ключових металів та шляхом створення спільних підприємств з австралійськими компаніями як джерела ключових руд. Для переважної більшості країн створення сприятливого інвестиційного середовища, яке визначає можливість залучення іноземного капіталу, є не менш важливою передумовою економічного зростання, вирішення питань національних інтересів і достатнього рівня економічної безпеки (Zakharova, Bezzubchenko, Mityushkina and Nikolenko, 2020).

Важливим трендом розвитку сучасної економічної безпеки країн світу є глобальна енергетична криза 2021–2023 років, яка почалася після пандемії COVID-19 у 2021 році, коли більша частина земної кулі зіткнулася з дефіцитом та зростанням цін на ринках нафти, газу та електроенергії. Криза була викликана цілою низкою економічних чинників, у тому числі швидким відновленням економіки після пандемії, яке випереджало постачання енергоресурсів, і переросло в широкомасштабну глобальну енергетичну кризу після російського вторгнення в Україну. Ціна на природний газ досягла рекордно високого рівня і, як наслідок, вплинула на ціну на електроенергію на деяких ринках. Ціни на нафту досягли найвищого рівня з 2008 року (International Energy Agency, 2022). Підвищення цін на енергоносії значно погіршило добробут багатьох домогосподарств, змусило деякі підприємства скоротити виробництво або навіть закритися та уповільнило економічне зростання. За даними European Investment Bank у 2022 році 11 мільйонів європейців можуть опинитися за межею бідності через енергетичну інфляцію (Félix, 2023). Газопостачальна система Європи надзвичайно вразлива через її історичну залежність від росії, одночасно багато економік, що розвиваються, зіткнулися з вищими рахунками за імпорту енергії та нестачею палива. (International Energy Agency, 2022). Для мінімізації загрози енергетичної залежності країни Європи та світу активно розвивають чисту енергетику. Інвестиції в чисту енергетику останніми роками стимулювалися цілою низкою факторів, у тому числі періодами потужного економічного зростання та нестійкими цінами на викопне паливо, які викликали ризики з приводу енергетичної безпеки, особливо після вторгнення росії в Україну. Свою роль також зіграла посилена політична підтримка, через такі заходи як, Закон США про зниження інфляції та численні державні ініціативи в Європі, Японії, Китаї та інших країнах (International Energy Agency, 2023a).

Очікується, що витрати на розвідку та видобуток нафти та газу зростуть на 7 % у 2023 році, повернувшись до рівня 2019 року. Невелика кількість нафтових компаній, які інвестують більше, ніж до пандемії Covid-19, переважно є великими національними нафтовими компаніями на Близькому Сході. Багато виробників викопного палива у 2022 році отримали рекордний прибуток через більш високі ціни на паливо, але більша частина цього грошового потоку пішла на дивіденди, викуп акцій та погашення боргів, а

не на традиційні постачання. Інвестиції в екологічно чисті енергетичні технології значно перевищують витрати на викопне паливо згідно з новим звітом IEA (International Energy Agency) (International Energy Agency, 2023b), оскільки проблеми доступності та безпеки, спричинені глобальною енергетичною кризою, посилюють імпульси на користь більш стійких варіантів.

Згідно з останнім звітом IEA про інвестиції у світову енергетику, близько 2,8 трлн доларів США в 2023 році буде інвестовано в енергетику в усьому світі, з яких понад 1,7 трлн доларів США, як очікується, піде на екологічно чисті технології, включаючи відновлювані джерела енергії, електромобілі, атомну енергетику, мережі зберігання палива з низьким рівнем викидів, підвищення ефективності теплових насосів; 1,1 трлн доларів США, буде інвестовано у традиційні вугілля, газ і нафту (рисунок 1).

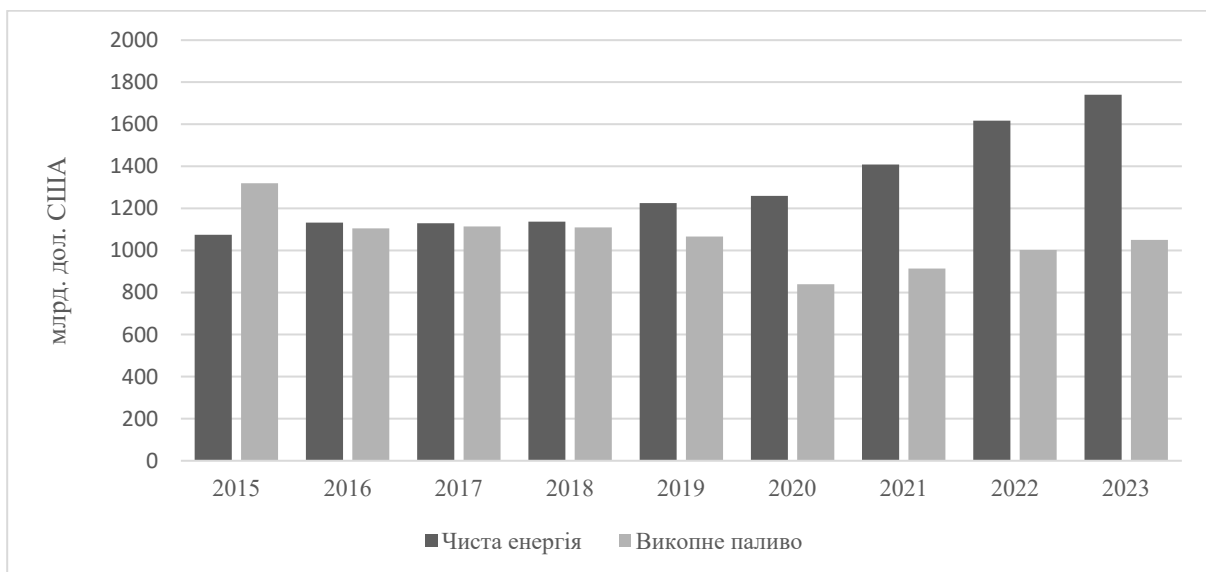

Рисунок 1. Глобальні енергетичні інвестиції в чисту енергію та викопне паливо, 2015–2022 (2023* – прогноз)

Примітка: складено на основі даних (International Energy Agency, 2023b)

На кожен долар, вкладений у викопне паливо, припадає близько 1,7 долара вкладень в чисту енергію. П'ять років тому це співвідношення було один до одного. Одним із яскравих прикладів є інвестиції в сонячну енергетику, які вперше у 2023 перевищать обсяг інвестицій у видобуток нафти. Очікується, що майже 90 % інвестицій у виробництво електроенергії припадатиме на технології виробництва електроенергії з низьким рівнем викидів, що ґрунтуються на використанні сонячної енергії. Споживачі також інвестують у електрифікованіші пристрої (з 2021 року глобальний продаж теплових насосів демонструє тенденцію щорічного зростання). Очікується, що продажі електромобілів у 2023 років зростуть на третину після того, як вони вже зросли у 2022 році.

Проте, очікуване зростання інвестицій у викопне паливо означає, що у 2023 році вони збільшаться більш ніж удвічі порівняно з рівнями, необхідними до 2030 року відповідно до сценарію IEA «Нульові викиди до 2050 року» (International Energy Agency, 2021). Світовий попит на вугілля досяг рекордно високого рівня у 2022 році, а інвестиції у вугілля цього року майже у шість разів перевищили рівні, передбачені у 2030 році за сценарієм «Нульові викиди до 2050 року». Капітальні витрати нафтогазової галузі на альтернативні технології з низьким рівнем викидів, такі як чиста електроенергія, чисті види палива та технології уловлювання вуглецю у 2022 році склали менше 5 % від витрат галузі на розвідку та видобуток. Найбільша нестача інвестицій у чисту енергетику

припадає на країни з ринком, що формується, і країни, що розвиваються. Але існують деякі винятки, наприклад, значні інвестиції в сонячну енергетику в Індії та у відновлювані джерела енергії в Бразилії та деяких країнах Близького Сходу. При цьому, інвестиції у багатьох країнах стримуються такими факторами, як вищі відсоткові ставки, нечіткі політичні рамки та структура ринку, слабка мережева інфраструктура, фінансові труднощі комунальних підприємств та висока вартість капіталу. Міжнародне співтовариство має зробити набагато більше, особливо для залучення інвестицій у країни з низьким рівнем доходу, де приватний сектор не схильний до бізнес ризиків.

Війна в Україні збільшує також навантаження на державні фінанси, при тому, що країни ще не відновилися від пандемії. При цьому треба відзначити, що однією з найбільш суперечливих і динамічних складових глобалізації є фінансова глобалізація, яка якісно змінює фінансові системи та ринки, а отже, фінансову складову міжнародного безпекового середовища, яка є сферою формування факторів і загроз економічній безпеці країни, які можуть швидко виходити за межі національної економіки (Bulatova, Marena, Chentukov and Shabelnyk, 2020). Треба відзначити, що надзвичайна політична підтримка під час пандемії стабілізувала фінансові ринки та поступово покращила ліквідність та умови кредитування у всьому світі, сприяючи відновленню, але дефіцит збільшувався, а борги накопичувалися набагато швидше, ніж під час попередніх рецесій, включаючи світову фінансову кризу. Відповідно до бази даних глобального боргу МВФ (International Monetary Fund, 2020), загальний обсяг запозичень зріс на 28 процентних пунктів до 256 відсотків ВВП 2020 року. Близько половини цього збільшення припало на державні запозичення, а частина, що залишилася, припадала на нефінансові корпорації та домашні господарства. Державний борг у 2023 році становить близько 40 відсотків загальносвітового — це найвищий показник майже за шість десятиліть.

В даний час уряди борються із зростаючими цінами на імпорту та борговими зобов'язаннями в украї невизначених умовах підвищеної інфляції та уповільнення зростання. У міру посилення грошово-кредитної політики для стримування інфляції вартість суверенних запозичень зростатиме, звужуючи масштаби державних витрат і підвищуючи вразливість боргу, особливо в країнах з ринком, що формується, і країнах, що розвиваються. Економічна напруженість і невизначеність впливають у деяких країнах на надійність державної влади, чим користуються підіривні чи кримінальні організації.

Не менш важливим трендом, що впливає на безпековий розвиток національних економік є продовольча криза. Зростання внутрішніх цін на продукти харчування залишається високим у всьому світі. За даними Світового Банку (The World Bank, 2023a) на початок 2023 року, 80,4 % країн з високим рівнем доходу відчувають високу інфляцію цін на продукти харчування. Найбільше постраждали країни Африки, Північної Америки, Латинської Америки, Південної Азії, Європи та Центральної Азії. У реальному вираженні інфляція цін на продукти харчування перевищила загальну інфляцію на 83,2 % у 161 країні.

Таблиця 1

Топ-10 країн з найвищою інфляцією цін на продукти харчування

Країна	Номінальна продовольча інфляція (%)	Країна	Справжня продовольча інфляція(%)
1	2	3	4
Венесуела	450	Ліван	44
Ліван	304	Зімбабве	30,5
Аргентина	118	Єгипет	27,3

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Зімбабве	117	Іран	23
Іран	78	Венесуела	21
Сурінам	71	Руанда	17,3
Єгипет	60	Бурунді	14
Лаос	53	Лаос	14
Сьєрра-Леоне	52	Туреччина	13
Туреччина	52	Угорщина	12

За оцінками ФАО (Food and Agriculture Organization) вже у 2023 році 1 млрд осіб (кожний восьмий у світі) стикнуться з серйозними труднощами в отриманні їжі, це стрімке підвищення приблизно на 330 млн осіб з 2015 року, еквівалентно населенню США (третя за чисельністю населення країна світу). Після десятиліття послідовних досягнень в галузі продовольчої безпеки країн світу, глобальний голод стрімко зріс. За прогнозами Світового банку (The World Bank, 2023b) у період з 2019 року до кінця 2023 року, кількість населення, що відчуває нестачу продовольства зросте більш ніж на 220 млн осіб, головним чином через військовий конфлікт в Україні, зміни клімату та економічні потрясіння, посилені пандемією COVID-19.

Зростаючий геополітичний та економічний розкол між наддержавами має призвести до зміни парадигми в економічному мисленні. Економісти тривалий час розглядали національну безпеку як окрему галузь досліджень, що не має відношення до аналізу ринків, і ці причини були зрозумілими - глобальна економіка, процвітала на тлі відносної стабільності епохи після Другої світової війни.

За прогнозом британського Center for Economics and Business Research (CEBR) вірогідною подією глобальної економіки, яка відбудеться у найближчі роки (до 2031 року) буде зміна лідера (CEBR, 2023). Нинішній глобальний лідер США поступиться місцем Китаю, ВВП якого перевищить 37 трлн. доларів США, тоді як американська економіка сягатиме лише 35,4 трлн. доларів США. Інші найважливіші зміни – вхід до топ-3 Індії, яка у 2021 році перебувала на сьомому місці. Японія опуститься із третьої на п'яту позицію. Німеччина закріпиться на четвертому місці. Серед нових учасників топ-10 – Індонезія та росія. Якщо орієнтуватися на ці прогнози, то до 2036 року Казахстан підніметься на 10 позицій, з 54-го місця (2021) на 44-е місце, і випередить Чилі, Перу, Нову Зеландію, а також такого великого гравця в сучасній економіці, як ПАР, та таку промислово розвинену економіку, як Чехія.

–Геополітична фрагментація.

Геополітична фрагментація призведе до геоекономічної війни та підвищить ризик міждоменних конфліктів. Економічна війна стає нормою, принаймні у короткостроковій перспективі, із зростанням зіткнень між світовими державами та втручанням держави у ринки. Економічна політика буде використовуватися в обороні, щоб побудувати самодостатність і суверенітет держав, що є суперниками, але також все частіше використовуватиметься в наступальних цілях, щоб стримувати розвиток інших. Інтенсивне геоекономічне озброєння виявить уразливості безпеки, пов'язані з торговельною, фінансовою та технологічною взаємозалежністю між глобально-інтегрованими економіками, що може призвести до ескалації циклу недовіри та роз'єднання. Оскільки геополітика бере гору над економікою, вірогіднішим стає довгострокове зростання неефективного виробництва та зростання цін. Географічні точки, які мають вирішальне значення для ефективного функціонування глобальної

фінансової та економічної системи, зокрема в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, також викликають занепокоєння, що зростає.

Зростання військових витрат та поширення нових технологій серед ширшого кола учасників можуть спровокувати глобальні перегони озброєнь у нових технологіях. Ландшафт довгострокових глобальних ризиків може визначатися міждисциплінарними конфліктами та асиметричними війнами з цілеспрямованим розгортанням нових озброєнь у потенційно більш руйнівних масштабах, ніж спостерігалось останні десятиліття. Транснаціональні механізми контролю над озброєннями повинні швидко адаптуватися до цього нового контексту безпеки, щоб посилити загальні моральні, репутаційні та політичні витрати, які є стримуючим фактором для випадкової та навмисної ескалації.

– *Соціальна поляризація.*

Один із найвпливовіших чинників, коли йдеться про нестабільність держави та економічну безпеку. Згідно з Індексом соціальних хвилювань, тенденція до крайньої поляризації може загостритися вже в 2023 році, викликана постійністю низки криз, що накладаються одна на одну, таких як інфляція, яка може перевищити 6 % в 80 % країн світу. Це стосується всього світу, де Європа та США перебувають у тій самій ситуації, що й Sahel (Сенегал, Гамбія, Мавританія, Гвінея, Малі, Буркіна-Фасо, Нігер, Чад, Камерун, Нігерія) чи Латинська Америка. Поєднання високої інфляції та помірного підвищення заробітної плати призвело до падіння реальної заробітної плати у 2022 році (рис. 2.) (OECD, 2022). І хоча багато урядів надали широкую підтримку, щоб пом'якшити наслідки високих цін на енергоносії та продукти харчування для домогосподарств, соціальне напруження зростає. Саме тому, «Криза вартості життя» сьогодні оцінюється як найсерйозніший глобальний ризик протягом наступних років до 2025 року, пік якого припадає на короткострокову перспективу (World Economic Forum, 2023).

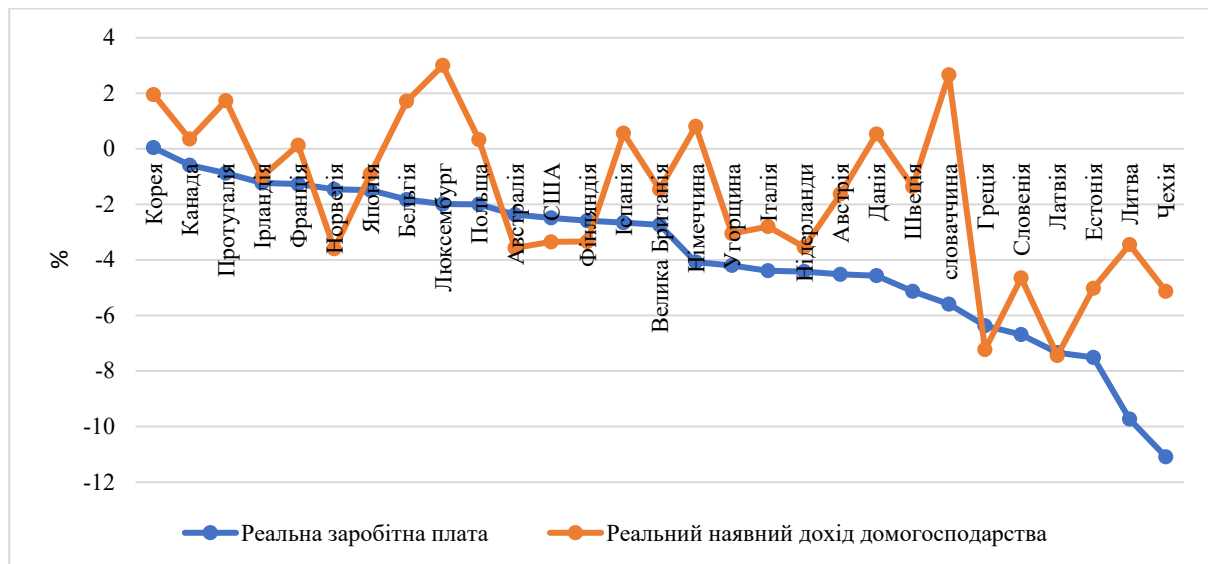

Рисунок 2. Зміна реальної заробітної плати та реального наявного доходу домогосподарств %, 2022 рік проти 2021 року

Скорочення рівня доходу, падіння реальної заробітної плати населення у зв'язку з інфляцією викликаною енергетичною кризою, війни викликають збільшення кількості міжнародних мігрантів та біженців. В останні роки масштаби міжнародної міграції неухильно зростають: у 2020 році у світі було на 128 млн більше мігрантів, ніж у 1990 році та втричі більше, ніж у 1970 році (OECD, 2022). (рис. 3.)

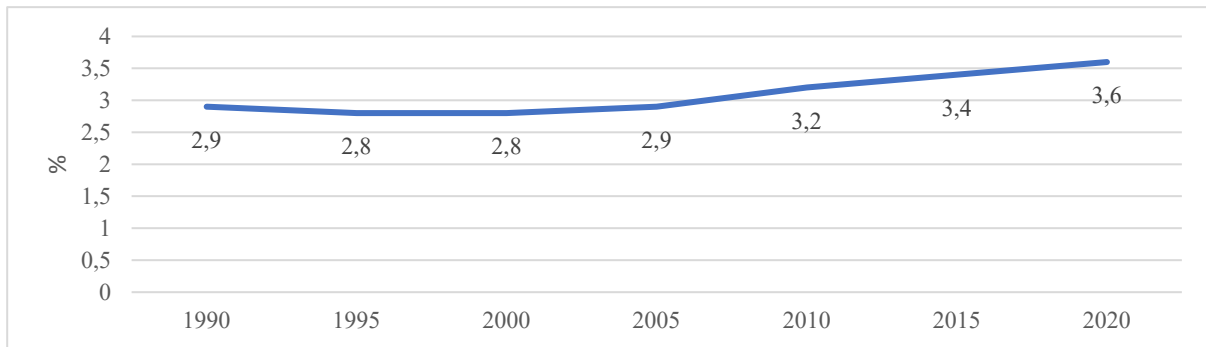

Рисунок 3. Чисельність міжнародних мігрантів
(% від загальної чисельності населення)

Збільшення обсягів неконтрольованих міжнародних міграційних потоків ускладнює роль держави та механізм їх контролю, підвищує соціальну напругу та хвилювання, сприяє розгортанню міжнаціональних та міжкультурних конфліктів, призводить до підвищення рівня безробіття, посилює навантаження на систему соціального забезпечення та охорони здоров'я у приймаючих країнах. За таких умов, формується підґрунтя до процвітання популізму, оскільки він пропонує прості розв'язання складних проблем, використовуючи обґрунтовану чи необґрунтовану недовіру населення до установ чи корпорацій, або урядів. Багато урядів посилюють контроль над компаніями та збільшенням податків, які вони платять, що може призвести до правової невизначеності та перешкоджати інвестиціям.

– *Реконфігурація моделей економічного розвитку*

МВФ прогнозує падіння зростання світового ВВП у поєднанні з хронічною інфляцією, що створить абсолютний ризик глобальної рецесії. Глобальний реальний ВВП скоротився на 3,6 % у 2020 році та на 4,6 % у розрахунку на душу населення. Таке щорічне зниження, викликане пандемією COVID-19, утричі більше, ніж у 2009 році після світової фінансової кризи. У 2021 році зростання ВВП склало 5,66 % проти 5,3 % прогнозованих (рис. 4.) (UNCTADstat, n.d.).

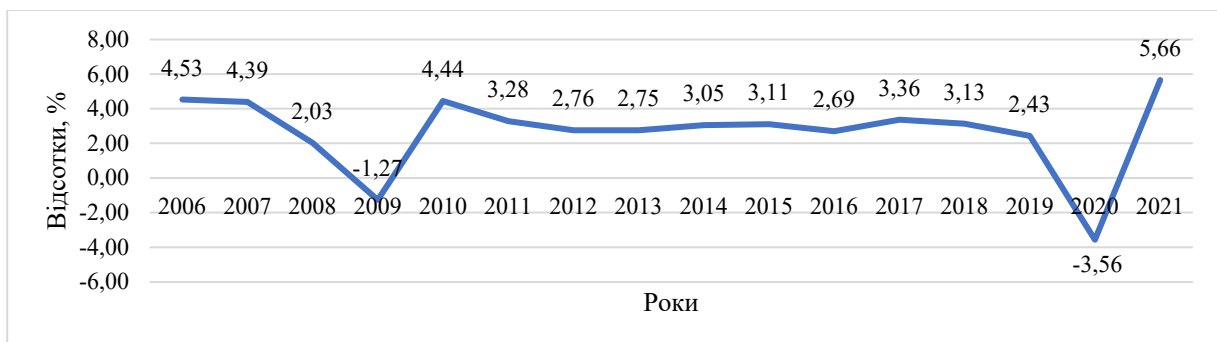

Рисунок 4. Світовий реальний ВВП, річні темпи зростання, %

Великі відмінності ВВП на душу населення у різних країнах світу, свідчать про значну нерівномірність світового виробництва та обсягів міжнародної торгівлі. У 2020 році медіана була представлена Білоруссю та Перу з трохи більше 6000 доларів США у поточних цінах. У більшості розвинених країн обсяги виробництва на душу населення перевищують 30 000 доларів США, за винятком країн Східної Європи. В Україні ВВП на душу населення склав у цей період 2320 доларів США у поточних цінах. Навпаки, у 27 країнах обсяг виробництва на душу населення становив менше 1000 доларів. Чотири з

десяти країн Африки належали до цієї категорії разом з Афганістаном, Гаїті, Непалом, Таджикистаном та Єменом.

Хоча за останні 10 років глобальне розподілення номінального ВВП між економіками має тенденцію до більш рівномірного розподілу (наприклад, у 2010 році частка найбідніших країн, на частку яких припадає 85 % населення світу, становила 34 % світового ВВП, у 2020 році їхня частка у ВВП досягла 38 %), половина населення світу жила в країнах, де ВВП на душу населення в номінальному вираженні у 2020 році був нижчим за 4000 доларів США. Цей показник у двадцять разів вищий у Люксембурзі, Швейцарії, Ліхтенштейні, на Бермудських, Кайманових островах та Ірландії.

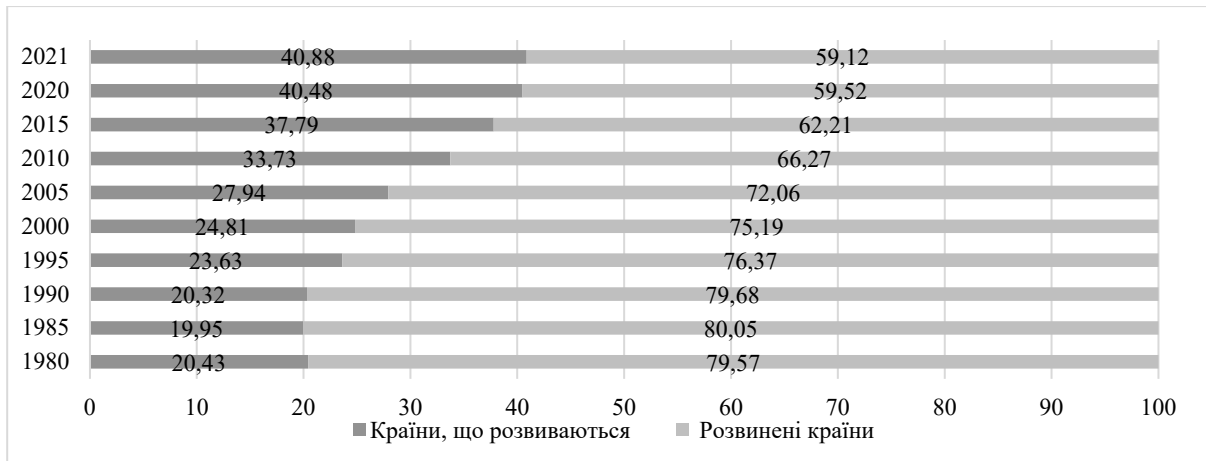

Рисунок 5. Розподіл реального ВВП за групами країн у 1980–2021 рр., %
Примітка: складено на основі даних (UNCTADstat, n.d.).

Тенденція зрушень у розподілі ВВП між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються в напрямку збільшення частки останніх поступово продовжується (рис. 6.). У 2020 році ВВП скоротився більше в розвинених, ніж у країнах, що розвиваються, у 2021 році тенденція практично не змінилася. Тільки в країнах Америки відбулося більш серйозне скорочення, ніж у розвинених країнах.

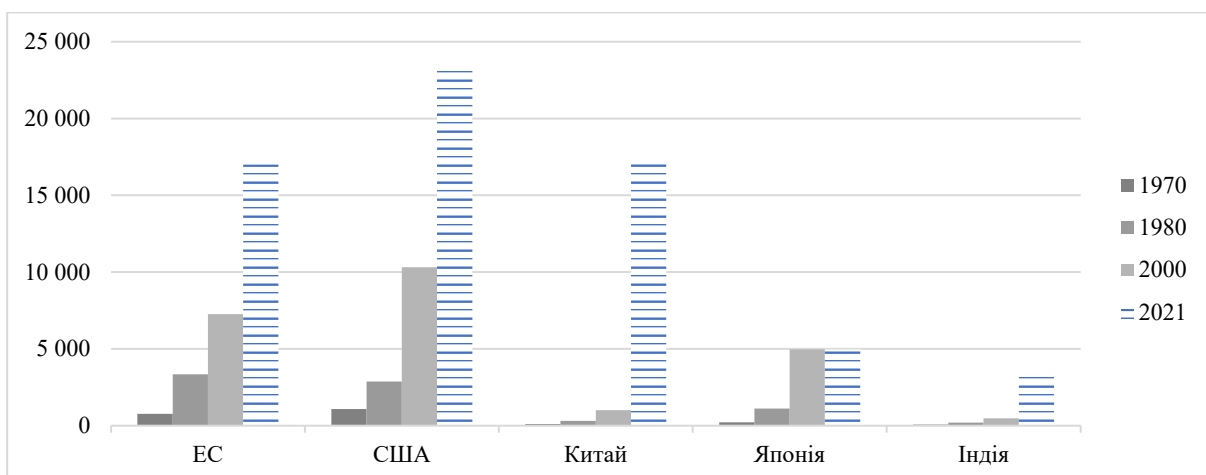

Рисунок 6. Номінальний ВВП країн-лідерів світового виробництва у 1970–2021 рр., млрд дол. США

Лідерами світового виробництва залишаються США (розмір ВВП складає 25% світового ВВП), Китай (займає другу позицію в світі за номінальним вираженням ВВП),

країни ЄС (Німеччина є однією з найбільш економічно розвинених країн Європи), Японія та Індія.

У 2020 році вартість світової торгівлі товарами знизилася (на 7,4 %) другий рік після двох поспіль років зростання. Світовий експорт склав 17,6 трильйона доларів США, що на 1,4 трильйона доларів США менше, ніж у попередньому році через наслідки COVID-19 (Visual Capitalist, 2021).

Світовий експорт розподілявся майже рівномірно між «Північню» та «Півднем». У 2020 році внесок країн, що розвиваються, склав 8,1 трлн. доларів США, а розвинених – 9,5 трлн доларів США. На Азію та Океанію припадає 44 % загального світового експорту товарів, за ними йдуть Європа з 38 % та Америка з 16 %. Африка залишилася недостатньо представленою, отримавши лише 2 % від загального обсягу в світі.

У 2020 році експорт та імпорт товарів значно скоротився, між 4,4 і 19,3 %, в усіх групах економік, класифікованих за статусом розвитку. Країни, що розвиваються, в Африці зазнали значного падіння експорту та імпорту, відповідно на 19,3 та 13,2 %, тоді як в країнах, що розвиваються, в Америці імпорт впав на 15,2 %, а експорт – на 9,5 % (International Monetary Fund, 2021).

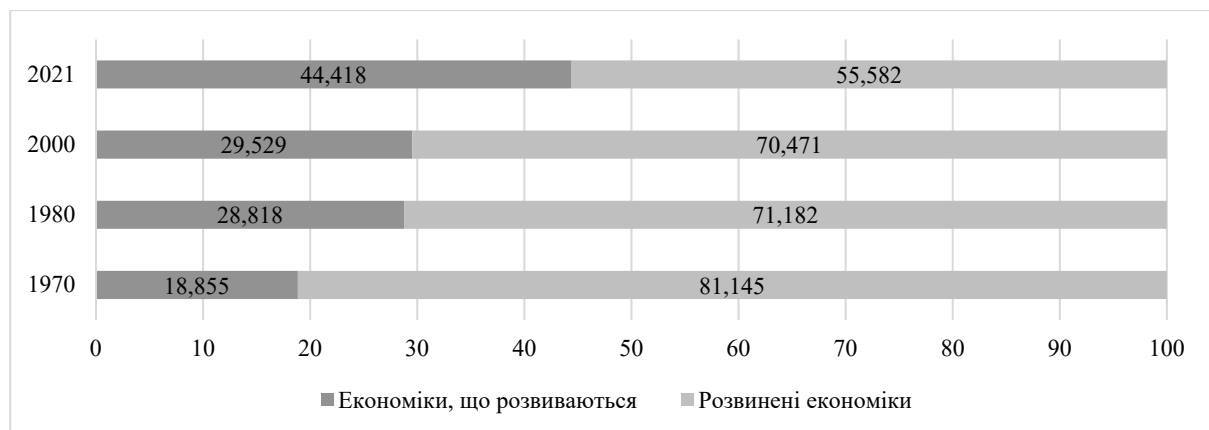

Рисунок 7. Участь розвинутих країн та країн, що розвиваються у світовому експорті товарів, 1970–2021 рр.

Тенденції зрушень у перерозподілі світового ВВП чітко простежуються і у перерозподілі часток країн у світовому експорті товарів рис 7.

Регіональний аналіз світового економічного розвитку свідчить, що

Північна Америка за прогнозом Fitch (Fitch Ratings, 2023) у 2023 році буде в стані рецесії, стійкої інфляції та жорсткіших фінансових умов у порівнянні з попередніми роками (зростання в США становить лише до 0,2% у 2023 році після зростання у 2022 році на 1,9 %); Канадська економіка зберігатиме більшу динаміку, інфляція почне повільно спадати протягом 2023 року, але залишатиметься вищою за 2 %; *Південна Америка* за прогнозом (International Monetary Fund, 2023), у 2023 році зросте всього на 1,4 % порівняно з його розрахунковим показником за 2022 рік на рівні 3,8 %. Перспективи ринку праці в регіоні несприятливі, зниження рівня бідності у масштабах всього регіону не очікується, у зв'язку із низькими темпами зростання найбільших економік регіону – Аргентини, Бразилії та Мексики, через посилення фінансових умов, скорочення обсягів експорту та внутрішніх факторів уразливості; *Європа* у 2023 році також буде знаходитися у стані рецесії, через зростання цін на енергоносії, негативний вплив на споживання домогосподарств та обсяг інвестицій високих темпів інфляції та посилення фінансових умов; *Країни пострадянського простору* також покажуть зниження темпів економічного розвитку, через скорочення економіки країни агресора та

значні втрати виробництва в Україні. Завдяки релокації підприємств та резидентів, а також від притоку капіталу у 2022 році в деяких країнах регіону спостерігалися швидші, ніж очікувалося, темпи зростання. Поліпшення умов торгівлі сприяло зростанню в країнах регіону, що експортують енергоносії. Загалом, як очікується, сукупний ВВП країн регіону (за винятком України, прогнози за якою наводяться через їх невизначеність) скоротиться в 2023 році на 1 % порівняно з розрахунковим показником зниження на 1,6 % у 2022 році; *Близький Схід* представлений країнами Західної Азії, де країни-виробники нафти вийшли з економічного спаду, вигравши від високих цін та зростання обсягів видобутку нафти, а також від відновлення туристичного сектора. Відновлення у країнах, які не є виробниками нафти, навпаки залишається повільним через труднощі доступу до міжнародного фінансування та серйозні податково-бюджетні обмеження. *Африканська частина країн регіону* постраждала від ослаблення попиту з боку основних торгових партнерів (особливо Китаю та Європи), різке зростання цін на енергоносії та продовольство, стрімке зростання вартості кредитів та несприятливі погодні явища. Згідно з прогнозами (Fitch Ratings, 2023), економічне зростання сповільниться з 4,1 % у 2022 році до 3,8 % у 2023 році; *Південна Азія та Східна Азія*: у країнах Південної Азії спостерігалось значне погіршення економічних перспектив через високі ціни на продовольство і енергоносії, посилення грошово-кредитної політики та вразливості податково-бюджетної системи. Прогнозується зниження середніх темпів зростання ВВП з 5,6 % 2022 року до 4,8 % у 2023 році. Очікується, що тільки зростання Індії залишиться на високому рівні і становитиме 5,8 % . Економічне відновлення у Східній Азії залишається нестійким, хоча середні темпи зростання вищі, ніж у інших регіонах. За наявним прогнозам, зростання ВВП у Східній Азії досягне в 2023 році 4,4 % порівняно з 3,2 % у 2022 році, що переважно віддзеркалює помірне відновлення та зростання в Китаї. Тим не менш, переважна більшість інших економік втрачають темпи зростання через зниження відкладеного попиту, зростання вартості життя та ослаблення попиту на експорт із боку Сполучених Штатів та Європи.

Отже, трансформаційний вплив глобалізації та геополітичних конфліктів на економічний розвиток країн світу, очевидний. Глобальні трансформації призвели до виникнення багатопольярного світу з домінуванням у ньому США, Китаю, ЕС та країн, що інтенсивно розвиваються (Індія, Південна Корея, та ін.), щоб зайняти гідні позиції у топі лідерів. Суперництво за геоekonomічне панування на світовій арені посилює конкуренцію за ресурси, ринки збуту, інвестиції та кваліфіковану робочу силу. Економічна, ресурсна, фінансова та політична взаємозалежність країн світу в умовах глобалізації загострює методи конкурентної боротьби та впливає на економічну безпеку національних економік (Project Syndicate, 2022).

Базовий прогноз МВФ передбачає зниження темпів зростання з 3,4 % у 2022 році до 2,8 % у 2023 році, а потім стабілізацію на рівні 3,0 відсотків у 2024 році. Очікується особливо помітне уповільнення зростання у країнах з розвиненою економікою з 2,7 % у 2022 році до 1,3 % у 2023 році. У ймовірному альтернативному сценарії з подальшим стресом у фінансовому секторі глобальне зростання знизиться приблизно до 2,5 % у 2023 році, а зростання у країнах із розвиненою економікою впаде нижче 1 %. Глобальна загальна інфляція у базовому сценарії знизиться з 8,7 % у 2022 році до 7,0% у 2023 році на тлі нижчих цін на сировинні товари, але базова інфляція, ймовірно, знижуватиметься повільніше (International Monetary Fund, 2021). У Європі цей і без того песимістичний економічний сценарій може стати ще гіршим, якщо війна продовжиться, а сувора зима виснажить запаси енергії, на відміну від інших регіонів-виробників, які виграють від цих умов. Ці обставини можуть призвести до швидкої реконфігурації енергетичного ринку та безпрецедентних заходів у країнах, які могли б зважитися на коригування своїх економічних моделей, таких як запровадження цінових обмежень та нових податків. Між

іншим, вони можуть мати позитивні наслідки, такі як стимулювання біоекономіки для гармонізації інновацій, стійкості та зростання.

– *Індивідуальні повноваження та зміна цінностей.*

Останнє пов'язане з ширшою участю громадян у суспільних справах, що тісно пов'язане з технологічним доступом до інформації. Населення планети станом на початок 2023 року складає вже понад 8 мільярдів людей, понад 57 % населення – жителі міст. Мобільними телефонами сьогодні користуються близько 5,44 млрд осіб (68 % всього населення), кількість користувачів інтернету — близько 5,16 мільярда осіб (64,4 % населення планети), за 2022 рік кількість інтернет-користувачів зросла на 1,9 %, при цьому понад 4,76 мільярда людей користуються соціальними мережами на регулярній основі (WeAreSocial, 2023). Технології, і невизначеність, породжена економічними кризами, можуть призвести до індивідуалізму і позиції «кожен сам себе». Сьогодні вже спостерігається тенденція до відмови людей позувати у соціальних мережах у міру зростання попиту на автентичність, про що свідчить додаток BeReal. Очевидно, що соціальні платформи й надалі розширюватимуть свій вплив на людське життя. Вони вже зараз змінюють те, де і як ми шукаємо інформацію, як ухвалюємо ті чи інші рішення. Звичайно, у їхній основі й надалі лежатиме спілкування та комунікація. Однак багато експертів припускають (Іванина, 2023), що між різними соціальними платформами буде простежуватися дедалі чіткіша грань. Вони будуть згруповані, тому що застосовувати термін «соціальна мережа» водночас до Instagram, TikTok та Twitter вже зараз не зовсім коректно, через велику між ними різницю. Світ прямо зараз випробовує на собі сильну полікризу, через яку люди прагнуть оптимізувати власні витрати й не витрачати гроші на те, що їм насправді не дуже потрібно. Яскравий доказ цього – у 2022 р. компанія Apple зіткнулася з найбільшим за останні роки падінням прибутку. Воно хоч і не виявилось критичним, але все ж таки наочно свідчить про те, що споживачі стають раціональнішими у своїх витратах. Крім того, є припущення, що геополітична напруженість призведе до нових санкцій та заборон платформ, які можуть радикально змінити поведінку користувачів. Тому важливим трендом в цій сфері є руйнування соціальної згуртованості та соціальна поляризація.

– *Технологічна конвергенція.*

Цей тренд включає кілька тенденцій, таких як адаптація до великих технологій, поява безпілотних автомобілів та гелікоптерів, технологічне суперництво між державами та зацікавленість у підриві технологічного суверенітету інших країн.

У регіональному розрізі технологічний розвиток країн (на основі аналізу рейтингів та критеріїв оцінки технологічного розвитку країн Most Technologically Advanced Countries In The World, WIPO U.N.O, Global Finance) можна представити наступним чином (таблиця 2.)

Таблиця 2

Регіональний розподіл країн-лідерів за технологічним розвитком у 2023 році

Регіон	Найбільш технологічно розвинені країни
Європа	Швейцарія, Швеція, Німеччина, Франція, Фінляндія, Сполучене Королівство
Північна Америка	США, Канада
Південна Америка	Чилі, Бразилія
Центральна Азія та Близький Схід	Ізраїль, Туреччина
Південна Азія та Східна Азія	Японія, Південна Корея, Китай, Сінгапур
Центральна Африка	–
Південна Африка	Маврикій, ПАР
Країни пострадянського простору	Казахстан, Україна, росія

Цілком очевидно, що представлені країни-лідери в технологічному розвитку у зазначених регіонах здійснюють значний вплив на формування та функціонування систем регіональної економічної безпеки. Японія є лідером у сфері робототехніки та автоматизації, Південна Корея відома своєю передовою електронною промисловістю, США є лідером у галузі біотехнологій, нанотехнологій, аерокосмічних технологій, Німеччина є лідером технологій в автомобільній промисловості та у технологіях відновлюваних джерел енергії, приділяючи значну увагу вітровій та сонячній енергетиці, Китай є світовим лідером у сфері передових виробничих можливостей, Сінгапур відомий своєю розвиненою інфраструктурою та розвитком загальних інновацій, зокрема біомедичних, Швеція відома своєю розвиненою телекомунікаційною галуззю, а також є лідером у сфері зелених технологій і досягла значних успіхів у відновлюваній енергетиці, включаючи енергію вітру та сонця, Швейцарія відома своїми передовими інженерними можливостями, та лідером у індустрії фінансових технологій, Сполучене Королівство має передові аерокосмічну та фармацевтичну промисловість, Фінляндія має передову індустрію технологій, зокрема мобільних ігор. Велика кількість технологій нарощує використання штучного інтелекту (ШІ), але його проривна здатність має і потужний кримінальний потенціал, наприклад, дипфейки в сфері квантових обчислень, змішані реальності чи Інтернет промов (Foreign Affairs Insights & Review, 2022).

Дезінформація продовжує залишатися серйозною проблемою користувачів інтернету, ситуація при цьому загострюється у зв'язку з поширенням нових інструментів, таких як ChatGPT. Особливо з урахуванням того, що пошуковик Bing вже зараз впроваджує ChatGPT, а Google швидко намагається бути в тренді й додати свою альтернативу — чат-бота Bard. При цьому обидва працюють далеко не ідеально, нерідко надають неправдиву інформацію. Якщо застосування чат-ботів у пошукових системах справді стане масовим явищем, що потребує значних інвестицій, є підстави вважати, що дезінформація користувачів виявиться по-справжньому глобальною в інтернет каналах проблемою, значною загрозою при цьому вбачається відсутність механізму запобігання боротьби. Ця двоїстість можливостей і ризиків розглядається як потенційно здатна допомогти у прийнятті ділових рішень через Інтернет поведінку, але також і як загроза все більш небезпечних кібератак.

– *Здоров'я та благополуччя.*

З огляду на нинішні кризи, психічне здоров'я може також погіршуватися через посилення стресових факторів, таких як насильство, злидні та самотність. Існує також зростання ризику виникнення циклу «панічної зневаги», оскільки COVID-19 приділяється вже набагато менше уваги, з'являється самозаспокоєність, яка негативно може вплинути на реакцію людей на можливі майбутні пандемії та інші глобальні погрози (Kavitha, Cernigoï and Lee, 2022). Системи охорони здоров'я стикаються з вигорянням працівників. Більш часті та поширені інфекційні спалахи захворювань на тлі хронічних захворювань протягом наступного десятиліття ризикують підштовхнути виснажені системи охорони здоров'я до руйнування у всьому світі. Ще одним важливим трендом, який впливає на безпековий розвиток національних економік в сфері здоров'я та благополуччя є зростання програм для самодіагностики з використанням штучного інтелекту у відповідь на різке зростання потреби у фізичному та емоційному благополуччі після пандемії та збільшення кількості ліків, до складу яких входять наркотичні речовини, або ліків, що включають психологічні методи лікування, що викликають залежність, на чорному ринку. Іншою емоційною тенденцією є втома від поганого самопочуття: нав'язлива турбота про здоров'я із симптомами занепокоєння чи відчуження через зловживання пристроями та додатками для особистої гігієни (Prosecur, 2023).

– *Навколишнє середовище та стійкість*. ООН стверджує, що якби Інтернет був країною, вона була б шостою за рівнем забруднення довкілля країною на планеті. Це відображає парадокс між технологічним союзником сталого розвитку та величезною кількістю споживаної енергії. Маючи це на увазі, зелений активізм (або екстремізм), ймовірно, посилить тиск на політику та бізнес як у процесах цифрової, так і стійкої трансформації. Екологічні злочини, такі як торгівля дерев'яною породою, незаконний видобуток корисних копалин та ризик конфліктів, а також водних суперечок також збільшуватимуться, у тому числі екологічні злочини росії на території України.

Таким чином, на основі проведеного дослідження глобальних трансформацій, що впливають на сучасне середовище міжнародної економічної безпеки, можна диференціювати їх на два типи: ті що були визначальними до 2022 року, та ті, що актуалізувалися після.

Таблиця 3

**Основні глобальні трансформації, що впливають на безпековий розвиток
національних економік**

Основні тренди до 2022 року		Основні тренди після 2022 року	
Сфера впливу тренду	Напрямок впливу	Сфера впливу тренду	Напрямок впливу
1	2	3	4
Економічний	- Зростання нерівномірності у розподілі доходів; - Збільшення розриву між багатими і бідними країнами; - Активізація торговельних воєн; - Ускладнення світової фінансової кон'юнктури; - Погіршення рівня глобальної заборгованості; - Загострення конкуренції між глобальними корпораціями та державами при одночасному зростанні глобального впливу перших; - Зростання темпів розвитку тіньової економіки; - Зростання масштабів нелегальної міграції капіталу; - Регіоналізація світового економічного простору; - Підвищення рівня фінансiалiзацiї свiтової економiки.	Реконфігурація економічних моделей	- Хронічна інфляція; - Глобальна рецесія; - Зростання нерівномірності у розподілі доходів; - Зрушення у перерозподілі світового ВВП; - Запровадження цінових обмежень та нових податків; - Стимулювання розвитку біоекономіки для гармонізації інновацій та стійкості;
Соціально-демографічний	- Неконтрольована та вимушена міжнародна міграція; - Проблема перенаселення планети.	Соціальна поляризація	- Падіння реальної заробітної плати; - Криза вартості життя; - Зростання кількості міжнародних мігрантів та біженців;
Природно-екологічний	- Глобалізація екологічних загроз; - Зміни клімату; - Стихійні лиха; - Виснаження сировинних ресурсів; - Сировинні (зокрема, нафтові) кризи; - Дефіцит води та продовольства; - Посилення конкурентної боротьби за природні ресурси; - Міжнародне співробітництво у вирішенні екологічних проблем	Навколишнє середовище та стійкість	- Посилення навантаження на природні екосистеми; - Зміни клімату; - Стихійні лиха; - Виснаження сировинних ресурсів; - екологічні злочини росії на території України; - Незаконний видобуток корисних копалин; - Збільшення конфліктів і галузі корисних копалин, а також водних суперечок.

Продовження табл. 3

1	2	3	4
		Здоров'я та благополуччя	- Погіршення психічного здоров'я; - Ризик циклу «панічної зневаги»; - Виснаження працівників та національних систем охорони здоров'я; - Використання штучного інтелекту для самодіагностики; - Підйом чорного ринку ліків, що викликають залежність та психологічних методів лікування - зловживання пристроями та додатками для особистої гігієни.
Технологічний	- Використання інформаційного простору як інструменту впливу на економічних та політичних опонентів, інформаційні війни; - Активізація кіберзлочинності; - Зростання розриву у рівнях розвитку технологій у країнах світу - Проникнення інформаційних технологій у всі сфери суспільно-економічного життя	Технологічна конвергенція	- Адаптація великих технологій; - Технологічне суперництво між державами та зацікавленість у технологічному суверенітеті інших країн; - Зростання кількості дезінформації; - Двополярність можливостей штучного інтелекту.
Політико-ідеологічний (геополітичний)	- Формування нових центрів глобального та регіонального впливу; - Конкуренція політико-ідеологічних доктрин; - Локальні та регіональні військові конфлікти; - Ризик застосування зброї масового ураження; - Міжнародний тероризм та організована Злочинність.	Послаблення впливу влади та підвищення невизначеності	- Уповільнення постпандемічного відновлення економіки; - Реконфігурація ланцюгів поставок; - Енергетична криза; - Криза забезпечення продовольством; - Макроекономічні зрушення; - Загострення геополітичних відносин внаслідок конфліктів.
		Геополітична фрагментація	- Гоекономічні війни - Розгортання нових озброєнь у потенційно більш руйнівних масштабах; - Глобальні перегони озброєнь у нових технологіях; - Міждоменні конфлікти; - Зростання військових витрат.
Культурно-цивілізаційний	- Ризики зіткнення цивілізаційних ціннісних систем; - Зростання дискримінації за національно-культурними ознаками; - Конфлікти на релігійному підґрунті; - Глобалізація культурного середовища; - Активізація міжкультурного діалогу	Індивідуальні повноваження та зміна цінностей	- Збільшення кількості користувачів інтернет та соціальних мереж; - Підвищення впливу соціальних платформ на свідомість користувачів; - Зростання схильності населення світу до індивідуалізму і позиції «кожен сам себе»; - Виникнення тенденції до руйнування соціальної згуртованості.

Отже, проведений аналіз дозволяє виокремити з традиційних (притаманних останніми роками до 2022 року) трендів, що впливають на безпековий розвиток національних економік нові, які актуалізувалися у 2022 році. У зв'язку з російською агресією проти України, яка загострила постпандемічне економічне відновлення країн світу, відбулося повернення «старих» ризиків – інфляції, кризи вартості життя, торговельних воєн, відтоку капіталу з ринків, що розвиваються, широкомасштабних соціальних заворушень, геополітичної конфронтації та загрози ядерної війни. Вони посилюються відносно новими змінами в ландшафті глобальних трендів, включаючи неприйнятний рівень боргу, нову еру низького зростання, низьких глобальних інвестицій та деглобалізації, спад людського розвитку після десятиліть прогресу, швидкий та необмежений розвиток технологій подвійного призначення (цивільні та військові) та зростаючий тиск наслідків зміни клімату. Слід відзначити, що у поєднанні вони формують унікальне, невизначене безпекове середовище майбутнього десятиліття.

Бібліографічний список

- Грибіненко, О. М., 2020. *Міжнародна економічна безпека в контексті сталого розвитку: Монографія*. Д: Середняк Т.К., 434 с.
- Іванина, Р., 2023. We are social 2023: соціальні мережі, інтернет та тенденції електронної комерції [online] Available at: <<https://elit-web.ua/ua/blog/we-are-social-2023>>
- Bulatova, O., Marena, T., Chentukov, Y. and Shabelnyk, T., 2020. The impact of global financial transformations on the economic security of Central and Eastern European countries. *Public and Municipal Finance*, 9(1), p. 1–13. DOI: 10.21511/pmf.09(1).2020.01
- Centre for Economics and Business Research (CEBR), 2023. *Leading economic forecasts and analysis* [online] Available at: <https://cebr.com/browse-results/?_sft_category=global-economy,economic-growth>
- Félix, R. M., 2023. Crises threaten the massive investment Europe needs to meet the climate emergency and build a digital economy. *European Investment Bank* [online] Available at: <<https://www.eib.org/en/stories/crises-investment-europe>>
- Fitch Ratings, 2023. North American Sovereign Outlook 2023 [online] Available at: <<https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/north-american-sovereign-outlook-2023-16-12-2022>>
- Foreign Affairs Insights & Review (FAIR), 2022. *The 10 most technologically advanced countries in the world* [online] Available at: <<https://fairbd.net/the-10-most-technologically-advanced-countries-in-the-world/>>
- International Energy Agency, 2021. *Net Zero by 2050. A Roadmap for the Global Energy Sector* [online] Available at: <<https://www.iea.org/reports/net-zero-by-2050>>
- International Energy Agency, 2022. *World Energy Outlook 2022* [online] Available at: <<https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022>>
- International Energy Agency, 2023b. *World Energy Investment 2023* [online] Available at: <<https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2023>>
- International Energy Agency, 2023a. *Global Energy Transitions Stocktake* [online] Available at: <<https://www.iea.org/topics/global-energy-transitions-stocktake>>
- International Monetary Fund, 2020. *Global Debt Database*. [online] Available at: <<https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/GDD>>
- International Monetary Fund, 2021. *World economic outlook 2021* [online] Available at: <<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlookoctober-2021>>
- International Monetary Fund, 2023. *World economic outlook* [online] Available at: <<https://www.imf.org/en/Publications/WEO>>

- Kavitha, H., Cernigoi, A. and Lee, J., 2022. Life support: A people prescription for resilient health systems. *Marsh McLennan*. November 2022. [online] Available at: <<https://www.marshmclennan.com/insights/publications/2022/november/life-support-a-people-prescription-for-resilient-health-systems.html>>
- Majaz, M., 2023. What Will Shape Supply Chains in 2023: Trends and Predictions. SupplyChainBrain [online] Available at: <<https://www.supplychainbrain.com/blogs/1-think-tank/post/36662-what-will-shape-supply-chains-in-2023-trends-and-predictions>>
- OECD, 2022. *A long unwinding road* [online] Available at: <<https://www.oecd.org/economic-outlook>>
- Project syndicate, 2022. *Official website* [online] Available at: <<https://www.project-syndicate.org/section/economics>>
- Prosecur, 2023. *Seven trends that will shape global security in 2023*. [online] Available at: <<https://www.prosecur.com/en/innovation/security/seven-trends-that-will-shape-global-security>>
- The World Bank, 2023a. *World Bank Response to Rising Food Insecurity* [online] Available at: <<https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update>>
- The World Bank, 2023b. Food security [online] Available at: <<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/40ebbf38f5a6b68bfc11e5273e1405d4-0090012022/related/Food-Security-Update-LXXXVIII-6-29-23.pdf>>
- UNCTADstat, n.d. Official website [online] Available at: <<https://unctadstat.unctad.org/EN/>>
- Visual Capitalist, 2021. Global GDP 2021 [online] Available at: <<https://www.visualcapitalist.com/visualizing-the-94-trillion-world-economy-in-one-chart/>>
- WeAreSocial, 2023. *Digital 2023. Global overview report* [online] Available at: <<https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/digital-2023/>>
- World Economic Forum, 2023. *Global Risks Report 2023* [online] Available at: <<https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/digest>>
- Zakharova, O., Bezzubchenko, O., Mityushkina, K. and Nikolenko, T., 2020. Assessment of countries' international investment activity in the context of ensuring economic security. *Problems and Perspectives in Management*, 18(4), pp. 72–84. DOI: 10.21511/ppm.18(4).2020.07

References

- Bulatova, O., Marena, T., Chentukov, Y. and Shabelnyk, T., 2020. The impact of global financial transformations on the economic security of Central and Eastern European countries. *Public and Municipal Finance*, 9(1), p. 1–13. DOI: 10.21511/pmf.09(1).2020.01
- Centre for Economics and Business Research (CEBR), 2023. *Leading economic forecasts and analysis* [online] Available at: <https://cebr.com/browse-results/?_sft_category=global-economy,economic-growth>
- Félix, R. M., 2023. Crises threaten the massive investment Europe needs to meet the climate emergency and build a digital economy. *European Investment Bank* [online] Available at: <<https://www.eib.org/en/stories/crises-investment-europe>>
- Fitch Ratings, 2023. North American Sovereign Outlook 2023 [online] Available at: <<https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/north-american-sovereign-outlook-2023-16-12-2022>>
- Foreign Affairs Insights & Review (FAIR), 2022. *The 10 most technologically advanced countries in the world* [online] Available at: <<https://fairbd.net/the-10-most-technologically-advanced-countries-in-the-world/>>
- Hrybinenko, O. M., 2020. Mizhnarodna ekonomichna bezpeka v konteksti staloho rozvytku: Monohrafiia [International economic security in the context of sustainable development: Monograph]. D: Seredniak T.K., 434 s. (in Ukrainian).

- International Energy Agency, 2021. *Net Zero by 2050. A Roadmap for the Global Energy Sector* [online] Available at: <<https://www.iea.org/reports/net-zero-by-2050>>
- International Energy Agency, 2022. *World Energy Outlook 2022* [online] Available at: <<https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022>>
- International Energy Agency, 2023b. *World Energy Investment 2023* [online] Available at: <<https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2023>>
- International Energy Agency, 2023a. *Global Energy Transitions Stocktake* [online] Available at: <<https://www.iea.org/topics/global-energy-transitions-stocktake>>
- International Monetary Fund, 2020. *Global Debt Database*. [online] Available at: <<https://www.imf.org/external/datamapper/datasets/GDD>>
- International Monetary Fund, 2021. *World economic outlook 2021* [online] Available at: <<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlookoctober-2021>>
- International Monetary Fund, 2023. *World economic outlook* [online] Available at: <<https://www.imf.org/en/Publications/WEO>>
- Ivanyna, R., 2023. We are social 2023: Cotsialni merezhi, internet ta tendentsii elektronnoi komertsii [We are social 2023: social networks, Internet and e-commerce trends] [online] Available at: <<https://elit-web.ua/ua/blog/we-are-social-2023>> (in Ukrainian).
- Kavitha, H., Cernigoi, A. and Lee, J., 2022. Life support: A people prescription for resilient health systems. *Marsh McLennan*. November 2022. [online] Available at: <<https://www.marshmcclennan.com/insights/publications/2022/november/life-support-a-people-prescription-for-resilient-health-systems.html>>
- Majaz, M., 2023. What Will Shape Supply Chains in 2023: Trends and Predictions. *SupplyChainBrain* [online] Available at: <<https://www.supplychainbrain.com/blogs/1-think-tank/post/36662-what-will-shape-supply-chains-in-2023-trends-and-predictions>>
- OECD, 2022. *A long unwinding road* [online] Available at: <<https://www.oecd.org/economic-outlook>>
- Project syndicate, 2022. *Official website* [online] Available at: <<https://www.project-syndicate.org/section/economics>>
- Prosegur, 2023. *Seven trends that will shape global security in 2023*. [online] Available at: <<https://www.prosegur.com/en/innovation/security/seven-trends-that-will-shape-global-security>>
- The World Bank, 2023a. *World Bank Response to Rising Food Insecurity* [online] Available at: <<https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update>>
- The World Bank, 2023b. *Food security* [online] Available at: <<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/40ebbf38f5a6b68bfc11e5273e1405d4-0090012022/related/Food-Security-Update-LXXXVIII-6-29-23.pdf>>
- UNCTADstat, n.d. *Official website* [online] Available at: <<https://unctadstat.unctad.org/EN/>>
- Visual Capitalist, 2021. *Global GDP 2021* [online] Available at: <<https://www.visualcapitalist.com/visualizing-the-94-trillion-world-economy-in-one-chart/>>
- WeAreSocial, 2023. *Digital 2023. Global overview report* [online] Available at: <<https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/digital-2023/>>
- World Economic Forum, 2023. *Global Risks Report 2023* [online] Available at: <<https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/digest>>
- Zakharova, O., Bezzubchenko, O., Mityushkina, K. and Nikolenko, T., 2020. Assessment of countries' international investment activity in the context of ensuring economic security. *Problems and Perspectives in Management*, 18(4), pp. 72–84. DOI: 10.21511/ppm.18(4).2020.07

Стаття надійшла до редакції 16.05.2023.

Karpenko O.

THE INFLUENCE OF GLOBAL TRANSFORMATIONS ON THE SECURE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMIES

In the article, the analysis carried out allows us to single out the traditional (inherent in recent years until 2022) trends that affect the safe development of national economies, which were actualized in 2022. In connection with the Russian aggression against Ukraine, which exacerbated the post-pandemic economic recovery of the countries of the world, there was a return of "old" risks - inflation, the cost-of-living crisis, trade wars, capital outflows from developing markets, large-scale social unrest, geopolitical confrontation, and the threat nuclear war.

In the article, the strengthening of the influence of modern trends on the economic security of national economies is justified by relatively new changes in the landscape of global trends, including an unacceptable level of debt, a new era of low growth, low worldwide investment and deglobalization, the decline of human development after decades of progress, the rapid and unlimited development of dual-purpose technologies (civilian and military) and the increasing pressure of the effects of climate change.

The conducted study of global trends affecting modern security development, interacting with each other and complementing each other, made it possible to identify the following, among which there were those that were not relevant until 2022: the weakening of the influence of the authorities and the increase of uncertainty; geopolitical fragmentation, which leads to geo-economic wars and increases the risk of inter-domain conflicts; social polarization is one of the most influential factors when it comes to state instability and economic security; individual empowerment and changing values; technological convergence; health and well-being. The author emphasizes that in combination, they form a unique, uncertain security environment of the coming decade.

Key words: global transformations, security of the national economy, deglobalization, uncertainty.

УДК 338.46-049.5

О. М. Гапєєва

ОСВІТНІ ВИМІРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК

Стаття присвячена дослідженню освітніх індикаторів в системі забезпечення економічної безпеки на національному рівні. Автором запропоновано методичний підхід до оцінювання рівня освітньої складової в системі економічної безпеки, що передбачає систематизацію освітніх індикаторів; обґрунтування характеру їх впливу на рівень економічної безпеки; розрахунок системи граничних значень індикаторів, що дозволять виділяти рівні безпеки (критичний, небезпечний, незадовільний, задовільний, безпечний, оптимальний); конструювання інтегрального індексу безпеки та розрахунок його граничних значень; проведення емпіричних розрахунків та аналіз отриманих результатів.

До системи освітніх індикаторів як вимірників рівня безпеки економічного розвитку автором запропоновано віднести рівень державних витрат на систему освіти в структурі ВВП та в структурі загальних державних витрат; частку осіб, зарахованих до закладів вищої освіти, індекс освіти в структурі індексу розвитку людського потенціалу, індекс розвитку освіти в структурі глобального індексу інновацій та в структурі глобального індексу процвітання; індекс доступу до знань як компонента індексу соціального прогресу; глобальний індекс знань.

Практична апробація запропонованого підходу на основі вибірки країн ЄС та України дозволила розрахувати індекси освітньої складової безпеки та рейтингувати країни відповідно його значень. Найбільш високі інтегральні оцінки за рівнем розвитку освіти в системі забезпечення економічної безпеки отримано для таких країн, як Естонія, Швеція, Латвія, Кіпр, Мальта, Україна, Данія, Бельгія, Словенія, Нідерланди. Доведено, що 89% країн ЄС можна класифікувати за освітньою складовою як країни з відносно решти світу безпечні для стійкості та безпеки економічного розвитку.

Ключові слова: *освіта, освітні індикатори, економічна безпека, індекс освітньої складової безпеки, граничні значення індикаторів безпеки*

DOI <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2023-13-25-108-116>

Постановка проблеми. Країни світу характеризуються різним рівнем соціальної орієнтації економічного розвитку, зрозуміло що цей рівень напряду корелює із досягнутим рівнем економічного розвитку та його стабільністю. Низький рівень соціальної орієнтації країн свідчить про наявність загроз національній безпеці в економічній та соціальній сферах, а отже, потребує розробки більш зваженої ефективної економічної політики, особливо з урахуванням цілей сталого розвитку. Освіта є ключовою передумовою засад процвітання суспільств, накопичення навичок і здібностей населення сприяє економічному зростанню країн, регіонів, світового господарства в цілому. Освіта надає людям можливість досягти високого рівня потенціал розвитку та забезпечити більш повноцінне та заможне життя. Високий рівень освіченості населення також призводить до більшої громадянської активності, покращення соціальних результатів, таких як краще здоров'я та нижчий рівень злочинності.

Однією з визначальних особливостей розвитку сучасного світового господарства в умовах глобалізації є постійне посилення конкурентної боротьби між національними економіками країн світу, яке відбувається на основі переходу до інноваційної моделі

розвитку та формуванні нової моделі економічного розвитку – «економіки знань». Характерними ознаками даних тенденцій є підвищення ролі комп'ютерних і інформаційно-комунікаційних технологій у виробництві та розвиток сфери високоінтелектуальних послуг, що багато в чому обумовлено зростанням значення системи вищої освіти як одного з найголовніших чинників зростання якості людського капіталу, генератора нових ідей та вагомого чинника динамічного соціально-економічного розвитку країн на даному етапі.

Вище зазначене, а також реалії сьогодення, що пов'язані зі швидкими змінами, що відбуваються як освітньому середовищі, так і в глобальному економічному середовищі, особливо в умовах нестабільності, обумовлюють необхідність подальших досліджень розвитку системи освіти в площині взаємозв'язку з безпекою економічного розвитку.

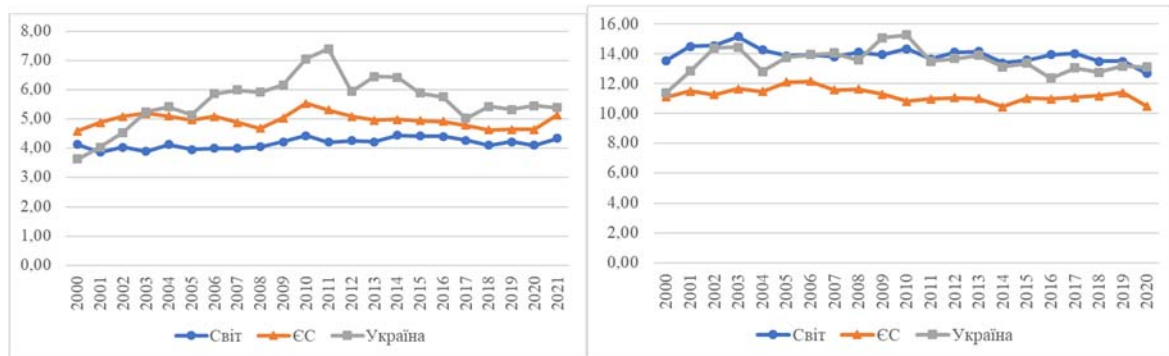
Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі проведеного аналізу та систематизації останніх публікацій можна зробити висновок щодо можливості виокремлення декількох напрямів дослідження розвитку системи освіти, зокрема: освіта як фактор економічного зростання та розвитку, освіта як елемент інноваційного розвитку, освіта як фактор конкурентоспроможності, освіта як чинник безпеки, стійкості та сталого розвитку. В рамках даного дослідження розглядається саме останній напрямок. Ряд дослідників (Krstić, Filipe and Chavaglia, 2020) з використанням інструментів кореляційно-регресійного аналізу на прикладі країн Європи підтверджують гіпотезу, що вища освіта виступає детермінантом стійкої конкурентоспроможності, забезпечує передумови досягнення цілей сталого розвитку, а якість вищої освіти визначає переваги національної економічної системи в цілому. Інше дослідження (Adeniyi, Ajayi and Adedeji, 2021) сконцентровано на оцінці впливу всіх ланок системи освіти на стійке економічне зростання; на прикладі країн Західної Африки автори доводять, що саме початкова освіта забезпечує більші можливості сталого економічного зростання як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі, тоді як середня освіта у меншому ступені для найменш розвинених країн визначає перспективи стійкого зростання.

Досить цікавим з рамках проблематики, що розглядається, є дослідження авторів, які з використання інструментів статистичного аналізу доводять, що взаємозв'язок між освітою та рівнем конкурентоспроможності національних економік залежить від рівня розвитку країн та регіональної приналежності, що дозволяє в результаті будувати кластери країн та виокремлювати особливості їх спільного розвитку (Chentukov, Omelchenko, Zakharova & Nikolenko, 2021).

За даними Світового банку, у світовому масштабі кожен додатковий рік навчання забезпечує 9 % збільшення погодинного заробітку (The World Bank, 2023). В цілому ефективні інвестиції в освіту мають вирішальне значення для розвитку людського капіталу та боротьби з бідністю. Ще до пандемії COVID-19 світ уже відхилився від досягнення своїх освітніх цілей (SDG 4), як зазначається в останньому звіті ООН щодо успіхів країн в досягненні цілей сталого розвитку (UN Department of Economic and Social Affairs, 2023), що означає той факт, що лише кожна шоста країна досягне загального доступу до якісної освіти до 2030 року. За оцінками, 84 млн дітей і молодих людей все ще не будуть відвідувати школу, а приблизно 300 млн учнів все ще не матимуть доступу до якісної освіти, що забезпечить їм основні навички рахування та грамотності, необхідні для досягнення успіху в житті. В цьому контексті саме фінансування освіти має стати пріоритетною національною інвестицією.

На рис. 1 наведена динаміка показників витрат на систему освіти у світі, в країнах ЄС та Україні. За період 2000–2021 рр. рівень державних витрат на систему освіти в ВВП у світі знаходився в межах 3,85–4,4 %, в країнах ЄС 4,58–5,52%, в Україні 3,62–7,4 %. В Україні показник є вищим за середньосвітовий та європейський, складає 5,38 % у 2021 р., що вище рівня 2020 р. на 48,4 %, однак менше максимального значення у 2011 р.

(7,4 %) на 27,3 %. Як свідчать наведені дані для України, та для країн ЄС починаючи з 2011 р. спостерігається тенденція скорочення частки витрат на освіту в ВВП. За країнами ЄС варіація показника складає 18,9 %, 13 країн ЄС мають рівень витрат вищий за середньоєвропейський, найбільша ця частка в таких європейських країнах, як Швеція (7,17 %), Бельгія (6,71%), Данія (6,38 %).

Державні витрати на систему освіти, %
до ВВП

Державні витрати на систему освіти, %
до загального обсягу державних витрат

Рисунок 1. Рівень державного фінансування системи освіти, %

Примітка: побудовано автором на основі (World Bank Open data, 2023)

Щодо другого показника питомої ваги витрат на освіту в загальному обсязі державних витрат, то у світі він складає 12,65 % за даними 2020 р., що на 6,5 % менше рівня 200 р., в країнах ЄС – 10,44 %, що на 5,7 % менше рівня 2000 р., в Україні – 13,09 %, що на 15,2 % вище рівня 2020 р. Серед країн ЄС показник питомої ваги витрат на освіту в загальному обсязі витрат варіює на 17,3 %, маючи найбільший рівень в таких країнах, як Естонія (14,35 %), Латвія (13,76 %) та Швеція (13,64 %).

Традиційна система освіти включає декілька рівнів (дошкільну освіту, середню шкільну освіту, професійно-технічну освіту, вищу освіту), кожен з яких є вагомим елементом розвитку людського потенціалу, забезпечення добробуту та стійкості розвитку країни. Як зазначається в останньому звіті OECD «Education at a glance (2022)» високоякісна освіта в ранньому дитинстві має вирішальне значення для того, щоб учні з будь-якого походження мали справедливий початок своєї освіти. У країнах OECD 83 % дітей віком 3-5 років навчаються в ранньому дитинстві, а ще 4 % вже навчаються в початковій школі. У середньому показники охоплення дітей віком 3–5 років зросли на 8 % у період 2005–2020 рр., причому найбільш значне зростання відбулося в багатьох країнах з низьким рівнем показника. Діти до 3 років часто перебувають під опікою вдома або за програмами, які не класифікуються як дошкільна освіта. Лише 27 % дітей цієї вікової групи навчаються в ранньому дитинстві в країнах OECD (OECD, 2022).

Вища освіта зараз є найпоширенішим рівнем досягнення серед людей віком 25–34 років та серед дорослого населення працездатного віку в країнах OECD, де частка осіб віком 25–34 роки з вищою кваліфікацією зросла з 27 % у 2000 році до 48 % у 2021 р.. Важливою рушійною силою підвищення рівня вищої освіти є переваги на ринку праці. Так, у 2021 р. середній рівень безробіття серед осіб із вищою освітою становив 4%, тоді як для тих, хто має повну середню освіту, він становив 6 % та 11 % для тих, хто має неповну середню освіту. Так само працівники, які працюють повний робочий день і мають вищу освіту, заробляють у середньому приблизно на 50 % більше, ніж працівники з повною середньою освітою, і майже вдвічі більше, ніж працівники без повної середньої освіти. Як наслідок з 2012 р. кількість студентів вищих навчальних закладів зростала в

середньому на 0,4 % на рік в країнах OECD, але витрати на вищі навчальні заклади збільшувалися на 1,6 % на рік за той самий період, що призвело відповідно до збільшення середніх реальних витрат на одного студента на 1,2 % щорічно (OECD, 2022).

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі інструментарію, розробленого автором (Грибіненко, 2020), що дозволяє оцінювати рівень безпеки розвитку національних економік на основі врахування різних складових, зокрема її освітніх, було проведено оцінку освітньої складової в системі забезпечення економічної безпеки країн.

Запропонований автором підхід базується на наступному алгоритмі та включає такі етапи оцінювання:

1. Формування системи освітніх індикаторів безпеки, обґрунтування сутності кожного індикатору з позиції відображення безпекової компоненти розвитку країн (тобто з позиції незалежності, стійкості, стабільності, динамічності розвитку національних економік тощо).

2. Систематизація показників щодо характеру їх впливу на рівень економічної безпеки, розрахунок нормативних (порогових, критичних, допустимих тощо) значень, що можуть бути застосовані в системі моніторингу загроз економічної безпеки та включені в відповідні механізми забезпечення достатнього рівня економічної безпеки країни;

3. Визначення способів нормування одиничних параметрів (п. 1.2), що забезпечить їх приведення до порівнювального вигляду та дозволить агрегувати до відповідної структури підсумкового інтегрального індексу безпеки (використання методика розрахунку z-оцінок).

4. Розрахунок інтегрального показника рівня безпеки на основі обраного способу агрегування одиничних параметрів (використано метод геометричного агрегування)

5. Проведення відповідних емпіричних розрахунків, що передбачають формування вибірки країн (обрано країни ЄС + Україна), періоду ретроспекції (розрахунок за останніми наявними даними 2020–2022 рр.)

6. Аналіз отриманих результатів розрахунків.

В таблиці 1 представлена систематизація освітніх індикаторів в системі забезпечення економічної безпеки національної економіки та їх зв'язок з відповідними цілями сталого розвитку. В якості освітніх індикаторів, що дозволяють вимірювати рівень розвитку освіти та одночасно впливати на стан безпеки соціально-економічного розвитку запропоновано віднести такі: рівень державних витрат на систему освіти в структурі ВВП, рівень державних витрат в обсязі загальних державних витрат; частку осіб, зарахованих до закладів вищої освіти, індекс освіти в структурі індексу розвитку людського потенціалу, індекс розвитку освіти як компонента глобального індексу інновацій та як складова глобального індексу процвітання; індекс доступу до знань як компонента індексу соціального прогресу; глобальний індекс знань. Слід зазначити, що перші два показники є відносними одиничними показниками, що відображають рівень фінансування освіти як ресурсна основа її розвитку та підтримки з боку держави (I_1 та I_2), а також рівень доступності вищої освіти для населення (I_3). Решта показників все є комплексними (інтегральними показниками), що входять до структури відповідних глобальних індексів, за якими проводиться компаративний аналіз країн. Ці показники I_4 – I_8 виступають інтегральною оцінкою розвитку, якості системи освіти, відображають рівень її доступності та значимості у розвитку соціальної сфери або інноваційної системи та економіки знань. Всі індикатори в таблиці 1 за характером впливу на рівень безпеки є показниками-стимуляторами, тобто зростання їх рівня призводить до підвищення рівня безпеки соціально-економічного розвитку та навпаки.

Таблиця 1

Індикатори рівня розвитку освіти в системі економічної безпеки

Індикатор/ характер впливу	Характеристика з позиції визначення рівня небезпеки	Узгодженість з цілями сталого розвитку
Державні витрати на систему освіти, % до ВВП / Стимулятор (I₁)	Індикатори, що характеризує рівень та інтенсивність фінансування системи освіти за рахунок державних коштів. Виражає ступінь пріоритетності розвитку освіти на всіх рівнях у державній політиці, який зростає за умови збільшення індикаторів	SDG 4. Забезпечення всеохоплюючої та якісної освіти та сприяння можливості навчання протягом життя 4.1 До 2030 р. забезпечити доступ до безкоштовної, рівноправної та якісної початкової та середньої освіти 4.3. До 2030 р. забезпечити рівних доступ до якісної технічної, професійної та вищої освіти, включаючи університетську 4.4 До 2030 р. збільшити число молодих та дорослих людей, що мають професійні знання та навички, необхідні ринку праці, для отримання гідної роботи та заробітної плати 4.6 До 2030 р. забезпечити умови для підвищення грамотності населення у будь-якому віці
Державні витрати на освіту, % до загального обсягу державних витрат / Стимулятор (I₂)		
Частка зарахованих до вищих закладів освіти, % до загального числа / Стимулятор (I₃)	Індикатор, що виражає відношення загальної кількості вступників у ЗВО, незалежно від віку, до населення вікової групи, що офіційно відповідає рівню освіти. Є одним з можливих індикаторів рівня розвитку системи освіти та рівня освіченості населення країни	
Індекс освіти (як складова Індексу розвитку людського потенціалу) / Стимулятор (I₄)	Інтегральний показник, що враховує середню тривалість (років) навчання в школі (для дорослих) та очікувану тривалість років навчання в школі (для дітей). Чим вище значення індикатору, тим більш високим є рівень освіченості населення та доступності до освітніх послуг, вимірюється в діапазоні (0,100)	
Рівень розвитку освіти (як складова Глобального індексу інновацій, п.2.1) / Стимулятор (I₅)	Враховує кількісні та якісні параметри розвитку всіх ланок системи освіти, а науково-дослідної діяльності як основної передумови підвищення рівня інноваційного потенціалу країни, вимірюється в діапазоні (0,100)	
Рівень розвитку освіти (як складова Глобального індексу процвітання) / Стимулятор (I₆)	Оцінка якості освіти як складової соціально-економічного зростання та підвищення рівня добробуту, вимірюється в діапазоні (0,100)	
Рівень доступу до знань (як складова Індексу соціального прогресу) / Стимулятор (I₇)	Оцінка рівня доступності системи освіти для запоруки соціального прогресу та процвітання, вимірюється в діапазоні (0,100)	
Глобальний індекс знань / Стимулятор (I₈)	Оцінка рівня розвитку економіки знань та креативної, інноваційної економічної системи, вимірюється в діапазоні (0,100)	

Примітка: складено автором

За вибіркою країн ЄС та України було розраховано граничні значення показників як індикаторів безпеки за останніми наявними даними (2020–2022 рр.), як представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Граничні значення індикаторів розвитку освіти в системі безпеки країн ЄС та України

Граничні значення	I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	I ₅	I ₆	I ₇	I ₈
Рік	2020	2020	2020	2021	2022	2022	2020	2022
СП	4,33	12,65	40,32	64,23	34,38	58,47	67,24	46,47
НК	2,41	7,95	0	52,07	21,63	49,44	59,44	35,48
НП	3,39	10,36	18,87	58,30	28,17	54,07	63,44	41,11
ВП	5,27	14,94	61,77	70,15	40,59	62,87	71,04	51,83
ВК	6,25	17,35	84,34	76,38	47,12	67,50	75,04	57,46

Примітка: складено автором, СП – середньосвітовий показник, НК – нижню критичне значення ($\bar{x} - \sigma$), НК – нижнє порогове ($\bar{x} - \sigma$), ВП – верхнє порогове ($\bar{x} + \sigma$), ВК – верхнє критичне ($\bar{x} + \sigma$), де $\bar{x}$ = СП, σ – середньоквадратичне відхилення показників.

Щодо освітніх індикаторів І₄ – І₈, що є субскладовими відповідних індексів глобальних рейтингів, то розподіл країн ЄС та України за цими показниками представлений в таблиці 3.

Таблиця 3

Розподіл країн ЄС та України в глобальних рейтингах за індикаторами розвитку освіти

Країна	Індекс освіти (HDI)	ранг	Рівень розвитку освіти (GPI)	ранг	Рівень розвитку освіти (GPI)	ранг	Рівень доступу до знань (CPI)	ранг	Глобальний індекс знань (GKI)	ранг
Країна	2021		2022		2022		2020		2022	
Австрія	85,32	34	63,01	20	81,93	22	92	10	63,63	10
Бельгія	95,71	6	70,56	5	84,79	15	89,1	22	62,51	16
Болгарія	76,65	67	48,55	71	72,79	47	83,6	53	53,12	38
Греція	93,66	11	59,94	38	79,34	33	91,3	15	48,83	50
Данія	95,19	7	68,88	8	87,48	5	94,2	5	65,96	7
Естонія	89,41	19	63,25	19	82,19	21	89,5	20	63,23	13
Ірландія	91,23	16	48,65	70	85	12	87,6	30	61,12	20
Іспанія	85,12	35	58,08	46	80,98	30	85,4	41	57,31	29
Італія	80,87	52	59,78	39	80	32	87,8	29	56,48	31
Кіпр	84,93	37	65,37	12	79,14	34	93,6	6	58,61	26
Латвія	89,18	20	59,26	42	81,36	27	90,1	17	57,92	28
Литва	90,23	18	55,73	55	81,8	24	91,4	14	55,57	34
Люксембург	83,38	39	53,91	60	78,79	36	89,7	18	66,11	6
Мальта	87,47	26	62,38	21	78,33	38	91,6	12	61,38	19
Нідерланди	93,86	9	63,80	17	86,43	6	88,6	26	66,33	5
Німеччина	94,22	8	62,22	22	83,45	19	96,6	1	63,58	11
Польща	88,40	23	61,13	31	78,63	37	88,9	23	54,70	36
Португалія	78,78	57	63,71	18	77,64	39	85,2	43	58,55	27
Румунія	77,11	63	45,81	77	70,47	54	84,6	45	51,20	41
Словаччина	83,35	40	52,83	64	72,75	48	88,7	25	55,85	32
Словенія	91,72	14	61,58	29	81,8	25	91,3	16	60,94	21
Угорщина	82,59	45	57,67	49	77,34	41	85,5	40	55,83	33
Фінляндія	95,83	5	68,44	9	88,38	2	87	36	66,91	4
Франція	82,62	42	61,03	33	81,27	28	87,9	27	61,46	18
Хорватія	82,62	44	61,68	28	73,54	43	85,7	39	54,99	35
Чехія	87,95	24	59,99	37	80,66	31	93,3	7	59,13	23
Швеція	95,97	4	72,12	4	85,92	8	85,8	38	66,96	3
Україна	78,65	58	61,87	26	77,58	40	77,6	75	46,49	63

Примітка: складено автором на основі (UN, 2022; The Legatum Centre for National Prosperity, 2023; The Social Progress Imperative, 2023; United Nations Development Programme and Mohammed bin Rashid Al Maktoum Knowledge Foundation, 2022)

Країни ЄС та Україна мають високий рівень розвитку за індексом освіти як складової індексу розвитку людського потенціалу, при цьому Бельгія, Данія, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія та Швеція входять в десятку країн з найбільш розвиненою системою освіти. Країни ЄС є найбільш інноваційними економіками світу та система

освіти як базис формування інноваційного потенціалу є найбільш розвинутою у Бельгії, Данії, Фінляндії та Швеції (топ10), Україна займає 26 місце. Як складова Індексу соціального прогресу система освіти є також найбільш розвинутою у Нідерландів, Данії, Фінляндії та Швеції. Найбільш доступнішими системи освіти є в Німеччині (1 місце у світі), Данії, Кіпрі, Чехії та Австрії. За рейтингом глобального індексу знань лідерами є Швеція, Данія, Нідерланди, Фінляндія, Люксембург та Австрія.

Результати оцінки знаходження країн в різних зонах безпеки за індикаторами розвитку освіти відповідно граничних значень показали:

- за рівнем витрат на освіту в структурі ВВП в зоні небезпеки (ризик) лише Ірландія;
- за рівнем витрат на освіту в структурі державних витрат 2 країни (Греція та Італія) в зоні критичної небезпеки, 8 країн (Австрія, Болгарія, Іспанія, Німеччина, Румунія, Угорщина, Франція та Хорватія) в зоні відносної небезпеки
- за іншими освітніми індикаторами країни знаходяться в зоні безпеки.

Результати розрахунку інтегральних індексів освітньої складової в системі економічної безпеки країн представлені на рис. 2.

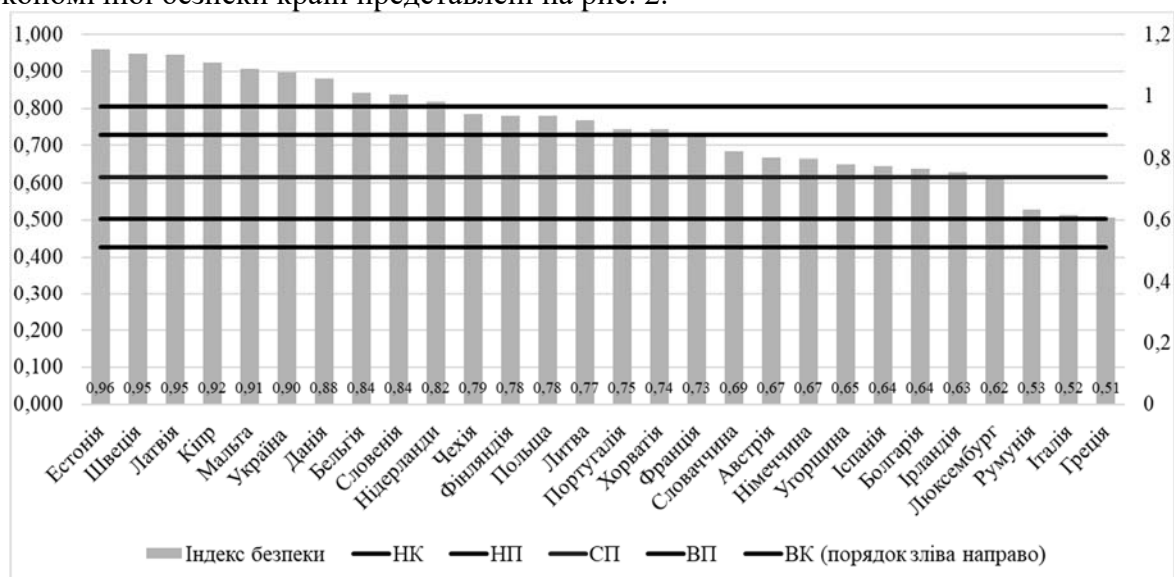

Рисунок 2. Розподіл країн ЄС та України за інтегральним рівнем освітньої складової економічної безпеки

Примітка: розрахунки автора

Отже, найбільш високі інтегральні оцінки за рівнем розвитку освіти в системі забезпечення економічної безпеки отримано для таких країн, як Естонія, Швеція, Латвія, Кіпр, Мальта, Україна, Данія, Бельгія, Словенія, Нідерланди (топ10). В найбільш безпечній зоні (значення індексів вище ВП) перебуває 7 країн рейтингу, в зоні безпеки задовільного та незадовільного рівня 18 країн, освітні системи яких відповідно є достатньо розвиненими для забезпечення стійкості економічного розвитку. 3 країни (Румунія, Італія та Греція) мають значення індексів, що свідчать про небезпечний рівень, відповідно є ризики, пов'язані з розвитком системи освіти, що провокують загрози економічній безпеці. Однак, узагальнюючі, слід зазначити, що для ЄС в цілому 89% країн можна класифікувати за освітньою складовою як країни з відносно решти світу безпечні для стійкості та безпеки економічного розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В статті проведено оцінку країн за освітньою складовою забезпечення економічної безпеки, що дозволило їх класифікувати відповідно до досягнутого рівня безпеки/небезпеки. Запропоновано систему освітніх індикаторів, дослідження яких може бути покладено в систему моніторингу ризиків економічної безпеки в освітній сфері. В подальшому на основі методики дослідження

автора, що передбачає застосування індексу безпеки та системи розрахунку граничних значень як для інтегрального, так і одиничних показників, можна досліджувати закономірності змін освітніх індикаторів та можливих напрямів трансформації їх впливу на стійке економічне зростання та безпеку економічного розвитку.

Бібліографічний список

- Грибіненко, О. М., 2020. *Міжнародна економічна безпека в контексті сталого розвитку*: монографія. Дніпро : Середняк Т. К.
- Adeniyi, O., Ajayi, P. I. and Adediji, A. A., 2021. Education and inclusive growth in West Africa. *Journal of Economics and Development*, Vol. 23 No. 2, pp. 163-183. Available at: <<https://doi.org/10.1108/JED-04-2020-0036>>
- Chentukov, Yu., Omelchenko, V., Zakharova, O., & Nikolenko, T., 2021. Assessing the impact of higher education competitiveness on the level of socio-economic development of a country. *Problems and Perspectives in Management*, 19(2). Available at: <[https://doi.org/10.21511/ppm.19\(2\).2021.30](https://doi.org/10.21511/ppm.19(2).2021.30)>
- Krstić, M., Filipe, J.A. and Chavaglia, J., 2020. Higher Education as a Determinant of the Competitiveness and Sustainable Development of an Economy. *Sustainability*, 12, 6607. Available at: <<https://doi.org/10.3390/su12166607>>
- OECD, 2022. *Education at a Glance 2022: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. Available at: <<https://doi.org/10.1787/3197152b-en>>.
- The Legatum Centre for National Prosperity, 2023. *The Legatum Prosperity Index* [online]. Available at: <https://www.prosperity.com/> [Accessed 15 May 2023].
- The Social Progress Imperative, 2023. *Social Progress Index* [online]. Available at: <<https://www.socialprogress.org/social-progress-index-time-series/> [Accessed 15 May 2023].
- The world bank, 2023. *Education* [online]. Available at: <<https://www.worldbank.org/en/topic/education/overview#1>> [Accessed 15 May 2023].
- UN Department of Economic and Social Affairs, 2023. *Sustainable Development. SDG4* [online]. Available at: <<https://sdgs.un.org/goals/goal4>>
- UN Development Programmer, 2023. *Human Development Index*. [online]. Available at: <<https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>> [Accessed 15 May 2023].
- United Nations Development Programme and Mohammed bin Rashid Al Maktoum Knowledge Foundation, 2022. *The Global Knowledge Index* [online]. Available at: <<https://knowledge4all.com/gki>> [Accessed 15 May 2023].
- World Bank Open Data, 2023. Official website [online] Available at: <<https://data.worldbank.org/>> [Accessed 15 May 2023].

References

- Adeniyi, O., Ajayi, P. I. and Adediji, A. A., 2021. Education and inclusive growth in West Africa. *Journal of Economics and Development*, Vol. 23 No. 2, pp. 163–183. Available at: <<https://doi.org/10.1108/JED-04-2020-0036>>
- Chentukov, Yu., Omelchenko, V., Zakharova, O., & Nikolenko, T., 2021. Assessing the impact of higher education competitiveness on the level of socio-economic development of a country. *Problems and Perspectives in Management*, 19(2). Available at: <[https://doi.org/10.21511/ppm.19\(2\).2021.30](https://doi.org/10.21511/ppm.19(2).2021.30)>
- Hrybinenko, O. M., 2020. *Mizhnarodna ekonomichna bezpeka v konteksti staloho rozvytku: monohrafiia* [International economic security in the context of sustainable development: monograph]. Dnipro : Seredniak T. K. (in Ukraine).
- Krstić, M., Filipe, J.A. and Chavaglia, J., 2020. Higher Education as a Determinant of the Competitiveness and Sustainable Development of an Economy. *Sustainability*, 12, 6607. Available at: <<https://doi.org/10.3390/su12166607>>

- OECD, 2022. *Education at a Glance 2022: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. Available at: <<https://doi.org/10.1787/3197152b-en>>.
- The Legatum Centre for National Prosperity, 2023. *The Legatum Prosperity Index* [online]. Available at: <https://www.prosperity.com/> [Accessed 15 May 2023].
- The Social Progress Imperative, 2023. *Social Progress Index* [online]. Available at: <<https://www.socialprogress.org/social-progress-index-time-series/> [Accessed 15 May 2023].
- The world bank, 2023. *Education* [online]. Available at: <<https://www.worldbank.org/en/topic/education/overview#1>> [Accessed 15 May 2023].
- UN Department of Economic and Social Affairs, 2023. *Sustainable Development. SDG4* [online]. Available at: <<https://sdgs.un.org/goals/goal4>>
- UN Development Programmer, 2023. *Human Development Index*. [online]. Available at: <<https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>> [Accessed 15 May 2023].
- United Nations Development Programme and Mohammed bin Rashid Al Maktoum Knowledge Foundation, 2022. *The Global Knowledge Index* [online]. Available at: <<https://knowledge4all.com/gki>> [Accessed 15 May 2023].
- World Bank Open Data, 2023. Official website [online] Available at: <<https://data.worldbank.org/>> [Accessed 15 May 2023].

Стаття надійшла до редакції 17.05.2023

Нарієєва О.

EDUCATIONAL MEASURES OF NATIONAL ECONOMICS' ECONOMIC SECURITY ENSURING

The article is devoted to the research of educational indicators in the system of ensuring economic security at the national level. The author proposed the methodical approach to assessing the level of the educational component in the system of economic security, which involves the following steps: the educational indicators systematization; justification of the nature of their impact on the level of economic security; calculation of the indicators system's limit values, that will allow identifying the security grades (critical, dangerous, unsatisfactory, satisfactory, safe, optimal); construction of the integral security index and calculation of its limit values; carrying out empirical calculations and analyzing the obtained results.

To the system of educational indicators as measures of the economic security level, the author proposed to attribute the following: the government expenditures on education to GDP, the government expenditures on education to the total government expenditures; gross enrollment ratio in tertiary education; the Education Index as a component of the Human Development Index, the education development index in the structure of the Global Innovation Index, Education as a sub-pillar the Global Prosperity Index; the access to knowledge index as a component of the Social Progress Index; The Global Knowledge Index.

Practical testing of the proposed approach based on a sample of EU countries and Ukraine made it possible to calculate the indices of the educational component of security and to rank countries according to its values. The highest integral ratings for the level of education development in the system of ensuring economic security were obtained for such countries as Estonia, Sweden, Latvia, Cyprus, Malta, Ukraine, Denmark, Belgium, Slovenia, and the Netherlands. It has been proven that 89 % of the EU countries can be classified according to the educational component as countries that are safe compared the rest of the world for the stability and security of economic development.

Key words: education, educational indicators, economic security, index of the educational component of security, limit values of security indicators

УДК 338.2:339.9

М. В. Лизун
К. С. Озарко

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЄС ТА УКРАЇНИ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ¹

У статті досліджуються питання економічної безпеки ЄС та України, нові виклики та загрози, які виникають як наслідок негативних процесів у світі. Обґрунтовано основні постулати концепції економічної безпеки, яка ґрунтується на протидії різного роду загрозам та має обов'язкову умову захисту економічних інтересів держави. Визначено, що економічна безпека є беззаперечно важливою складовою національної безпеки країни, яка включає в себе комплекс механізмів та заходів, які спрямовані на забезпечення стійкості економічної системи держави, економічного розвитку та протидію внутрішнім та зовнішнім загрозам. Зазначено, що Європейському Союзу необхідно комплексний стратегічний підхід до економічної безпеки, який дасть можливість знизити існуючі ризики, забезпечувати та просувати технологічні переваги в критичних секторах. Представлено пріоритети, в рамках яких буде реалізовуватися політика ЄС в сфері економічної безпеки: забезпечення конкурентоспроможності країн ЄС, захист від ризиків економічної безпеки, партнерство з якомога ширшим колом країн. Окреслено нові напрямки реалізації стратегії економічної безпеки ЄС, які повинні пом'якшити ризики та нівелювати нові загрози. Визначено нові ризики та загрози, а також деструктивні процеси, які мали негативний вплив на економічну безпеку України (руйнування інфраструктури та виробничих потужностей, зупинення реалізації інвестиційних проєктів, інфляція, зростання негативного сальдо торгівельного балансу, екологічна катастрофа та ін.). Обґрунтовано необхідність постійного моніторингу ризиків та загроз економічній безпеці з метою формування механізму та заходів, що спрямовані на відновлення та функціонування економіки України в умовах війни. Визначено конкурентні переваги української економіки. Доведено важливість співробітництва в сфері економічної безпеки ЄС та України для успішної інтеграції української та європейської економік.

Ключові слова: економічна безпека держави, національна безпека, ризики, геополітичні загрози, стратегічні інтереси, інвестиційна діяльність, економічний розвиток, інноваційний розвиток, світова економіка, ланцюги постачання, конкурентоспроможність, конкурентні переваги.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-117-127

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Збройна агресія Росії проти України, світова пандемія Covid-19, атаки на інфраструктуру, екологічний тероризм, кібератаки, що в свою чергу приводить до зростання геополітичної напруженості створили нові виклики

¹ Ця стаття підготовлена за підтримки програми Еразмус+ Європейського Союзу (модуль Жана Моне 101048216 – REFRAG – ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH «Регіональна інтеграція: європейський бенчмарк в умовах викликів глобальної фрагментації (REFRAG)»). Проте підтримка Європейською Комісією публікації цієї статті не є автоматичною підтримкою її змісту, який відображає лише погляди автора. Комісія не несе відповідальності за будь-яке використання інформації, що наведена в статті.

This work was supported by the Erasmus+ program of the European Union (Jean Monnet Module 101048216 – REFRAG – ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH “Regional integration: European benchmark under the challenges of global fragmentation, REFRAG”). The European Commission support for the publication of this article does not constitute an endorsement of the contents, which reflects the views of the authors only, and the Commission cannot be held responsible for any use, which may be made of the information contained therein.

та загрози для економічної безпеки світу. При цьому економічна незахищеність породжує народне невдоволення та ставить під загрозу політичну стабільність та національну безпеку (UN, 2021). В зв'язку з цим багато країн світу почали робити перші кроки для вирішення проблем в сфері економічної безпеки. Зокрема, країни, що розвиваються диверсифікують свої економічні зв'язки, нарощують внутрішнє виробництво.

За останні роки країни ЄС досягли успіху щодо мінімізації вразливостей в енергетичній безпеці, формуванні ланцюгів постачання та розвитку технологій (Bulatova, Marena, Chentukov & Shabelnyk, 2020). Однак нові геополітичні загрози виявили недостатню готовність Європи до цих викликів, зокрема в сфері економічної безпеки. Війна Росії проти України оголила проблему диверсифікації в енергетичній сфері, показала значну від однієї країни, у якої інші цінності, моделі та інтереси, що негативно впливає на реалізацію стратегічних завдань країн ЄС, ставить під загрозу економіку та громадян. У зв'язку із цим європейські країни взяли на себе витрати економічного примусу, в тому числі заборону власного експорту, бойкот європейських брендів для виконання політичні пріоритети.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття економічної безпеки є багатогранним та включає в себе багато складових, що обумовлює наявність різних підходів до його трактування. Вжитий цей термін вперше був у 30-х роках XX століття і розглядався як наявність сукупності умов, які забезпечують суверенітет, захист стратегічних інтересів та розвиток суспільства. Зокрема, у США в 1934 році створено Комітет з економічної безпеки, мета якого полягала в стабілізації соціально-економічної ситуації в країні (Варналій, Онищенко, та Маслій, 2019). У 1985 році вперше офіційно визначено термін «економічна безпека» на сесії Генеральної Асамблеї ООН, де була прийнята резолюція «Міжнародна економічна безпека» (Генеральна асамблея ООН, 1985).

Класична концепція економічної безпеки ґрунтується на протидії різного роду загрозам та має обов'язкову умову захисту економічних інтересів держави. На цій концепції базується і визначення економічної безпеки українськими вченими, які сюди відносять систематичні дії державних і суспільних інститутів, громадян щодо виявлення та запобігання загрозам економічній безпеці суспільства і держави (Кендюхов, Болхов та Тарапата, 2019).

Таким чином економічна безпека є беззаперечно важливою складовою національної безпеки країни, яка включає в себе комплекс механізмів та заходів, які спрямовані на забезпечення стійкості економічної системи держави, економічного розвитку та протидію внутрішнім та зовнішнім загрозам.

На сьогодні в Україні запропонована «Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року», в якій сформовані складові економічної безпеки, такі як фінансова, виробнича, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна та зовнішньоекономічна (Указ Президента № 347/2021, 2021). Однак цей документ потребує уточнень, враховуючи появу нових загроз та викликів, які виникли з початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України, окупацією територій, що потребує швидкого реагування та вироблення заходів протидії.

Метою даної статті є визначення наявних та виявлення нових загроз та викликів економічній безпеці країн ЄС та Україні для вироблення ефективних механізмів протидії та мінімізації негативних наслідків.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день ЄС є одним із найпривабливіших напрямків для глобальних компаній та інвестицій. Економічна активність базується на відкритій економіці, яка заснована на вільній торгівлі, інвестиціях, транскордонній співпраці та інноваціях. Дані елементи є основними

тригерами європейської конкурентоспроможності, що дозволяє забезпечити доступ до сировини, технологій та інших ресурсів, а також стимулювати зайнятість та зростання. Досягнення таких цілей потребує встановлення правильного балансу для того, щоб економічні інтереси та інтереси безпеки не суперечили, а підсилювали один одного.

Європейському Союзу необхідно комплексний стратегічний підхід до економічної безпеки, який дасть можливість знизити існуючі ризики, забезпечувати та просувати технологічні переваги в критичних секторах. Метою такої стратегії є забезпечення основи для надійної оцінки та управління ризиками в сфері економічної безпеки на рівні ЄС, національному та бізнес-рівнях, при цьому зберігаючи та збільшуючи динаміку економічного розвитку. Для об'єднаної Європи є вкрай необхідним зберегти більшість економічних зв'язків із світом та одночасно забезпечити ефективне подолання нових ризиків, продовжуючи отримувати вигоди від відкритої економіки (Hacker, 2019).

При цьому подальша політика ЄС в сфері економічної безпеки буде реалізовуватися в рамках трьох пріоритетів (European commission, 2023):

1. Забезпечення конкурентоспроможності країн ЄС.
2. Захист від ризиків економічної безпеки.
3. Партнерство з якомога ширшим колом країн, які розділяють позицію ЄС щодо забезпечення економічної безпеки.

Що до першого пріоритету, то його досягнення планується через забезпечення стійкості економіки країн ЄС, розширення та диверсифікація ланцюгів постачання, зміцнення інноваційного та промислового потенціалу та одночасне збереження соціальної ринкової економіки. Важливого значення і в подальшому буде надаватися розвитку політики згуртованості, інвестуванню в людський капітал, зокрема стимулюванню розвитку освіти та науки для підвищення кваліфікації європейської робочої сили. Для розвитку промислового та інноваційного потенціалу сприяння буде надаватися таким стратегічним сферам, як біотехнології, сучасні напівпровідники, квантові обчислення, чиста енергія.

Для виконання другого пріоритету, а саме захисту від ризиків економічної безпеки, будуть застосовуватися нові та ті інструменти економічної політики, які вже довели свою ефективність: захист торгівлі, експортний контроль, перевірка прямих іноземних інвестицій, іноземні субсидії, протидія економічному примусу, безпека 5G /6G. Крім того необхідною є оцінка та розширення ефективності набору інструментів ЄС для подолання нових ризиків, що пов'язані з експортом та зовнішніми інвестиціями, особливо у військовій сфері.

Третій пріоритет стратегії економічної безпеки ЄС є критично важливим для її успішної реалізації, адже потребує спільної роботи з широким колом партнерів для зміцнення економічної безпеки та міжнародного економічного порядку, заснованого на правилах, які сформовані багатосторонніми інститутами. Співпраця з країнами, які поділяють безпекові інтереси ЄС, сприятиме зменшенню ризиків, просуванню угод про вільну торгівлю, інвестуванню в сталий розвиток, розвитку безпечної співпраці в рамках Global Gateway.

Крім того в основі реалізації стратегії економічної безпеки ЄС лежить збалансованість усіх заходів щодо досягнення поставлених цілей, зокрема пропорційність застосування інструментів відповідно до рівня ризику, що дозволить обмежити негативні наслідки на європейську та світову економіку, а також точність, що дозволить чітко визначити товари та ключові галузі промисловості, які є пріоритетними та вкрай важливими для конкурентоспроможності економіки.

Реалізація стратегії потребує об'єднаних зусиль у сфері внутрішньої та зовнішньої політики. Виявлення нових ризиків та розробка політичних заходів повинні базуватися на знаннях та досвіді європейських компаній, які вже працюють над пом'якшенням

багатьох із цих загроз. Менеджери європейських великих компаній кардинально змінили свій розподіл капіталу у відповідь на зростаючі та дедалі складніші ризики, що виникають у світовій економіці.

Основною метою даної стратегії є захист економічної безпеки країн ЄС, посилення конкурентоспроможності та стійкості економіки, розвитку її технологічних переваг.

Для її досягнення необхідно забезпечити інвестування в конкурентоспроможність ЄС, здійснити диверсифікацію ланцюгів постачання, отримати адекватну реакцію на такий інструмент політики, як економічний примус, який хоч і дещо обмежує можливості економічної активності, але запобігає витоку нових чутливих технологій, що можуть мати подвійне застосування як у цивільній, так і військовій сфері. В зв'язку з цим країни ЄС поглиблюють аналіз критичних ланцюгів постачання, проводять їх стрес-тестування та встановлюють рівень ризику.

Європейська комісія визначила низку ризиків для економічної безпеки, які стоять перед країнами ЄС (European commission, 2023):

1. Ризики, пов'язані із стійкістю ланцюгів постачання. В цю групу відносять ризики, які спричиняють стрибки цін, дефіцит ресурсів чи важливих товарів, диверсифікація енергозабезпечення.

2. Ризики фізичної та кібербезпеки критичної інфраструктури: можливі перебої в роботі критичної інфраструктури, таких як трубопроводи, кабелі, виробництво електроенергії, транспортування, електронні комунікаційні мережі, необхідних для безперебійного виробництва товарів та послуг в ЄС.

3. Ризики дотримання технологічної безпеки та можливого витоку технологій. До цієї групи відносять ризики для технологічної конкурентоспроможності та доступу до передових технологій, для технологічного прогресу ЄС, у тому числі через злочинні дії в цифровій сфері, серед яких шпигунство, крадіжка знань та технологій. У певних випадках витік нових технологій може посилити військові можливості тих, хто їх використає для підризу миру та безпеки, зокрема це стосується технологій подвійного призначення (штучний інтелект, Quantum, Advanced Semiconductors) (World Economic Forum, 2023).

4. Ризики, які пов'язані із використання економічної залежності країн ЄС чи економічного примусу як зброї. Ці ризики стосуються ситуацій, коли треті країни намагаються впливати на узгоджену політику ЄС через торгівлі, інвестиції та підприємства.

Варто відмітити, що зазначені ризики можуть виникати протягом всього ланцюжка створення вартості, а саме від створення знань та фундаментальних досліджень до комерціалізації виробництва, зокрема і у великих масштабах. Крім того частина ризиків може нести загрозу національній безпеці країн ЄС.

В зв'язку з цим Європейська комісія усім країнам ЄС оцінювати ризики для економічної безпеки, що потенційно можуть загрожувати його ключовим інтересам, визначивши чітко параметри та враховуючи геополітичний контекст. Європейська рада повинна переглянути загальний прогрес оцінки ризиків, напрацювати відповідні документи, які конкретизують перелік пріоритетних технологій та технологій подвійного призначення, для вироблення узгодженого, цілеспрямованого підходу щодо забезпечення економічної безпеки. Також ЄС планує посилити потенціал аналізу розвідувальних даних (SIAC) з метою підвищення його здатності виявляти загрози економічної безпеки ЄС.

З метою пом'якшення ризиків та нівелювання нових загроз Стратегія економічної безпеки ЄС реалізовується в трьох напрямках у відповідності до її пріоритетів:

1. Покращення економічної бази та зростання конкурентоспроможності ЄС.

Єдиний ринок є однією з найбільш суттєвих переваг ЄС для розвитку конкурентоспроможного, інноваційного потенціалу економіки. Але разом з тим єдиний ринок використовується ЄС для функціонування відкритих глобальних ланцюгів поставок та формування стандартів, які сприяють зміцненню конкурентоспроможності ЄС і безпеки постачання. Економічному зростанню, підвищенню конкурентоспроможності та міцності економіки ЄС сприяє діяльність фондів згуртованості та реалізація програми Реалізація Next Generation EU та Фондів згуртованості, що дозволяє втілювати масштабні реформи та інвестиційні проекти в широкий спектр секторів, зокрема і для розвитку критичної інфраструктури (Ліщинський та Лизун, 2020а). В останні роки ЄС вже зробив ряд заходів при реалізації промислової стратегії для підвищення стійкості єдиного ринку, серед яких промислові альянси для прискорення діяльності у сфері чистих технологій, процесорів і напівпровідників, хмарних технологій, сировини, інновацій. Позитивний вплив для зміцнення енергетичної безпеки ЄС має і енергетичний перехід згідно цілей Європейської зеленої угоди.

2. Захист від ризиків економічної безпеки.

Стратегічна залежність країн ЄС може бути посилена неринковою політикою та практикою, що використовується третіми країнами для зміни правил та політики, а також створити ризики для економічної безпеки. Європейська комісія наполегливо рекомендує застосовувати інструменти захисту торгівлі для боротьби з такою згубною політикою та практикою (Ліщинський, 2018). В останні роки країни ЄС стали об'єктом навмисного економічного тиску, тому в зв'язку з цим було прийнято інструмент щодо боротьби з примусом. Основною ціллю даного інструменту є в першу чергу попередити погрози обмеження торгівлі чи інвестицій для зміни політики ЄС, а також передбачає можливість вжиття контрзаходів. Крім того ЄС моніторитиме випадки примусу та оцінюватиме визначення масштабів скоординованої відповіді.

В ЄС введено в дію Положення про скринінг прямих іноземних інвестицій для обміну інформацією, виявленням проблем, пов'язаних з безпекою, та вироблення рішень, пов'язаних із ППІ. Це дозволило з жовтня 2020 року переглянути понад 1000 транзакцій, які стосуються ППІ.

Задля забезпечення технологічної переваги та зменшення стратегічної залежності для ЄС пріоритетним є розвиток новітніх технологій, що є ключовим напрямком для посилення економічної безпеки. Основою європейських досліджень та інновацій є відкритість та міжнародна співпраця, а це відповідно може спричиняти ризики витоку знань та технологій.

В зв'язку з цим Європейська комісія розробила Інструментарій по боротьбі з іноземним втручанням у дослідження та інтелектуальні технології, який має забезпечити стійкість та безпеку у секторі науково-дослідницьких досліджень у ЄС як на національному, так і галузевому рівнях. Відповідно до Стратегії кібербезпеки 2020 року ЄС впроваджує заходи для протидії зловмисним діям у цифровій сфері для захисту від незаконного впливу, промислового шпигунства та витоку знань. Також в ЄС прийнято Директиву щодо стійкості критично важливих об'єктів, яка врегульовує питання фізичної і цифрової стійкості критичної інфраструктури. Для забезпечення безпеки мереж 5G в ЄС застосовуються заходи обмеження або виключення постачальників із високим ризиком, які з 15 червня 2023 року Європейська комісія визначає як обов'язкові. Для комунікаційної інфраструктури та енергетичного сектору розробляються сценарії кіберризиків, відбувається скоординоване тестування критично важливих об'єктів.

Протягом останніх десятиліть ЄС встановив контроль над експортом подвійного призначення для мінімізації ризиків економічній безпеці. Зокрема у 2021 році переглянутий регламент ЄС щодо експортного контролю технологій та товарів

подвійного використання для більш ефективного усунення ризиків, які пов'язані зі швидкою зміною безпекової ситуації на міжнародному рівні.

ЄС докладає багато зусиль для запобігання тому, щоб їхні технологічні досягнення та капітал використовувалися для посилення військових і розвідувальних можливостей країн та компаній, які можуть використовувати їх для підризу міжнародного миру та безпеки. Європейська комісія спільно з державами-членами більш детально вивчає питання зовнішніх інвестицій та ризиків, які вони можуть принести економічній та національній безпеці. Створена експертна група, яка веде інформаційну та роз'яснювальну роботу, консультації з бізнесом та зацікавленими сторонами в питаннях безпеки зовнішніх інвестицій.

3. Партнерство та зміцнення співпраці з країнами світу в сфері економічної безпеки.

Оскільки усі економіки світу тісно взаємопов'язані та інтегровані, ефективність дій ЄС у питаннях економічної безпеки залежить від співпраці та координації з іншими країнами світу. ЄС постійно розширює свої інструменти двосторонньої та багатосторонньої співпраці, що дозволяє вирішувати ряд проблем економічної безпеки через диверсифікацію партнерів (Ліщинський та Лизун, 2020b). Така співпраця вже відбувається з деякими стратегічними партнерами, такими як США, Індія, Японія. Згідно заяви, яка була зроблена на Хіросімському саміті у травні 2023 року, ЄС підтверджує зобов'язання лідерів країн G7 про співпрацю для забезпечення глобальної економічної безпеки. Ефективним в посиленні співробітництва та координації є напрацьований вже інструментарій, який включає угоди про вільну торгівлю, цифрові партнерства, зелені альянси, угоди щодо поставок сировини, політика сусідства ЄС (Lishchynskyu, I., 2019).

Зокрема угоди про вільну торгівлю сприяють мінімізації ризиків для бізнесу, диверсифікації та зменшенню залежності через відкриття нових ринків, що створює можливості для побудови взаємовигідних економічних зв'язків. Такі ініціативи як Global Gateway та Partnership for Global Infrastructure Investments мають ключове значення для забезпечення економічної безпеки їхніх бенефіціарів, зміцнення економічних зв'язків та інтеграції з глобальною економікою. Загрози безпеці глобального характеру створюють можливості для міжнародної співпраці (Лизун та Ліщинський, 2013). Світова спільнота та ЄС зацікавлені у зміцненні багатосторонньої співпраці, яка реалізовується через міжнародні форуми та організації, такі як G20, ООН, СОТ.

З початком повномасштабної війни в Україні зросла загроза глобальній безпеці і це привело активізації співпраці світової спільноти та ЄС в безпекових питаннях. ЄС засудив безпрецедентну військову агресію Росії проти України, що порушило усі правила міжнародного права та підірвало глобальну та європейську безпеку. Під впливом нових загроз відбувся перегляд політики безпеки в країнах ЄС, в основі якої лежить підтримка України у сфері озброєння.

Війна поглибила і складну економічну ситуацію в Україні (Rekunen, Zhuravka, Nebaba, Levkovych and Chorna, 2022). Відбулися ряд деструктивних процесів, які мали негативний вплив на економічну безпеку України: руйнування інфраструктури та виробничих потужностей, будинків, зупинення реалізації інвестиційних проєктів, інфляція, зростання негативного сальдо торговельного балансу, екологічна катастрофа. Згідно з даними Світового банку, ВВП України знизився на 45,1 % (за 2022 р.), це в порівнянні з тим, їхній прогноз до вторгнення Росії передбачав зростання цього показника на 3,2 %.

Враховуючи умови, в яких на даний час функціонує економіка України, Національний інститут стратегічних досліджень провів дослідження щодо визначення наявних та нових загроз економічній безпеці, яке базувалося на експертних опитуваннях. Згідно даного дослідження визначено 50 загроз в розрізі макроекономічної, фінансової,

інвестиційної, інноваційної, виробничої, зовнішньоекономічної, соціальної, продовольчої безпеки, які є складовими економічної безпеки країни (рис. 1).

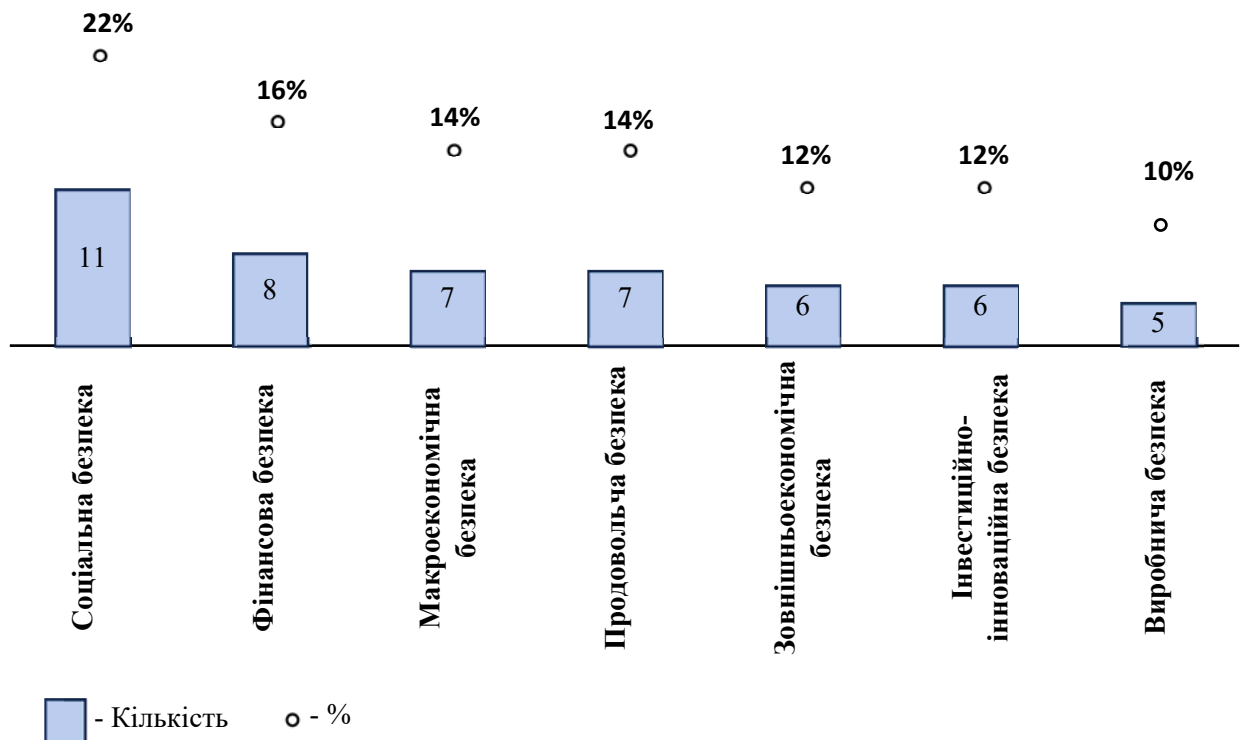

Рисунок 1. Розподіл викликів і загроз економічній безпеці, кількість та %
Джерело: Національний інститут стратегічних досліджень, 2023

Крім того із зростанням міграції закордон відбулося зменшення трудового потенціалу, зростає кількість внутрішньо переміщених осіб, зниження інноваційної та інвестиційної діяльності, невизначеність з експортом аграрної сировини, постійне руйнування промислової та енергетичної інфраструктури, а це все чинить негативний вплив на розвиток економіки України. Вищезазначене створює необхідність постійного моніторингу ризиків та загроз економічній безпеці з метою формування механізму та заходів, що спрямовані на відновлення та функціонування економіки України в умовах війни.

Для ефективного забезпечення своєї економічної безпеки, та й національної загалом, Україна повинна активно використовувати свої конкурентні переваги, а саме:

- продовжувати курс на випереджальний розвиток цифрової економіки;
- вести роботу щодо включення України до глобальних мереж створення вартості;
- посилити програми глибокої переробки в аграрному секторі та захищати його продукцію від обмежень та заборон на міжнародних ринках;
- забезпечити зростання обороноздатності країни;
- сприяти перенесенню регіональних офісів компаній та організацій з РФ до України та залучати ці компанії в стабілізацію та розвиток української економіки;
- посилювати співпрацю з країнами ЄС як кандидата на членство в цьому інтеграційному угрупованні для ефективної інтеграції української економіки в європейську з дотриманням інтересів України.

Висновки. На сьогодні, коли всі держави світу взаємопов'язані та активно взаємодіють між собою, складається ситуація, в якій жодна країна самотійно не може забезпечити свою економічну безпеку. Це особливо актуально для країн, що до одного

інтеграційного об'єднання, зокрема країн ЄС. Адже забезпечення економічних інтересів кожної окремої країни ЄС тісно пов'язано з ефективним функціонуванням внутрішнього ринку, можливістю реалізації спільної торгівельної політики та безпеки ЄС в цілому. Крім того важливе значення має національна та економічна безпека країн-кандидатів на членство в ЄС, зокрема і України. Співробітництво в сфері економічної безпеки ЄС та України є ключовим фактором успішної інтеграції української та європейської економік та запорукою стабільного економічного розвитку.

Бібліографічний список

- Варналій, З. С., Онищенко, С. В. та Маслій, О. А., 2019. Загрози економічній безпеці України в умовах глобалізації. Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі: монографія. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; за заг. ред. А. І. Мокія. Львів, С. 21–95.
- Генеральна асамблея ООН, 1985. Резолюція «Міжнародна економічна безпека» [online] Available at: <<http://www.un.org/ru/ga>>
- Кендюхов, О. В., Болхов, В. Є. та Тарапата, С. О., 2019. Дослідження тенденцій інноваційного розвитку економіки України. *Вісник економічної науки України*, 2 (37), pp. 82–87. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).82-87](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).82-87)
- Лизун, М. В. та Ліщинський, І. О., 2013. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. *Наука молода*, 20, с. 40–46.
- Ліщинський, І. та Лизун, М., 2020а. Загрози регіональній безпеці в Європі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 42, с. 102–106. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-18>
- Ліщинський, І. та Лизун, М., 2020b. Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. *Вісник Економіки*, 2, р. 148–161, Available at: <<http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1109>>
- Ліщинський, І. О., 2018. Глокалізація, фрагментація та альтернативні візії внутрішніх гео економічних суперечностей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 22(2), с. 77–81.
- Національний інститут стратегічних досліджень, 2023. *Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану* [online] Available at: <<https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/executive-1.pdf>>
- Указ Президента Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року № 347/2021 «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року». *Президент України* [online] Available at: <[URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021)>
- Bulatova, O., Marena, T., Chentukov, Yu., & Shabelnyk, T., 2020. The impact of global financial transformations on the economic security of Central and Eastern European countries. *Public and Municipal Finance*, 9(1), pp. 1–13. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09\(1\).2020.01](http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09(1).2020.01).
- European commission, 2023. Joint communication to the European parliament, the European council and the council on «European economic security strategy» [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52023JC0020>>
- Hacker, J. S., 2019. *The Great Risk Shift: The New Economic Insecurity and the Decline of the American Dream*. Second edition. New York: Oxford University Press.
- Lishchynskyy, I., 2019. Territorial Cohesion Policy in the Context of EU Regional Security. *Journal of European Economy*, 18(4), p. 439–453.

- Rekunen, I., Zhuravka, F., Nebaba, N., Levkovych, O. and Chorna, S., 2022. Assessment and forecasting of Ukraine's financial security: Choice of alternatives. *Problems and Perspectives in Management*, 20(2), p. 117–134. DOI: 10.21511/ppm.20(2).2022.11
- UN, 2021. *DESA Policy Brief No. 91 considers the political effects of economic insecurity* [online] Available at: <https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/PB_91.pdf>
- World Economic Forum, 2023. *The Global Risks Report 2023*. 18th Edition. Geneva, Switzerland. [online] Available at: <<https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/>>

References

- Bulatova, O., Marena, T., Chentukov, Yu., & Shabelnyk, T., 2020. The impact of global financial transformations on the economic security of Central and Eastern European countries. *Public and Municipal Finance*, 9(1), pp. 1–13. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09\(1\).2020.01](http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09(1).2020.01).
- European commission, 2023. Joint communication to the European parliament, the European council and the council on «European economic security strategy» [online] Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52023JC0020>>
- Hacker, J. S., 2019. *The Great Risk Shift: The New Economic Insecurity and the Decline of the American Dream*. Second edition. New York: Oxford University Press.
- Heneralna asambleia OON, 1985. *Rezoliutsiia «Mizhnarodna ekonomichna bezpeka» [Resolution "International Economic Security"]* [online] Available at: <<http://www.un.org/ru/ga>> (in Russian).
- Kendiukhov, O. V., Bolkhov, V. Ye. and Tarapata, S. O., 2019. Doslidzhennia tendentsii innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Study of trends in the innovative development of the economy of Ukraine]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2(37), pp. 82–87. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2\(37\).82-87](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2019.2(37).82-87) (in Ukrainian).
- Lishchynskyy, I., 2019. Territorial Cohesion Policy in the Context of EU Regional Security. *Journal of European Economy*, 18(4), p. 439–453.
- Lishchynskyy, I. and Lyzun, M., 2020a. Zahrozy rehionalnoi bezpetsi v Yevropi [Threats to regional security in Europe]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 42, pp. 102–106. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-42-18> (in Ukrainian).
- Lishchynskyy, I. and Lyzun, M., 2020b. Kontseptualni vizii rehionalnoi ta hlobalnoi bezpeky [Conceptual visions of regional and global security]. *Visnyk Ekonomiky*, 2, p. 148–161, Available at: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1109> (in Ukrainian).
- Lishchynskyy, I.O., 2018. Hlokalizatsiia, frahmehratsiia ta alternatyvni vizii vnutrishnikh heoekonomichnykh superechnosti [Glocalization, fragmentation and alternative visions of internal geo-economic contradictions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 22(2), pp. 77–81 (in Ukrainian).
- Lyzun, M. V. and Lishchynskyy, I. O., 2013. Hlobalne upravlinnia v konteksti formuvannia svitovoho ekonomichnoho poriadku [Global management in the context of the formation of the world economic order]. *Nauka moloda*, 20, pp. 40–46 (in Ukrainian).
- NISD, 2023. *Aktualni vyklyky ta zahrozy ekonomichnoi bezpetsi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu* [Actual challenges and threats to the economic security of Ukraine in the conditions

- of martial law]. [online] Available at: <<https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-05/executive-1.pdf>> (in Ukrainian).
- Rekunen, I., Zhuravka, F., Nebaba, N., Levkovych, O. and Chorna, S., 2022. Assessment and forecasting of Ukraine's financial security: Choice of alternatives. *Problems and Perspectives in Management*, 20(2), p. 117–134. DOI: 10.21511/ppm.20(2).2022.11
- Ukaz Prezidenta Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku № 347/2021 «Pro Stratehiiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku» [Presidential Decree On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 11, 2021 No. 347/2021 "On the Economic Security Strategy of Ukraine for the period until 2025"]. *Prezydent Ukrainy* [online] Available at: <URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021>> (in Ukrainian).
- UN, 2021. *DESA Policy Brief No. 91 considers the political effects of economic insecurity* [online] Available at: <https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/PB_91.pdf>
- Varnalii, Z.S., Onyshchenko, S.V. and Maslii, O.A., 2019. Zahrozy ekonomichnii bezpetsi Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. Konkurentni stratehii bezpeky rozvytku Ukrainy u hlobalnomu seredovyschi: monohrafiia [Threats to the economic security of Ukraine in the conditions of globalization. Competitive security strategies of Ukraine's development in the global environment: monograph]. *DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy»*; za zah. red. A. I. Mokiia. Lviv, pp. 21-95. (in Ukrainian).
- World Economic Forum, 2023. *The Global Risks Report 2023*. 18th Edition. Geneva, Switzerland. [online] Available at: <<https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023/>>

Стаття надійшла до редакції 10.05.2023 р.

Lyzun M.
Ozarko K.

ECONOMIC SECURITY OF THE EU AND UKRAINE: NEW CHALLENGES AND THREATS

The paper examines the issues of economic security of the EU and Ukraine, new challenges and threats that arise as a result of negative processes in the world. The main postulates of the concept of economic security, which is based on counteraction to various threats and has the mandatory condition of protecting the economic interests of the state, are substantiated. It was determined that economic security is an undeniably important component of the country's national security, which includes a set of mechanisms and measures aimed at ensuring the stability of the state's economic system, economic development, and countering internal and external threats. It is noted that the European Union needs a comprehensive strategic approach to economic security, which will make it possible to reduce existing risks, ensure and promote technological advantages in critical sectors. The priorities within which the EU policy in the field of economic security will be implemented are presented: ensuring the competitiveness of EU countries, protection against economic security risks, partnership with the widest possible range of countries. New directions for the implementation of the EU economic security strategy are outlined, which should mitigate risks and eliminate new threats.

New risks and threats were identified, as well as destructive processes that had a negative impact on the economic security of Ukraine (destruction of infrastructure and production facilities, halting the implementation of investment projects, inflation, growing negative trade balance, environmental catastrophe, etc.). The need for constant monitoring of risks and threats to economic security in order to form a mechanism and measures aimed at restoring and functioning of Ukraine's economy in the conditions of war is substantiated. The competitive advantages of the Ukrainian economy are determined. The importance of cooperation in the field of economic security of the EU and Ukraine for the successful integration of the Ukrainian and European economies has been proven.

Keywords: *economic security of the state, national security, risks, geopolitical threats, strategic interests, investment activity, economic development, innovative development, global economy, supply chains, competitiveness, competitive advantages.*

УДК 331.5:330.341.1

М. Є. Шкурят
Я. О. Юровицький

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНОГО РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЕКОНОМІКИ

Статтю присвячено дослідженню трансформаційних змін на ринку праці під впливом поширення процесів цифрових трансформацій економіки. Проаналізовано наукові підходи щодо змісту категорії «цифрова трансформація». Зроблено висновок, що цифрова трансформація відображує процес цифровізації, який є однією з визначальних тенденцій розвитку людської цивілізації. Визначено основні індикатори цифровізації економіки. Акцентовано увагу на безперервному впливі цифрових трансформацій на сферу зайнятості населення. Ідентифіковано впливи цифровізації на сферу зайнятості населення на різних рівнях економіки. Виокремлено нові характеристики системи зайнятості внаслідок цифровізації економіки: виникнення нових форм конкуренції на ринку праці; формування майже необмеженого віртуального простору для трудової мобільності працівників; високий рівень інноваційності та динамічності ринку праці; специфічна демографічна структура цифрового ринку праці; цифрова зайнятість як інструмент забезпечення рівноваги на ринку праці. Досліджено низку ризиків у сфері зайнятості населення внаслідок цифрової трансформації економіки. Зроблено висновок, що під впливом цифрових трансформацій економіки ринок праці розширює можливості зайнятості населення, трансформує характер й умови праці, підвищує вимоги до кваліфікації та компетентностей працівників, обумовлює формування сучасних механізмів регулювання соціально-трудових відносин.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість населення, цифрова трансформація, цифрова економіка, цифровізація, цифрові технології.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-128-134

Постановка проблеми. В результаті широкого впровадження та радикальних змін у сфері використання інформаційно-комунікаційних технологій сучасна економіка набувала ознак цифрової. Дефініція «цифрова економіка» є досить складною і у міжнародній практиці досі не склалося її гармонізоване визначення. У більшості зарубіжних джерел при її описі акцент робиться на технологіях і пов'язаних з їх використанням змінах в способах взаємодії економічних агентів (Олешко, Касьянова та ін., 2022, с. 8). У загальному розумінні, цифрова економіка базується на використанні інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій, що докорінно перетворюють усі бізнес-процеси та сфери людської діяльності. Зокрема, сучасні технології наповнюють новим змістом сфери соціально-трудових та міжособистісних відносин, впливають на траєкторії саморозвитку людини, її відпочинок тощо.

На особливу увагу в сучасних умовах заслуговують трансформаційні зміни на ринку праці та, зокрема, в сфері зайнятості населення, саме в яких найбільшою мірою знаходять проявлення зміни взаємовідносин між технологічними та людськими чинниками. У зв'язку з цим актуальними є питання поглиблення досліджень процесів цифровізації економіки стосовно їх впливу на стан та перспективи розвитку ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями становлення та розвитку цифрової економіки присвячено дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: О. Бречко (Бречко, 2020), Г. Віала (Vial, 2019), Т. Олешко (Олешко, Касьянова

та ін., 2022), Г. Дергачової (Дергачова та Колешня, 2020), Н. Касьянової (Олешко, Касьянова та ін., 2022), П. Мікалефа (Mikalef and Parmiggiani, 2022), Е. Пармиджiani (Mikalef and Parmiggiani, 2022) та ін. Внесок у дослідження впливу цифрових технологій на ринок праці зробили вітчизняні вчені: О. Амоша (Новікова та ін., 2022), В. Антонюк, О. Балика (Петрова, Балика та Качан, 2020), Ю. Залознова, А. Колот, Е. Лібанова, І. Новак (Новак, 2021), О. Новікова (Новікова та ін., 2022), І. Петрова (Петрова, 2019; Петрова, Балика та Качан, 2020), Т. Обелець (Обелець, 2020), О. Панькова (Новікова та ін., 2022), Ю. Чалюк (Черьомухіна, Чалюк та Кириленко, 2021), О. Черьомухіна (Черьомухіна, Чалюк та Кириленко, 2021), О. Хандій (Новікова та ін., 2022) та інші.

Виклад основного матеріалу. Становлення цифрової економіки вже тривалий час визначає траєкторії розвитку різних сфер економіки та суспільства, обумовлюючи кардинальні зміни в житті людей. Сьогодні неможливо уявити комфортне існування без цифрових технологій.

Перехід до цифрової економіки є закономірним процесом, який обумовлює модернізацію зайнятості. Цифрові технології супроводжуються цифровою трансформацією, яка повністю змінює стан справ у світі, у тому числі і на ринку праці. Цифрова трансформація безпосередньо пов'язана з цифровими технологіями та цифровою економікою (Черьомухіна, Чалюк, Кириленко, 2021). Саме у цифрових трансформаціях знаходить втілення процес цифровізації, який є однією з провідних тенденцій розвитку людської цивілізації. Аналіз підходів до визначення терміну «цифрова трансформація» наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Наукові підходи щодо змісту категорії «цифрова трансформація»

Визначення	Джерело
Цифрова трансформація – удосконалення організаційної діяльності шляхом використання цифрових технологій і цифрової трансформації, яка тягне за собою глибшу, основну зміну всієї бізнес-моделі організації з хвилювим впливом на цілі галузі; цифрова трансформація є явищем, яке викликає ефекти на різних рівнях та зазнає їх одночасний вплив	Mikalef, Parmiggiani, 2022, p. 3
Цифрова трансформація – зміна культури та мислення організації при переході від традиційних процесів до цифрових технологій у внутрішній, орієнтований на персонал (employee-facing), і зовнішній, орієнтований на клієнта (customer-facing), функціях компанії, та дозволяє адаптувати організацію до швидкого розвитку технологій	Новак, 2021, с. 218
Цифрова трансформація – впровадження в усі види бізнес-діяльності цифрових технологій, що вимагають принципових змін в операціях та в принципах створення нових послуг та продуктів, у культуру та в сучасні технології	Черьомухіна, Чалюк, Кириленко, 2021, с. 3
Цифрова трансформація – унікальний інструмент цифрової революції, за своєчасного і правильного використання якого вітчизняні підприємства зможуть відтворювати втрачені лідерські позиції в новій цифровій економіці	Бречко, 2020, с. 16
Цифрова трансформація – зміна форми діяльності, перебудова організаційної структури, застосування нових бізнес-моделей, нових джерел та форм отримання доходу, залучення ширшого кола споживачів, виведення обслуговування клієнтів на новий рівень, змішування сфер функціонування у нових форматах, в тому числі у вигляді цифрових платформ	Дергачова, Колешня, 2020, с. 284
Цифрова трансформація економіки – перманентний процес, що стосується розвитку різноманітних ІТ-секторів з метою стимулювання створення інноваційних технологій для співпраці та розвитку на міжнародному рівні. Необхідною є спільна участь у цифрових процесах державного сектору економіки, приватної сфери і громадянського суспільства.	Цифрова економіка, 2020, с. 36
Цифрова трансформація – процес, який спрямований на покращення об'єкта шляхом ініціювання значних змін його властивостей за допомогою поєднання інформаційних, обчислювальних, комунікаційних і зв'язкових технологій	Vial, 2019, p. 119

Джерело: систематизовано автором на основі (Vial, 2019; Цифрова економіка, 2020; Дергачова та Колешня, 2020; Бречко, 2020; Черьомухіна, Чалюк та Кириленко, 2021; Новак, 2021; Mikalef, Parmiggiani, 2022)

Незважаючи на те, що цифрова трансформація часто розглядається на прикладі окремих бізнес-процесів чи суб'єктів господарювання (мікрорівні), це не впливає на розуміння її змісту та основних складових, зосереджуючись на сферах впливу та наслідках. Зокрема, щодо незворотних змін у всіх бізнес-процесах та формування цифрової економіки, в тому числі на глобальному рівні.

Основними індикаторами цифровізації економіки є:

- застосування інформаційно-комунікаційних технологій в різних видах економічної діяльності,
- частка інформаційно-комунікаційних технологій у зовнішній торгівлі,
- інвестиції у цифрову сферу приватних компаній,
- витрати домогосподарств у цифровій сфері,
- інтенсивність державної участі у цифровізації. (Петрова, Балика та Качан, 2020, с. 12).

При цьому зауважимо на посилення безперервного впливу цифрових трансформацій на сферу зайнятості населення, що вимагає змін в соціально-економічній політиці країн, розробки заходів для сприяння економічному зростанню, гідній праці, повній і продуктивній зайнятості. На різних економічних рівнях ефекти новітніх тенденцій є різновекторними:

- на рівні окремих компаній між технологічними інноваціями та зростанням зайнятості існує стійкий позитивний зв'язок;
- на секторальному рівні технологічні зміни викликають різноспрямовану реакцію зайнятості, оскільки різні галузі знаходяться на різних стадіях життєвого циклу;
- на макrorівні технологічний прогрес виступає в якості позитивного або нейтрального, але не негативного фактору (Обелець, с. 3).

З точки зору науковців І. Петрової, О. Балики, Г. Качан, цифровізація економіки сприяє формуванню нових рис у системі відносин зайнятості.

По-перше, за умов цифрової зайнятості виникають нові форми конкурентної боротьби на ринку праці:

- серед професіоналів, працівників з талантами, які постійно вдосконалюють свої професійні навички та знання;
- між роботодавцями за залучення талантів з відмінними (інтелектуальними, емоційними, цифровими) компетентностями.

По-друге, на цифровому ринку праці утворюється майже необмежений простір для трудової мобільності працівників, особливістю якої є віртуальність. Як результат виникає цифрова мобільність – новий тип трудової мобільності, що дозволяє працівникові більш повно реалізувати свою робочу силу, а роботодавцеві – зменшити витрати на утримання робочої сили.

По-третє, цифровому ринку праці властивий високий рівень інноваційності та динамічності; посилюється творча складова трудової діяльності, можливість виникнення та реалізації новаторських ідей; цифрова зайнятість стає фактором розвитку як окремої людини, так і глобальної економіки.

По-четверте, цифровому ринку праці притаманна специфічна демографічна структура: на фоні згладжування гендерної нерівності відбувається стрімке зростання молодого сегменту економічно активного населення. Крім того, певним чином цифрова зайнятість на соціальних платформах створює віртуальну взаємодію, задовольняючи потреби молодого покоління у соціальних контактах.

По-п'яте, цифрова зайнятість може стати інструментом забезпечення рівноваги на ринку праці та зниження безробіття на національному та міжнародному ринках: для цифрової зайнятості не є важливою територіальна обмеженість, отже її можна

використати для збалансування попиту і пропозиції на ринку праці (зокрема, щодо молоді, яка не навчається і не працює). (Петрова, Балика та Качан, 2020, с. 14-15)

Крім того, інтеграція Інтернета знань і Інтернета речей актуалізує напрям трудової діяльності, пов'язаний з кастомізацією виробництва, індивідуалізацією потреб споживачів. Вивчення поведінки споживачів, привернення їх уваги до пропонованих товарів породжує нову спрямованість сучасної економіки – економіку уваги. Їй властивий величезний арсенал засобів боротьби за увагу споживачів до певних товарів та послуг, що провокує виникнення багатьох нових професій у сфері нейробіології, нейромаркетингу, рекламного менеджменту, дизайну тощо. Отже, Індустрія та Суспільство-5.0 створюють нові форми інтеграції виробництва та споживання, праці та дозвілля, професійного та особистісного життя (Петрова, 2019).

Разом з тим, процеси цифровізації економіки обумовлюють посилення ризиків у сфері зайнятості населення.

Перш за все, головний ризик цифрової трансформації економіки – це можливе зростання рівня безробіття. За оцінками McKinsey & Co, у світі до 2030 р. через розвиток штучного інтелекту й автоматизації процесів без роботи опиняться 400–800 млн осіб (від 15 % до 30 % світової робочої сили). Але цифровізація не лише призводить до зникнення професій та зменшення використання людської праці, а й створює нові галузі (сектори, професії), надає необмежені можливості для реалізації навичок та талантів людини. (Український інститут майбутнього, 2020)

За даними дослідження Європейської Комісії, до 2030 р. близько 50 % існуючих робочих місць у всьому світі теоретично можуть бути автоматизовані, при цьому в ЄС частково автоматизовані можуть бути від 37 % до 69 % робочих місць. При цьому автоматизація та штучний інтелект прискорюють попит на технологічні навички протягом наступних 10–15 років, тоді як потреба в базових когнітивних навичках, фізичних і ручних навичках буде знижуватися. (European Commission, 2018)

Понад 35 % теперішніх робочих навичок зникне безповоротно, проте процес їх заміщення відбувається з певним лагом, що може масштабувати безробіття та економічну неактивність населення (Петрова, 2019)..

Крім того, актуальними є проблеми впливу цифровізації на зайнятість населення різних вікових груп, зокрема осіб старшого віку. Останні найменш схильні до засвоєння нових цифрових навичок та утворюють групу ризику. Найбільш вагомим ризиком виступає скорочення можливостей для зайнятості осіб віком понад 60 років. (Новікова та ін., 2022, с. 153–154)

У зв'язку з цим доцільно проводити подальші комплексні дослідження щодо трансформації всієї системи соціально-трудових відносин, створення ефективної мотивації роботодавців, працівників, всіх громадян до використання цифрових технологій у різних сферах життєдіяльності, впровадження нових моделей навчання (в тому числі протягом всього життя).

Висновок. Під впливом цифрових трансформацій економіки ринок праці розширює можливості зайнятості населення, трансформує характер й умови праці, підвищує вимоги до кваліфікації та компетентностей працівників, вимагає впровадження адекватних адаптаційних технологій й обумовлює формування сучасних регулюючих механізмів соціально-трудових відносин. При цьому загальні наслідки цифровізації для сфери праці залишаються доволі невизначеними: вони залежать від конкретних умов та значною мірою відрізняються в різних країнах і секторах економіки. Це обумовлює актуальність подальших досліджень щодо трансформації ринку праці в умовах поглиблення процесів цифрових трансформацій економіки.

Бібліографічний список

- Бречко, О. В., 2020. Детермінанти цифрової трансформації національної економіки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету* [online], 4, с. 7–24. Доступно: <<http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1182>> (Дата звернення 03 березня 2023)
- Дергачова, Г. М. та Колешня, Я. О., 2020. Цифрова трансформація бізнесу: сутність, ознаки, вимоги та технології. *Економічний вісник НТУУ «КПІ» : збірник наукових праць*, 17, с. 280–290. DOI : <https://doi.org/10.20535/2307-5651.17.2020.216367>
- Новак, І. М. Трансформація менеджменту персоналу в цифровій екосистемі організації. *Соціально-трудова сфера в координатах нової економіки та глобальної соціоекономічної реальності: виклики, шляхи розвитку*: зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф.; Київ, 11–12 листопада 2020 р. Київ : КНЕУ, 2021. С. 218–220.
- Обелець, Т. В., 2020. Сучасні тенденції трансформації ринку праці. *Ефективна економіка*, 5. DOI : [10.32702/2307-2105-2020.5.104](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.104)
- Олешко, Т. І., Касьянова, Н. В., Смерічевський, С. Ф. та ін., 2022. Цифрова економіка : підручник. К. : НАУ.
- Новікова, О. Ф., Амоша, О. І., Залознова, Ю. С. та ін., 2022. Трансформація соціально-трудової сфери в умовах цифровізації економіки: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ.
- Петрова, І. Л., 2019. Трансформація зайнятості в умовах цифрової економіки. *Сфера зайнятості і доходів в умовах цифрової економіки: механізми регулювання, виклики та доміанти розвитку*: зб. тез доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 23–24 жовт. 2019 р. Київ : КНЕУ, С. 225–228. [online] Доступно: <https://library.krok.edu.ua/media/library/category/materiali-konferentsij/petrova_0037.pdf> (Дата звернення 03 березня 2023)
- Петрова, І. Л., Балика, О. Г. та Качан, Г. М., 2020. Цифрова економіка та поява цифрової зайнятості. *Social and Labour Relations: Theory and Practice*, 10(2), р. 10–20. DOI : [http://dx.doi.org/10.21511/sltp.10\(2\).2020.02](http://dx.doi.org/10.21511/sltp.10(2).2020.02)
- Український інститут майбутнього, 2020. *Україна 2030-е – країна з розвинутою цифровою економікою* [online] Доступно: <<https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html>> (Дата звернення 03 березня 2023)
- Пищуліна, О., 2020. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти: доповідь. *Центр Разумкова* [online]. Київ : Видавництво «Заповіт». Доступно: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf> (Дата звернення 03 березня 2023)
- Черьомухіна, О., Чалюк, Ю. та Кириленко, В., 2021. Сучасний вимір ринку праці в умовах цифровізації. *Економіка та суспільство*, 34. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-85>
- European Commission, 2018. Threats and opportunities from automation and robotisation. [online] Доступно: <https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/changing-nature-work/new-technologies-automation-work-developments_en> (Дата звернення 03 березня 2023)
- Mikalef, P. and Parmiggiani, E., 2022. An Introduction to Digital Transformation. *Digital Transformation in Norwegian Enterprises*, pp. 1–10. DOI : https://doi.org/10.1007/978-3-031-05276-7_1
- Vial, G., 2019. Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), pp. 118–144. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>

References

- Brechko, O. V., 2020. Determinanty tsyfrovoyi transformatsii natsionalnoi ekonomiky [Determinants of digital transformation of the national economy]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu* [online], 4, p. 7–24 Available at: <<http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1182>> (in Ukrainian) [Accessed 03 March 2023]
- Cheromukhina, O., Chaliuk, Yu. and Kyrilenko, V., 2021. Suchasnyi vymir rynku pratsi v umovakh tsyfrovizatsii [The modern dimension of the labor market in conditions of digitalization]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 34. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-85> (in Ukrainian)
- Derhachova, H. M. and Koleshnia, Ya. O., 2020. Tsyfrova transformatsiia biznesu: sutnist, oznaky, vymohy ta tekhnolohii [Digital transformation of business: essence, features, requirements and technologies]. *Ekonomichniy visnyk NTUU «KPI» : zbirnyk naukovykh prats*, 17, p. 280–290. DOI : <https://doi.org/10.20535/2307-5651.17.2020.216367> (in Ukrainian).
- European Commission, 2018. Threats and opportunities from automation and robotisation. [online] Available at: <https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/changing-nature-work/new-technologies-automation-work-developments_en> [Accessed 03 March 2023]
- Mikalef, P. and Parmiggiani, E., 2022. An Introduction to Digital Transformation. *Digital Transformation in Norwegian Enterprises*, pp. 1–10. DOI : https://doi.org/10.1007/978-3-031-05276-7_1
- Novak, I. M. Transformatsiia menedzhmentu perso-nalu v tsyfrovii ekosystemi orhanizatsii [Transformation of personnel management in the organization's digital ecosystem]. *Sotsialno-trudova sfera v koordynatakh novoi ekonomiky ta hlobalnoi sotsioekonomichnoi realnosti: vyklyky, shliakhy rozvytku: zb. tez dop. uchasnykiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.; 11–12 lystopada 2020 r. Kyiv : KNEU, 2021. P. 218–220.* (in Ukrainian)
- Novikova, O. F., Amosha, O. I., Zaloznova, Yu. S. et al., 2022. Transformatsiia sotsialno-trudovoi sfery v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Transformation of the social and labor sphere in the conditions of digitalization of the economy]: monohrafiia. / NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv. (in Ukrainian).
- Obelets, T., 2020. Suchasni tendentsii transformatsii rynku pratsi [Current trends of labor market transformation]. *Efektivna ekonomika* [online], 5. DOI: [10.32702/2307-2105-2020.5.104](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.104) (in Ukrainian).
- Oleshko, T. I., Kasianova, N. V., Smerichevskiy, S. F. et al., 2022. Tsyfrova ekonomika [Digital economy]: pidruchnyk. K. : NAU. (in Ukrainian).
- Petrova, I. L., Balyka, O. H. and Kachan, H. M., 2020. Tsyfrova ekonomika ta poiava tsyfrovoyi zainiatost. [Digital economy and digital employment appearance]. *Social and labour relations: theory and practice*, 10(2), p. 10–20. DOI : [http://dx.doi.org/10.21511/slrrp.10\(2\).2020.02](http://dx.doi.org/10.21511/slrrp.10(2).2020.02)
- Petrova, I. L., 2019. Transformatsiia zainiatosti v umovakh tsyfrovoyi ekonomiky [Transformation of employment in the conditions of the digital economy.]. *Sfera zainiatosti i dokhodiv v umovakh tsyfrovoyi ekonomiky: mekhanizmy rehuliuвання, vyklyky ta dominanty rozvytku: zb. tez dopovidei uchasnykiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (23-24 zhovt. 2019 r).* [online] Available at: <https://library.krok.edu.ua/media/library/category/materiali-konferentsij/petrova_0037.pdf> (in Ukrainian) [Accessed 03 March 2023].
- Tsyfrova ekonomika: trendy, ryzyky ta sotsialni determinanty [Digital economy: trends, risks and social determinants], 2020. *Tsentr Razumkova*. Kyiv : Vydavnytstvo «Zapovit» [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf> (in Ukrainian) [Accessed 03 March 2023]

Ukrainskyi instytut maibutnoho, 2020. *Ukraina 2030e – kraina z rozvynutoiu tsyfrovou ekonomikou* [Ukraine 2030e is a country with a developed digital economy] [online] Available at: <<https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>> (in Ukrainian) [Accessed 03 March 2023]

Vial, G., 2019. Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), pp. 118–144. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>

Стаття надійшла 03.04.2023.

**Shkurat M.
Iurovyskiy Ia.**

TRANSFORMATION OF THE MODERN LABOR MARKET IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY

The article is devoted to the study of transformational changes in the labor market under the influence of the spread of the processes of digital transformation of the economy.

Scientific approaches to the content of the "digital transformation" category have been analyzed. It was concluded that digital transformation reflects the process of digitization, which is one of the defining trends in the development of human civilization.

The main indicators of digitalization of the economy have been determined. Attention is focused on the continuous impact of digital transformations on the sphere of population employment. The effects of digitalization of the economy on the employment of the population at different levels of the economy: at the level of individual companies, at the sectoral level, and at the macro level have been studied.

Five new characteristics of the employment system due to the digitalization of the economy are highlighted: the emergence of new forms of competition in the labor market (between high-value employees; between employers for labor); formation of almost unlimited virtual space for labor mobility of employees; high level of innovativeness and dynamism of the labor market; specific demographic structure of the digital labor market; digital employment can be a tool to ensure balance in the labor market. A number of risks in the field of employment of the population as a result of the digital transformation of the economy have been studied, in particular, a possible increase in the level of unemployment, automation of jobs, updating of work skills, difficulty in employment of the population of various age groups, in particular, the elderly.

It was concluded that under the influence of digital transformations of the economy, the labor market expands the employment opportunities of the population, transforms the nature and conditions of work, increases the requirements for the qualifications and competencies of employees, and determines the formation of modern regulatory mechanisms of social and labor relations. The expediency of conducting further scientific research on the transformation of the labor market in the conditions of deepening the processes of digital transformation of the economy is substantiated.

Keywords: labor market, employment, digital transformation, digital economy, digitalization, digital technologies.

УДК 336.744

М. Є. Шкурат
А. О. Завидовська

ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ ВПЛИВУ НА МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИПТОВАЛЮТ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню детермінант, що впливають на механізм функціонування криптовалют в умовах глобальної економічної невизначеності. В роботі проведено комплексний аналіз історії, сутності та механізму функціонування криптоактивів, а також досліджено принцип функціонування технології Blockchain та процес «видобутку» криптовалют. Виявлено, що рентабельність майнінгу оцінюється з урахуванням таких факторів, як витрати на електроенергію, вимоги до апаратного забезпечення та винагороди за здійснення «видобутку», що дає цінну інформацію про економічну доцільність даної діяльності. Авторами розглянуто основні криптовалюти та їх капіталізація, виявлено основні тенденції на крипторинках.

Спираючись на фундамент розуміння основної механіки криптовалют, дослідження визначає та вивчає ключові детермінанти, які впливають на їх функціонування. Так, було виокремлено внутрішні та зовнішні чинники впливу на криптовалюту. До перших було віднесено попит та пропозицію, до зовнішніх: економічні, макроринсові, політичні, технологічні та соціальні фактори.

Аналіз зазначених чинників розкрив складну мережу впливів, які формують ринок криптовалют, підкреслюючи взаємодію між глобальною економічною невизначеністю та поведінкою цифрових активів. Було встановлено, що в той час як традиційні активи можуть втрачати свою стійкість в період світової нестабільності, зацікавленість у досліджуваніх цифрових валютах стрімко зростає, а впровадження нових технологій дозволяє усувати наявні слабкі сторони криптовалют.

Для забезпечення вичерпного визначення детермінантів дії, було досліджено хронологію подій і новин, які вплинули на криптовалютний ринок з 2018 по 2023 рік. Дане візуальне представлення надало змогу виявити ключові зміни вектору розвитку, серед яких: дії Федеральної резервної системи США, війна в Україні (що спровокувала ряд криз) та більш жорстоке регулювання Bitcoin й криптовалют загалом.

Зроблено висновки про необхідність розширення аналізу впливу регулятивних рамок на ринок криптовалют та розробки комплексної методології оцінки факторів, що чинять вплив на криптовалюти.

Ключові слова: криптовалюти, світова економічна невизначеність, детермінанти, чинники, Bitcoin, Blockchain.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-135-146

Вступ. У сучасному світі, де економічні та фінансові ринки постійно зазнають коливань та змін, виникає потреба в альтернативних формах зберігання та обміну активами. У такому контексті криптовалюти, що представляють собою цифрові активи, які використовують технологію блокчейн для забезпечення безпеки та конфіденційності операцій, набули широкої популярності та використання.

Проте механізм функціонування криптоактивів є досить неоднозначним та ризиковим. Складна взаємодія між економічними факторами, нормативними рамками, ринковими настроями, технологічними розробками, геополітичною динамікою та

поведінкою інвесторів створює динамічне середовище, в якому функціонують дані цифрові активи.

Саме тому постає питання більш детального вивчення детермінант, що впливають на криптовалюту за сучасних умов економічної невизначеності, що характеризується геополітичною напруженістю, торговельними суперечками та нестабільністю фінансових ринків. Всебічне розуміння подальшого розвитку даного універсального інструменту глобальних фінансових платежів і одночасно валюти з високою капіталізацією, сприятиме ефективності та безпечності її використання, стабільному функціонуванню світової економіки загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні наукові дослідження свідчать про підвищення уваги до технологічних аспектів економічного розвитку. Нині не лише економічні, а й соціальні, політичні, демографічні та культурні процеси перебувають під значним впливом цифровізації. Швидкі технологічні досягнення в даній області підвищують продуктивність і створюють нові бізнес-інновації та форми конкуренції (Bilan, Pimonenko and Starchenko, 2020; Боярко та Самусевич, 2011; Chygryn and Pimonenko, 2014; Stukalo, Lytvyn, Petrushenko and Omelchenko, 2020). Віртуалізація та децентралізація поширилися не лише на сферу виробництва, а й на процеси просування продукції, надання послуг та обміну інформацією.

Одним із напрямків технологічного розвитку, який відображається на функціонуванні грошового ринку, стало поширення технології блокчейн та її використання як основи криптовалют (Lopez, García and Alcaide, 2019). Розбіжності щодо тлумачення даного цифрового актива та віднесення його до певної категорії існують у наукових джерелах та ставленні урядів й регуляторних органів різних країн та міждержавних структур (FATF, 2014; Stukalo et al., 2021; Vasilyeva, Lenov and Lunyakov, 2020; Bondarenko et al., 2019). Певною мірою це можна пояснити відносною новизною криптовалют як економічного явища.

Незважаючи на даний факт, питання впливу криптовалют на світову економіку вже розкрито у працях таких вчених як: O. Drozd (Drozd, Lazur and Serbin, 2017), Y. Lazur (Drozd, Lazur and Serbin, 2017), R. Serbin (Drozd, Lazur and Serbin, 2017), J. Dziuba (Dziuba and Orzeszko, 2015), T. Orzeszko (Dziuba and Orzeszko, 2015), O. Бадзим (Бадзим та Древуш, 2014), А. Древуш (Бадзим та Древуш, 2014), Г. Карчева (Карчева та Нікітчук, 2015), С. Нікітчук (Карчева та Нікітчук, 2015). Проте існує необхідність проведення дослідження з виявлення ключових зовнішніх та внутрішніх факторів дії на криптоактиви загалом.

Мета статті полягає в аналізі детермінант, що впливають на механізм функціонування криптовалют у контексті світової економічної невизначеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світі технологічного зростання криптовалют як засіб платежу, торгівлі між економічними суб'єктами нового покоління та що засновані на асиметричному шифруванні і застосуванні різних криптографічних методів захисту, таких як Proof-of-work (техніка, яка використовується криптовалютами для перевірки точності нових транзакцій, які додаються до блокчейну) та / або Proof-of-stake (протокол консенсусу в блокчейнах), є однією з найбільш обговорюваних тем ХХІ століття.

Входження цифрових грошей в економічний простір можна визначити як явище, що в умовах цифровізації на національному (багато країн вже почали створювати національну криптовалюту: Emcash – Дубай, El Petro/Petro Moneda – Венесуела, Estcoin – Естонія, E-Krona – Швеція, J-Coin – Японія) та наднаціональному рівнях є інновацією у фінансовій системі.

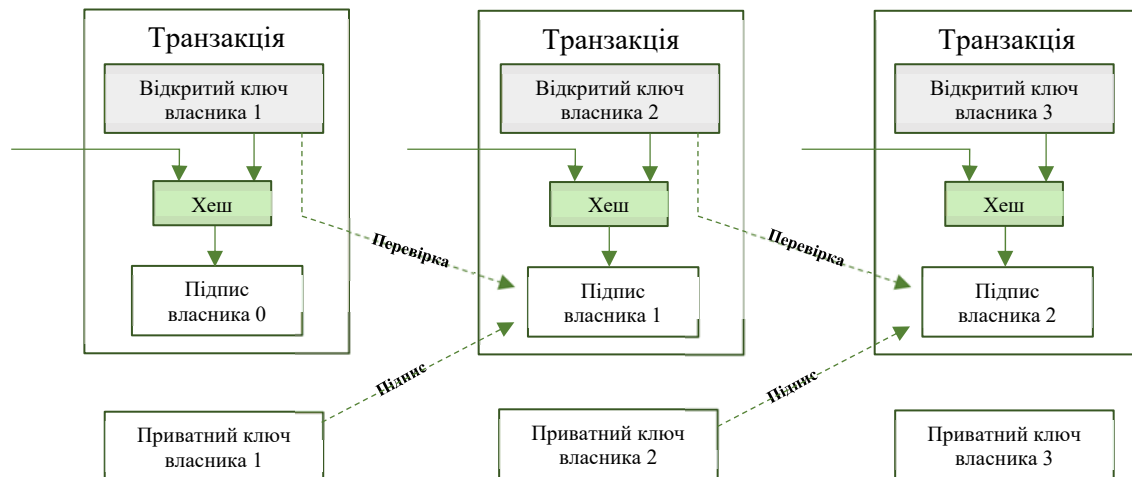

Рисунок 1. Принцип роботи технології Blockchain

Джерело: (FATF, 2014).

Історія криптовалют фактично почалась у 2008 році, коли Сатоші Накамото представив Bitcoin (перша криптовалюта), який базується на концепції розподілених блокчейнів (Brown and Douglass, 2020).

Так, криптовалюта використовує однорангову Blockchain-мережу з кожним блоком, що містить інформацію про транзакції. Кожен блок захищений хешами, які в свою чергу пов'язані між собою (по черзі) (рис. 1).

Незважаючи на дискусійність і неоднозначність Bitcoin, в 2011 році почали з'являтися нові криптовалюти. Так, станом на 2023 рік створено близько 23 тисяч різновидів, проте активними є лише 9 тисяч. Рівень капіталізації ринку (1,19 трильйона доларів США у другому кварталі 2023 року) свідчить про постійний інтерес до даних валют (рис. 2).

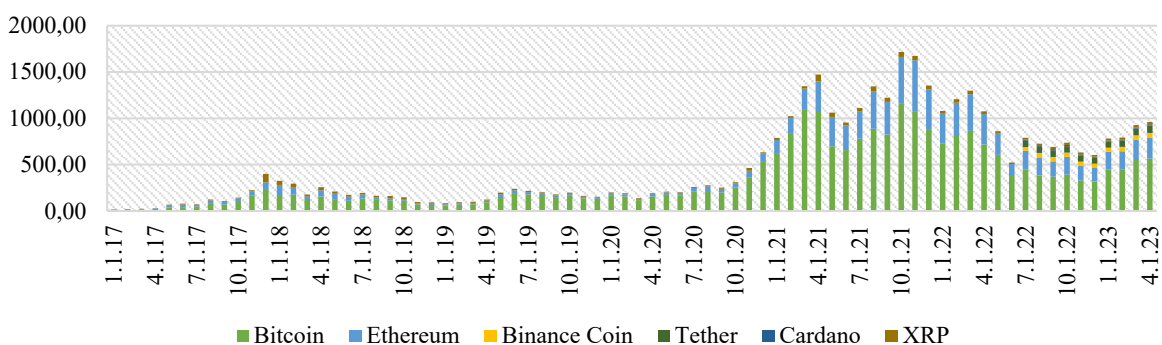

Рисунок 2. Тенденція ринкової капіталізації криптовалюти з 2017 по 2023 роки, млрд дол. США

Джерело: (CoinMarketCap, 2023)

Незважаючи на появу багатьох нових криптовалют, Bitcoin залишається найпопулярнішою та найдорожчою. Його частка за обсягом капіталізації займає майже половину ринку даних активів – 49,85 %. Значний відсоток крипторинку займає Ethereum – 19%. Решта криптовалют займають не більше 5 % (табл. 1). У другому кварталі 2023 року до топ-10 найбільш капіталізованих криптовалют увійшли Tether, Binance Coin, Cardano, XRP, USD Coin.

Таблиця 1

Ринкова капіталізація домінуючих криптовалют станом 01.04.2023

Рейтинг	Назва	Позначення	Рік виникнення	Ціна, дол. США	Ринкова капіталізація, млрд дол. США	Ринкова частка, %
1	Bitcoin	BTC	2009	28 473	550,52	49,85
2	Ethereum	ETH	2015	1 821	219,44	19,10
3	Binance Coin	BNB	2017	317	50,06	3,10
4	Tether	USDT	2014	1,00	79,70	7,08
5	Solana	SOL	2020	21	8,17	0,73
6	Cardano	ADA	2017	0,39	13,08	0,85
7	USD Coin	USDC	2018	0,99	32,52	2,34
8	XRP	XRP	2012	0,53	27,83	2,08

Джерело: (CoinMarketCap, 2023)

Важливо зазначити, що основою криптовалют є майнінг (від англ. «mining» – «видобуток», «гірничча справа»), його можна описати як процес авторизації та аутентифікації транзакцій (які додаються до публічного реєстру). Так, саме завдяки даному процесу мережі спеціалізованих комп'ютерів генерують і випускають нові біткойни. На рисунку 3 представлені порівняльні дані щодо зміни ціни Bitcoin та складності майнінгу.

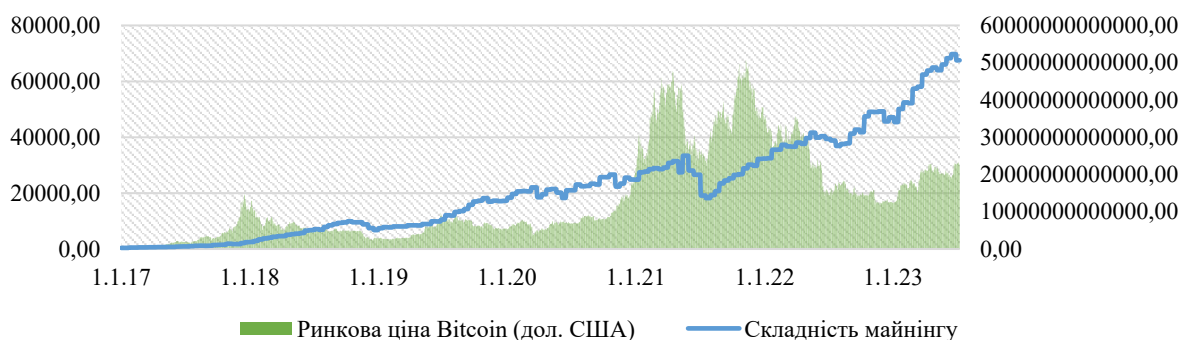

Рисунок 3. Порівняння вартості енергії для майнінгу та цін на Bitcoin з 2017 по 2023 роки

Джерело: (Nasdaq, 2023)

Поступове зростання та досить стрімкі падіння свідчать про спекулятивну поведінку ринку та можливі бульбашки. Так, лише нещодавня стабілізація ринкової ціни може свідчити про зростаючу зрілість і широке впровадження криптовалют.

Окрім того, дослідження показали, що майнінг призводить до зростання цін на товари, оскільки передбачає значні витрати на обладнання, електроенергію та робочу силу. Ця складність може прямо корелювати зі зростанням вартості криптовалюти. Однак, можливості видобутку Bitcoin з часом значно розширилися. Були розроблені нові методи майнінгу з акцентом на енергозбереження.

На рисунку 4 представлено порівняльний графік залежності між прибутковістю майнінгу та ціною Bitcoin. Можна спостерігати пряму кореляцію між зазначеними аспектами. Так, це пояснюється збільшенням винагороди за успішне майнінгове завдання (блок) за умов вищої ціни; а також тим, що інтерес до майнінгу значно підвищується, з ростом ціни Bitcoin.

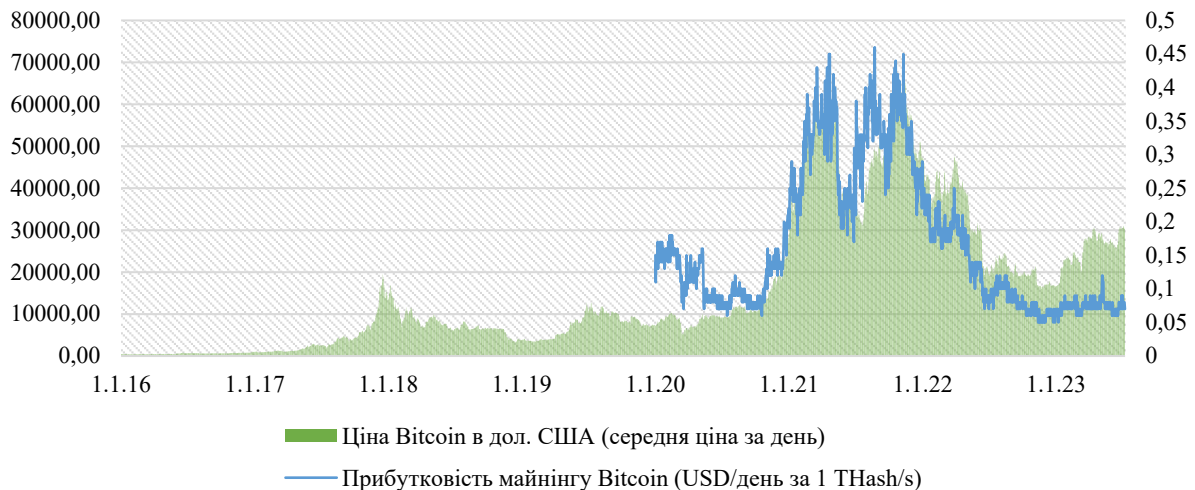

Рисунок 4. Прибутковість майнінгу та ціна Bitcoin з 2016 по 2023 роки
Джерело: (Bitinfocharts, 2023a)

Однак на прибутковість майнінгу впливають різні фактори, включаючи витрати на енергію, коригування складності та кількість активних майнерів. Взаємодія між ціною Bitcoin та прибутковістю «видобутку», підкреслює динамічну природу криптовалютних мереж та їхню чутливість до змін економічних, політичних, соціальних та інших умов.

З вище зазначеної інформації, можемо зробити висновок, що прибутковість, а відповідно і зацікавленість, у даному цифровому активі залежить від ряду чинників. Детермінанти, що впливають на криптовалюту, включають пропозицію, попит, макроекономічну та політичну ситуацію, появу нових технологій, новини в ЗМІ та інші соціальні фактори. Зазначені чинники можна розділити на внутрішні та зовнішні, якщо перші представляють попит і пропозицію, які існують на валюту, то зовнішні фактори враховують різні геополітичні причини (рис. 5). Дослідимо більш детально кожний із зазначених аспектів.

Рисунок 5. Детермінанти впливу на механізм функціонування криптовалют
Джерело: побудовано авторами

Розглядаючи попит і пропозицію (внутрішні фактори), можна відзначити, що існує обмеження на кількість монет, які можуть бути «видобуті» за Bitcoin, що має прямий вплив на тренд і коливання даного криптоактива.

Попит на будь-яку валюту або товар в першу чергу визначається його вартістю, яку він генерує як засіб обміну. Пропозиція Bitcoin – це кількість монет, доступних для обігу. Так, можна стверджувати, що попит і пропозиція не тільки відіграють певну роль у формуванні ціни криптовалюти, але й з часом важливість даних факторів лише зростає.

Окрім цього, у PoW-блокчейнах (алгоритм, завдяки якому у Blockchain відбувається додавання нового блоку) майнери отримують винагороди за розрахункову потужність, що привертає увагу більше зацікавлених у даній сфері та збільшує пропозицію криптовалюти.

Складність майнінгу (Hash Rate) визначає, наскільки складно знайти новий блок в Blockchain. Так, висока може призвести до посилення зусиль, необхідних для майнінгу, що може вплинути на пропозицію криптовалюти. Наприклад, якщо складність зростає, особам, що займаються «видобутком» криптовалюти може бути важче отримати винагороду, що зменшує їх зацікавленість у майнінгу.

Економічні детермінанти. Криптовалюти, як активи, залежно від загального стану світової економіки, зазнають суттєвого впливу, проте в той час як традиційні активи можуть втрачати свою стійкість, зацікавленість у досліджуваних цифрових валютах стрімко зростає. Саме тому криптовалюти часто сприймаються як інструменти для захисту від інфляції. Коли традиційні валюти знецінюються, деякі інвестори шукають альтернативи і першим варіантом зазвичай є криптовалюти. Прикладом є Венесуела та Аргентина, населення яких звертаються до цифрових активів, щоб зберегти свої багатства.

Аналогічно економічний вплив пандемії COVID-19 призвів до глобальної рецесії у 2020 році, що вплинуло на настрої інвесторів і спричинило підвищення інтересу до криптовалют як альтернативних інвестицій.

Окрім того, країни з високим ВВП можуть мати більший попит на криптовалюти, оскільки у їх жителів наявні вільні кошти для інвестування. Та з іншого боку, в державах з високим рівнем безробіття або нестабільним ринком праці, криптовалюти можуть бути привабливими для тих, хто шукає альтернативні джерела доходу або способи збереження вартості.

Макрофінансові чинники. Глобальні тенденції, рухи на фондових ринках, зміни в обмінних курсах, – суттєво впливають на настрої інвесторів та алгоритм їх подальших дій.

Порівнюючи ефективність традиційних активів, таких як золото та нафта із криптовалютою, можна зазначити, що сьогодні найміцнішим є золото, проте з суттєвим зростанням ціни на даний вид актива, внаслідок історичної довіри до нього, інвестори знову ж можуть звертатись до нових та більш доступних варіантів.

Політичні детермінанти. Концепція криптовалют полягає в тому, що в обігу немає регулятора. Таким чином, немає центрального банку криптовалюти, який міг би прийняти рішення, наприклад, збільшити пропозицію криптовалюти і таким чином знизити її вартість. Проте політична стабільність, легалізація та обмеження з боку уряду, чинять вагомий вплив на дані активи.

Так, країни, які впроваджують регуляторну рамку для криптовалют та блокчейн-технологій, можуть стимулювати їхній розвиток та використання. Наприклад, Японія прийняла законодавство, яке визнає Bitcoin як законний засіб платежу, що сприяло значному розширенню ринку віртуальних активів у країні. В той час як Центральний банк Китаю у 2021 році оголосив, що всі криптовалютні транзакції є незаконними, що призвело до значного падіння цін та обсягів торгівлі в країні.

Технологічні детермінанти. Як зазначалось раніше, інноваційні тенденції суттєво впливають на ціну та попит криптовалют. Наприклад, впровадження смарт-контрактів

на Blockchain Ethereum уможливило програмовані транзакції та сприяло зростанню децентралізованих додатків (dApps) і невзаємозамінних токенів (NFT).

Окрім того, розвиток технологій безпеки та захисту має важливе значення для зміцнення довіри до криптовалют. Випадки хакерства, шахрайства та крадіжок можуть підірвати довіру до системи. Саме тому надійні заходи безпеки, такі як багатофакторна автентифікація, рішення для холодного зберігання та безпечні гаманці, мають суттєве значення для захисту коштів користувачів і конфіденційної інформації.

Соціальні чинники. Популярність криптовалют зростає зі збільшенням кількості користувачів, які беруть участь у соціальній мережі. Дане залучення може бути в різних формах, включаючи Twitter, Facebook, пошукові запити в Google. Так, загальні позитивні новини в ЗМІ можуть мати суттєвий вплив на віртуальну валюту.

Для порівняння розглянемо публікації у Twitter, що стосуються Bitcoin та ціну самої криптовалюти за останні 10 років (рис. 6).

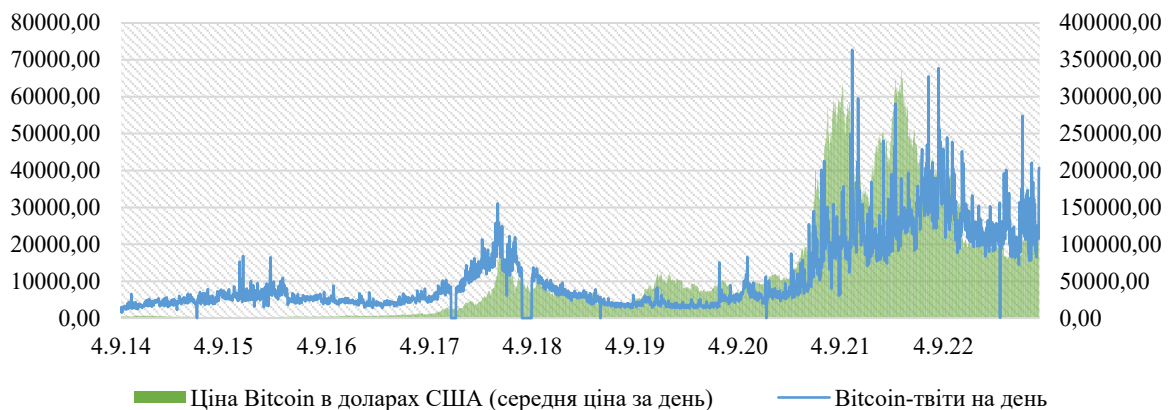

Рисунок 6. Залежність між кількістю твітів та ціною Bitcoin, 2014–2023 роки
Джерело: (Bitinfocharts, 2023b)

Так, спостерігаємо, що зі збільшенням кількості твітів зростає і ціна Bitcoin. Розглянемо конкретний період, з березня 2017 року по грудень того ж року, як ціна Bitcoin, так і кількість твітів різко зросли. Це узгоджується з періодом підвищення цін на провідну криптовалюту і широким висвітленням її у засобах масової інформації.

Аналогічна ситуація і з інформацією у пошукових системах, так, відповідно до зібраних даних про тренди Google, у 2021 році, коли Bitcoin почав досягти свого піку, кількість запитів зросла у 4 рази, порівнюючи з роком раніше (рис. 7).

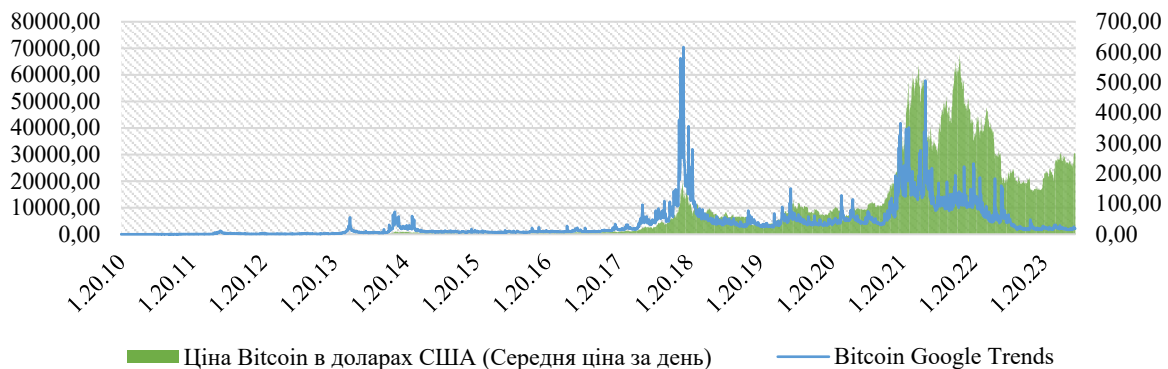

Рисунок 7. Залежність між пошуковими запитами в Google та ціною Bitcoin, 2014-2023 роки
Джерело: (Bitinfocharts, 2023c)

Інвестори можуть сподіватися отримати більші прибутки на короткостроковій основі, купуючи та продаючи криптовалюту з підвищенням їхньої вартості. Така спекулятивна поведінка може сприяти зростанню волатильності цін на криптовалюту.

Проте психологічні фактори, такі як емоції, страх, жадібність та паніка, можуть спричинити різке падіння ціни. Водночас, коли ринок криптовалют переживає позитивний настрій, спостерігається значний інтерес і готовність платити вищу ціну за активи.

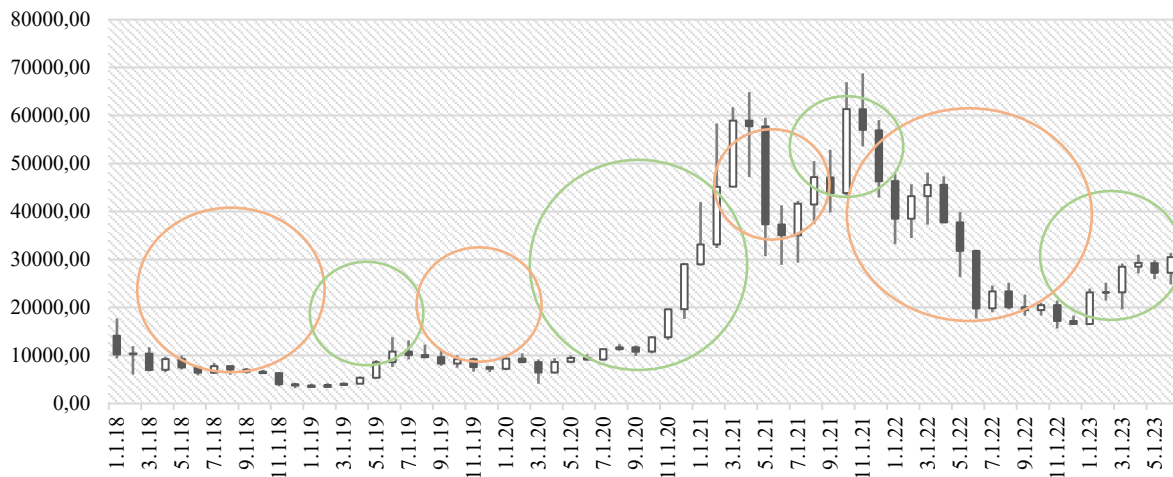

Рисунок 8. Хронологія подій та новин, що впливають на ринок криптовалют (на прикладі графіку ціни Bitcoin), 2018-2023 роки

Джерело: (Bitcoinmagazine, 2023)

Для кращого розуміння зазначених чинників, розглянемо хронологію подій та новин за останні 5 років.

Таблиця 2

Хронологія подій та новин, що впливають на ринок криптовалют

Напрямок	Дата	Подія
↓	Січень 2018 року	Влада Китаю наказала заборонити майнінг без кінцевого терміну.
	8 червня 2019 року	Facebook оголошує про запуск криптовалютного проекту Libra, що привертає увагу регуляторних органів усього світу.
↑	Червень 2019 рр.	Bitcoin зростає у червні завдяки позитивним новинам про інституційних інвесторів та ширшому впровадженню криптовалют.
	2 вересня 2019 року	Випущені довгоочікувані ф'ючерсні контракти Bakkt.
↓	Березень 2020 року	COVID-19 оголошено пандемією, що спричинило значні потрясіння на фінансових ринках.
↑	Травень 2020 року	Підвищення інтересу до криптовалют як альтернативних інвестицій під час COVID-19.
	Серпень 2020 року	Позитивні новини про прийняття Bitcoin.
	Лютий 2021 року	Tesla оголосила про придбання біткоїнів на \$1,5 млрд, що становить 10% резервів компанії, для забезпечення гнучкості та диверсифікації.
	Квітень 2021 року	Безперервне вливання ліквідності Федеральною резервною системою США та накопичення компаніями біткоїнів сприяли росту ціни.
↓	Травень 2021 року	Китай накладає обмеження на Bitcoin, забороняючи фінансовим установам і платіжним платформам здійснювати операції з криптовалютами. Після введення заборони китайські майнери біткоїнів переміщують свої ASIC до Росії, Казахстану та Північної Америки, що призводить до значного падіння хешрейту.
↑	Вересень 2021 року	Прогнози стосовно криптовалют стають оптимістичними через відновлення хешрейту, визнання Bitcoin законним платіжним засобом у Сальвадорі.

Продовження табл. 2

	2022 рік	Неминуче підвищення відсоткових ставок, стрімка інфляція та скорочення купівлі облігацій сигналізували про наближення фінансової кризи. Економічні та фінансові негаразди посилювалися через війну в Україні, виключення росії зі світових платіжних систем, зростання процентних ставок, газова та енергетична криза, а також загальна рецесія в Західному світі. Негативних настроїв додало більш жорстоке регулювання Bitcoin та криптовалют загалом.
	I – II квартал 2023 року	З новим роком інвестори почали вірити, що підвищення процентних ставок Федеральної резервної системи США сповільниться. Курс біткоїна підскочив 10 січня, піднявшись на 24% протягом чотирьох днів, а через місяць ціна зросла на 45%, завершивши даний період на рівні 23 150 доларів США та демонструючи ознаки сильного відновлення після складного ведмежого ринку.

Джерело: (Bitcoinmagazine, 2023)

Так, аналізуючи рисунок 8 та одночасно таблицю 2 можна відзначити, що суттєві зміни спричинили: дії Федеральної резервної системи США, війна в Україні (що спровокувала ряд криз) та більш жорстоке регулювання Bitcoin й криптовалют загалом.

Підсумовуючи, розглянуті детермінанти та наведені приклади дозволяють зрозуміти ключові аспекти, які впливають на віртуальні активи, їх стабільність та стійкість за різних економічних, політичних, соціальних та технологічних умов.

Висновки. Отже, завдяки комплексному аналізу історії, сутності та механізму функціонування криптоактивів, а також принципу функціонування технології Blockchain і процесу «видобутку» криптовалют було сформовано систему факторів, що чинять вплив на ринок криптовалют.

Так, виявлено внутрішні та зовнішні детермінанти впливу на криптовалюту. До перших було віднесено попит та пропозицію, що відіграють вирішальну роль у впливі на ціну та вартість криптовалют. Зовнішні включають: економічні, макрофінансові, політичні, технологічні та соціальні фактори, які найбільше спонукають до значних трансформацій на ринку віртуальних активів за нестабільних умов.

Серед основних переваг криптовалют за кризових умов було виділено їх здатність забезпечувати фінансову стабільність, незалежність від традиційних фінансових інституцій та легкість міжнародних трансакцій.

Було здійснено групування основних подій та новин з 2018 по 2023 рр., що позитивно або ж негативно вплинули на ринок криптоактивів. Дане візуальне представлення виокремлює ключові аспекти, що зумовили напрямок змін та наголошує на необхідності постійного моніторингу та аналізу віртуальних активів для вибору правильного орієнтиру в проведенні інвестиційної діяльності або ж у інших фінансових операціях.

Перспективи подальших досліджень у даній сфері включають: розширення аналізу впливу регулятивних рамок на ринок криптовалют та розробка комплексної методології оцінки факторів, що чинять вплив на криптовалюту.

Дослідження підтвердило важливість дослідження детермінант впливу на механізм функціонування криптовалют у контексті глобальної економічної невизначеності.

Бібліографічний список

- Бадзим, О. та Древуш, А., 2014. Проблеми та перспективи розвитку електронних валют. *Гроші, фінанси і кредит. Актуальні проблеми економіки*, 12(162), с. 311–314.
- Боярко, І. М. та Самусевич, Ю. В., 2011. Роль нематеріальних активів у створенні вартості компанії. *Актуальні проблеми економіки*, 117(3), с. 86–94. Доступно:

- <<https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84930494771&origin=resultslist>>
- Карчева Г. та Нікітчук С., 2015. Віртуальні інноваційні цінності як цінності майбутнього. *Фінансовий простір*, 2(18). Доступно: <<http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1502/15kgtviv.pdf>>
- Bilan, Y., Pimonenko, T. and Starchenko, L., 2020. Sustainable business models for innovation and success: Bibliometric analysis. Paper presented at the *E3S Web of Conferences*, 159.
- Bitcoinmagazine, 2023. *Bitcoin Price History: from 2009 till 2023*. Available at: <<https://bitcoinmagazine.com/guides/bitcoin-price-history>>
- Bitinfocharts, 2023a. *Mining Profitability [online]*. Available at: <https://bitinfocharts.com/comparison/bitcoin-mining_profitability.html#alltime>
- Bitinfocharts, 2023b. *Bitcoin Tweets [online]*. Available at: <<https://bitinfocharts.com/comparison/tweets-btc.html#alltime>>
- Bitinfocharts, 2023c. *Bitcoin Google Trends [online]*. Available at: <https://bitinfocharts.com/comparison/google_trends-btc.html#alltime>
- Bondarenko, I. M., Burdin, M. Y., Kaganovska, T. Y., Latkovska, T. A., Ponomarenko, Y. A. and Nadobko, S. V., 2019. Peculiarities of tax residency of individuals in modern conditions. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(8).
- Brown, M. S. and Douglass, B., 2020. An Event Study of the Effects of Cryptocurrency Thefts on Cryptocurrency Prices. *SpringSim '20: Proceedings of the 2020 Spring Simulation Conference*, 22, pp. 1–12.
- Chygryn, O. and Pimonenko, T., 2014. The ways of corporate sector firms financing for sustainability of performance. *International Journal of Ecology and Development*, 29(3), pp. 1–13. Available at: <<https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84904394388&-origin=resultslist>>
- CoinMarketCap, 2023. *The world's leading cryptocurrencies and their capitalization [online]*. Available at: <<https://coinmarketcap.com/ru-/currencies/xrp/>>
- Drozd, O., Lazur, Y. and Serbin, R., 2017. Theoretical and legal perspective on certain types of legal liability in cryptocurrency relations. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(5), pp. 221–228.
- Dziuba, J. and Orzeszko, T., 2015. Finance and accounting for sustainable development – responsibility, ethic, financial stability. Publishing House of Wrocław University of Economics. Available at: <http://www.dbc.wroc.pl/Content/30185/Lukasiewicz-Kaminska_Digital_Currencies_And_Their_Impact_2015.pdf>
- FATF, 2014. *Virtual currencies – key definitions and potential aml/cft risks [онлайн]*. Available at: <<http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/-reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf>>
- Lopez, B.S., García, D.I., and Alcaide, A.V., 2019. Blockchain Technology Facing Socioeconomic Challenges. Promise versus Probability. *SocioEconomic Challenges*. 3(4), pp. 13–24.
- Nasdaq, 2023. *Bitcoin mining Difficulty [[online]*. Available at: <<https://data.nasdaq.com/data/BCHAIN/DIFF-bitcoin-difficulty>>
- Stukalo, N. V., Lytvyn, M. V., Petrushenko, Y. M., Pylypenko, Y. I. and Kolinets, L. B., 2021. The concept of sustainable development of Ukraine in the context of global threats. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu [Scientific Bulletin of National Hirnychoho University]*, 3, pp. 178–183.
- Stukalo, N., Lytvyn, M., Petrushenko, Y., and Omelchenko, Y., 2020. The achievement of the country's sustainable development in the conditions of global threats. Paper presented at the *E3S Web of Conferences*, 211.

Vasilyeva, T. A., Lenov, S. V. and Lunyakov, O. V., 2013. Analysis of internal and external imbalances in the financial sector of Ukraine's economy. *Actual Problems of Economics*, 150(12), pp. 176–184. Available to: <<https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84922478082&-origin=resultslist>>

References

- Badzym, O. and Drevush, A., 2014. Problemy ta perspektyvy rozvytku elektronnykh valiut [Problems and prospects of the development of electronic currencies]. *Hroshi, finansy i kredyt. Aktualni problemy ekonomiky* [Money, finance and credit. Actual problems of economics], 12(162), pp. 311–314. (in Ukraine)
- Bilan, Y., Pimonenko, T., and Starchenko, L., 2020. Sustainable business models for innovation and success: Bibliometric analysis. Paper presented at the *E3S Web of Conferences*, 159.
- Bitcoinmagazine, 2023. *Bitcoin Price History: from 2009 till 2023*. Available at: <<https://bitcoinmagazine.com/guides/bitcoin-price-history>>
- Bitinfocharts, 2023a. *Mining Profitability* [online]. Available at: <https://bitinfocharts.com/comparison/bitcoin-mining_profitability.html#alltime>
- Bitinfocharts, 2023b. *Bitcoin Tweets* [online]. Available to: <<https://bitinfocharts.com/comparison/tweets-btc.html#alltime>>
- Bitinfocharts, 2023c. *Bitcoin Google Trends* [online]. Available to: <https://bitinfocharts.com/comparison/google_trends-btc.html#alltime>
- Boiarko I. M. and Samusevych Yu. V., 2011. Rol nematerialnykh aktiviv u stvorenni vartosti kompanii [Role of intangible assets in company's value creation]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual problems of economics], 117(3), p. 86–94. (in Ukraine)
- Bondarenko, I. M., Burdin, M. Y., Kaganovska, T. Y., Latkovska, T.A., Ponomarenko, Y. A. and Nadobko, S. V., 2019. Peculiarities of tax residency of individuals in modern conditions. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(8).
- Brown, M. S. and Douglass, B., 2020. An Event Study of the Effects of Cryptocurrency Thefts on Cryptocurrency Prices. *SpringSim '20: Proceedings of the 2020 Spring Simulation Conference*, 22, pp. 1–12.
- Chygryn, O., and Pimonenko, T., 2014. The ways of corporate sector firms financing for sustainability of performance. *International Journal of Ecology and Development*, 29(3), pp. 1-13. Available at: <<https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84904394388&-origin=resultslist>>
- CoinMarketCap, 2023. *The world's leading cryptocurrencies and their capitalization* [online]. Available at: <<https://coinmarketcap.com/ru-/currencies/xrp/>>
- Drozd, O., Lazur, Y. and Serbin, R., 2017. Theoretical and legal perspective on certain types of legal liability in cryptocurrency relations. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(5), pp. 221–228.
- Dziuba, J. and Orzeszko, T., 2015. Finance and accounting for sustainable development – responsibility, ethic, financial stability. Publishing House of Wrocław University of Economics. Available at: <http://www.dbc.wroc.pl/Content/30185/Lukasiewicz-Kaminska_Digital_Currencies_And_Their_Impact_2015.pdf>
- FATF, 2014. *Virtual currencies – key definitions and potential aml/cft risks* [онлайн]. Available at: <<http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/-reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf>>
- Karcheva, H. and Nikitchuk, S., 2015. Virtualni innovatsiini valiuty yak valiuty maibutnoho [Virtual innovative currencies as currencies of the future]. *Finansovyi prostir* [Financial space], 2(18). (in Ukraine)
- Lopez, B.S., García, D.I., and Alcaide, A.V., 2019. Blockchain Technology Facing Socioeconomic Challenges. Promise versus Probability. *SocioEconomic Challenges*. 3(4), pp. 13–24.

- Nasdaq, 2023. Bitcoin mining Difficulty [онлайн]. [online]. Available at: <<https://data.nasdaq.com/data/BCHAIN/DIFF-bitcoin-difficulty>>
- Stukalo, N., Lytvyn, M., Petrushenko, Y., and Omelchenko, Y., 2020. The achievement of the country's sustainable development in the conditions of global threats. Paper presented at the *E3S Web of Conferences*, 211.
- Stukalo, N. V., Lytvyn, M. V., Petrushenko, Y. M., Pylypenko, Y. I. and Kolinets, L. B., 2021. The concept of sustainable development of Ukraine in the context of global threats. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu [Scientific Bulletin of National Hirnychoho University]*, 3, pp. 178–183.
- Vasylieva, T. A., Lenov, S. V. and Lunyakov, O. V., 2013. Analysis of internal and external imbalances in the financial sector of Ukraine's economy. *Actual Problems of Economics*, 150(12), pp. 176–184. Available at: <<https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84922478082&-origin=resultslist>>

Стаття надійшла до редакції 10.04.2023.

Shkurat M. Y.
Zavydovska A. O.

STUDY OF THE DETERMINANTS AFFECTING THE MECHANISM OF FUNCTIONING OF CRYPTOCURRENCIES IN THE CONTEXT OF UNCERTAINTY OF THE GLOBAL ECONOMY

The article is devoted to a comprehensive study of the determinants affecting the mechanism of functioning of cryptocurrencies in the context of global economic uncertainty. The paper provides a comprehensive analysis of the history, essence and mechanism of functioning of cryptoassets, and also examines the principle of Blockchain technology and the process of cryptocurrency mining. It is found that the profitability of mining is assessed taking into account such factors as electricity costs, hardware requirements and remuneration for mining, which provides valuable information about the economic feasibility of this activity. The authors analyze the main cryptocurrencies and their capitalization, and identify the main trends in the crypto markets.

Based on the foundation of understanding the basic mechanics of cryptocurrencies, the study identifies and examines the key determinants that affect their functioning. Thus, internal and external factors of influence on cryptocurrencies were identified. The former include supply and demand, while the latter include economic, macrofinancial, political, technological, and social factors.

The analysis of these factors revealed a complex network of influences that shape the cryptocurrency market, emphasizing the interaction between global economic uncertainty and the behavior of digital assets. It was found that while traditional assets can lose their stability in times of global instability, interest in the digital currencies under study is growing rapidly, and the introduction of new technologies allows to eliminate the existing weaknesses of cryptocurrencies.

To ensure an exhaustive determination of the determinants of action, the chronology of events and news that affected the cryptocurrency market from 2018 to 2023 was studied. This visual representation made it possible to identify key changes in the development vector, including: the actions of the US Federal Reserve System, the war in Ukraine (which provoked a number of crises) and stricter regulation of Bitcoin and cryptocurrencies in general.

Conclusions are drawn about the need to expand the analysis of the impact of the regulatory framework on the cryptocurrency market and to develop a comprehensive methodology for assessing the factors that affect cryptocurrencies.

Keywords: cryptocurrencies, global economic uncertainty, determinants, factors, Bitcoin, Blockchain.

УДК 332.122:613

А. С. Тельнов
С. Л. Решміділова

МАРКЕТИНГОВІ АСПЕКТИ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ З ВАКЦИНАЦІЇ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ ДЕРЖАВИ

В статті проаналізовано маркетингові аспекти ставлення населення до медичних послуг з вакцинації на основі загальнонаціонального опитування респондентів. У статті проаналізовано динаміку ставлення населення України до вакцинації на основі опитувань респондентів у 2016–2020 роках. Виявлено, що в цей період збільшилася частка населення, яка висловлює позитивне ставлення до вакцинації. Водночас спостерігається позитивна тенденція зменшення частки населення, яке висловлювало негативне ставлення до вакцинації, а також деякого зростання тієї категорії населення, яка ставилася до вакцинації нейтрально. У процесі дослідження встановлено, що важливим позитивним зрушенням у питанні вакцинації дорослого населення і дітей є зменшення серед респондентів противників вакцинації в Україні, де їх питома вага у 2020 році знизилася до 8,2 % у порівнянні з попередніми періодами. Здійснено маркетинговий аналіз респондентів, які мають дітей у домогосподарстві і оцінка їхнього ставлення до вакцинації у регіонах України в 2020 році. Охарактеризовано відсоток респондентів, які мали досвід відмови від щеплень для дитини і здійснено поділ за регіонами (серед тих, хто мав дітей до 18 років у домогосподарстві й інформацію про стан їхнього здоров'я) у 2020 році. Авторами досліджено основні причини відмови респондентів від щеплень для дитини у 2018–2020 роках. З'ясовано, що одними із найголовніших причин відмови від вакцинації названо те, що батьки боялися ускладнень від вакцини і те, що дитина була хвора в той період коли потрібно було дітей вакцинувати. Узагальнено, що проведення комунікаційно-інформативної політики є важливою складовою імунопрофілактики як дорослого населення, так і дітей, що в майбутньому дасть уникнути спалаху багатьох видів інфекційних недуг.

Ключові слова: маркетинг, медичні послуги, ставлення населення до вакцинації, відмова від щеплень, комунікаційно-інформаційна політика держави, настрої респондентів.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-147-156

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями В сучасний період важливим фактором профілактики багатьох захворювань є застосування вакцинації (щеплення) як способу формування колективного імунітету, запобігання та / або полегшення перебігу хвороб та їх ефективного лікування.

Яскравим прикладом застосування вакцинації як засобу формування колективного імунітету є світова пандемія COVID-19, під час якої важливим лейтмотивом стало вироблення вакцини, що, врешті, допомогла полегшити сам перебіг цієї смертельної недуги, а відтак й суттєво зменшити летальні випадки як серед населення України, так і в світі загалом. Цей приклад, у свою чергу, підтверджує тезу про те, що вакцинація є комплексом важливих необхідних заходів, рекомендованих Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) для застосування як у вітчизняній, так і світовій медицині.

Водночас, слід зауважити, ставлення до вакцинації різних верств населення, як свідчить практика, завжди було неоднозначним – від позитивного до категорично негативного, при цьому спостерігаються різноманітна мотивація у процесі відмови від цього засобу імунізації – від простого неприйняття такої медичної процедури до вмотивованого (але недостатньо обґрунтованого) побоювання щодо імовірних негативних побічних ефектів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання вакцинації є актуальним і займає важливе місце у наукових дослідженнях багатьох вчених. Важливими з даного приводу є напрацювання багатьох вчених, які займалися даною проблематикою, серед них – В. М. Пашков (Пашков, 2018), Т. М. Запорожець (Запорожець, 2011), Т. І. Толокова і О. В. Гальчук (Гальчук та Толокова, 2020; Толокова та Гальчук, 2019; Толокова та Гальчук, 2020), С. М. Платов, О. О. Заглада, О. А. Мендрік (Платов, Заглада та Мендрік, 2011), О. Л. Завальнюк (Завальнюк, 2017), С. В. Дудник (Дудник, 2017), Ф. І. Лапій (Лапій, 2012), А. А. Котвіцька, О. В. Кононенко, І. В. Кубарєва (Котвіцька, Кононенко та Кубарєва, 2013), І. С. Сміян (Сміян, 2001).

Разом з тим, залишається чимало недосліджених питань, які стосуються суто маркетингових аспектів надання медичних послуг з вакцинації в Україні, а особливо ставлення батьків до проведення вакцинації дітей, що стануть предметом нашого дослідження.

Метою дослідження є аналіз маркетингових аспектів надання медичних послуг з вакцинації для населення в умовах інформаційно-комунікаційної підтримки МОЗ.

Виклад основного матеріалу В Україні упродовж першої чверті ХХІ століття, як і в цілому світі, спостерігається дуже різностороннє ставлення різних верств населення до вакцинації – від позитивного до негативного, що обумовлює появу різних міфічних уявлень про шкідливість і небезпеку щеплення, особливо з підкресленням ймовірності виникнення значних шкідливих наслідків для здоров'я у дальшій перспективі.

У цьому контексті проаналізуємо загальну динаміку ставлення до вакцинації респондентів в Україні упродовж 2016–2020 років (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка ставлення респондентів в Україні до вакцинації у 2016–2020 роках

Показники	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Дуже позитивно	28,4	32,5	27,1	40,7	33,3
Скоріше позитивно	42,5	40,9	47,4	39,7	42,6
Нейтрально	15,0	13,9	15,8	11,8	15,8
Скоріше негативно	7,7	7,8	6,4	4,6	5,1
Дуже негативно	6,3	4,9	3,2	3,1	3,1

Джерело: (Захожа, Сахно, Степурко та Харченко, 2021).

Оцінюючи ставлення респондентів до вакцинації в окреслений період, відзначимо наступні тенденції. Так, у 2016 році близько третини респондентів, або 28,4 % оцінювали власне ставлення до вакцинації як «дуже позитивне», а 42,5 % – як «скоріше позитивно», що в загальному становить близько дві третини серед усіх опитаних респондентів. Крім цього, 15,0 % респондентів нейтрально ставляться до вакцинації, а близько 14,0 % дали відповідь, що «скоріш негативно» та «дуже негативно» оцінюють ситуацію.

Цікавою є тенденція у 2017 році, коли серед респондентів відчутно збільшується питома вага осіб, які позитивно оцінюють власне ставлення до вакцинації. Так, частка

населення, яке «дуже позитивно» та «скоріше позитивно» ставились до вакцинації, становила в загальному підсумку 73,4 %, що на 2,5 % більше, ніж у попередньому році. Тим часом 13,9 % респондентів оцінило власне ставлення до вакцинації як «нейтральне», що, відповідно, на 1,1 % менше за попередній звітний рік. Так само поступово зменшується питома вага противників вакцинації в Україні (з відповідями «скоріше негативно» і «дуже негативно»), частка яких становить загалом 12,7 %.

У 2018 році, особливо у порівнянні з 2016 і 2017 роками, продовжує спостерігатися тенденція зростання позитивного ставлення населення до вакцинації. Так, показник позитивного ставлення (з відповідями «дуже позитивно» та «скоріше позитивно») у 2018 році становить сумарно 74,5 %, а отже, показує зростання на 1,1 % порівняно з цим показником у 2017 році та на 3,6 % у порівнянні з даними 2016 року.

Дещо по-іншому змінюється у 2018 році питома вага тих респондентів, які «нейтрально» продовжують ставитися до вакцинації, адже їх питома вага в цей час становить 15,8 %, і таким чином, демонструє динамічне зростання цієї частки респондентів на 1,9 % відносно попереднього 2017 року, а також на 0,6 % у порівнянні з 2016 роком.

Важливим і безумовно позитивним є факт значного зменшення серед населення противників вакцинації, про що свідчить незначна частка респондентів з відповідями «скоріше негативно» і «дуже негативно» у 2018 році – 9,6 %, що, у свою чергу, є меншим на 3,1 % порівняно з 2017 роком та 4,4 % порівняно з 2016 роком.

Позитивна тенденція збільшення прихильників вакцинації серед населення своєрідного апогею у 2019 році, коли близько чотири п'ятих (80,4 %) респондентів дали відповідь як «дуже позитивно» та «скоріше позитивно». Пропорційно в цьому році зменшується й кількість тих респондентів, які мали нейтральне ставлення до вакцинації, їх питома вага становить 11,8 %, тобто на 4,0 % менше, ніж у 2018 році.

Неочікуваним, але дуже важливим і позитивним фактом є достатньо значне зменшення серед населення питомої ваги тих респондентів, які негативно ставилися до вакцинації. Так, частка «антивакцинаторів», тобто тих респондентів, які оцінюють ставлення до вакцинації як «дуже негативно» і «скоріше негативно», у 2019 році сумарно становила 7,7 %, що майже вдвічі (на 6,3 %) менше, ніж у 2016 році, а також на 1,9 % менше за попередній 2018 рік.

Подібні тенденції спостерігалися і в 2020 році, коли попри незначне зменшення питомої ваги прихильників вакцинації (сумарна кількість відповідей «дуже позитивно» і «скоріше позитивно» становила 75,6 %), продовжувала зменшуватися частка «антивакцинаторів» (загалом кількість відповідей «дуже негативно» і «скоріше негативно» складала 8,2 %). Водночас у 2020 році дещо зросла кількість респондентів, які нейтрально ставляться до вакцинації – 15,8 %, порівняно з 11,8% у 2019 році, але на тому ж рівні, що й у 2018 році.

Таким чином, аналіз опитувань респондентів у 2016–2020 рр. засвідчив ряд позитивних тенденцій в сфері охорони здоров'я (збільшення позитивного сприйняття та скорочення питомої ваги «антивакцинаторів»), що наглядно ілюструють поступове формування позитивного світогляду населення щодо необхідності здійснення різного роду вакцинації.

Особливої уваги у процесі формування «колективного імунітету» населення потребує вакцинація дітей, згоду на яку повинні надавати батьки або опікуни. Регіональний аналіз опитування щодо ставлення до вакцинації тих респондентів, які мають дітей, нами представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Поділ опитаних, які мають дітей у домогосподарстві, за ставленням до вакцинації
у регіонах у 2020 році

Назва областей	Ставлення населення до вакцинації				
	Дуже позитивно	Скоріше позитивно	Нейтрально	Скоріше негативно	Дуже негативно
Україна	33,3	42,6	15,8	5,1	3,1
Вінницька	25,7	50,4	12,0	6,0	5,9
Волинська	39,4	44,7	9,1	5,6	1,2
Дніпропетровська	19,3	59,5	10,9	6,1	4,3
Донецька	34,2	51,0	10,4	2,7	1,8
Житомирська	14,9	48,7	28,5	6,4	1,4
Закарпатська	22,0	45,8	16,6	12,6	3,0
Запорізька	40,5	48,4	7,3	0,6	3,1
Івано-Франківська	41,9	42,1	9,6	2,8	3,6
Київська	21,5	48,4	22,0	4,5	3,6
Кіровоградська	28,6	49,8	9,3	9,1	3,2
Луганська	31,2	28,5	40,2	0,0	0,0
Львівська	50,2	33,9	4,2	5,2	6,4
Миколаївська	60,1	25,0	11,7	2,6	0,7
Одеська	26,4	49,4	18,5	5,7	0,0
Полтавська	37,0	36,0	18,3	7,2	1,6
Рівненська	40,9	33,9	13,6	8,1	3,5
Сумська	27,1	45,2	14,8	11,2	1,7
Тернопільська	45,4	20,5	17,1	3,5	13,5
Харківська	35,2	46,8	12,9	3,9	1,3
Херсонська	31,4	36,5	26,8	5,3	0,0
Хмельницька	22,5	40,2	15,6	9,8	11,9
Черкаська	43,8	34,6	10,4	5,5	5,8
Чернівецька	34,8	38,1	12,4	9,2	5,5
Чернігівська	63,6	25,8	6,2	3,7	0,7
м. Київ	26,3	40,6	29,7	3,3	0,0

Джерело: (Захожа, Сахно, Степурко та Харченко, 2021).

Відповідно до результатів проведеного опитування по регіонах України ставлення до вакцинації дітей найбільш позитивно (з відповідями «дуже позитивно» та «скоріше позитивно») оцінювали мешканці таких областей, як Чернігівська (89,5 %), Запорізька (89,4 %), Донецька (85,2 %), Миколаївська (85,1 %), Львівська (84,1 %), Івано-Франківська (84,0 %). Ці показники демонструють, що респонденти, незалежно від регіону проживання, можуть висловлювати приблизно однакове ставлення до вакцинації, відтак, можемо стверджувати, переважно позитивне сприйняття необхідності вакцинації простежується практично у всіх регіонах України.

Щодо тих респондентів, які оцінюють власне ставлення до вакцинації як «нейтрально», то спостерігаємо, що найменша їх питома вага є серед мешканців Львівської області (4,2 %), Чернігівської області (6,2 %), Запорізької (7,3 %), Волинської (9,1 %), Кіровоградської (9,3 %) та Івано-Франківської (9,6 %).

Найбільша частка респондентів, які оцінили рівень власного ставлення до вакцинації як «нейтрально» у 2020 році, мала місце серед мешканців у Луганській області (40,2 %), м. Києві (29,7 %), у Житомирській (28,5 %), Херсонській (26,8 %) та Київській (22,0 %) областях.

Найбільшу частку респондентів з негативним ставленням до вакцинації (з варіантом відповіді «скоріше негативно») спостерігаємо, зокрема, у таких областях, як Закарпатська (12,6 %) та Сумська (11,2 %), а найменшу частку – у Запорізькій (0,6 %) та Луганській (0,0 %) областях.

Що ж до респондентів, які мають відношення «дуже негативно» до вакцинації, то їх найбільша питома вага спостерігається серед мешканців, які проживають в Хмельницькій (11,9 %) і Тернопільській областях (13,7 %). Найменша кількість відповідей «дуже негативно» (з показником 0,0 відсотків) мала місце в м. Києві, Луганській, Одеській, Хмельницькій, Миколаївській, Чернігівській, Волинській, Харківській, Полтавській та Сумській областях.

Таким чином, ініційована інформаційно-комунікаційна кампанія МОЗ на підтримку профілактичної вакцинації дала у різних регіонах України достатньо хороші результати, де необхідність такої вакцинації загалом «позитивно» оцінюють понад 50 відсотків респондентів (Юнісеф-Україна, 2021). Це, у свою чергу, означає, що згода батьків на вакцинацію дасть змогу здійснити медичним працівникам значну кількість профілактичних вакцинацій в регіоні.

Вакцинація дітей є важливою складовою для профілактики важких інфекційних захворювань, а також їх наслідків, які можуть не завжди бути передбачуваними. У зв'язку з імовірністю непередбачуваних наслідків вакцинації серед населення існує певна частка тих осіб, які категорично відмовляються надавати згоду на вакцинацію дітей. Так, у регіональному розрізі досвід відмови від щеплень для дитини, відповідно до опитувань, має такий вигляд, представлений у таблиці 3.

Таблиця 3

Відсоток респондентів, які мали досвід відмови від щеплень для дитини: поділ за регіонами (серед тих, хто мав дітей до 18 років у домогосподарстві й інформацію про стан їхнього здоров'я у 2020 році)

Області	Відсоток респондентів
Тернопільська	36,6
Хмельницька	35,5
Черкаська	28,2
Львівська	21,3
Івано-Франківська	21,0
Сумська	18,6
Київська	18,1
Рівненська	17,6
Вінницька	15,9
Чернівецька	14,2
Закарпатська	13,9
Україна	13,8
М.Київ	13,6
Харківська	12,7
Житомирська	12,7
Кіровоградська	11,7
Волинська	11,0
Дніпропетровська	10,4
Донецька	9,8
Полтавська	9,5
Миколаївська	8,4
Запорізька	8,2
Чернігівська	6,8
Луганська	4,3
Херсонська	2,4
Одеська	2,1

Джерело: (Захожа, Сахно, Степурко та Харченко, 2021).

Так, відповідно до результатів опитування, у 2020 році найбільш кількість відмов була у західних регіонах України, зокрема, в Тернопільській області – 36,6 %, в

Хмельницькій області – 35,5 %, у Львівській області – 21,3 %, в Івано-Франківській області – 21,0 %.

Дані результати дають підстави вести мову, що батьки дітей до 18 років в цих областях не погоджуються на планову вакцинацію для дітей, оскільки у них є власні, не завжди є достовірні контраргументи щодо шкідливості вакцин і побічних наслідків для організму дітей.

Разом з тим, у регіональному вимірі найменша частка відмов від планової вакцинації дітей спостерігається у південному регіоні, зокрема, в Миколаївській (8,4 %), Запорізькій (8,2 %), Херсонській (2,4 %) та Одеській (2,1 %) областях.

Таким чином, можемо стверджувати, що мешканці південних областей переважно дотримуються основних рекомендацій щодо необхідності щеплення дітей вакцинами, які є схваленими і рекомендованими Міністерством охорони здоров'я України.

Слід підкреслити, що інформаційна політика Міністерства охорони здоров'я України щодо повного відновлення вакцинації дітей в регіонах мала на меті передусім формування «колективного імунітету» у випадку спалаху небезпечного захворювання, а практично реалізувалася за допомогою вакцин, які уже пройшли всі етапи клінічних випробувань та отримали схвалення Міністерства охорони здоров'я України для застосування у медичній практиці.

Важливою складовою побудови інформаційної політики Міністерства охорони здоров'я України щодо відновлення вакцинації має бути дослідження динаміки змін основних причин відмов від вакцинації дітей (табл. 4).

Таблиця 4

**Динаміка основних причин відмови респондентів від щеплень
для дитини у 2018–2020 роках**

Показники	Роки		
	2018	2019	2020
Боялися ускладнень чи негативних наслідків від вакцинації	40,9	41,9	45,5
Дитина була хвора	45,5	40,3	38,6
Не довіряють виробникам вакцини	30,9	33,1	35,1
Не довіряють процедурі перевезення та зберігання вакцин	16,7	14,1	15,5
Вважають, що вакцинація не потрібна	6,4	8,0	10,2
Медичний працівник рекомендував не вакцинувати	4,4	5,0	6,3
Інша причина	2,0	0,6	0,0

Джерело: (Захожа, Сахно, Степурко та Харченко, 2021).

Зважаючи на те, що лікарі-педіатри не завжди можуть своїми аргументами переконати батьків в об'єктивній необхідності здійснення вакцинації, то значна частина батьків не вакцинують своїх дітей, звичайно, спираючись на власні переконання щодо імовірних негативних наслідків вакцинації. Очевидно, процес вакцинації в поодиноких, дуже рідкісних випадках може викликати певні ускладнення або алергічні реакції організму, що пов'язано з певними аутоімунними захворюваннями чи індивідуальною реакцією організму дитини на введену вакцину, однак ці факти не заперечують доцільності, корисності та необхідності проведення вакцинації дітей.

Однією з головних причин відмови від вакцинації дітей, на яку вказали понад 40 відсотків респондентів, є побоювання певних ускладнень та негативних наслідків від вакцинації. Характерною є тенденція зростання частки цієї категорії населення упродовж останніх трьох років. Так, у 2018 році через дану причину відмовилося вакцинувати своїх дітей 40,9 % респондентів, у 2019 році – 41,9 %, а у 2020 році уже 45,5 %. Вважаємо, що питання щодо ускладнення чи негативних наслідків від введення вакцини в дитячий організм є в сучасний період значно гіперболізоване. Тому важливим з цього приводу є аналіз вивчення передумов, які спонукали батьків назвати дану причину, адже відповіді

інколи не завжди є раціональними та обґрунтованими, оскільки ґрунтуються на різних розповідях знайомих, друзів чи іншого кола людей.

Наступною причиною відмови від вакцинації дітей була хвороба дитини напередодні запланованої процедури відповідно до графіку проведення вакцинації згідно віку дитини. Вважаємо, що це є дійсно вагомою причиною відмови батьків від проведення вакцинації, оскільки під час захворювання в дитини вся імунна система та захисні сили організму спрямовані на боротьбу із уже існуючим захворюванням, тому введення вакцини може негативно позначитися на здоров'ї дитини. Дана причина відмов від вакцинації займала друге місце, зокрема, у 2018 році – 45,5 %, у 2019 році – 40,3 %, у 2020 році – 38,6 %.

Черговою причиною відмови від вакцинації дітей, названою респондентами, стала недовіра до виробників вакцини, і даний аргумент у 2018 році висловили 30,9 %, у 2019 році – 33,1 %, у 2020 році – 35,1 %. Інша ж частина респондентів, вважає, що медики не дотримуються правил транспортування вакцини. Цю причину відмови від вакцинації у 2018 році вказали 16,7 % респондентів, у 2019 році – 14,1 %, у 2020 році – 15,5 %.

Деяка частина респондентів має особливу думку, вважаючи, що вакцинація взагалі не є потрібна для їхніх дітей. До цієї категорії «відмовників» від вакцинації у 2018 році належало 6,4 % респондентів, у 2019 році 8,0 %, у 2020 році 10,2 %.

Достатньо дивною є така причина відмови від вакцинації, як те, що саме медичний працівник не рекомендував здійснювати вакцинацію для дитини. Насправді ж, слід підкреслити, медичні працівники у своїх зверненнях до батьків, навпаки, пропагують здійснювати планову вакцинацію в певні вікові періоди для дітей, а інколи, коли є загрозлива епідеміологічна ситуація, то в таких випадках просто наполягають здійснювати щеплення. Відповідно, до цієї категорії «відмовників» від вакцинації дітей належало у 2018 році 4,4 % респондентів, у 2019 році – 5,0 %, у 2020 році – 6,3 %.

Значно менша частка респондентів назвала серед мотивів відмови від вакцинації тільки «інша причина». До цієї категорії населення у 2018 році належало 2,0 %, у 2019 році – 0,6 %, а в 2020 році взагалі не було таких респондентів.

Отже, названі причини є важливими аспектами аналізу розуміння важливості здійснення інформаційної кампанії зі сторони Міністерства охорони здоров'я України, яка б дозволила сформулювати позитивне мислення та уявлення в населення щодо безпечності та необхідності вакцинації.

Висновки Таким чином, зважаючи на те, що існує необхідність вакцинації для дорослого населення як важливого засобу імунoproфілактики, важливо відзначити наступне:

- в останні роки відбулися певні позитивні зміни у свідомості населення щодо формування розуміння необхідності вакцинації;
- відповідно до проведеного аналізу регіональних показників у 2022 році, найвищий рівень негативного ставлення до вакцинації спостерігається в Тернопільській області;
- серед основних причин відмови батьків від вакцинації дітей є страх щодо негативних наслідків від одержаних вакцин та недовіра до виробників вакцин.

Бібліографічний список

Гальчук, О. В. та Толокова, Т. І., 2020. Сучасні підходи до проведення планової імунізації у європейських країнах. *Медсестринство*, 2, с. 31–33. DOI: <<https://doi.org/10.11603/2411-1597.2020.2.11235>> [Дата звернення 10 травня 2023].

- Дудник, С. В., 2017. Перспективні напрями досягнення ефективної державної політики у сфері охорони дитячого здоров'я та попередження дитячої смертності. *Україна. Здоров'я нації*, 4, с. 46–53. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2017_4%281%29__9> [Дата звернення 10 травня 2023].
- Завальнюк, О. Л., 2017. Деякі статистичні дослідження інфекційної захворюваності та вакцинопрофілактики інфекційних хвороб в Україні та світі. *Science and Life: Proceedings of articles the international scientific conference (Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 16–17 November 2017. Czech Republic, Karlovy Vary: Skleněný Mlýnek*, p. 141–146. Доступно: <https://www.vnmu.edu.ua/downloads/other/SCIENCE_AND_LIFE_N79.PDF#page=141> [Дата звернення 10 травня 2023].
- Запорожець, Т. М., 2011. Антивакцинальна кампанія, вивчення міфів про шкоду вакцинації. *Медсестринство*, 2, с. 21–25. Доступно: <<https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/download/5824/5337>> [Дата звернення 10 травня 2023].
- Захожа, В., Сахно, Ю., Степурко, Т. та Харченко, Н. (ред.), 2021. *Індекс здоров'я. Україна–2020: Результати загальнонаціонального дослідження*. Київ. Доступно: <https://health-index.com.ua/HI_Report_UA_2020.pdf> [Дата звернення 10 травня 2023].
- Котвіцька, А. А., Кононенко, О. В. та Кубарева, І. В., 2013. Інфекційна захворюваність в Україні як важлива медико-соціальна проблема. *Соціальна фармація в Україні: стан, проблеми, перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (3–8 квітня 2013 р.)*, с. 196–197. Доступно: <<https://nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/3T6-K-K-K.pdf>> [Дата звернення 10 травня 2023].
- Лапій, Ф. І., 2012. Вакцинація дітей за схемами, що не передбачені календарем вакцинації за віком. *Международный журнал педиатрии, акушерства и гинекологии*, 2 (3), с. 63–69. Доступно: <<http://ijpog.org/4.3.11.html>> [Дата звернення 10 травня 2023].
- Пашков, В. М., 2018. Історія вакцинації: правовий нігілізм та медичний. *Аптека*, 12, с. 10. Доступно: <<https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14871>> [Дата звернення 10 травня 2023].
- Платов, С. М., Заглада, О. О. та Мендрік, О. А., 2011. Роль комбінованих вакцин у забезпеченні дотримання календаря профілактичних щеплень в Україні. *Клінічна імунологія Алергологія. Інфектологія*, 2, с. 11–15. Доступно: <<https://kiai.com.ua/ua/archive/2011/2%2841%29/pages-11-15/rol-kombinovanih-vaksin-u-zabezpechenni-dotrimannya-kalendarya-profilaktichnih-shcheplen-v-ukrayini>> [Дата звернення 10 травня 2023].
- Сміян, І. С., 2001. *Актуальні питання вакцинопрофілактики інфекційних хвороб у дітей*. Тернопіль: Укрмедкнига. Доступно: <<https://tdmuv.com/books/vakc.pdf>> [Дата звернення 10 травня 2023].
- Толокова, Т. І. та Гальчук, О. В., 2019. Актуальні питання вакцинації в Україні. *Медсестринство*, 4, с. 15–17. DOI: <<https://doi.org/10.11603/2411-1597.2019.4.10830>>.
- Толокова, Т. І. та Гальчук, О. В., 2020. Стан вакцинації дітей у місті Горохів Волинської області. *Медсестринство*, 1, с. 32–34. DOI: <<https://doi.org/10.11603/2411-1597.2020.1.11036>>.
- Юнісеф-Україна, 2021. *Щеплення – суперсила від хвороб. Важливо вакцинувати дітей до початку навчального року!* Доступно: <<https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/vaccination-is-superpower>> [Дата звернення 10 травня 2023].

References:

- Dudnyk, S. V., 2017. Perspektyvni napriamy dosiahnennia efektyvnoi derzhavnoi polityky u sferi okhorony dytiachoho zdorovia ta poperedzhennia dytiachoi smertnosti [Prospective directions for achieving effective state policy in the field of child health protection and prevention of child mortality]. *Ukraine. Nation's health*. 4, p. 46–53. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uzn_2017_4%281%29__9> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).
- Halchuk, O. V. and Tolokova, T. I., 2020. Suchasni pidkhody do provedennia planovoi imunizatsii u yevropeiskyykh krainakh [Modern approaches to the implementation of planned immunization in European countries]. *Medsestrynstvo*. 2, s. 31–33. DOI: <<https://doi.org/10.11603/2411-1597.2020.2.11235>> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).
- Kotvitska, A. A., Kononenko, O. V. and Kubarieva, I. V., 2013. Infektsiina zakhvoriuvanist v Ukraini yak vazhlyva medyko-sotsialna problema [Infectious disease in Ukraine as an important medical and social problem]. *Social pharmacy in Ukraine: state, problems, prospects: materials of the All-Ukrainian scientific and practical Internet conference* (April 3–8, 2013). Kharkiv, p. 196–197. Available at: <<https://nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2015/04/3T6-K-K-K.pdf>> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).
- Lapii, F. I., 2012. Vaktsynatsiia ditei za skhemamy, shcho ne peredbacheni kalendarem vaktsynatsii za vikom [Vaccination of children according to schemes not provided for in the vaccination calendar by age]. *International Journal of Pediatrics, Obstetrics and Gynecology*. 2 (3), p. 63–69. Available at: <<http://ijpog.org/4.3.11.html>> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).
- Pashkov, V. M., 2018. Istoriia vaktsynatsii: pravovyi nihilizm ta medychnyi [History of vaccination: legal nihilism and medical]. *Apteka*. 12, p. 10. Available at: <<https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14871>> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).
- Platov, S. M., Zahlada, O. O. and Mendrik, O. A., 2011. Rol kombinovanykh vaktsyn u zabezpechenni dotrymannia kalendaria profilaktychnykh shcheplen v Ukraini [The role of combined vaccines in ensuring adherence to the calendar of preventive vaccinations in Ukraine]. *Clinical immunology and Allergology. Infectology*. 2, p. 11–15. Available at: <<https://kiai.com.ua/ua/archive/2011/2%2841%29/pages-11-15/rol-kombinovanih-vakcin-u-zabezpechenni-dotrimannya-kalendarya-profilaktichnih-shcheplen-v-ukrayini>> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).
- Smiian, I. S., 2001. Aktualni pytannia vaktsynoprofilaktyky infektsiinykh khvorob u ditei [Current issues of vaccine prevention of infectious diseases in children]. Ternopil: Ukrmedknyha. Available at: <<https://tdmuv.com/books/vakc.pdf>> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).
- Tolokova, T. I. and Halchuk, O. V., 2019. Aktualni pytannia vaktsynatsii v Ukraini [Actual issues of vaccination in Ukraine]. *Medsestrynstvo*. 4, p. 15–17. DOI: <<https://doi.org/10.11603/2411-1597.2019.4.10830>> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).
- Tolokova, T. I. and Halchuk, O. V., 2020. Stan vaktsynatsii ditei u misti Horokhiv Volynskoi oblasti [Vaccination status of children in the city of Horokhiv, Volyn region]. *Medsestrynstvo*. 1, p. 32–34. DOI: <<https://doi.org/10.11603/2411-1597.2020.1.11036>> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).
- UNICEF-Ukraine, 2021. *Shcheplennia – supersyla vid khvorob. Vazhlyvo vaktsynuvaty ditei do pochatku navchalnoho roku!* [Vaccination is a superpower against diseases. It is important to vaccinate children before the beginning of the school year!]. Available at: <<https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/vaccination-is-superpower>> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).

- Zaporozhets, T. M., 2011. Antyvaktsynalna kampaniia, vyvchennia mifiv pro shkoduvaktsynatsii [Anti-vaccination campaign, study of myths about the harm of vaccination]. *Medsestrynstvo*. 2, p. 21–25. Available at: <<https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/download/5824/5337>> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).
- Zavalniuk, O. L., 2017. Deiaki statystychni doslidzhennia infektsiinoi zakhvoriuvanosti ta vaktsynoprofilaktyky infektsiinykh khvorob v Ukraini ta sviti [Some statistical studies of infectious morbidity and vaccine prevention of infectious diseases in Ukraine and the world]. *Science and Life: Proceedings of articles the international scientific conference (Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 16- 17 November 2017. Czech Republic, Karlovy Vary: Skleněný Můstek*, p. 141–146. Available at: <https://www.vnmu.edu.ua/downloads/other/SCIENCE_AND_LIFE_N79.PDF#page=141> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).
- Zakhozha, V., Sakhno, Yu., Stepurko, T., Kharchenko, N., (editors). 2021. Indeks zdorovia. Ukraina–2020: Rezultaty zahalnonatsionalnoho doslidzhennia [Health index. Ukraine-2020: Results of a nationwide survey] / Kyiv. Available at: <https://health-index.com.ua/HI_Report_UA_2020.pdf> [Accessed 10 May 2023] (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 15.05 .2023.

Telnov A. S.

Reshmilova S. L.

MARKETING ASPECTS OF VACCINATION MEDICAL SERVICES IN THE CONDITIONS OF STATE INFORMATION AND COMMUNICATION SUPPORT

The article analyzes the marketing aspects of the population's attitude to vaccination medical services based on a nationwide survey of respondents. The article analyzes the dynamics of the Ukrainian population's attitude to vaccination based on surveys of respondents in 2016-2020. It was revealed that during this period the share of the population expressing a positive attitude towards vaccination increased. At the same time, there is a positive trend of a decrease in the share of the population that expressed a negative attitude to vaccination, as well as some growth in the category of the population that had a neutral attitude to vaccination. In the process of the research, it was established that an important positive shift in the issue of vaccination of the adult population and children is a decrease among respondents who oppose vaccination in Ukraine, where their share in 2020 decreased to 8.2 percent compared to previous periods. A marketing analysis of respondents who have children in the household and an assessment of their attitude to vaccination in the regions of Ukraine in 2020 was carried out. The percentage of respondents who had the experience of refusing vaccinations for a child was characterized and divided by region (among those who had children under 18 years of age in the household and information about their health status) in 2020. The authors investigated the main reasons for respondents' refusal to receive vaccinations for children in 2018–2020. It was found that one of the main reasons for refusing vaccination was that parents were afraid of complications from the vaccine and that the child was sick during the period when it was necessary to vaccinate children. It is summarized that the implementation of communication and information policy is an important component of immunoprophylaxis for both the adult population and children, which will prevent the outbreak of many types of infectious diseases in the future.

Key words: marketing, medical services, population's attitude to vaccination, refusal of vaccinations, communication and information policy of the state, attitudes of respondents.

УДК 339.137.2

М. В. Саврасов

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НА ТІНІЗАЦІЮ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена дослідженню впливу міжнародної конкурентоспроможності на тінізацію світової економіки та в розрізі груп країн з різним рівнем доходу на душу населення. Здійснено теоретичний аналіз останніх публікацій щодо застосовування методології здійснення кількісної та якісної оцінки взаємовпливу міжнародної конкурентоспроможності та тінізації світової економіки. Результати кореляційно-регресійного аналізу підтвердили такі гіпотези: 1) щодо існування оберненого зв'язку між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю на загальносвітовому рівні (помітна обернена кореляція $-0,689$); 2) щодо відмінності у щільності та характеру зв'язку між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю між групами країн з різним рівнем доходу на душу населення. Так, в країнах з високим доходом існує висока обернена кореляція ($-0,714$), а в країнах з доходом нижче середнього існує помірна обернена кореляція ($-0,477$). Кореляція між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю у групах країн з доходом вище середнього та з низьким доходом не підтвердилась.

На прикладі окремої країни з доходом вище середнього (КНР) показано, що між питомою вагою тіньової економіки світу у ВВП та тіньовою економікою Китаю у ВВП, глобальним індексом конкурентоспроможності Китаю та продуктивністю праці в КНР, дуже високий обернений кореляційний зв'язок. Економетричне моделювання показало, що при зростанні Глобального індексу конкурентоспроможності в країнах з високим доходом на душу населення на 1 бал питома вага тіньової економіки цих країн зменшиться майже на 1 % ВВП. Обґрунтовано, що спрямування економічних політик на підвищення міжнародної конкурентоспроможності в країнах з високим доходом та в країнах з доходом нижче середнього призведе не тільки до покращення добробуту та міжнародної конкурентної позиції, але й знизить тінізацію їх економік.

Ключові слова: тіньова економіка, тінізація світової економіки, міжнародна конкурентоспроможність, глобальний індекс конкурентоспроможності, групування країн.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-157-166

Постановка проблеми. Тіньова економіка і конкурентоспроможність можуть досліджуватись на різних суб'єктних рівнях: мікро-, макро-, міжнародному та наднаціональному. Також важливим завданням є виявлення взаємозв'язку міжнародної конкурентоспроможності та тіньової економіки на різних територіальних рівнях (локальному, регіональному, загальнодержавному, макрорегіональному, метарегіональному, світовому). Дискусія щодо напрямків взаємозв'язку тіньової економіки та міжнародної конкурентоспроможності триває, що відображено в працях багатьох науковців та в аналітичних розробках міжнародних організацій. Проте, як зазначили авторитетні науковці Ф. Шнайдер та Д. Х. Енсте, зв'язок між тіньовою економікою та конкурентоспроможністю залишається невизначеним (Schneider and Enste, 2000). Виявлення взаємозв'язку міжнародної конкурентоспроможності та тіньової економіки на світовому рівні та в розрізі груп країн з різним рівнем доходу на душу населення становить важливе науково-практичне завдання з огляду розробки відповідної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність тематики взаємозв'язку міжнародної конкурентоспроможності та тіньової економіки зростає з кожним роком, що обумовило велику кількість публікацій. Відмітимо праці таких зарубіжних науковців як Ю. Ейлат та Зіннес (Eilat and Zinnes, 2002), К. Т. Пуфінас, Г. Галанос та Х. Агіропулос (Poufinas, Galanos and Agiropoulos, 2021), Р. Гіневичюс, Т. Клієстік, А. Стасюкінас та К. Сугайда (Ginevicius, Kliestik, Stasiukynas and Suhajda, 2020), Ю. Баяр, Р. Ремейкієне, А. Андронічану, Л. Гаспаренієне та Р. Юсевичіус (Bayar, Remeikiene, Androniceanu, Gasparenienė and Jucevicius, 2020). Також існують дослідження вітчизняних вчених, зокрема, щодо податкової конкурентоспроможності та тіньової економіки І. Тютюнник, О. Мазуренко, С. Сподін, Р. Волинець та М. Гладковський (Tiutiunyk, Mazurenko, Spodin, Volynets and Hladkovskiy, 2022), О. Мазуренко (Мазуренко, 2018). Разом з тим, в цих та інших працях застосовуються різні методології та різні переліки факторних ознак, за якими здійснюється дослідження. Також деякі автори обирали об'єктом дослідження окремі групи країн за певними критеріями групування, наприклад, інтеграційні угруповання ЄС (Poufinas, Galanos and Agiropoulos, 2021; Tiutiunyk, Mazurenko, Spodin, Volynets and Hladkovskiy, 2022), виробнича спеціалізація, рівень економічного розвитку (Eilat and Zinnes, 2002), географічне розташування (Ginevicius, Kliestik, Stasiukynas and Suhajda, 2020) тощо. При цьому відсутня кількісна оцінка характеру та щільності взаємозв'язку міжнародної конкурентоспроможності та тіньової економіки на світовому рівні в групах країн за рівнем доходів на душу населення за останніми доступними даними.

Метою статті є дослідження впливу міжнародної конкурентоспроможності на тінізацію світової економіки.

Результати наукового дослідження.

Складність виміру тіньової економіки та різноманітність підходів до трактування конкурентоспроможності відмічають Т. Пуфінас, Г. Галанос та Х. Агіропулос. Вони вважають, що оскільки тіньова економіка пов'язана з економічним розвитком, а конкурентоспроможність його детермінує, то вбачають дослідження взаємозв'язку актуальним завданням (Poufinas, Galanos and Agiropoulos, 2021). Зазначимо, що термін конкурентоспроможність розуміється дослідниками та аналітиками по-різному. Р. Гіневичюс, Т. Клієстік, А. Стасюкінас та К. Сугайда вважають, що показники ВВП та ВВП на душу населення уособлюють конкурентоспроможність та «об'єднує низку внутрішніх факторів і є загальнодоступним у національних і міжнародних статистичних джерелах» (Ginevicius, Kliestik, Stasiukynas and Suhajda, 2020, p. 39). Подібна ідея закладена у трактуванні поняття «конкурентоспроможність» фахівцями ВЕФ, які з 1979 року цілеспрямовано досліджують міжнародну конкурентоспроможність, зокрема, конкурентоспроможність розглядається як здатність країни досягати стабільно високих темпів зростання ВВП на душу населення в середньо- та довгостроковому періоді (World Economic Forum, 2023). Групування за певними ознаками дає змогу дослідити специфіку взаємозв'язку тіньової економіки та конкурентоспроможності в кожній групі країн. Так, Р. Гіневичюс, Т. Клієстік, А. Стасюкінас та К. Сугайда, обрали для кореляційного аналізу групування країн за географічною ознакою згідно класифікації країн за регіонами Європейського банку реконструкції та розвитку, а саме: Південна та Східна Європа; Центральна Європа та країни Балтії; Східна Європа і Кавказ; Центральна Азія; Східне та Південне Середземномор'я та інші. Це дало змогу авторам з'ясувати відмінності у характері взаємозв'язку тіньової економіки та ВВП (ВВП на душу населення). Автори виявили «еластичний зв'язок: зі зростанням ВВП розмір тіньової економіки зменшується зі статистично значущим коефіцієнтом кореляції $R = -0,76$ » (Ginevicius, Kliestik, Stasiukynas and Suhajda, 2020, p. 48).

Подібні результати у межах ЄС отримали Т. Пуфінас, Г. Галанос та Х. Агіропулос за той самий проміжок часу спостережень, але за допомогою іншого методичного

інструментарію та з розширенням переліку факторних ознак. Вплив конкурентоспроможності на тіньову економіку в межах найбільш глибоко інтегрованого об'єднання країн, ЄС-28 за період 2006–2015 років було визначено авторами із застосуванням кореляційно-регресійного аналізу та інших статистичних та економетричних методів щодо індексних даних. В цьому дослідженні доведено в межах ЄС обернений зв'язок тіньової економіки (за розрахунками Л. Медіни та Ф. Шнайдера) з ГКІ (за даними ВЕФ), обернений зв'язок тіньової економіки та логарифмом ВВП на душу населення в поточних дол. США, прямий зв'язок з рівнем безробіття, із застосуванням різних методів. Автори продемонстрували методичний підхід, який передбачає виявлення щільності та характеру зв'язку між тіньовою економікою та інтегрованим індексом глобальної конкурентоспроможності (ГКІ), а також між тіньовою економікою та складовими цього індексу такими як: розмір зовнішнього ринку та ефективність ринку праці (Poufina, Galanos and Agiropoulos, 2021). Таке дослідження цікаве для розробки відповідних політик країн ЄС, а також з погляду євроінтеграційних прагнень України. Дане дослідження продемонструвало можливість отримання різноспрямованих оцінок залежно від застосованого методичного інструментарію.

Праця вітчизняних вчених щодо взаємозв'язку між тіньовою економікою і податковою конкурентоспроможністю в ЄС із застосуванням звичайного методу найменших квадратів підтвердила обернений зв'язок між факторами в міжкраїнових порівняннях (Tiutiunyk, Mazurenko, Spodin, Volynets and Hladkovskyi, 2022).

За твердженням деяких науковців, напередодні публікації їх статті у 2020 році біли відсутні емпіричні оцінки саме щодо впливу конкурентоспроможності на тіньову економіку (Ginevicius, Klietis, Stasiukynas and Suhajda, 2020, с. 35), а як ми зазначали вище в їх праці аналіз обмежений країнами ЄС. Отже, бачимо що відсутні сучасні емпіричні дослідження на загально світовому рівні та за групами країн, з різним рівнем доходу на душу населення.

Щільність та характер зв'язку тіньової економіки з конкурентоспроможністю суттєво відрізняється залежно від рівня розвитку ринку. Ефективність емпіричного аналізу підвищується завдяки дослідженню не тільки загальносвітової вибірки, але й внаслідок розгляду за групами країн, що дає змогу вивчати явище за різними аспектами розвитку в межах цих груп та між ними. Такі групування дають змогу визначити розмір та характеристики тіньової економіки для різних груп країн, що, сприяє точнішій, хоч і односторонній, оцінці розміру тіньової економіки та дозволяє розробити заходи, спрямовані на зменшення її розміру відповідно до ситуації в кожній групі країн (Ginevicius, Klietis, Stasiukynas and Suhajda, 2020, с. 40).

Таким чином, компаративний аналіз науково-методичних праць дав змогу визначити основні інструменти, вибірку та сформулювати дві основні гіпотези:

Гіпотеза 1: Між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю існує обернений зв'язок на загальносвітовому рівні.

Гіпотеза 2: Щільність та характер зв'язку між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю відрізняються в групах країн з різним рівнем доходу на душу населення.

Для кореляційного аналізу взаємовпливу тіньової економіки та міжнародної конкурентоспроможності нами обрано два релевантних показника, розрахованих за єдиною методологією для всіх країн світу, що включені до їх переліку авторитетними міжнародними організаціями (експертами Світового Банку (питома вага світової тіньової економіки у ВВП (ТЕСвіт, %) за даними (Elgin, Kose, Ohnsorge and Yu, 2021) та ВЕФ (Глобальний індекс конкурентоспроможності (ГКІ-19) (Schwab, 2019). Результативним показником призначено питому вагу світової тіньової економіки у ВВП країн світу у вільному доступі даних Світового банку, що була розрахована експертами

за різними методологіями. Нами обрано для даного дослідження розрахунки за методологією моделі Множинного індикатору оцінки неформального виробництва на основі багатьох причин (MIMIC), інша назва (динамічних багаторазових індикаторів). Такими індикаторами виступають:

- гроші (гроші, готівкові кошти потрібні для нелегальних транзакцій);
- ринок праці (величина працюючих та тривалість робочого часу в тіньовій економіці зростає при одночасному скороченні в офіційній економіці);
- виробництво (ресурси використовуються в тіньовій діяльності, що звужує можливості для офіційної економіки, що знижує економічне зростання) (Elgin, Kose, Ohnsorge and Yu, 2021; Ангелко, 2011, Франчук та Кіржецький, 2009).

Незалежною змінною нами визначено ГКІ, тому що цей індекс охоплює основні параметри економічного, соціального, інноваційного розвитку та інституційної якості, інтегруючи мікро- та макроекономічні індикатори конкурентоспроможності. ГКІ-2019 розрахований шляхом агрегування 103 індикаторів, які об'єднанні в 12 компонентів (так званих «стовпів» конкурентоспроможності) (Schwab, 2019, с. VII), які у свою чергу згруповані за функціональною ознакою в такі структурні компоненти:

- сприятливе середовище;
- людський капітал;
- ринки;
- інноваційна екосистема (складено автором за (Schwab, 2019, с.611-613)).

Обидва показники представлені за один період (2018 рік, що передувало коронакризі) та у співставній відповідності кількості країн, які представлені в обох переліках на світовому рівні (135 країн) та в кожній групі країн, за рівнем доходу на душу населення (49 країн з високим доходом, 33 країни з доходом вище середнього, 40 країн з доходом нижче середнього, 13 країн з низьким доходом). Розрахунки здійснювались в статистичному пакеті SPSS (див. табл. 1).

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції Пірсона між питомою вагою тіньової економіки у ВВП та ГКІ в 135 країнах світу та в межах груп країн з різним рівнем доходів

Назва ознаки (характер зв'язку за шкалою Чеддока)		ГКІ _{світ}	ГКІ _{ВисДохід}	ГКІ _{ВищеСерДохід}	ГКІ _{НижчеСерДохід}	ГКІ _{НизькДохід}
ГЕ _{світ} (0,5–0,7 помітна)	К	-0,689**				
	Зн	0,000				
	N	135				
ГЕ _{ВисДохід} (0,7–0,9 висока)	К		-0,714**			
	Зн		0,000			
	N		49			
ГЕ _{ВищеСерДохід} (відсутня)	К			-0,259		
	Зн			0,146		
	N			33		
ГЕ _{НижчеСерДохід} (0,3–0,5 помірна)	К				-0,477**	
	Зн				0,002	
	N				40	
ГЕ _{НизькДохід} (відсутня)	К					-0,100
	Зн					0,745
	N					13

** Кореляція значима на рівні 0,01 (двостороння).

К – коефіцієнт кореляції Пірсона

Зн – рівень двосторонньої значимості

N – кількість спостережень

Джерело: розраховано автором за даними Світового Банку (Elgin, Kose, Ohnsorge and Yu, 2021) та ВЕФ (Schwab, 2019).

Результати розрахунків дали змогу визначити щільність та характер лінійного зв'язку між залежною та незалежною ознаками. Зокрема, підтверджено гіпотезу щодо наявності оберненого зв'язку між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю. Існує обернена помітна кореляція між питомою вагою світової тіньової економіки у світовому ВВП та ГІК (-0,689). При цьому визначено, що в країнах з високим доходом висока обернена кореляція (-0,714), а в країнах з доходом нижче середнього виявлено помірну обернену кореляцію (-0,477), у країнах з доходом вище середнього та з низьким доходом відсутня кореляція (в обох випадках коефіцієнт статистично не значимий) (див. табл. 1). Такі результати дають підстави спрямувати напрямки економічних політик на підвищення міжнародної конкурентоспроможності в країнах з високим доходом та в країнах з доходом нижче середнього. У країнах з доходом вище середнього та з низьким доходом необхідно шукати інші детермінанти впливу на тіньову економіку та більш глибоко аналізувати як прояви тіньової діяльності, так і інституційні прогалини, які їх спричинили.

Розрахунок кореляцій надав інформацію для відбору факторів для моделювання впливу міжнародної конкурентоспроможності на тіньову економіку в країнах з високим доходом. Нами було розраховано регресійне рівняння на основі 49 спостережень отримано однофакторну економетричну модель (7):

$$-Y = a + b \cdot x_1, \quad (7)$$

де залежна змінна Y – це питома вага тіньової економіки у ВВП країн світу з високим доходом на душу населення ($TE_{\text{ВисДохід}}$), незалежна змінна x_1 – Глобальний індекс конкурентоспроможності в країнах з високим доходом на душу населення ($GKI_{\text{ВисДохід}}$) та a – вільний член.

Статистичні характеристики регресійного рівняння свідчать, що модель адекватна та достовірна: $R = 71,4\%$, коефіцієнт детермінації більше 50% (R -квадрат – 51%), $\text{Sig.} = 0.000$. У загальному випадку, якщо R -квадрат більше 50% і при цьому R більше 70%, то модель є адекватною.

Тест Дарбіна-Уотсона не рівний 2 (розрахований коефіцієнт Дарбіна-Уотсона – 2,242), але знаходиться в межах довірчого інтервалу $d_1 < DW$ та $d_2 < DW < 4 - d_2$, табличне значення розподілу Дарбіна-Уотсона за рівня значимості 0,01 для 49 спостережень (в таблиці для 50) спостережень при одному факторі такі: $d_1=1,322$, $d_2=1,362$. Тому умова обох нерівностей довірчого інтервалу виконується: $1,322 < 2,242$ та $1,362 < 2,242 < 2,638$ ($4 - 1,362 = 2,638$). Таким чином підтверджено, що автокореляція залишків відсутня. Розраховане значення F -тесту $F = 49.003$ за рівня значимості $\text{Sig.} = 0.000$. Табличне значення критерію Фішера для рівня значимості $\alpha = 0,01$, $K_1 = 1$ ($m-1, 2-1=1$), ступені свободи $K_2=47$ ($n-m-1, 49-1-1=47$) $F_{\text{кр}}=7,314$ для $K_2=40$, $F_{\text{кр}}=7,314$ для $K_2=60$ ($P = 0,000$, $\alpha=0,01$) ($F > F_{\text{кр}}$) (більше табличного, $P < \alpha$). T -статистики для обраного фактора x_1 ($|7.000|$ за рівня значимості 0,000) і константи a ($|9,109|$ за рівня значимості 0,000) більше табличного (критичного) значення за рівня значимості 0,01 % $P < \alpha$. Отже статистичні характеристики підтверджують вибір факторів та забезпечують достовірність результатів, автокореляція залишків відсутня. Рівняння розрахованої економетричної моделі матиме вигляд (8):

$$TE_{\text{ВисДохід}} = 90,596 - 0,952 \cdot GKI_{\text{ВисДохід}}. \quad (8)$$

Інтерпретація економетричної моделі (8) така. За відсутності впливу обраної незалежної змінної питома вага тіньової економіки у ВВП країн світу з високим доходом на душу населення зростає під впливом інших факторів на 90,596 %, у разі зростання оцінки Глобального індексу конкурентоспроможності в країнах з високим доходом на

душу населення на 1 бал питома вага тіньової економіки зменшиться на 0,952% ВВП країн світу з високим доходом на душу населення. Оскільки ВВП країн з високим доходом у 2018 році становив 54,84 трлн дол. США, то зростання оцінки Глобального індексу конкурентоспроможності в країнах з високим доходом на душу населення на 1 бал призведе до зменшення питомої ваги тіньової економіки ВВП країн світу з високим доходом на душу населення на 522,07 млрд дол. США.

Таким чином, підтверджено обидві гіпотези:

- 1) щодо існування оберненого зв'язку між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю на загальносвітовому рівні;
- 2) щодо відмінності у щільності та характеру зв'язку між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю між групами країн з різним рівнем доходу на душу населення.

Результати кореляційного аналізу підтвердили гіпотезу 1 щодо наявності оберненого зв'язку між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю на загальносвітовому рівні. Коефіцієнт помітної оберненої кореляції (-0,689) статистично значимий на рівні 0,01.

Підтвердилась гіпотеза 2. Так, в країнах з високим доходом існує висока обернена кореляція (-0,714), а в країнах з доходом нижче середнього існує помірна обернена кореляція (-0,477) обидва коефіцієнти значимі на рівні 0,01. Кореляція між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю у країнах з доходом вище середнього та з низьким доходом не підтвердилась.

Економетричне моделювання показало, що при зростанні Глобального індексу конкурентоспроможності в країнах з високим доходом на душу населення на 1 бал питома вага тіньової економіки цих країн зменшиться майже на 1% ВВП.

Між питомою вагою тіньової економіки світу у ВВП та тіньовою економікою Китаю у ВВП, глобальним індексом конкурентоспроможності Китаю та продуктивністю праці в КНР, дуже високий обернений кореляційний зв'язок 0,971 (майже детермінована залежність) (Sig.=0,000 на рівні значимості 0,01) (табл. 2).

Таблиця 2

**Кореляційна матриця щільності зв'язку між питомою вагою
тіньової економіки світу (середнє значення) у ВВП (ТЕсвіт) та обраними
показниками КНР (тіньовою економікою, Індексом глобальної
конкурентоспроможності (ГІК), продуктивністю праці)**

		ТЕсвіт	ТЕКНР	ГІККНР	Продуктивність праці в КНР
ТЕсвіту	Коефіцієнт кореляції Пірсона	1	0,894**	-0,907**	-0,952**
	Значимість		0,007	0,005	0,001
ТЕКНР	Коефіцієнт кореляції Пірсона		1	-0,719***	-0,968**
	Значимість			0,069	0,000
ГІКкн	Коефіцієнт кореляції Пірсона			1	0,862**
	Значимість				0,006
Продуктивність праці	Коефіцієнт кореляції Пірсона				1
	Кількість спостережень	7	7	8	9

*** Кореляція значима на рівні 0,1 (двостороння)

** Кореляція значима на рівні 0,01 (двостороння)

* Кореляція значима на рівні 0,05 (двостороння)

Джерело: розраховано автором за даними за даними Світового Банку (Elgin, Kose, Ohnsorge and Yu, 2021) та ВЕФ (Schwab, 2019).

Отже, спрямування економічних політик на підвищення міжнародної конкурентоспроможності в КНР призведе до підвищення добробуту, продуктивності праці, міжнародної конкурентної позиції та знизить рівень тіньової економіки.

У цілому вбачається важливим підвищення ефективності глобальної координації стратегій економічного розвитку (Galperina and Kyian, 2021), зокрема, щодо зниження тінізації світової економіки. Застосовування з цією метою глобальних координаційних механізмів у країнах з різним рівнем розвитку сприятиме формуванню світової інституційної архітектури, спрямованої на зниження тінізації світової економіки.

Висновки та рекомендації. Результати кореляційно-регресійного аналізу підтвердили такі гіпотези:

- 1) щодо існування оберненого зв'язку між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю на загальносвітовому рівні (помітна обернена кореляція -0,689);
- 2) щодо відмінності у щільності та характеру зв'язку між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю між групами країн з різним рівнем доходу на душу населення. Так, в країнах з високим доходом існує висока обернена кореляція (-0,714), а в країнах з доходом нижче середнього існує помірна обернена кореляція (-0,477). Кореляція між тіньовою економікою та міжнародною конкурентоспроможністю у групах країн з доходом вище середнього та з низьким доходом не підтвердилась.

На прикладі окремої країни з доходом вище середнього (КНР) показано, що між питомою вагою тіньової економіки світу у ВВП та тіньовою економікою Китаю у ВВП, глобальним індексом конкурентоспроможності Китаю та продуктивністю праці в КНР, дуже високий обернений кореляційний зв'язок (майже детермінована залежність).

Економетричне моделювання показало, що при зростанні Глобального індексу конкурентоспроможності в країнах з високим доходом на душу населення на 1 бал питома вага тіньової економіки цих країн зменшиться майже на 1% ВВП.

Такі результати обґрунтовують доцільність спрямування економічних політик на підвищення міжнародної конкурентоспроможності в країнах з високим доходом та в країнах з доходом нижче середнього призведе не тільки до покращення добробуту та міжнародної конкурентної позиції, але й знизить тінізацію їх економік. У країнах з доходом вище середнього та з низьким доходом необхідно шукати інші детермінанти впливу на тіньову економіку та більш глибоко аналізувати як прояви тіньової діяльності, так і інституційні прогалини, які їх спричинили. У цьому контексті, застосовування глобальних координаційних механізмів у країнах з різним рівнем розвитку щодо підвищення якості інститутів, прозорості публічного управління та бізнесу та, зрештою, покращенню показників ГКІ в розрізі основних стовпів сприятиме формуванню світової інституційної архітектури, спрямованої на зниження тінізації світової економіки.

Бібліографічний список

- Ангелко, І. В., 2011. Методичні основи оцінки обсягів тіньового сектору економіки. *Вісник СумДУ, Серія Економіка*, 1, с. 1–7.
- Мазуренко, О. В., 2018. Тенденції розвитку тіньового сектору економіки як передумови зниження податкової конкурентоспроможності країни. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*, 8(77), с. 98–101.
- Франчук, В. І. та Кіржецький, Ю. І., 2009. Аналіз методів оцінювання та виявлення тіньової економіки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 1, с. 1–11.

- Bayar, Y., Remeikiene, R., Androniceanu, A., Gaspareniene, L. and Jucevicius, R., 2020. The shadow economy, human development and foreign direct investment inflows. *Journal of Competitiveness*, 12(1), pp. 5–21. DOI: <<https://doi.org/10.7441/joc.2020.01.01>>.
- Eilat, Y. and Zinnes, C., 2002. The shadow economy in transition countries: Friend or foe? A policy perspective. *World Development*, 30(7), pp. 1233–1254. DOI: <[https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00036-0](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00036-0)>.
- Elgin, C., Kose, M. A., Ohnsorge, F. and S. Yu., 2021. “Understanding Informality”, C.E.P.R. Discussion Paper 16497, Centre for Economic Policy Research, London. Available at: <<https://www.worldbank.org/en/research/brief/informal-economy-database>> [Accessed 15 March 2023].
- Galperina, L. and Kyian, Y., 2021. Conceptual Principles of Global Coordination of Economic Development Strategies. *International Economic Policy*, (35), pp. 7-27, DOI: <10.33111/iep.eng.2021.35.01>.
- Ginevicius, R., Klietk, T., Stasiukynas, A. and Suhajda, K., 2020. The impact of national economic development on the shadow economy. *Journal of Competitiveness*, 12(4), p. 39 DOI: <<https://doi.org/10.7441/joc.2020.04.03>>.
- Poufinas, T., Galanos, G. and Agiropoulos, C., 2021. The impact of competitiveness on the shadow economy. *International Advances in Economic Research*, 27(1), pp. 29-46, DOI: <<https://doi.org/10.1007/s11294-021-09820-9>>.
- Schneider, F. and Enste, D. H., 2000. Shadow economies: Size, causes, and consequences. *Journal of Economic Literature*, 38(1), pp. 77–114, DOI: <<https://doi.org/10.2139/ssrn.272624>>.
- Schwab, K. 2019. *The Global Competitiveness Report 2019*. Cologny/Geneva, Switzerland: World Economic Forum. [online] Available at: <www.weforum.org/gcr> [Accessed 15 March 2023].
- The World Economic Forum, 2023. [online] Available at: <<https://www.weforum.org/reports?platform=centre-for-the-new-economy-and-society&query=The+Global+Competitiveness+Index#filter>> [Accessed 15 March 2023].
- Tiutiunyk, I., Mazurenko, O., Spodin, S., Volynets, R., & Hladkovskiy, M., 2022. The nexus between international tax competitiveness and the shadow economy: a cross-countries analysis. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(42), pp. 196–205. DOI: <<https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.42.2022.3703>>.

References

- Anhelko, I. V., 2011. Metodichni osnovy otsinky obsiahiv tinovoho sektoru ekonomiky [Methodical bases of estimation of volumes of shadow sector of economy]. *Visnyk SumDU, Seriya Ekonomika*, 1, p. 1–7 (in Ukraine).
- Bayar, Y., Remeikiene, R., Androniceanu, A., Gaspareniene, L. and Jucevicius, R., 2020. The shadow economy, human development and foreign direct investment inflows. *Journal of Competitiveness*, 12(1), pp. 5–21. DOI: <<https://doi.org/10.7441/joc.2020.01.01>>.
- Eilat, Y. and Zinnes, C., 2002. The shadow economy in transition countries: Friend or foe? A policy perspective. *World Development*, 30(7), pp. 1233–1254. DOI: <[https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00036-0](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00036-0)>.
- Elgin, C., Kose, M. A., Ohnsorge, F. and S. Yu., 2021. “Understanding Informality”, C.E.P.R. Discussion Paper 16497, Centre for Economic Policy Research, London. Available at: <<https://www.worldbank.org/en/research/brief/informal-economy-database>> [Accessed 15 March 2023].
- Franchuk, V. I. and Kirzhetskyi, Yu. I., 2009. Analiz metodiv otsiniuvannia ta vyiavlennia tinovoi ekonomiky [Analysis of shadow economy assessment and detection methods].

- Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 1, pp. 1–11 (in Ukraine).
- Galperina, L. and Kyian, Y., 2021. Conceptual Principles of Global Coordination of Economic Development Strategies. *International Economic Policy*, (35), pp. 7–27, DOI: <10.33111/iep.eng.2021.35.01>.
- Ginevicius, R., Klietis, T., Stasiukynas, A. and Suhajda, K., 2020. The impact of national economic development on the shadow economy. *Journal of Competitiveness*, 12(4), p. 39 DOI: <<https://doi.org/10.7441/joc.2020.04.03>>.
- Mazurenko, O. V., 2018. Tendentsii rozvytku tinovoho sektoru ekonomiky yak peredumovy znyzhennia podatkovoi konkurentospromozhnosti krainy [Trends in the development of the shadow sector of the economy as prerequisites for reducing the country's tax competitiveness]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya «Ekonomika i menedzhment»*, 8(77), pp. 98–101.
- Poufinas, T., Galanos, G. and Agiropoulos, C., 2021. The impact of competitiveness on the shadow economy. *International Advances in Economic Research*, 27(1), pp. 29–46, DOI: <<https://doi.org/10.1007/s11294-021-09820-9>>.
- Schneider, F. and Enste, D. H., 2000. Shadow economies: Size, causes, and consequences. *Journal of Economic Literature*, 38(1), pp. 77–114, DOI: <<https://doi.org/10.2139/ssrn.272624>>.
- Schwab, K. 2019. *The Global Competitiveness Report 2019*. Cologny/Geneva, Switzerland: World Economic Forum. [online] Available at: <www.weforum.org/gcr> [Accessed 15 March 2023].
- The World Economic Forum, 2023. [online] Available at: <<https://www.weforum.org/reports?platform=centre-for-the-new-economy-and-society&query=The+Global+Competitiveness+Index#filter>> [Accessed 15 March 2023].
- Tiutiunyk, I., Mazurenko, O., Spodin, S., Volynets, R., & Hladkovskyi, M., 2022. The nexus between international tax competitiveness and the shadow economy: a cross-countries analysis. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(42), pp. 196–205. DOI: <<https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.42.2022.3703>>.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2023

M. Savrasov

THE IMPACT OF INTERNATIONAL COMPETITIVENESS ON THE SHADOWIZATION OF THE WORLD ECONOMY

The article is devoted to the study of the influence of international competitiveness on the shadowing of the world economy and in the cross-section of groups of countries with different levels of income per capita. A theoretical analysis of the latest publications on the application of the methodology of quantitative and qualitative assessment of the mutual influence of international competitiveness and the shadowing of the world economy was carried out. The results of the correlation-regression analysis confirmed the following hypotheses: 1) regarding the existence of an inverse relationship between the shadow economy and international competitiveness at the global level (noticeable inverse correlation -0.689); 2) regarding the difference in the density and nature of the connection between the shadow economy and international competitiveness between groups of countries with different levels of per capita income. Thus, high-income countries have a high inverse correlation (-0.714), and low-income countries have a moderate inverse correlation (-0.477). The correlation between the shadow

economy and international competitiveness in upper-middle-income and low-income country groups is not confirmed.

The example of a single upper-middle-income country (China) shows that there is a very high inverse correlation (almost deterministic dependence). Econometric modeling showed that if the index of global competitiveness in countries with high per capita income increases by 1 point, the specific weight of the shadow economy of these countries will decrease by almost 1% of GDP. It is well-founded that directing economic policy to increase international competitiveness in high-income and lower-income countries will not only improve welfare and international competitive position but also reduce the shadowing of their economies. In upper-middle-income and low-income countries, it is necessary to look for other determinants of the impact of the shadow economy and to analyze more deeply both the manifestations of shadow activities and the institutional gaps that caused them. The use of global coordination mechanisms in countries with different levels of development to improve global competitiveness index scores across the main pillars will contribute to the formation of a global institutional architecture aimed at reducing the shadowing of the global economy.

Keywords: *shadow economy, shadow economy of the world economy, international competitiveness, global competitiveness index, grouping of countries.*

УДК 334: 658.114

V. A. Verhun

O. A. Pryiatelchuk

DIGITAL ASSETS AS PAYMENT INSTRUMENTS: ESSENCE AND PRACTICE OF IMPLEMENTING

Various digital assets have become an integral part of global, and especially individual national economic systems. The creation and introduction into circulation of national digital currencies, the development of blockchain technologies is an element of the innovative strategy of digitization of the financial system. The main goal of the article is to study practical cases of the use of digital assets (bitcoin in El Salvador, eNaira in Nigeria, eCNY in China). Such practical cases allow us to identify the positive and negative effects of the implementation of this strategy. And predict risks, such as the legalization of cryptocurrencies for mutual settlements of external debt obligations, the lack of coverage of these assets, the creation of a "soap bubble" effect, which may lead to another global financial crisis. The study showed that there are several potential advantages - with the help of cryptocurrency and blockchain mining, various projects in the business, social and state spheres can be implemented, the sales market should potentially increase, the level of corruption should decrease due to the transparency of operations, and the cost of resources should be rationalized. However, negative effects and additional risks are also present, although it is much more difficult to assess them due to the too short period of practical implementation of these assets in the form of means of payment and the limited geography of such cases.

Key words: virtual assets, digital commerce, global space, digital financial services, blockchain.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-167-173

In the information space, there are many concepts that would mean monetary entities implemented on electronic platforms in the network. Digital assets in the sense of the US Internal Revenue Service are “any digital representation (equivalent) of value that is recorded on a cryptographically protected distributed ledger or a similar technological base” (IRS, 2023). The US Department of Commerce's National Institute of Standards and Technology defines digital assets as: “Any asset that is purely digital or the digital equivalent of a physical asset” (NIST, 2023). What does Ukrainian legislation in the field of digital assets contain? In the Law of Ukraine “On Virtual Assets” (2022) there is no concept of “digital asset”. Instead, there is the concept of a virtual asset – an intangible good that is the object of civil rights, has a value and is expressed by a set of data in electronic form. According to the definition of the FATF, virtual assets (or crypto assets) are any digital equivalent of value that can be traded, transferred, and used as a means of payment in a digital dimension” (FATF, 2023). According to it virtual assets are not digital equivalents of fiat currencies.

There is also the concept of crypto assets. The European Central Bank defines crypto assets as “any asset that exists in digital form that does not represent a financial obligation to any natural or legal person, and that does not embody any property rights in relation to a business entity”. The European Banking Association has given the following definition to crypto assets: “a crypto asset is” an asset that: a) relies primarily on cryptography and DLT or similar technology as part of its value; b) is not issued or guaranteed by a central bank or government, and c) can be used as a medium of exchange and/or for investment purposes and/or to access a good or service”. According to the definition of European Securities and Markets

Authority crypto assets are: “a type of private asset that relies on cryptography and distributed ledger technology DLT or similar technologies as part of its inherent value”. ESMA distinguishes between the following types of crypto assets: (1) virtual currencies and (2) digital tokens. ESMA characterizes a crypto asset as an asset that is not issued by a central bank and is any digital representation of an interest that may have value, exist in the form of the right to receive a certain benefit, or perform certain functions, or may not have a specific purpose of use. The International Securities Commission defines a crypto asset as “a type of private asset that primarily depends on cryptography and distributed ledger technology (DLT) or similar technology as part of their inherent value, and may have the functions of money, commodity or security, or be a derivative instrument”. The Financial Stability Board, in turn, defines crypto assets as “a type of private asset that relies on cryptography and distributed ledger technology or similar technology as part of their intrinsic value”. FATF defines crypto assets as “a digital representation of value that can be digitally exchanged or used for payments or investments. They include both convertible and non-convertible types, as well as centralized and decentralized forms, as well as assets obtained through ICOs”.

Based on this understanding of the issues of digital assets, an actual **task** arises to assess the possibilities, expediency, and effectiveness of the introduction of digital assets in the modern financial environment, having studied the practical cases of individual countries.

Digital assets are a general term for several monetary entities in digital form. PricewaterhouseCoopers distinguishes the following types of digital assets: stablecoins; non-fungible tokens (NFT); digital currencies of central banks; security tokens; payment tokens; utility token; cryptocurrencies.

Each digital asset is a certain technological product on a platform developed for it. From a technical point of view, a digital asset is a set of symbols in an electronic system, a special record. The origin of records (digital assets) can be either minting or mining. The minting nature of the creation of a digital asset requires the presence of a minting center, or a certain type of monetary body that issues digital assets. Mining is the activity of participants in the electronic system of circulation of digital assets, which involves the performance of certain actions necessary for the creation of a digital asset (mostly cryptocurrency). First, this is the solution of tasks set by the algorithm, which require a lot of computing power. That is why activities related to cryptocurrencies are so energy-consuming: several powerful system units, coolers, high-speed Internet – all this and not only crypto miners need.

Since the participants in the system of circulation of digital assets do not know each other and most of these assets are not recognized means of payment, the requirements for the technology and functionality of platforms and algorithms are as follows: transparency, speed, cheapness, the presence of a “trustless” trust mechanism, decentralization. Currently, the technology that generally meets these requirements is Distributed Ledger Technology (DLT). To understand its essence, let's consider the name. The name contains the concept of “distributed registry”. All transactions are stored in ledgers, regardless of where they are located: in a bank, on paper or in cloud storage. But the problem with centralized record keeping is that other participants become dependent on whoever keeps the transaction records, and therefore can change them, write new ones, or delete old ones. This is how our financial system works: people must trust their data and resources to other people who promise to fulfill their responsibilities honestly and unwaveringly. But some enthusiasts thought about the threats of centralized systems and developed DLT. The content of the technology is the availability of an updated transaction register for each system participant. For a transaction to take place (for a new entry to be made in the register), it is necessary to confirm it on the part of most participants. When the transaction is validated, the register is updated for all participants.

The best example of DLT is blockchain. Blockchain is a technology based on the idea of representing transactions in the form of block records that make up register chains. Each block

of transactions is validated according to a defined algorithm by other participants. If most participants agree, a new block is added to the chain. The chain is automatically updated for each participant on their device. In this way, transparency and availability of information is ensured for all participants of the blockchain.

Let's use the Bitcoin cryptocurrency as an example for considering the main elements of this system. First, each participant in the system has his own Bitcoin address. It is necessary to send and transfer cryptocurrency. Access to it is provided by the private key of the owner of the address, and there is also a public key. Second, a transaction is a set of digital data that initiates the sending of bitcoins from one address to another. The structure of each transaction is as follows: origin of funds, confirmation of ownership, destination address, transfer amount. Thirdly, transactions are carried out from digital wallets, which are in the form of an application, physical medium and centralized. The difference between them is where the keys are stored. In applications, they are stored by the owner on a sheet or in notes, the physical medium already contains these keys, and centralized wallets place the keys on servers.

Bitcoin has many undeniable advantages, such as anonymity of transactions, security, and transparency of the entire chain of blocks, an honest reward mechanism (when a miner solves a mathematical problem and mines bitcoin, he is given a certain commission as a reward for his work) (Кравченко, Скрябін та Дубініна, 2019).

Despite the controversy, some countries have already taken the risk and started implementing digital assets as a means of payment. Advantages and disadvantages, as well as unforeseen additional effects of such practice can be determined by considering several cases from the experience of individual countries of the world.

For example, the experience of introducing Bitcoin in El Salvador is interesting. Legislatively, this step was formalized by a law known as the "Bitcoin Law". According to the provisions of this law, bitcoin becomes a means of payment and is accepted for payments by all economic agents. Bitcoin can also be used to pay taxes; prices can be expressed in Bitcoin. The exchange rate between the US dollar (El Salvador's first official currency) and Bitcoin (El Salvador's second official currency) is set by market forces. All obligations that previously existed in dollars can be paid in bitcoins (Roy, 2021).

This case will be considered by the authors from the following statistical and economic positions: the growth of financial inclusion, financial efficiency of the system, and transparency and accountability.

Before the introduction of bitcoin as a means of payment, the share of people who had a bank account was 30 %. Such a figure was a consequence of underdeveloped banking infrastructure and low state financing of the network of financial institutions. In addition, more than 50 % of people in the country make transactions exclusively with cash. To compensate for the physical infrastructure with a digital one, the state crypto wallet "Chivo" was developed and implemented. According to a study conducted by the National Bureau of Economic Research, crypto wallet downloads have reached only 20 % of the adult population since its introduction to date. Despite the government's encouragement to join the national blockchain ecosystem, citizens do not trust cryptocurrency (or the government). At the beginning of this process, the government introduced thirty-dollar gift wallet deposits. But after using the deposit, people usually closed their wallets or simply did not use them (Alvarez, Argente and Patten, 2023). Such non-acceptance of cryptocurrency among the population can be explained by several reasons. The main reasons are the low financial literacy of the population, the historical context of the region's development, which is characterized by corruption, military dictatorships, and household poverty. These factors affect the level of trust in financial innovations and government actions.

In addition, it is advisable to evaluate the effectiveness of implementation by indirect indicators. Let's start by constructing the following hypothesis: the introduction of

cryptocurrency affects the amount of assets of the banks behind the crypto infrastructure. After all, replenishment of the crypto wallet takes place both in physical terminals and with the help of exchange in the application. Exchange in the application requires the interaction of (1) a government processing center that manages the Chivo application and forwards requests to the banking information system; (2) front-office banking information services (interaction with the client and the external environment) and back-office (interaction within the bank) and (3) an automated banking accounting system.

When a citizen makes a request in the wallet for, for example, a top-up, the government allows him to choose a payment method - transfer from a bank card. The client enters the card data, these data are transferred through the government servers to the bank servers, which changes the user's balance: debits fiat funds from his account and credits tokens, that is, cryptocurrency. The circulation according to this scheme allows to ensure the steady growth of the assets of the banks of El Salvador. After all, funds credited to bank accounts from users and the government in the form of fiat money and bitcoin affect the bank's total assets.

The analysis of statistical data allows us to draw a conclusion about the neutral dynamics of the growth of assets of banks in El Salvador. This is explained by the low activity of the population in opening bank accounts and distrust of the population in the banking system.

Additional analytical parameters are indicators of the percentage ratio of expenses to income and the percentage ratio of non-interest income to total income. The first indicator indirectly reflects the profitability of the banking business, and the second shows the structural share of non-interest income (commissions to a greater extent) in the bank's income. The profitability of the banking business and its commission-transaction component of income indicate the economic activity of the population. Theoretically, according to forecasts, this indicator should have increased after the introduction of bitcoin as a legal means of payment. However, according to the data of the report of the National Bureau of Economic Research (Alvarez et al, 2023), the opposite trend is observed: 1) the profitability of the banking sector is falling, which is logically explained by the fact that the banking infrastructure in El Salvador is underdeveloped, and the population carries little money in banks; 2) non-interest income increased in 2020–2022, which can be attributed to commission income from cryptocurrency exchange transactions.

In general, this case is a negative experience of introducing digital assets in the form of means of payment. The main reason for the collapse of the project in El Salvador is the insufficient level of trust and digital literacy of the country's population, as well as the lack of a properly developed crypto infrastructure.

The next case of cryptocurrency implementation took place in the Central African Republic. On April 22, 2022, a law was passed on the introduction of bitcoin as a legal means of payment on the territory of the country. According to the provisions of Law No. 22.004, bitcoin became a means of payment for use by all individuals and legal entities and the official currency of the country (RCC, 2022). In this context, it is worth noting that the Central African Republic is included in the zone of the Central African franc, which is the currency of the other five Central African states. The law provides definitions of cryptocurrency, bitcoin, blockchain technology, mining, and volatility. The basic provision of this law is the marketability of pricing between cryptocurrencies and the Central African franc. Taxes can be paid in cryptocurrency, and cryptocurrency exchanges are tax-free. Profits from cryptocurrency trading are subject to taxation in accordance with the provisions of the Tax Code of the country. According to the law, the National Agency for the Regulation of Electronic Transactions was established.

The real effects of the implementation of this project are still difficult to assess, although the forecasts of the country's financial institutions are quite optimistic, and the government is actively developing the relevant infrastructure to intensify the implementation of this digital asset as a means of payment.

In addition to bitcoin, other digital assets are being introduced as means of payment. Examples of such projects include digital currencies of central banks, such as the Nigerian eNaira and the Chinese eCNY.

Work towards the implementation of eNaira began in 2017 with consultation sessions, presentations, and discussions among various stakeholders. 2021 has become the most active year for the implementation of this project: the process has moved to the stage of Assessments and Handshakes; eNaira was developed, and from the end of 2021, its experimental implementation began, accompanied by an educational process for the population and awareness.

In implementing eNaira, the Central Bank of Nigeria adopted a two-tier model in which the central bank acts as the issuer, developer, and holder of eNaira. The main bank distributes the digital currency to financial institutions and international money transfer operators. They act as commercial agents for the distribution of eNaira among the population (eNaira, 2023).

The beginning of work on eCNY (digital yuan) began in 2014, when a special research group was created within the People's Bank of China. In 2017, a separate research institute was established. The digital yuan was first demonstrated at the Beijing Olympics, where athletes and tourists could pay for goods and services with their digital wallets, payment cards and wristbands (Jones, 2022). Backed 100 % by the reserves of the People's Bank of China, the digital yuan is implemented on the Binance Smart Chain blockchain. Binance Smart Blockchain is an innovative solution for Beacon Chain programming and compatibility. BNB Smart Chain relies on a system of 50 validators with a Proof of Staked Authority (PoSA) consensus mechanism that can support short block times and lower fees. The most connected staking candidate validators will become validators and create blocks. Double sign detection and other slicing logic ensure chain security, stability, and completeness. In addition to the 29 active validators, BSC will introduce more validators, about 20 more inactive validators to the validator pool as backups, which will be called "Candidates" (BNB, 2023).

The digital yuan implementation model is chosen as a three-level model. At the top of the pyramid is the issuer and controller – The Central Bank of the People's Republic of China. At the second level in the eCNY system, there are commercial banks that will distribute the digital currency among intermediary custodial companies (storage and circulation companies), which will already interact directly with end consumers – individuals (eCNY, 2021).

The introduction of its own digital currency allowed China to increase the sales market, reduce the level of corruption due to the transparency of operations, ensure logistics chains, rationalize the expenditure of resources and even monitor people more effectively.

Blockchain and other digital assets are a relevant innovative tool for improving national financial systems, diversifying assets, and obtaining new sources of budget replenishment. According to a study by consulting company PricewaterhouseCoopers, the world economy will receive an additional \$ 1,76 trillion by 2030 due to the use of blockchain, which is 1,4 % of global GDP, and the largest benefit from the technology. China will receive the most – \$ 440 billion. Along with India and Japan, it will become the driver of blockchain development in Asia.

Conclusions. The analysis of the essence of digital assets and the study of practical cases of their implementation in the world made it possible to come to the following conclusions. First, the implementation of Bitcoin is not advisable due to its monetary uncontrollability and volatility. Similar features of this digital asset are clearly manifested in the process of its functioning, are difficult to predict and are not amenable to sustainable hedging. Secondly, national digital currencies are a rather promising payment instrument, although the experience of their use is quite limited, the risk assessment is not comprehensive, and the whole list of advantages is not fully predicted. In any case, such an initiative requires the presence of an extensive financial and technical ecosystem, which would allow realizing all the advantages of this instrument and predicting all possible risks and threats that exist in the conditions of the real financial environment. Thirdly, for the introduction of digital assets, it is necessary to develop a map of both use cases and possible activities and application options. This will make

it possible to work out various scenarios and highlight several relevant functions and roles that digital assets should perform in the modern global financial and payment system. In general, the introduction of digital assets will significantly affect the configuration of the financial and payment systems of the countries of the world. The predicted consequences will be the acceleration and security of transactions, transparency and transactional efficiency, cheapness. In addition, digital assets will promote financial inclusion, effectively displacing fake money.

Бібліографічний список

- Кравченко, П., Скрябін, Б. та Дубініна О., 2019. Блокчейн і децентралізовані системи: навч. посібник для студ. закладів вищ. освіти: в 3 частинах. Харків : ПРОМАРТ. Ч. 1.
- Alvarez, F. E., Argente, D. and Patten, D., 2023. Are cryptocurrencies currencies? Bitcoin as legal tender in El Salvador. *National Bureau of Economic Research*. Available at: <https://www.nber.org/system/files/working_papers/w29968/w29968.pdf> [Accessed 2 April 2023]
- BNB, 2023. BNB Chain Documentation. Introduction [online] Available at : <<https://docs.bnbchain.org/docs/learn/intro>> [Accessed 2 April 2023]
- eCNY, 2021. Digital Yuan eCNY [online] Available at: <https://ecnydigitalyuan.com/wp-content/uploads/2021/05/digitalyuan_ecny_whitepaper.pdf> [Accessed 7 April 2023]
- eNaira, 2023. *Design Paper for the eNAIRA* [online] Available at: <https://enaira.gov.ng/assets/download/eNaira_Design_Paper.pdf> [Accessed 12 April 2023]
- FATF, 2023. *Virtual assets* [online] Available at: <<https://www.fatf-gafi.org/en/topics/virtual-assets.html>> [Accessed 10 April 2023]
- IRS, 2023. Digital Assets [online] Available at: <<https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/digital-assets>> [Accessed 21 April 2023]
- Jones, M., 2022. Over \$315,000 in digital yuan used every day at Olympics, PBOC official says. Available at: <<https://www.reuters.com/technology/around-300-mln-digital-yuan-used-every-day-olympics-pboc-official-says-2022-02-15/>> [Accessed 5 April 2023]
- NIST, 2023. *Digital assets* [online] Available at: <https://csrc.nist.gov/glossary/term/digital_asset> [Accessed 5 April 2023]
- RCC, 2022. Republique Centrafricaine. Loi #22.004 Cryptomonnaie [online] Available at : <<http://www.droit-afrique.com/uploads/RCA-Loi-2022-04-cryptomonnaie.pdf>> [Accessed 20 April 2023]
- Roy, A., 2021. El Salvador's Bitcoin Law. *FREOPP* [online]. Available at: <<https://freopp.org/el-salvadors-bitcoin-law-full-proposed-english-text-9a2153ad1d19>> [Accessed 28 April 2023]

References

- Alvarez, F.E., Argente, D. and Patten, D., 2023. Are cryptocurrencies currencies? Bitcoin as legal tender in El Salvador. *National Bureau of Economic Research*. Available at: <https://www.nber.org/system/files/working_papers/w29968/w29968.pdf> [Accessed 2 April 2023]
- BNB, 2023. BNB Chain Documentation. Introduction [online] Available at : <<https://docs.bnbchain.org/docs/learn/intro>> [Accessed 2 April 2023]
- eCNY, 2021. Digital Yuan eCNY [online] Available at: <https://ecnydigitalyuan.com/wp-content/uploads/2021/05/digitalyuan_ecny_whitepaper.pdf> [Accessed 7 April 2023]
- eNaira, 2023. *Design Paper for the eNAIRA* [online] Available at: <https://enaira.gov.ng/assets/download/eNaira_Design_Paper.pdf> [Accessed 12 April 2023]

- FATF, 2023. *Virtual assets* [online] Available at: <<https://www.fatf-gafi.org/en/topics/virtual-assets.html>> [Accessed 10 April 2023]
- IRS, 2023. *Digital Assets* [online] Available at: <<https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/digital-assets>> [Accessed 21 May 2023]
- Jones, M., 2022. Over \$315,000 in digital yuan used every day at Olympics, PBOC official says. Available at: <<https://www.reuters.com/technology/around-300-mln-digital-yuan-used-every-day-olympics-pboc-official-says-2022-02-15/>> [Accessed 5 April 2023]
- Kravchenko, P., Skriabin, B. and Dubinina, O., 2019. *Blokchein i detsentralizovani systemy: navch. posibnyk dlia stud. zakladiv vyshch. osvity: v 3 chastynakh [Blockchain and decentralized systems: education. study guide institutions of higher education education: in 3 parts]*. Kharkiv : PROMART. Part 1.
- NIST, 2023. *Digital assets* [online] Available at: <https://csrc.nist.gov/glossary/term/digital_asset> [Accessed 5 April 2023]
- RCC, 2022. *Republique Centrafricaine. Loi #22.004 Cryptomonnaie* [online] Available at : <<http://www.droit-afrique.com/uploads/RCA-Loi-2022-04-cryptomonnaie.pdf>> [Accessed 20 April 2023]
- Roy, A., 2021. *El Salvador's Bitcoin Law. FREOPP* [online]. Available at: <<https://freopp.org/el-salvadors-bitcoin-law-full-proposed-english-text-9a2153ad1d19>> [Accessed 28 April 2023]

Стаття надійшла до редакції 15.05.2023 р.

Вергун В. А.
Приятельчук О. А.

ЦИФРОВІ АКТИВИ ЯК ПЛАТІЖНІ ІНСТРУМЕНТИ: СУТНІСТЬ ТА ПРАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ

Різнорізнотні цифрові активи стали невід'ємною частиною як глобальних, так і окремих національних економічних систем. Створення та введення в обіг національних цифрових валют, розвиток технологій блокчейн є елементом інноваційної стратегії цифровізації фінансової системи. Основною метою статті є дослідження практичних кейсів використання цифрових активів (біткойн в Сальвадорі, eNaira в Нігерії, eCNY в Китаї). Подібні практичні кейси дозволяють виявити позитивні та негативні наслідки реалізації даної стратегії. А також – спрогнозувати ризики, такі як легалізація криптовалюти для взаєморозрахунків за зовнішніми борговими зобов'язаннями, відсутність покриття цих активів, створення ефекту «мильної бульбашки», що може призвести до чергової глобальної фінансової кризи. Проведене дослідження показало, що є кілька потенційних переваг – за допомогою майнінгу криптовалюти та блокчейну можна реалізовувати різнорізнотні проекти в бізнесі, соціальній та державній сферах, потенційно має зрости ринок збуту, знизитися рівень корупції завдяки прозорості операцій, а вартість ресурсів має бути раціоналізована. Проте негативні ефекти та додаткові ризики також присутні, хоча оцінити їх значно складніше через надто короткий термін практичної реалізації цих активів у формі платіжних засобів та обмежену географію таких випадків.

Ключові слова: віртуальні активи, цифрова торгівля, глобальний простір, цифрові фінансові послуги, блокчейн.

УДК 352.07:332.14

Х. Мітюшкіна,
В. Абалмасова

**ПРІОРИТЕТНІ СФЕРИ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ У РЕАЛІЗАЦІЇ
СПІЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ У м. МАРІУПОЛІ
(НА ПРИКЛАДІ КОНКУРСУ «ГРОМАДСЬКИЙ БЮДЖЕТ»
З 2018 ПО 2021 РОКИ)**

У 2018 році Маріуполь приєднався до програми «Громадський бюджет». У статті проведено порівняльне дослідження участі маріупольців у реалізації спільних громадських ініціатив, тобто на вирішення яких місцевих проблем були спрямовані проекти маріупольців.

Для цього використано систему сучасних наукових методів пізнання для глибокого аналізу обраної проблеми. Для визначення ймовірних напрямків впровадження майбутніх ініціатив, проведено опитування серед авторів проектів які приймали участь у конкурсі «Громадський бюджет», проаналізовано статистичні данні на платформі конкурсу за 4 роки та зроблено на основі отриманих даних прогноз ймовірних напрямків майбутніх проектів.

У статті зроблено висновки, щодо основних викликів, які можуть виникнути в процесі планування реконструкції Маріуполя. А саме, довіра до місцевої влади; вибір об'єктів спадщини, які треба відновлювати разом з критичною інфраструктурою; затяжна війна; зміни структури населення післявоєнного Маріуполя; проблеми з житловим фондом.

Ключові слова: *партиципаторне бюджетування, громадський бюджет, місцеве самоврядування, громадянське суспільство, бюджет участі.*

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-174-187

Постановка проблеми. Маріуполь – це українське місто обласного значення в Донецькій області. Воно знаходиться на південному сході України близько до кордону з росією. Маріуполь це кліматичний і грязьовий курорт на березі Азовського моря. У радянські часи і вже після набуття незалежності український Маріуполь відвідуваний російськими туристами. Це вплинуло на те, як жителі бачать місто і стало основою формування суперечливих політико-ідеологічних поглядів.

На початку 2022 році Маріуполь володіє потужним економічним, інтелектуальним потенціалом і міжнародним авторитетом. Місто є культурним центром регіону і віднесене до категорії історичних. Розвиток Маріуполя був вражаючим, це відмічали всі хто бував у місті. Особливо ті хто приїздив у місто з окупованих територій України. Все змінилося 24 лютого 2022 року після початку повномасштабного вторгнення росії на територію України. Зараз місто зруйновано. Але ми впевнені у перемозі України і вже плануємо відбудову українського Маріуполя.

В Маріуполі завжди була різноманітність політичних вглядів. Це проявилось у кінці 2013 році у місті почалися конфлікти поглядів, серед мешканців були ті хто підтримував Євромайдан і ті хто пізніше виходили на мітинги Антімайдану. Вже навесні 2014 року Маріуполь знаходився в окупації. Бойовики самопроголошеної Донецької народної республіки захопили будівлю міської ради. У результаті проведення антитерористичних заходів місто, яке протягом місяця було в окупації, звільнили.

Ці події відобразились на майбутньому Маріуполя. У цей час все більше маріупольців почали визначатися з проукраїнським вектором громадського розвитку, але були і ті хто чекав повернення «радянського життя». У цей період Маріуполь прийняв до себе багато переселенців зі всієї Донецької області, які хотіли жити на вільній українській території. Життя у місті швидко почало відновлюватися. Одночасно почався розвиток громадського суспільства, завдяки міжнародним організаціям і фондам, а люди зрозуміли яку силу вони мають коли об'єднуються. Маріупольці почали цікавитися демократичними інструментами впливу на місцеву владу.

Актуальність проблеми. Найближчим до громадян рівнем здійснення публічної влади є місцеве управління. Достатньо низький рівень участі маріупольців у партисипаторних практиках ставить перед представниками місцевого управління та мешканцями міста завдання щодо використання цього потенціалу під час відбудови та відновлення міста, таким чином реалізуючи пряму демократію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні є велика кількість літератури про партисипаторне міське врядування, включаючи програми державного бюджету. Питанню реалізації бюджету участі у громадах присвячені праці таких вчених, як: Блюй А., Стоклуска Е., Донос Л., Плоский К., Сотник І., Ус Я. Агата Блюй та Ева Стоклуска у своєму посібнику для практиків «Партисипаторний (громадський) бюджет крок за кроком» (Блюй та Стоклуска, 2015) зробили опис окремих елементів процедури Громадського бюджету і різних способів їх реалізації, а також привели приклади конкретних рішень та їх можливих наслідків або результатів на прикладі Польщі. У своєму посібнику «Упровадження та вдосконалення Громадського бюджету: практичні рекомендації» (Донос та Плоский, 2019) Леонід Донос та Костянтин Плоский розглянули феномен Громадського бюджету та дослідили досвід чотирьох років реалізації конкурсу в Україні (з 2015 до 2018 роки). Сотник Ірина та Ус Яна у статті «Бюджет участі: досвід застосування та перспективи вдосконалення в містах України» (Сотник та Ус, 2018) проаналізували вплив Громадського бюджету на розвиток міста на прикладі Сум. Вивчали громадську участь в Україні у своїх роботах також Хуткий Д., Аврамченко К., Ізюмський М., Омелічкін С. У своїй праці «Оцінка впливу бюджету участі в Україні» (Khutkyu and Avramchenko, 2019) Дмитро Хуткий та Кристина Аврамченко дослідили вплив Громадського бюджету на громаду: якість її життя, мешканців та місцеве самоврядування. У посібнику «Дорожня карта впровадження бюджету участі» (Ізюмський та Омелічкін, 2020) Михайло Ізюмський та Сергій Омелічкін зробили описову частину всіх стадій конкурсу та створили візуалізацію інструменту у вигляді «інтерактивного» стенду за допомогою якого можна цілісно уявити всю дорожню карту для її практичного застосування громадами.

Незважаючи на те, що дослідження результатів запровадження та реалізації бюджету участі в українських громадах вже є, як на рівні всієї країни так і окремих місцевих кейсів, але цей інструмент участі громадськості потребує подальших наукових досліджень, що й зумовило вибір теми статті. Крім того, використання Маріуполя як прикладу є особливо важливим, оскільки це місто було ключовим прикладом зміни політики після Майдану з 2014 і до 2022 роки, а вплив таких інклюзивних програм ще не повністю зрозумілий.

Метою статті є виявлення пріоритетних напрямків громадської участі, аналіз отриманих даних та прогнозування потенційних сфер зацікавленості громадськості у реалізації спільних соціальних ініціатив у післявоєнному Маріуполі.

Методологія. У першій частині статті наведені результати аналізу статистичних даних з платформи конкурсу за 4 роки. Дані були надані організацією SocialBoost яка керує електронною платформою «Громадський бюджет», на якій відбувалося голосування за проекти у м. Маріуполі.

У другій частині статті наведені результати опитування авторів проєктів, які приймали участь у конкурсі з 2018 по 2021 роки. Опитування було проведено у період з 4 по 14 грудня 2022 року. Методом онлайн анкетування, з використанням респондентами комп'ютера або смартфона. Опитано 25 респондентів віком від 18 років. Така кількість респондентів зумовлена наслідками російського повномасштабного вторгнення, зокрема вимушеним переміщенням сотень тисяч мариупольців.

У третій частині - зроблено прогноз ймовірних напрямків майбутніх проєктів. Методи аналізу включали вивчення описової та логічної статистики.

Викладення основного матеріалу дослідження. Партиципаторне бюджетування (також цей інструмент демократії називають громадським бюджетом або бюджетом участі) упроваджують у світі вже понад 30 років, і з кожним роком він набуває дедалі більшої популярності. Це й не дивно, адже партиципаторне бюджетування дає змогу у відносно короткий строк вирішувати нагальні потреби громади, стимулює економічний розвиток на місцевому рівні, поліпшує відносини між інституціями та представниками громадянського суспільства й органами влади. До того ж громадський бюджет сприяє ефективному використанню бюджетних коштів й активізації громадськості, її участі в ухваленні рішень щодо використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів. Також цей інструмент прямої демократії допомагає соціально захищеним представникам більшості дбати про вразливу меншість: наприклад, про осіб з інвалідністю, безробітних, внутрішньо переміщених осіб, літніх людей, безпритульних і сиріт (Федерація канадських муніципалітетів..., 2020.).

Партиципаторний бюджет може бути ефективним знаряддям освіти та навчання в сфері самоврядування – він спонукає мешканців до ознайомлення з механізмами побудови і витрат місцевого бюджету, змушує їх приймати виважені рішення стосовно раціональності використання бюджетних коштів, а також замислюватись над перспективами і загальним баченням розвитку даної місцевості. Все це знаходить своє відображення в способі побудови бюджету. Отже, слід розглядати партиципаторний бюджет не лише як інструмент, який можна застосувати в будь-яких обставинах, але й також як елемент конкретної філософії самоврядування як спільноти, тобто сукупності влади і мешканців однієї територіальної одиниці, які співпрацюють між собою заради розвитку останньої (Пинчук та Щербак, 2018).

В Україні історія партиципаторного бюджету (громадського бюджету, бюджету участі) бере початок із 2015 року. Цей механізм став своєрідною «доброю угодою» між місцевими органами влади та громадськістю, а також новою можливістю для налагодження діалогу.

Автори проєктів, представники влади й громадських організацій, мешканці навчаються взаємодіяти та будувати нові зв'язки, тож дедалі більше ініціатив із поліпшення життєвого простору та вирішення інших локальних проблем отримують утілення. Бюджет участі чимраз частіше розглядають як платформу посилення соціальної згуртованості, реалізації принципів інклюзивності та доступності в громадах (Донос та Плоский, 2019).

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» надає територіальним громадам право брати участь у процесі розроблення та ухвалення рішень щодо питань місцевого значення, зокрема, Закон запроваджує такий механізм як місцеві ініціативи.

Як вже було зазначено, ідея дослідження зумовлена бажанням зрозуміти якими були пріоритетні шляхи громадської участі у реалізації спільних ініціатив і якими вони можуть бути під час відновлення та відбудови міста. Бюджет участі – це інструмент демократії. Однією з найважливіших цінностей, яка впливає на дієвість цього інструменту та перспективи розвитку є довіра мешканців. Громадські проєкти завжди є сигналом для влади про слабкі напрямки в їх роботі. Мариупольське місцеве

самоврядування та громадські активності за 4 роки переконалися що цей інструмент корисний для громади.

Маріуполь – місто трансформації. Темпи змін мотивували і надихали не лише маріупольців але й жителів усієї України. Кожен день місто ставало кращим, змінювалося і розвивалося, а його жителі мали можливість долучитися до цього процесу. І саме партисипаторний бюджет розкривав ці можливості найкраще.

Положення про Бюджет громадської участі м. Маріуполя було затверджене рішенням Маріупольської міської ради від 28.02.2018 № 7/28-2437. Його метою були розвиток демократичного суспільства, удосконалення діалогу між владою і територіальною громадою, залучення громади до вирішення питань місцевого значення, впровадження інноваційних механізмів залучення громадськості до розподілу коштів міського бюджету міста Маріуполя, вирішення соціально значущих питань, впровадження кращих європейських практик партисипаторного бюджетування (Маріупольська міська рада, 2018).

Положення передбачає, що за рахунок коштів громадського (партисипаторного) бюджету м. Маріуполя можуть реалізовуватись великі та малі проекти. Великі проекти - це проекти міжрайонного, загальноміського значення, загальна вартість реалізації яких становить від 300 000,01 грн. до 600 000,00 грн. На такі проекти виділяється 40 % від коштів виділених на вид проекту. Малі проекти – це проекти вуличного, квартального, районного значення загальна вартість реалізації яких становить від 20 000,00 грн. до 300 000,00 грн. На такі проекти виділяється 60 % від коштів виділених на вид проекту, які рівномірно розподіляються по районах міста (15 % загального обсягу громадського бюджету м. Маріуполя на кожен район).

Для аналізу маріупольського досвіду впровадження Громадського бюджету були використані дані від організації SocialBoost. Це технологічна громадська організація, що розвиває IT-проекти із соціальним впливом, інструменти електронної демократії, електронного урядування та відкритих даних (SocialBoost, n.d.). Зведена статистика кожного етапу конкурсу завжди була доступна на сайті конкурсу міста але у зв'язку з безпековими причинами після повномасштабного вторгнення росії на територію України організація закрила сайти на окупованих територіях. Водночас на наш запит SocialBoost надала інформацію щодо загальних статистичних даних за 4 роки по Маріуполь.

Обсяг Громадського бюджету визначається щорічно згідно з рішенням міської ради про міський бюджет. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» сума конкурсу має складати до 1% від загального бюджету, але не менше 7 мільйонів гривень. Бюджет Маріуполя на 2021 рік – 4 мільярди 678 мільйонів гривень. Один відсоток від міського бюджету складає 46,7 мільйонів гривень. При цьому бюджет конкурсу Громадський бюджет у Маріуполі в 2021 році був не такий великий, а всього 7 мільйонів гривень.

У 2018 році загальний бюджет конкурсу був максимальний, і склав 13 млн 585 тис грн. У 2020 році бюджет конкурсу був 8 мільйонів гривень, а у 2019 і 2021 роки сума була однаковою і склала 7 мільйонів гривень. Зменшення загального бюджету конкурсу зумовило підвищення конкуренції серед учасників конкурсу. Загалом, загальний бюджет усіх поданих проєктів зростав з кожним роком, виключенням став 2020 рік (табл. 1).

Таблиця 1

Бюджет конкурсу Громадський бюджет м. Маріуполь

Рік	Чисельність населення	Загальний бюджет усіх поданих проєктів, грн.	Загальний бюджет, виділений на проведення конкурсу, грн.	Конкуренція на 1 грн. бюджету
2018	436 569	16 290 217	13 585 000	1,20
2019	436 569	36 159 318	7 000 000	5,17
2020	436 569	33 983 791	8 000 000	4,25
2021	436 569	53 199 635	7 000 000	7,60
Загальне	436 569	139 632 961	35 585 000	3,92

Результати аналізу застосування Громадського бюджету в Маріуполі засвідчують зростання кількості ініціатив, що відображає зацікавленість громадськості та місцевої влади в його подальшому провадженні (таблиця 2). Виключенням став 2020 рік, частково це можна пояснити впливом кризи 2020 року через епідемію коронавірусу.

Таблиця 2

Активність мешканців у Громадському бюджеті в Маріуполі

Рік	Кількість поданих проєктів	Кількість проєктів, що беруть участь у голосуванні	Кількість проєктів, які відхилили	Частка проєктів, які брали участь у голосуванні	Кількість проєктів-переможці
2018	61	34	27	55.74	30
2019	146	123	23	84.25	32
2020	137	98	39	71.53	33
2021	161	133	28	82.61	26
Загальне	505	388	117	76.83	121

Станом на 2018 р. загальна кількість жителів, які взяли участь у голосуванні в конкурсі становила 1793, а вже в 2021 році досягла – 38278 осіб. За 4 роки відбулося різке зростання рівня залучення громадян до участі в голосуванні за проєкти, що відображає прагнення жителів безпосередньо впливати на сфери витрат бюджету міста.

У конкурсі представлений достатньо широкий спектр різноманітних категорій напрямів участі городян у різних сферах міста. Загалом виділено 12 категорій, а саме «Охорона навколишнього середовища», «Створення спортивно-розважальних майданчиків», «Благоустрій/обладнання закладів охорони здоров'я», «Благоустрій прибудинкової території», Благоустрій/обладнання установ соціального захисту», «Покращення дорожньо-транспортної інфраструктури», «Створення зон відпочинку», «Благоустрій / обладнання закладів освіти», «Покращення пляжної інфраструктури», «Благоустрій/обладнання закладів культури», «Вуличне освітлення» та «Інше».

Таблиця 3

Рейтинг проєктів за кількістю голосів

Категорії	2018	2019	2020	2021	Всього
Благоустрій/обладнання закладів освіти	0	2 828	4 845	14 268	21941
Створення спортивно-розважальних майданчиків	861	1 694	2 140	1 350	6045
Створення зон відпочинку	405	1 564	1 156	488	3613
Благоустрій/обладнання закладів охорони здоров'я	322	694	360	0	1376
Благоустрій прибудинкової території	0	194	407	766	1367

Пріоритетними категоріями громадської участі у реалізації спільних ініціатив у 2018 році були – «Створення спортивно-розважальних майданчиків» (861 голос), «Створення зон відпочинку» (405 голосів) та «Благоустрій/обладнання закладів охорони здоров'я» (322 голоси). А починаючи з 2019 року категорія «Благоустрій/обладнання закладів освіти» стала лідером за кількістю голосів (табл. 3).

Різні автори мають різні можливості, у тому числі й адміністративні, для просування своїх проєктів. Звичайно легше підключити свій адміністративний ресурс закладам освіти, ніж зібрати голоси активістів. В Маріуполі дуже популярними останні роки були групові чати, в тому числі в закладах освіти. Наприклад, кожен клас школи мав хоча б один окремий чат у месенджері для покращення комунікації між вчителями та батьками. Особливої популярності вони набули підчас карантину з початком пандемії коронавірусу у 2020 році в Україні. Частіше там обговорювалися питання щодо навчання дітей та організаційні моменти. Звісно коли вчителі один раз на рік розміщували інформацію про те що школа приймає участь у конкурсі «Громадський

бюджет» і як ця шкільна ініціатива покращить умови перебування у школі для дітей, то її прохання проголосувати за проєкт, підтримували більшість батьків.

У зв'язку зі значною популярністю конкурсу серед закладів освіти в порівнянні з іншими категоріями та наріканнями громадських активістів з інших сфер, міська рада внесла правки до Положення про громадський бюджет м. Маріуполя. Освітні проєкти – це проєкти, подані автором з обраною категорією «Благоустрій / обладнання закладів освіти», реалізація яких стосується приміщень або територій шкіл, дошкільних закладів, інших закладів освіти. На такі проєкти виділяється не більше 50 % загального обсягу громадського бюджету м. Маріуполя (Маріупольська міська рада, 2018). Це рішення добре сприйнялося громадськістю і закрило питання з непропорційністю ресурсів.

Що стосується гендерного показника активності, то авторами проєктів частіше були жінки (табл. 4). Середній показник їх участі за 4 роки склав – 77,54 %, що стосується чоловіків-авторів їх середня кількість склала лише 22,46 %. При цьому з кожним роком це співвідношення ставало все більшим. Так у 2018 році кількість чоловіків-авторів склала 17 осіб або 30,36 %, а вже у 2021 році їх було 23 особи або 16,08 %. Водночас кількість жінок-авторів лише зростала. Якщо в 2018 році свої проєкти на конкурс подали 39 жінок або 69,64%, то вже у 2021 році ця кількість склала 120 осіб або 83,92 %.

Таблиця 4

Гендерна приналежність авторів проєктів у м. Маріуполі

Рік	Загальна кількість авторів	Кількість чоловіків-авторів	Відсоток чоловіків-авторів	Кількість жінок-авторів	Відсоток жінок-авторів
2018	56	17	30,36	39	69,64
2019	139	33	23,74	106	76,26
2020	117	23	19,66	94	80,34
2021	143	23	16,08	120	83,92
Загальне	455	96	22,46	359	77,54

Віковий розподіл серед авторів проєктів виявився також нерівномірним. Найбільшу активність проявили люди, віком від 46 до 65 років. Тим не менше, доволі активними виявились особи від 36–45 років. Найменша кількість авторів у віці до 25 років. Інтерес до конкурсу авторів чий вік перевищує 65 років почав знижуватися після 2020 року.

За умовами конкурсу Громадський бюджет подавати та голосувати за проєкти можуть жителі міста, які досягли вісімнадцятирічного віку й офіційно зареєстровані як такі, що проживають на його території. У випадку, коли особа зареєстрована за межами міста, однак фактично проживає у м. Маріуполі, для участі у процесі повинна надати довідку, що підтверджує її проживання на території міста. Прикладами таких документів можуть бути студентський квиток або довідка внутрішньо переміщеної особи.

Проголосувати можна було в одному з Центрів надання адміністративних послуг міста за допомогою паперового бланку для голосування. Кожен мешканець міста міг обрати два проєкти (один великий та один малий), або ж один із цих двох категорій. Голосування також відбувалось на сайті <https://pb.org.ua/>. Електронна форма такого голосування була спрямована на посилення цифрової трансформації, процесів прийняття рішень, залучення громадян і державних службовців у контексті електронної демократії. Переможцями голосування ставали проєкти, які набрали найбільшу кількість голосів за рейтинговою системою. Підсумки голосування затверджуються Експертною радою з питань громадського (партиципаторного) бюджету м. Маріуполі. Підтримані містянами проєкти під час голосування були реалізовані міською владою у наступному році і паралельно розпочинався новий цикл громадського бюджету.

Аналіз даних, зібраних шляхом опитування.

Матеріал наступної частини статті отриманий у результаті проведення дослідження методом опитування маріупольських активістів які приймали участь у конкурсі «Громадський бюджет». До анкетування вдалося залучити 25 авторів проєктів. Така кількість пов'язана з ситуацією яка сталася в Маріуполі після повномасштабного вторгнення та тими жахіттями які довелося пережити жителям міста. Велика кількість виживших маріупольців, в тому числі й активістів, зараз адаптуються на новому місці тому не мають часу, ресурсу та мотивації відповідати на питання.

Анкета опитування складалася з двох блоків кожен з яких містив по 7 питань. Перший блок включав питання щодо отриманого досвіду респондентів під час участі в конкурсі «Громадський бюджет». У другому блоці я хотіла дізнатися думку активістів щодо майбутнього Маріуполя. При цьому відповіді на питання другого блоку не були обов'язковими, бо ми розуміємо болюче відношення маріупольців до питань майбутнього.

В процесі дослідження було опитано 25 громадських активістів м. Маріуполя, які приймали участь у конкурсі «Громадський бюджет». Серед них 7 осіб або 28 % лише один раз приймали участь у конкурсі, по 8 осіб або по 32 % опитаних були авторами два й три рази, та 2 особи або 8 % – кожен рік, тобто 4 рази.

Більша кількість опитаних 20 осіб або 84 % мали досвід реалізації проєктів за рахунок міського бюджету. Найбільша кількість опитаних впровадили 2 ініціативи – 9 осіб або 36 %. Одну ідею вдалось втілити 8 опитаним або 32 %. 12 % або 3 особи реалізувати по 3 проєкти. І лише в одного опитаного був досвід втілення 4 ідей у межах конкурсу Громадський бюджет. Не всім авторам проєктів вдалось отримати досвід реалізувати свої ініціативи, а саме 4 особам або 16 % опитаних. Деякі з них вперше були переможцями конкурсу у 2021 році але повномасштабне вторгнення росії в Україну завадила їм це зробити.

Учасників опитування частіше за все мотивувало приймати участь у конкурсі ще успіх першого разу участі; прозорість конкурсу; наявний час та знання; можливість отримати досвід у проєктному менеджменті; професійні інтереси; бажання покращувати місто, вулицю або мікрорайон. Демотивували приймати участь наступного разу учасників опитування – брак часу; складна система голосування за проєкти конкурсу; пасивність людей при голосуванні; затягування строків реалізації проєктів представниками комунальних підприємств.

Більша кількість опитаних 9 осіб або 36 % подавали проєкти які віднесено до категорії «Благоустрій прибудинкової території». 7 опитаних або 28 % ініціювали проєкти категорії «Благоустрій / обладнання закладів освіти». Свої ініціативи 6 осіб або 24 % подали до категорії «Створення спортивно-розважальних майданчиків». Рівна кількість опитаних по 3 особи або по 12 % ініціювали проєкти з наступних чотирьох категорій «Охорона навколишнього середовища», «Покращення дорожньо-транспортної інфраструктури», «Створення зон відпочинку» та «Благоустрій/обладнання закладів культури». 2 особи або 8 % опитаних подавали проєкти з категорії «Інше» і лише один серед опитаних – «Покращення пляжної інфраструктури». Жодного проєкту учасники анкетування не ініціювали з категорій – «Благоустрій/обладнання закладів охорони здоров'я», «Благоустрій / обладнання установ соціального захисту» та «Вуличне освітлення» (рис. 1).

25 ответов

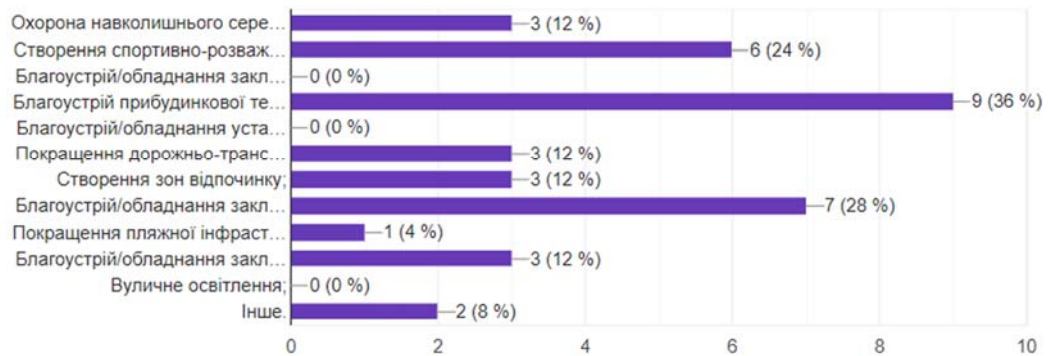

Рисунок 1. Проєкти з якої категорії Ви подавали на конкурс у попередні роки?

Ранжування за пріоритетами мотивації учасників опитування від найважливішого (рис. 2):

1. Бажання змінювати місто
2. Відсутність можливості залучити кошти іншими шляхами
3. Бажання спробувати можливості цього інструменту на практиці
4. Особисті амбіції
5. Бездіяльність місцевої влади у вирішенні питання.

Зазначимо, що жоден учасник опитування не запропонував свій варіант мотивації, всі обрали з запропонованих.

25 ответов

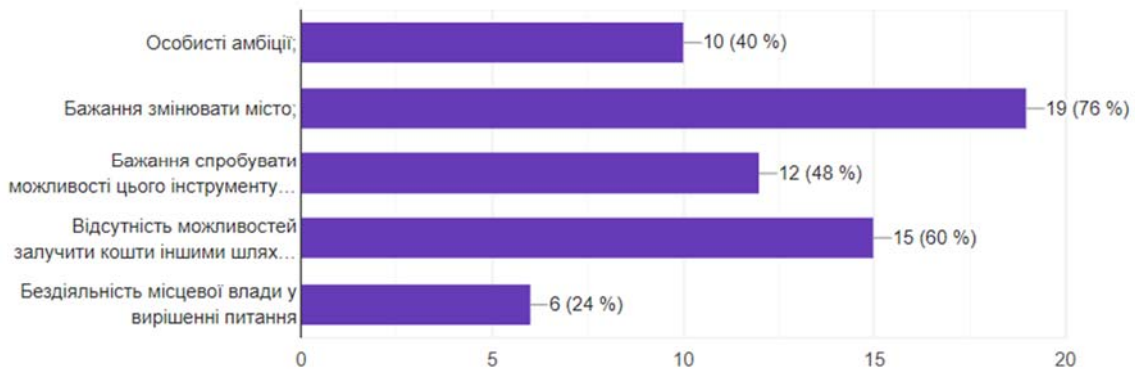

Рисунок 2. Що Вас мотивувало подавати проєкт на конкурс «Громадський бюджет»?

Наступні два питання анкетування стосувалися недоліків та складнощів конкурсу "Громадський бюджет" та шляхів їх вирішення на думки авторів ініціатив. Серед складнощів учасники опитування найчастіше виділяли такі недоліки, як пошук підрядних організацій та якісного обладнання; довге оформлення документів і тому проєкти реалізували взимку; складнощі з набором голосів. Щодо шляхів вирішення цих недоліків пропонували наступні варіанти: впровадити базу перевірених підрядних організацій; налагодження співпраці між авторами, представниками відповідального відділу та підрядниками проєкту; зменшити строки реалізації проєктів, проводити ширшу інформаційну кампанію тому що багато містян не знають про конкурс. Троє серед опитаних не відчули жодних складнощів під час всіх етапів конкурсу.

Другий блок питань, щодо бачення активістів майбутнього міста включав 7 питань відповіді на які були обов'язковими. Перше питання було про те чи виїхали респонденти з окупованого Маріуполя. І більша частина, з тих хто дав відповідь, а саме 18 осіб або 85,7 % відповіли, що виїхали, 2 осіб або 9,5 % вже повернулися жити у окуповане місто і одна особа взагалі не виїздила.

На наступне питання відповіли лише 15 респондентів. При цьому 13 осіб або 86,7 % вказали, що планують повертатися/залишатися в український Маріуполь, а 2 особи або 13,3 % цього робити не збираються. Позитивну відповідь на питання щодо необхідності відновлення конкурсу Громадський бюджет у вільному Маріуполі дали 20 осіб або 95,2 % (рис. 3). Аргументуючи це тим що Громадський бюджет є абсолютно реальним та дієвим інструментом для покращення рідного міста, в межах своїх компетенції; це інструмент, який допомагає активізувати громадську активність і покращувати місто; це реалізація індивідуальних мрій але для розвитку міста. Водночас лише 1 особа вважає це недоцільним, аргументувавши свій вибір тим що здебільшого автори проєктів витрачають власний час і не мають достатньої мотивації, а після пережитого це взагалі буде нереально.

21 ответ

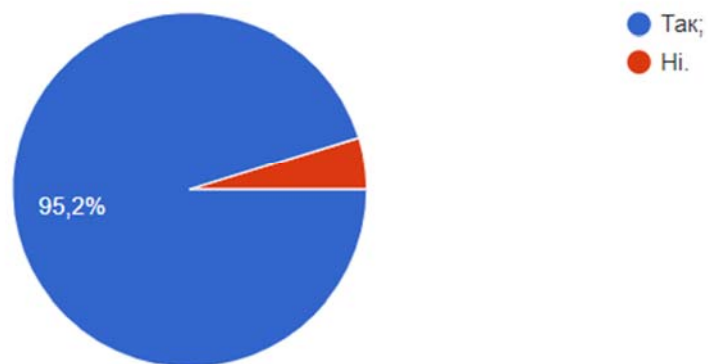

Рис. 3. Чи потрібно, на Вашу думку, відновити конкурс Громадський бюджет у вільному Маріуполі?

10 осіб або 71,4 % тих, хто відповів на запитання взяли б Ви участь у конкурсі Громадський бюджет, як автор проєкту знов відповіли позитивно, а 4 особи або 28,6 % більше не планують цього робити. При цьому актуальними категоріями проєктів на їх погляд будуть – «Відновлення житлового фонду», «Відновлення житлово-комунального господарства (вода, газ, енергозабезпечення та інше)», «Відновлення дорожньо-транспортної інфраструктури», «Відновлення/обладнання закладів освіти» та «Відновлення / обладнання закладів охорони здоров'я». Водночас респонденти готові ініціювати проєкти з наступних категорії «Відновлення житлово-комунального господарства (вода, газ, енергозабезпечення та інше)», «Відновлення житлового фонду» та «Охорона навколишнього середовища».

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Як показує набутий на сьогодні досвід партиципаторний бюджет дозволяє багатьом жителям бути почутим та сприяє залученню до місцевого самоврядування тих громадян, які до цього не брали участі у вирішенні локальних проблем. Відроджуючи Громадський бюджет в українському Маріуполі, треба пам'ятати, що довіра мешканців завжди має

бути тією цінністю, про яку треба дбати задля того, щоб витрачені ресурси, час та зусилля принесли стійкий довгостроковий результат.

Планування майбутнього Маріуполя після деокупації міста і закінчення війни це необхідність теперішнього часу. Експерти вже почали працювати над Стратегією відродження Маріуполя «Mariupol Reborn» бо попереду багато роботи. В основу праці ляже маріупольська Стратегія розвитку — 2030, ухвалена незадовго до початку повномасштабної війни. Новий план включатиме міжнародну експертизу, провідні та сучасні технології в роботі, а головне – комплексний та цивілізований підхід в масштабному будівництві міста. Також він передбачає ключові першочергові кроки направлені на відновлення критичної інфраструктури Маріуполя. При цьому важливо дивитися в минуле, щоб розвивати майбутнє. Бо те, що ми приносимо з минулого, визначає, ким ми є. Не варто цим нехтувати, будуючи плани.

Підводячи підсумок, результатів проведеного дослідження хочемо зазначити, що п'ятьма пріоритетними сферами громадської участі у реалізації спільних ініціатив за чотири роки у м. Маріуполі (з 2018 по 2021 роки) були «Благоустрій/обладнання закладів освіти», «Створення спортивно-розважальних майданчиків», «Створення зон відпочинку», «Благоустрій/обладнання закладів охорони здоров'я», «Благоустрій прибудинкової території».

При цьому всі три різновиди пріоритетів (які були, які актуальні зараз, які готові ініціювати респонденти) відрізняються один від одного. І це не дивно, бо проекти які пропонували жителі у Маріуполі з 2018–2021 роки були направлені на покращення міста. Категорії, які автори назвали актуальними у майбутньому в Маріуполі, а саме це ініціативи з відновлення нормальних умов для життя, яких у місті зараз немає. І остання група пріоритетів для авторів минулих проектів пов'язана з їх особистими мотиваціями.

У зв'язку з жорстокими актами насильства та гуманітарною катастрофою, яка стала результатом блокади міста, потрібно розуміти що не всі маріупольці переживши це повернуться жити у місто навіть після закінчення війни. Зараз у Маріуполі знаходяться приблизно 100–120 тисяч маріупольців (Маріупольська міська рада, 2022b). Одна частина жителів яка вирішила виїхати з окупованого міста, зараз живе в Україні, а інша закордоном. Чим довше буде продовжуватися війна, тим більше вірогідність, що люди звикнуть до нового місця і повернення у рідне місто для них не буде таким бажаним. Вже зараз маріупольці знаходять нову роботу, нове житло, знаходять близьких людей та нових друзів. Осядуть скоріш за все молоді сім'ї з дітьми які саме за ради них будуть залишатись.

І це потрібно враховувати при плануванні майбутнього Маріуполя, бо саме повернення у нього молодих людей, експертів та спеціалістів які будуть хотіти не лише його відновлення, але й плануватимуть своє подальше життя там, подарують місту відродження. Також треба враховувати фактор зміни структури населення післявоєнного Маріуполя. Зараз майже половина маріупольців які залишаються в місті - це пенсіонери. При цьому, частка їх участі у Громадському бюджеті в 2021 році склала лише 4,9 %. Що свідчить про не зацікавленість цієї вікової категорії у використанні цього інструмента.

До повномасштабного вторгнення росії жителі кожного дому в Маріуполі намагалися покращити його та своє подвір'я, створюючи комфортні умови для всіх мешканців будинку. Для цього маріупольці приймали участь у різних програмах, грантових конкурсах та Громадському бюджеті. Під час блокади міста, подвір'я будинків перетворилися на спільні польові кухні, гуманітарні штаби та центри психологічної допомоги. Що допомогло багатьом пережити цей жахливий період. Нажаль, непоодинокими були випадки перетворення прибудинкових майданчиків багатоповерхівок на кладовища інколи з братськими могилами.

Учасники опитування зазначили, що майбутніми актуальними сферами спільних громадських ініціатив, на їх думку, можуть бути «Відновлення житлового фонду», «Відновлення житлово-комунального господарства (вода, газ, енергозабезпечення та інше)», «Відновлення дорожньо-транспортної інфраструктури». І я з ними згодна, для підтвердження цих прогнозів приведу данні Маріупольської міської ради. У Маріуполі від обстрілів росіян постраждали 2 257 багатоквартирних будинків. Загалом знищено понад 50 % багатоповерхівок, а це 1 356 будинків. Понад 38 тисяч приватних будинків мають різні ушкодження, з них понад 11 тисяч зруйновано більше ніж на 40 % чи знищено (Маріупольська міська рада, 2022а). Ці данні та результати дослідження свідчать про необхідність звернути першочергово увагу на цю проблему. Бо проблеми з житловим фондом можуть завадити навіть бажаючим повернутися у місто. І лише коли відбудеться покращення у цих сферах інші категорії проєктів почнуть цікавити маріупольську громаду.

При цьому, ми вважаємо, обов'язково необхідно одразу поновити конкурс Громадський бюджет у звільненому Маріуполі. Бо проєкти втілені у межах цього інструменту набувають особливої цінності не лише для автора але й для тих хто за нього проголосував, бо дадуть відчуття співучасті у відродженні міста.

На нашу думку, довга війна може стати проблемою для повернення в місто, але не для його відродження. Повернення у Маріуполь це не повернення у минуле життя. І чи буде бажання у «старих» маріупольців жити в післявоєнному Маріуполі питання відкрите.

Бібліографічний список

- Блюй, А. та Стоклуска, Е., 2015. *Партиципаторний (громадський) бюджет крок за кроком. Посібник для практиків*. Варшава : Майстерня громадських досліджень та інновацій «Сточня» Доступно: <https://pauci.org/upload/files/krok_zakrokom.pdf>
- Донос, Л. та Плоский, К., 2019. *Упровадження та вдосконалення Громадського бюджету: практичні рекомендації: Посібник*. Київ : Проект «Партнерство для розвитку міст» [online] Доступно: <http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/PLEDDG_Public_Budget_Guide_2019_UA.pdf>.
- Ізюмський, М. та Омелічкін, С., 2020. *Дорожня карта впровадження бюджету участі: посібник*. Харків [online] Доступно: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/598/%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8F_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%B2%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D1%83_%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96.pdf>.
- Маріупольська міська рада, 2018. *Положення про Бюджет громадської участі м. Маріуполя, затверджене рішенням Маріупольської міської ради від 28.02.2018 № 7/28-2437* [online] Доступно: <<https://mariupolrada.gov.ua/city-council-solutions/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-bjudzhet-gromadskoi-uchasti-m.-mariupolja>>.
- Маріупольська міська рада, 2022а. Окупанти продовжують доруйновувати житло маріупольців. Під знищенням понад 50 тисяч квартир. [Telegram] 22 листопада. [online] Доступно: <<https://t.me/mariupolrada/11747>>.
- Маріупольська міська рада, 2022б. Пенсійний фонд терористичної «днр» підрахував наявну кількість пенсіонерів в Маріуполі... [Telegram] 7 червня [online] Доступно: <<https://t.me/mariupolrada/9824>>.

- Пинчук, Б. та Щербак, М. О., 2018. *Партиципаторний бюджет місцевих громад: зарубіжний досвід та національні особливості реалізації* [online] Доступно: <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9549/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>.
- Сотник, І. М. та Ус, Я. О., 2018. Бюджет участі: досвід застосування та перспективи вдосконалення в містах України. *Механізм регулювання економіки* [online], 1, с. 31–44. Доступно: <https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_36/Iryna_M_Sotnyk_Yana_O_UsThe_Participatory_Budgets_Experience_in_Application_and_Prospects_of_Improvement_in_Ukrainian_Cit.pdf>.
- Федерация канадських муніципалітетів та Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст», 2020 *Кейс-стаді. Упровадження та вдосконалення громадського бюджету. Досвід українських міст і рекомендації*. [online] Доступно: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/708/PLEDDG_Casestudy_Participatory_Budgeting_2020.pdf>.
- Khutkyy, D. and Avramchenko, K., 2019 *Impact evaluation of participatory budgeting in Ukraine*. Kyiv, Ukraine [online] Available at: <<https://cutt.ly/vKVFic2>>.
- SocialBoost*: офіційний сайт, (б.д.) [online] Доступно: <<https://socialboost.ua/>>.

References

- Bliui, A. and Stokluska, E., 2015. *Partytsypatornyi (hromadskyi) biudzheth krok za krokom. Posibnyk dlia praktykiv [Participatory (public) budget step by step. A guide for practitioners]*. Varshava: Maisternia hromadskykh doslidzhen ta innovatsii «Stochnia». Available at: <https://pauci.org/upload/files/krok_zh_krokom.pdf> (in Ukrainian).
- Donos, L. and Ploskyi, K., 2019. *Uprovadhennia ta vdoskonalennia Hromadskoho biudzhethu: praktychni rekomendatsii: Posibnyk [Implementation and improvement of the Public Budget: practical recommendations: Manual]*. Kyiv: Proekt «Partnerstvo dlia rozvytku mist» [online] Available at: <http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/PLEDDG_Public_Budget_Guide_2019-UA.pdf> (in Ukrainian).
- Federatsiia kanadskykh munitsypalitetiv ta Proekt mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy «Partnerstvo dlia rozvytku mist», 2020. *Keis-stadi. Uprovadhennia ta vdoskonalennia hromadskoho biudzhethu. Dosvid ukrainskykh mist i rekomendatsii [Case stages. Implementation and improvement of the public budget. Experience of Ukrainian cities and recommendations]*. [online] Available at: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/708/PLEDDG_Casestudy_Participatory_Budgeting_2020.pdf> (in Ukrainian).
- Iziumskyi, M. and Omelichkin, S., 2020 *Dorozhnia karta vprovadhennia biudzhethu uchasti: posibnyk [Participatory Budget Implementation Roadmap: A Guide]*. Kharkiv [online] Available at: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/598/%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8F_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%B2%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82%D1%83_%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96.pdf> (in Ukrainian).

- Khutkyy, D. and Avramchenko, K., 2019 *Impact evaluation of participatory budgeting in Ukraine*. Kyiv, Ukraine [online] Available at: <<https://cutt.ly/vKVFic2>>.
- Mariupolska miska rada, 2018 *Polozhennia pro Biudzheth hromadskoi uchasti m. Mariupolia, zatverdzhene rishenniam Mariupolskoi miskoi rady vid 28.02.2018 № 7/28-2437* [Regulations on the Public Participation Budget of the city of Mariupol, approved by the decision of the Mariupol City Council of February 28, 2018 No. 7/28-2437]. [online] Available at: <<https://mariupolrada.gov.ua/city-council-solutions/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-bjudzheth-gromadskoi-uchasti-m.-mariupolja>> (in Ukrainian).
- Mariupolska miska rada, 2022a. Okupanty prodovzhuiut doruinovuvaty zhytlo mariupoltsiv. Pid znyshchenniam ponad 50 tysiach kvartyr [The occupiers continue to destroy the housing of the residents of Mariupol. More than 50,000 apartments were destroyed]. [Telegram] 22 lystopada. [online] Available at: <<https://t.me/mariupolrada/11747>> (in Ukrainian).
- Mariupolska miska rada, 2022b. *Pensiyni fond terorystychnoi «dnr» pidrakhuvav naiavnu killist pensioneriv v Mariupoli...* [The pension fund of the terrorist "DNR" counted the number of pensioners in Mariupol...] [Telegram] 7 June [online] Available at: <<https://t.me/mariupolrada/9824>> (in Ukrainian).
- Pynchuk, B. and Shcherbak, M. O., 2018. *Partytsypatornyi biudzheth mistsevykh hromad: zarubizhnyi dosvid ta natsionalni osoblyvosti realizatsii* [Participatory budget of local communities: foreign experience and national implementation features]. [online] Available at: <<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9549/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (in Ukrainian).
- SocialBoost*: official website, (n.d.) [online] Available at: <<https://socialboost.ua/>>.
- Sotnyk, I. M. ta Us, Ya. O., 2018. *Biudzheth uchasti: dosvid zastosuvannia ta perspektyvy vdoskonalennia v mistakh Ukrainy* [Participatory budget: application experience and prospects for improvement in Ukrainian cities]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, 1, pp. 31–44. [online] Available at: <https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_36/Iryna_M_Sotnyk_Yana_O_UsThe_Participatory_Budgets_Experience_in_Application_and_Prospects_of_Improvement_in_Ukrainian_Cit.pdf> (in Ukrainian).

Стаття надійшла 29 квітня 2023 р.

**Mitiushkina K.,
Abalmasova V.**

PRIORITY AREAS OF PUBLIC PARTICIPATION IN THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC BUDGET COMPETITIONS IN MARIUPOL (2018-2021)

In 2018, Mariupol joined the Public Budget program, where local residents were invited to propose projects that would improve the city. When funded, these projects received funding from the city budget, a key step towards participatory decision-making in Mariupol.

The article conducts a comparative study of the participation of Mariupol residents in the implementation of joint public initiatives, that is, which local problems were the projects of Mariupol residents aimed at solving. For this, a system of modern scientific methods of cognition was used for in-depth analysis of the chosen problem. In order to determine the likely directions of implementation of future initiatives, we conducted a survey among project authors

who participated in the "Public Budget" competition, analyzed statistical data on the competition platform for 4 years, and based on the received data, made a forecast of the likely directions of future projects.

Finally, the article argues that the key challenges that might arise in the process of planning the reconstruction of Mariupol are the following: trust in local authorities; selection of heritage sites to be restored together with critical infrastructure; protracted war; changes in the population structure of post-war Mariupol and problems with the housing stock.

Mariupol is a Ukrainian city of regional importance in the Donetsk region. It is located in the southeast of Ukraine, close to the border with Russia. Mariupol is a climatic and mud resort on the shores of the Sea of Azov. In Soviet times and already after gaining independence, Ukrainian Mariupol was frequented by Russian tourists. This affected the way residents see the city and became the basis for the formation of conflicting political-ideological views.

At the beginning of 2022, Mariupol had a powerful economic and intellectual potential, the city was the cultural center of the region with a historic central area. The post-2014 development of Mariupol was impressive, it was noted by everyone who visited the city. Especially those who came to the city from the occupied territories of Ukraine. Everything changed on February 24, 2022, after the start of a full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine. Now the city is destroyed. But we are confident in the victory of Ukraine and are already planning the reconstruction of Ukrainian Mariupol.

There has always been a diversity of political views in Mariupol. This manifested itself at the end of 2013, when conflicts of views began in the city, among the residents there were those who supported Euromaidan and those who later went to Anti-Maidan rallies. Already in the spring of 2014, the city was under occupation. Militants of the self-proclaimed Donetsk People's Republic captured the city council building. As a result of anti-terrorist measures, the city, which was under occupation for a month, was liberated.

These events defined the future of Mariupol. Currently, more and more Mariupol residents identify with the pro-Ukrainian vector of social development, but there were also those who were waiting for the return of "Soviet life". During this short period, from 2014 to 2022, Mariupol received many immigrants from the entire Donetsk region who wanted to live in free Ukrainian territory. Life in the city quickly began to recover. At the same time, the development of civil society began, thanks to international organizations and foundations, and people realized what power they have when they unite. The people of Mariupol became interested in democratic tools of influence on local authorities.

Keywords: participatory budgeting, public budget, local self-government, civil society, participation budget.

УДК 338.22:658.5

Д. І. Безрук

УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Метою даної статті є виокремлення та характеристика основних етапів управління бізнес-процесами на підприємстві, визначення послідовності та складових механізму опису бізнес-процесів. Методика дослідження. Досягнення поставленої у статті мети здійснено за допомогою таких методів дослідження: логічного узагальнення та наукової абстракції, структурного аналізу, аналітичного методу. Результати. Управління бізнес-процесами є важливим елементом ефективного господарського управління на підприємствах будь-якої галузі. У сучасних умовах господарювання, коли ринок стає все більш конкурентним і швидкоплинним, забезпечення ефективності та якості бізнес-процесів є ключовим завданням для досягнення успіху. У статті виокремлено основні причини актуальності управління бізнес-процесами, запропоновано та описано шести етапну модель управління бізнес-процесами, окреслено складнощі з якими стикаються компанії при впровадженні та управлінні бізнес-процесами, узагальнено алгоритм опису бізнес-процесів підприємства, запропоновано модель механізму опису бізнес-процесів. Практична значущість результатів дослідження. Використання на практиці запропонованих теоретико-прикладних підходів дозволить підвищити рівень ефективності бізнес-процесів на підприємстві, удосконалити її процес управління бізнес-процесами на підприємстві.

Ключові слова: процеси, бізнес-процеси, управління бізнес-процесами підприємства, етапи, модель, опис бізнес-процесів підприємства.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-188-197

Вступ. Управління бізнес-процесами є важливою складовою ефективного функціонування будь-якого підприємства. Основними перевагами управління бізнес-процесами на підприємстві є: покращення якості продукту (послуги): управління бізнес-процесами дозволяє ідентифікувати та оптимізувати кроки виробництва або надання послуг, що сприяє зменшенню кількості помилок та покращенню якості продукту (послуги); зменшення витрат: ефективне управління бізнес-процесами дозволяє виявляти та усувати зайві кроки в процесі виробництва або надання послуг, що призводить до зменшення витрат та підвищення ефективності роботи підприємства; покращення комунікації: управління бізнес-процесами дозволяє створювати більш ефективну систему комунікації між різними підрозділами та працівниками підприємства; адаптація до змін: управління бізнес-процесами дозволяє швидко адаптуватися до змін в умовах ринку, через модифікацію процесів виробництва чи надання послуг.

Управління бізнес-процесами є необхідною умовою досягнення підприємством конкурентних переваг на ринку, підвищення якості продукту (послуги) та зменшення витрат. Як наслідок, тема управління бізнес-процесами підприємства привертає все більше уваги серед закордонних та вітчизняних науковців та є своєчасною і актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концепція управління підприємством у контексті виокремлення бізнес-процесів та управління ними розвивалася протягом кількох десятиліть, тому багато дослідників робили свій внесок у її розробку та

удосконалення. Ось лише кілька з них: Майкл Хеммер (Хаммер та Чемпі, 1993) – автор концепції «reengineering» бізнес-процесів, яка акцентує на повній переробці процесів з метою зменшення витрат та підвищення продуктивності; Томас Девенпорт (Davenport, 1993) – відомий дослідник у галузі менеджменту, який зосереджувався на розробці ефективних стратегій управління бізнес-процесами; Пол Хармон (Harmon, 2011) – засновник компанії Business Process Trends і один з провідних експертів у галузі бізнес-процесів, який написав багато книжок та статей на цю тему; Річард Норман (Richard Norman) (Johansson, McHugh, Pendlebury and Wheeler, 1993) – дослідник, який працював над технологіями інтеграції бізнес-процесів для покращення ефективності підприємств; Джеймс Чемберс (Hammer and Champy, 1993) – співзасновник консалтингової компанії Perot Systems та автор книги «Reengineering Management», в якій описується їхній досвід у здійсненні проектів по перетворенню бізнес-процесів. Це лише кілька прикладів дослідників, які внесли значний внесок у розвиток даної концепції.

Незважаючи на значний доробок закордонних та вітчизняних вчених з питань управління бізнес-процесами на підприємстві залишаються недостатньо сформованими та охарактеризованими етапи управління ними, визначення послідовності та складових механізму опису бізнес-процесів тощо, що і зумовило мету написання даної статті.

Метою статті є виокремлення та характеристика основних етапів управління бізнес-процесами на підприємстві, визначення послідовності та складових механізму опису бізнес-процесів.

Викладення основного матеріалу дослідження. Термін «бізнес-процеси підприємства» виник у контексті розвитку бізнесу та концепцій менеджменту у другій половині ХХ століття і ґрунтується на ідеї, що успішна організація повинна мати оптимально налаштовані та ефективні процеси для досягнення своїх бізнес-цілей.

Перші згадки про бізнес-процеси належать до кінця 1980-х років, коли Томас Девенпорт і Джеймс Чемберс (Davenport, 1993) використали цей термін у своїй книзі «Процесний підхід до управління корпорацією». У наступні роки багато авторів та дослідників активно працювали над розробкою та удосконаленням концепції бізнес-процесів.

Нині термін «бізнес-процеси підприємства» широко використовується в бізнесі й менеджменті для опису та управління процесами, що відбуваються на підприємстві і є необхідною складовою успішного функціонування будь-якої компанії та забезпечення її конкурентоспроможності на ринку.

Концепція управління підприємством на ґрунті виділення бізнес-процесів та управління ними – це системний підхід до управління діяльністю підприємства, що базується на розумінні та оптимізації його бізнес-процесів, які є взаємопов'язаними і визначають його функціональну і структурну організацію.

Основна мета даної концепції полягає в тому, щоб розуміти та визначати бізнес-процеси, управляти ними, виявляти їх недоліки та можливості для удосконалення, а успішне її впровадження допоможе компанії підвищити ефективність своєї діяльності, зменшити витрати та підвищити якість продукту або послуг, що пропонується.

Звісно, що управління бізнес-процесами – це складний та працемісткий процес, а тому доволі часто виникають труднощі. Так, APQC (Американський центр продуктивності та якості) провідний світовий авторитет у бенчмаркінгу, найкращих практиках, покращенні процесів і продуктивності, а також в питаннях управління знаннями (КМ) щорічно проводить статистичне дослідження, з метою визначити з якими проблемами в управлінні бізнес-процесами зустрічається підприємства (табл. 1).

Таблиця 1

**Результати дослідження проблем в управлінні
бізнес-процесами підприємства**

№	2019 рік	2020 рік	2021 рік
1	Створення культури постійного вдосконалення бізнес-процесів	Створення культури постійного вдосконалення бізнес-процесів	Створення культури постійного вдосконалення бізнес-процесів
2	Ідентифікація виставлення пріоритетів та вибір проектів вдосконалення бізнес-процесів	Визначення та планування наскрізних бізнес-процесів	Ідентифікація виставлення пріоритетів та вибір проектів вдосконалення бізнес-процесів
3	Визначення та планування наскрізних бізнес-процесів	Ідентифікація виставлення пріоритетів та вибір проектів вдосконалення бізнес-процесів	Визначення та планування наскрізних бізнес-процесів
4	Подолання організаційного опору змінам	Створення структури та формування етапів управління бізнес-процесом	Узгодження зусиль безперервного вдосконалення бізнес-процесів в усій організації
5	Залучення керівництва в управління бізнес-процесами	Залучення керівництва в управління бізнес-процесами	Вибір ключових показників ефективності (KPI) для бізнес-процесів

Джерело: складено за даними (APQC, n.d.)

Якщо проаналізувати зміни, які відбулись протягом 2019–2021 рр. в управлінні бізнес-процесами, то слід відмітити, що незмінно на першому місці залишаються складнощі у створенні культури постійного вдосконалення бізнес-процесів. Це дійсно проблема, яка виникає майже у всіх компаніях, оскільки удосконалення бізнес-процесів потребує їх чіткого опису, постійного моніторингу, аналізу та контролю, тобто управління ними, а це в свою чергу є працемістким та фінансово затратним процесом.

І якщо складнощі які займають 2–3 місце фактично не змінювались протягом всього аналізованого періоду – це ідентифікація виставлення пріоритетів та вибір проектів вдосконалення та визначення і планування наскрізних бізнес-процесів, то складнощі 4 і 5 місця протягом 2019–2021 років суттєво змінилися. Так, у 2019 році більшість компаній відзначили, що серед основних проблем були сильний опір змінам та відсутність мотивації у керівництва до залучення в управління бізнес-процесами, що свідчить про нерозуміння топ-менеджментом необхідності та переваг виокремлення та опису бізнес-процесів та управління ними на власному підприємстві. У 2020 році ситуація змінилась і менеджери окреслили створення структури та формування етапів управління бізнес-процесами, як однієї з основних проблем, але залучення керівництва в управління бізнес-процесами так і залишилась проблемою з топ п'ятірки.

У 2021 році стався прорив у розумінні переваг опису та удосконалення бізнес-процесів на підприємстві, проте керівники компаній визначили нові складнощі в управлінні бізнес-процесами, а саме, узгодження зусиль безперервного вдосконалення в усій організації та вибір ключових показників ефективності (KPI) для процесів.

Підсумовуючи основні складнощі з якими зіштовхнулись компанії у 2022 році при управлінні бізнес-процесами, можна виділити такі:

– Складність опису та відстеження процесів: управління бізнес-процесами може бути складним з точки зору опису та відстеження бізнес-процесів на всіх його етапах.

– Нестабільність ринку: коли ринок нестабільний, управління бізнес-процесами може стати викликом через постійні зміни в умовах підприємства та діяльності.

– Недостатня інформація: недостатня чи неповна інформація може перешкоджати управлінню бізнес-процесами та прийняттю обґрунтованих рішень.

– Неспроможність адаптуватися до змін: якщо компанія не може швидко адаптуватися до змін в умовах діяльності, то управляти бізнес-процесами може бути дуже складно.

– Відсутність підтримки від керівництва: якщо керівництво не підтримує управління бізнес-процесами, то це може стати перешкодою для ефективного функціонування підприємства.

Бізнес-процеси сучасних підприємств можуть бути досить різноманітними залежно від галузі та розміру підприємства. Проте, основні процеси, які присутні у більшості підприємств, можна представити таким чином: управління проектами – це процес планування, управління та контролю за реалізацією проектів; управління продажами – це процес маркетингових досліджень, продажів та обслуговування клієнтів; управління фінансами – це процеси, пов'язані з управлінням грошовими потоками, бюджетуванням та операціями з інвестиціями; управління персоналом – це процеси найму та збереження персоналу, планування робочих місць та оцінки продуктивності; управління постачанням – це процес забезпечення матеріальних ресурсів та товарів для бізнесу; управління логістикою – це процес забезпечення вчасної та ефективної доставки продукту або послуги до клієнта; управління якістю – це процес контролю та забезпечення якості продукту або послуги, щоб задовольнити потреби та очікування клієнта.

Але цей перелік не є вичерпним, адже їх кількість залежать від розміру, галузі та специфіки діяльності підприємства і тому може бути значно розширеним. Визначення переліку бізнес-процесів підприємства є важливою складовою управління ними. Пропонуємо шести етапну модель управління бізнес-процесами підприємства.

1 Етап: Виділення кожного бізнес-процесу та його детальний опис.

На сьогоднішній день, існує багато класифікацій бізнес-процесів та класична найбільш поширена з них, це поділ на основні, допоміжні (забезпечуючі), процеси управління та розвитку.

Дійсно, така класифікація охоплює все різноманіття бізнес-процесів на підприємстві. Так, до основних бізнес-процесів слід відносити ті, що створюють цінність для споживача та додану вартість у результаті виробництва продукту чи надання послуги. Також слід відмітити, що основне завдання бізнес-процесу – це створення нової цінності для споживача, а отримання прибутку є вторинним і витікає як наслідок зі створення такої цінності.

Друга група – це допоміжні (забезпечуючі) бізнес-процеси, які забезпечують основні допоміжними ресурсами та підтримують в належному стані інфраструктуру підприємства. На відмінну від основних, де цінність створюється для кінцевого споживача, у допоміжних бізнес-процесах споживачі є внутрішніми (співробітники, структурні підрозділи та основні бізнес-процеси).

Процеси управління відносять до третьої групи бізнес-процесів. Вони, як і допоміжні бізнес-процеси не формують цінності та вартості для споживача. Ці бізнес-процеси дозволяють ефективно здійснювати управління всім підприємством, приймати управлінські рішення та забезпечувати конкуренто-здатність компанії.

Четверта група бізнес-процесів – це бізнес-процеси управління та розвитку, основним завданням яких є забезпечення розвитку підприємства у довгостроковій перспективі та формування доданої вартості. Їх ще можна визначити центрами

формування інвестицій чи венчурного капіталу. Дуже часто бізнес-процеси розвитку розглядаються як бізнес-проекти, які складаються з разових дій підприємства по проведенню, реструктуризації, автоматизації, реінжинірингу, виводу нових продуктів на ринок, та інших проектів, які сприяють стратегічному розвитку підприємства (Котковський, 2019).

Наведена вище класифікація бізнес-процесів є, на нашу думку, доволі функціональною та ефективною. Адже саме такі їх типи дозволяють менеджерів проводити їх аналіз та періодично оцінювати на необхідність удосконалення чи оптимізації бізнес-процесів. Так, наприклад, основні бізнес-процеси забезпечують цінність кінцевому споживачеві, а відповідно й формують додану вартість та прибуток. Допоміжні бізнес-процеси посилюють функції основним та обслуговують необхідну інфраструктуру підприємства. А бізнес-процеси управління та розвитку забезпечують інші інтелектуальними, фінансовими та кадровими ресурсами. І є по своїй суті центрами прийняття управлінських рішень, щодо оптимізації витрат, логістичних ланцюгів чи розробка стратегії підприємства в цілому.

Після визначення бізнес-процесів на підприємстві важливим є їх опис - це процес, за допомогою якого відбувається опис діяльності, що здійснюється в межах підприємства з метою досягнення конкретних цілей. Цей опис може включати в себе інформацію щодо послідовності дій, ролі та відповідальності працівників, ресурсів, технології, стандартів та процедур які використовуються, а також ключових показників результативності.

Опис бізнес-процесів допомагає підвищити ефективність діяльності підприємства через ідентифікацію можливих проблем та перешкод, застосування технологій та методів удосконалення процесів, а також забезпечення взаємного розуміння серед співробітників щодо того, як має відбуватися робота (Hammer and Stanton, 1995).

Тому, доречно виокремити декілька важливих причин чому необхідно описувати бізнес-процеси, а саме:

1. Щоб мета (вихід) була досягнута. Без опису бізнес-процесів на підприємстві не видно кінцевої цілі функціонування та відсутня стратегія щодо удосконалення існуючих бізнес-процесів.

2. Щоб призначити відповідальних за кожну дію, яку необхідно виконати для досягнення мети. Не можливо побудувати ефективний процес управління підприємством, якщо відсутні відповідальні за кожен бізнес-процес.

3. Для покращення комунікацій між людьми/відділами/функціями. Детально описані бізнес-процеси дозволяють вчасно виявити прогалини в комунікаціях між працівниками (відділами); визначити одні й ті ж функції, які виконуються різними працівниками (відділами).

4. Щоб всі учасники процесу розуміли, як потрібно досягати поставленої мети. Розуміння всіх бізнес-процесів на підприємстві дозволяє працівникам застосовувати системний підхід до компанії та розуміти кінцеву мету функціонування підприємства (Hammer, 1996).

5. Контролювати стан та хід досягнення мети. Враховуючи динамічність зовнішнього середовища підприємству часто доводиться переглядати стратегію досягнення своєї мети і саме опис бізнес-процесів дозволяє вчасно і швидко виявити, які з них потрібно удосконалити.

Для того, щоб оптимально описати бізнес-процеси на підприємстві потрібно спочатку оцінити важливість кожного процесу для бізнесу і його повторюваність.

Існує декілька способів оцінки важливості процесів для бізнесу і їх повторюваності, серед яких найбільш ефективними, на нашу думку є:

- Аналіз ключових показників ефективності (KPI), зокрема, обсяги продажів, рентабельність, частота повторного замовлення та інші.

- SWOT-аналіз (дозволяє визначити сильні та слабкі сторони процесів бізнесу, а також виявити можливості та загрози).

- Аналіз вартості (допомагає визначити, які процеси приносять найбільшу користь бізнесу та на яких можна зекономити).

- Моделювання процесів (симуляція різних сценаріїв може допомогти вибрати оптимальний варіант для певного бізнесу).

- Аудит процесів (аналіз поточного стану процесів, що дає змогу виявити проблемні місця та можливості для оптимізації).

Після цього, необхідно обрати бізнес-процеси, що потребують опису в першу чергу.

Для визначення бізнес-процесів, які потребують опису в першу чергу, потрібно всю роботу проводити в такій послідовності:

- Визначити основні цілі бізнесу і виокремити процеси, які допоможуть досягти цих цілей.

- Оцінити ступінь їх впливу на бізнес (виокремити ті процеси, які мають найбільший вплив на ефективність бізнесу та його прибутковість).

- Розглянути питання ефективності бізнес-процесів (виокремити процеси, які мають найбільшу кількість проблем або затримок, що суттєво впливають на результати бізнесу).

- Провести аналіз ризиків (виокремити ті процеси, які мають високий рівень ризику).

- Звернути увагу на вимоги законодавства та інші зовнішні чинники (виокремити процеси, які потребують опису з метою забезпечення дотримання вимог законодавства або відповідності стандартам якості).

Ці кроки допоможуть визначити ті бізнес-процеси, які потребують опису в першу чергу. При цьому слід відмітити, що список може змінюватися з часом і потребує постійного оновлення.

2 Етап: Призначити відповідальних за кожний бізнес-процес і описати його.

Для призначення відповідальних за бізнес-процесом, необхідно виконати такі кроки:

- Визначити всі бізнес-процеси, які потрібні для безперебійної роботи бізнесу.

- Для кожного бізнес-процесу визначити завдання, які потрібно виконати, щоб забезпечити ефективне функціонування процесу.

- Визначити тих працівників, які мають найкращі знання та досвід у виконанні цих завдань.

- Призначити кожному бізнес-процесу відповідального працівника.

- Забезпечити, щоб кожен відповідальний працівник мав всі необхідні ресурси та підтримку для успішного виконання своїх завдань.

- Встановити чіткі стандарти та процедури для взаємодії між відповідальними працівниками та іншими відділами компанії.

- Забезпечити постійний моніторинг та оцінку роботи відповідальних працівників, щоб переконатися, що бізнес-процеси працюють ефективно та відповідають потребам компанії.

Отже, опис бізнес-процесу є важливим елементом успішної роботи будь-якого підприємства, оскільки він допомагає керівництву та співробітникам розуміти передбачувані результати та необхідні кроки для їх досягнення.

На рис. 1 представлено узагальнений механізм опису бізнес-процесу.

Рисунок 2. Узагальнений механізм опису бізнес-процесів підприємства
Джерело: складено автором

3 Етап: Підібрати методики оцінки ефективності бізнес-процесу, що будуть пов'язанні із бізнес-результатами.

Методики оцінки ефективності бізнес-процесу - це інструменти для вимірювання рівня успішності діяльності підприємства, які дозволяють оцінити результативність виконання конкретних завдань та досягнення поставлених цілей (APQC, n.d.). Ці методики можуть бути різними для різних бізнес-процесів та галузей.

Оцінка ефективності бізнес-процесу з використанням відповідних методик дозволяє виявити проблемні моменти та визначити напрями їх вирішення, а також, при необхідності, змінити стратегію розвитку підприємства. Це також допомагає забезпечити моніторинг ефективності бізнес-процесів на постійній основі та вчасно реагувати на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

4 Етап: Запровадити процес управління бізнес-процесами на підприємстві (продумати шаблони, систему контролю, процеси навчання співробітників).

5 Етап: Запровадити систему контролю ефективності бізнес-процесів (попереднього, поточного і підсумкового).

6 Етап: Здійснювати аналіз результатів контролю та розробляти заходи щодо удосконалення бізнес-процесів і впроваджувати їх.

Висновки.

Отже, підводячи підсумки варто зазначити, що управління бізнес-процесами є важливим елементом ефективного управління бізнесом на підприємствах будь-якої галузі. У сучасних умовах ведення бізнесу, коли ринок стає все більш конкурентоспроможним і стрімким, забезпечення ефективності та якості бізнес-процесів є ключовим завданням для досягнення успіху.

Серед основних причини які підкреслюють актуальність управління бізнес-процесами можна відзначити такі: необхідність підвищення продуктивності та оптимізації витрат, адже через постійне вдосконалення бізнес-процесів компанії можуть знизити виробничі витрати, скоротити час, необхідний для виконання завдань, і підвищити продуктивність; зміна потреб споживачів, адже сучасний споживач вимагає високої якості товарів і послуг, швидкої доставки та зручної оплати, а управління бізнес-процесами допоможе забезпечити задоволення потреб споживачів і підтримувати конкурентоспроможність підприємства; підвищення ефективності управління підприємством, адже управління бізнес-процесами дозволяє підприємствам забезпечувати гармонійну взаємодію між різними підрозділами та структурами, що зменшує кількість помилок і дозволяє приймати швидкі та обґрунтовані рішення.

До основних проблем з якими зіштовхнулись компанії у 2022 році при управління бізнес-процесами, можна віднести такі: складність опису та відстеження процесів: управління бізнес-процесами може бути складним з точки зору опису та відстеження бізнес-процесів на всіх його етапах; нестабільність ринку: коли ринок нестабільний, управління бізнес-процесами може стати викликом через постійні зміни в умовах підприємства та діяльності; недостатня інформація: недостатня чи неповна інформація може перешкоджати управлінню бізнес-процесами та прийняттю обґрунтованих рішень; неспроможність адаптуватися до змін: якщо компанія не може швидко адаптуватися до змін в умовах діяльності, то управляти бізнес-процесами може бути дуже складно; відсутність підтримки від керівництва: якщо керівництво не підтримує управління бізнес-процесами, то це може стати перешкодою для ефективного функціонування підприємства.

Управління бізнес-процесами повинно здійснюватись за чітко визначеними етапами, що дало нам можливість сформулювати шести етапну модель. З метою реалізації цих етапів важливим кроком є розробка та впровадження механізму управління бізнес-процесами, що і буде предметом наших подальших досліджень.

Бібліографічний список

- Котковський, В. С., 2019. *Економіка закладів ресторанного господарства: реінжиніринг бізнес-процесів : курс лекцій для студентів ступеня «магістр»*. Кривий Ріг : [ДонНУЕТ]. [онлайн] Доступно: <http://elibrary.donnuet.edu.ua/1420/1/Kotkovsky_KL_2019_1.pdf> (дата звернення 18.05.2023)
- Хаммер, М. та Чемпі, Дж., 1993. *Реінжиніринг корпорації: маніфест бізнес-революції*. Harper Business.
- APQC, n.d. Official website [online] Available at: <<https://www.apqc.org/>>
- Davenport, T. H., 1993. *Process innovation: reengineering work through information technology*. Harvard Business School Press.

- Hammer, M. and Stanton, S., 1995. Beating the Risks of Reengineering. *Fortune*. May 15, 1995.
- Hammer, M., 1996. *Beyond Reengineering: How the process-centred organization is changing our work and our lives*. London : Harper Collins Business.
- Hammer, M. and Champy, J., 1993. *Reengineering the corporation: a manifesto for business revolution*. New York, NY : HarperBusiness.
- Harmon, P., 2011. How to process create value. *BPTrends* [online], 2, p. 1–13. Available at: <<https://www.bptrends.com/publicationfiles/02-01-11-ART-How%20do%20Processes%20Create%20Value-Harmon-Final.pdf>>
- Johansson, H. J., McHugh, P., Pendlebury, A. J. and Wheeler, W. A., 1993. *Business Process Reengineering: Break Point Strategies for Market Dominance*. Chichester, New York : John Wiley & sons.

References

- APQC, n.d. Official website [online] Available at: <<https://www.apqc.org/>>
- Davenport, T. H., 1993. *Process innovation: reengineering work through information technology*. Harvard Business School Press.
- Hammer, M. and Stanton, S., 1995. Beating the Risks of Reengineering. *Fortune*. May 15, 1995.
- Hammer, M., 1996. *Beyond Reengineering: How the process-centred organization is changing our work and our lives*. London : Harper Collins Business.
- Hammer, M. and Champy, J., 1993. *Reengineering the corporation: a manifesto for business revolution*. New York, NY : HarperBusiness.
- Harmon, P., 2011. How to process create value. *BPTrends* [online], 2, p. 1–13. Available at: <<https://www.bptrends.com/publicationfiles/02-01-11-ART-How%20do%20Processes%20Create%20Value-Harmon-Final.pdf>>
- Johansson, H. J., McHugh, P., Pendlebury, A. J. and Wheeler, W. A., 1993. *Business Process Reengineering: Break Point Strategies for Market Dominance*. Chichester, New York : John Wiley & sons.
- Khammer, M. та Chempі, Dzh., 1993. Reinzhynirynh korporatsii: manifest biznes-revoliutsii [Reengineering the corporation: a manifesto for business revolution]. Harper Business.
- Kotkovskyi, V. S., 2019. *Ekonomika zakladiv restorannoho hospodarstva: reinzhynirynh biznes-protsesiv : kurs leksii dlia studentiv stupenia «mahistr»* [[Economics of restaurant establishments: reengineering of business processes]. Kryvyi Rih : DonNUET. [online] Available at : <http://elibrary.donnuet.edu.ua/1420/1/Kotkovsky_KL_2019_1.pdf> (Accessed 18.05.2023) (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 25.05.2023 р

Bezruk D. I.

MANAGEMENT OF BUSINESS PROCESSES OF THE ENTERPRISE

Business process management is an important component of the effective functioning of any enterprise. The main advantages of business process management at an enterprise are: improvement of product (service) quality: business process management allows identification and optimization of production or service delivery steps, which contributes to reducing the number of errors and improving product (service) quality; cost reduction: effective management of business processes allows identifying and eliminating unnecessary steps in the

process of production or service provision, which leads to cost reduction and increased efficiency of the enterprise; improving communication: business process management allows creating a more effective communication system between different departments and employees of the enterprise; adaptation to changes: business process management allows you to quickly adapt to changes in market conditions, through modification of production processes or service provision. Management of business processes is a necessary condition for the company to achieve competitive advantages in the market, increase the quality of the product (service) and reduce costs. As a result, the topic of enterprise business process management is attracting more and more attention among foreign and domestic scientists and is timely and relevant. The results. The article singles out the main reasons for the relevance of business process management, proposes and describes a six-stage model of business process management, outlines the difficulties faced by companies when implementing and managing business processes, summarizes the algorithm for describing business processes of an enterprise, and proposes a mechanism model for describing business processes. Conclusions. Among the main reasons that emphasize the relevance of business process management, the following can be noted: the need to increase productivity and optimize costs, because through the constant improvement of business processes, companies can reduce production costs, reduce the time needed to complete tasks, and increase productivity; changing consumer needs, because the modern consumer demands high-quality goods and services, fast delivery and convenient payment, and business process management will help ensure the satisfaction of consumer needs and maintain the company's competitiveness; increasing the efficiency of enterprise management, because business process management allows enterprises to ensure harmonious interaction between various departments and structures, which reduces the number of errors and allows quick and informed decisions to be made.

The following are among the main problems faced by companies in 2022 when managing business processes: the complexity of describing and tracking processes: managing business processes can be difficult from the point of view of describing and tracking business processes at all its stages; market instability: when the market is unstable, managing business processes can become a challenge due to constant changes in the conditions of the enterprise and operations; insufficient information: insufficient or incomplete information can prevent the management of business processes and the adoption of informed decisions; inability to adapt to changes: if the company cannot quickly adapt to changes in operating conditions, then managing business processes can be very difficult; lack of support from the management: if the management does not support the management of business processes, then it can become an obstacle to the effective functioning of the enterprise. Management of business processes should be carried out according to clearly defined stages, which gave us the opportunity to form a six-stage model. In order to implement these stages, an important step is the development and implementation of a business process management mechanism, which will be the subject of our further research.

Key words: *processes, business processes, enterprise business process management, stages, model, description of enterprise business processes.*

УДК 824:664: 502.131.1

Л. М. Шимановська-Діанич

ДУАЛЬНА ФОРМА ОСВІТИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ КАДРІВ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: ПЕРЕВАГИ ТА ПРОБЛЕМИ

Метою даної статті є узагальнення як переваг та і проблем впровадження дуальної форми освіти підготовки кадрів для підприємств харчової промисловості та розробка рекомендацій щодо її удосконалення, зокрема в умовах війни. Методика дослідження. Досягнення поставленої у статті мети здійснено за допомогою таких методів дослідження: логічного узагальнення та наукової абстракції, структурного аналізу, аналітичного методу. Результати. Дуальна освіта покликана налагодити ефективну співпрацю закладів освіти із ринком праці та створення реальної можливості впливу фахівців ринку на зміст освітніх навчальних програм. Створення гармонійних відносин між вищою школою та потребами на ринку праці дасть можливість не тільки забезпечити високий рівень кваліфікації випускника, зекономити кошти підприємству, а й водночас вирішити кадрові питання, підвищити рівень працевлаштування майбутніх професіоналів і зробити їх більш спроможними на ринку праці. Водночас дуальна форма здобуття освіти не повинна абсолютизуватися, а рішення про її впровадження та вибір спеціальностей, підготовка за якими буде здійснюватися за дуальною формою, має прийматися з огляду на потреби роботодавців та особливості національної економіки та законодавства. У статті виокремлено основні переваги та проблеми впровадження дуальної освіти, запропоновано дві форми дуальної освіти для підготовки кадрів для підприємств харчової промисловості. Практична значущість результатів дослідження. Використання на практиці запропонованих теоретико-прикладних підходів дозволить підвищити ефективність підготовки кадрів для підприємств харчової промисловості, удосконалити процес впровадження дуальної освіти.

Ключові слова: дуальна форма освіти, заклади освіти, харчова промисловість, виробництво, освітній процес.

DOI 10.34079/2226-2822-2023-13-25-198-206

Вступ. Останнім часом значна увага дослідників у сфері підготовки фахівців для харчової промисловості приділяється питанням використання дуальної форми освіти. Незважаючи на те, що ця форма освіти в Україні є відносно новим явищем, нині спостерігається досить швидкий процес формування відповідної наукової школи і наукової думки з цього питання та розширення практики її впровадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Учені І. Андрейців (2017), С. Амеліна (2010), Л. Кримчак (2019), В. Кюрчев, О. Ломейко (2018), Т. Лазарева (2014) та ін. досліджують різні аспекти дуальної освіти, зокрема: роль та значення освіти у зв'язках із наукою та виробництвом; взаємодію науки, освіти та промислового виробництва через створення науково-освітніх комплексів асоціативного типу із залученням підприємств промисловості; питання інноваційної діяльності, механізми державного управління освітнім процесом тощо.

Проведений нами аналіз низки літературних джерел в яких представлено досвід впровадження дуальної форми освіти Т. Лазарева (2014), І. Тарасюк (2018), Упровадження сучасних освітніх технологій при підготовці кваліфікованих робітників (Соболева та Арестова, (заг. ред.), 2020), зокрема, і навчальними закладами що входять

до складу навчального комплексу Укоопспілки «Освіта», науково-методичним і організаційним центром якого є Полтавський університет економіки і торгівлі (Дуальна форма здобуття освіти: успіхи та проблеми третього року запровадження пілотного проєкту у закладах вищої та фахової передвищої освіти України (Науково-методичний центр ВФПО, 2022)), дає підстави зробити декілька висновків щодо доцільності її використання для підготовки кадрів харчової промисловості.

По-перше, це дає можливість підвищити якість вищої освіти через подолання розриву між теорією і практикою. По-друге, надає можливості роботодавцям долучитись до процесу підготовки майбутніх фахівців через модернізацію традиційних форм і методів навчання. Все це, у кінцевому рахунку, є запорукою підвищення якості підготовки фахівців із урахуванням вимог роботодавців. Крім того, як показує досвід, здобувачі дуальної форми освіти мають більше шансів отримати своє перше робоче місце після здобуття освіти, а заклади вищої освіти, таким чином, підвищують свою конкурентоздатність на ринку освітніх послуг, через оновлення навчальних планів, які будуть пристосовані до потреб суб'єктів господарювання. У той же час, установи й організації, котрі співпрацюють із закладами вищої освіти у межах організації дуальної форми освіти, значно підвищують свій імідж і рейтинг серед споживачів як передові осередки, що підтримують прогресивні форми навчання.

Разом з тим є і певні проблеми з впровадження даної форми освіти, зокрема при підготовці фахівців для харчової промисловості.

Метою даної статті є узагальнення як позитивного так і негативного досвіду використання даної форми освіти та розробка рекомендацій щодо її удосконалення, зокрема в умовах війни.

Викладення основного матеріалу дослідження. Терміни «дуалізм», «дуальний», «дуальність» (від лат. *dualis* – подвійний) досить широко застосовуються у різних галузях знань (філософії, політології, економіці, соціальних і природничих науках). Дуальна освіта визначається як така, що поєднує навчання у закладах вищої освіти та на підприємстві.

Ця система має достатньо довгу історію успішного розвитку, вона визнана на міжнародному рівні як передумова досягнення країною економічної продуктивності. Успішна професійна освіта приводить до збільшення шансів на майбутнє як для молоді, так і для економіки. Дуальна освіта – спосіб отримання необхідних знань і навичок, за яким теоретичний матеріал вивчають у закладі освіти, а практична підготовка відбувається безпосередньо на виробництві. Це суттєво відрізняє такий підхід від «практичних занять», адже базується на умовах інтеграції виробничої освіти та теорії. Визначальним у реалізації дуальної форми навчання є подолання та усунення недоліків традиційних форм і методів, підвищення якості підготовки кваліфікованих кадрів, враховуючи потреби ринку праці. Нині, незважаючи на війну в Україні, кількість стейкхолдерів продовжує зростати, а заклади освіти дедалі частіше починають співпрацювати з роботодавцями. Важливим є те, що після закінчення навчання за дуальною формою здобувачі освіти вже вміють працювати з технікою, розуміються на всіх технологічних процесах, мають досвід роботи з досвідченими професіоналами. Внаслідок цього відсоток працевлаштування є досить високим, оскільки компанії, в яких проходять навчання студенти, доволі часто запрошують їх на роботу.

Таку форму освіти вперше запроваджено в Німеччині ще у минулому сторіччі, а тенденція зростала поетапно і нині, у передових країнах світу, практична підготовка займає 70 % освітнього процесу, завдяки чому кількість професіоналів, що працюють за фахом, істотно збільшилося (Амеліна, 2010; Міністерство освіти і науки України, 2019).

Попри всесвітньо відомий підхід до підготовки кадрів питання запровадження дуальної освіти в Україні, зокрема, і для підприємств харчової промисловості довгий час

не було предметом дослідження. Вперше таку систему освіти в українських закладах освіти було апробовано у 2015–2017 роках, а статистика була приголомшливою: рівень працевлаштування збільшився до 97 %, якість професійної підготовки – на 12–17 %. Наприкінці 2019 року було запущено ще один експеримент, в якому брало участь 28 закладів вищої освіти та 16 закладів фахової передвищої освіти. Після початку пандемії, через ризик великого скорочення робочих місць, до експерименту з впровадження дуальної освіти доєдналося ще декілька закладів освіти. Через карантинні обмеження більшість підприємств перейшло на дистанційну роботу, тому для підготовки студентів використовували онлайн-платформи, бази знань, корпоративні сервіси, віртуальні приватні сервери та інші інтернет-ресурси, проте практика використання дуальної освіти не припинилась і продовжувала впроваджуватися в український навчальний процес.

Нині, упровадження дуальної освіти в Україні в професійну підготовку майбутніх фахівців регламентує низка нормативних документів і законодавчих актів, зокрема: Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII з наступними змінами і доповненнями; Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII з наступними змінами і доповненнями; Закон України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР з наступними змінами і доповненнями; Закон України «Про фахову передвищу освіту» від 6 червня 2019 року № 2745-VIII з наступними змінами і доповненнями; розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти» від 19 вересня 2018 року № 660-р; наказ Міністерства освіти і науки України «Про впровадження елементів дуальної форми навчання у підготовку кваліфікованих робітників» від 23 червня 2017 року № 916 тощо.

Під час дії військового стану, який був запроваджений Президентом України 24 лютого 2022 року на всій території України, оскільки ми зазнали збройної агресії від російської федерації, освітня сфера зазнала серйозних змін. Проте, у такі складні не тільки для освіти, а й для всіх галузей суспільного життя країни часи, дуальна освіта залишилась прекрасним шансом запровадити нові підходи до навчання, яке диктує зараз більшість тенденцій до викладання у дистанційній формі. Разом з тим, дуальна освіта під час військового стану перетворилась на новий виклик в освітньому процесі. Оскільки така форма освіти дозволяє студентам не тільки перебувати у відносно безпечному місці, але й дає можливість допомагати своїй країні у боротьбі із зовнішнім агресором: дехто може присвятити себе волонтерству, дехто працювати в установах та організаціях, тим самим підтримуючи економіку країни та отримуючи певну кваліфікацію. Тобто, в такий спосіб студенти можуть почувати себе у безпеці, працювати під час навчання та отримувати практичні навички, а підприємства, у свою чергу, готують для себе новий молодий кваліфікований персонал.

Проте, проведений аналіз низки літературних джерел звернув нашу увагу і на те, що поряд з перевагами такої форми здобуття освіти виникають також і проблеми (Яковчук, 2020; Науково-методичний центр ВФПО, 2022):

недостатнє розуміння закладами фахової передвищої освіти та підприємствами концепції і особливостей організації освітнього процесу за дуальною формою здобуття освіти;

невизначеність питання щодо зарахування студента на посаду відповідно до його кваліфікаційного рівня, через його відсутність;

низька мотивація та незацікавленість викладачів у такій формі навчання через побоювання втратити години або скорочення кадрів;

небажання працівників підприємства бути наставниками у студентів, оскільки інші, у свою чергу, в майбутньому можуть конкурувати з першими за робоче місце;

у підприємств виникають побоювання, що здобувач не прийде працювати до них на виробництво, оскільки той не зобов'язаний відпрацьовувати на підприємстві певний час після здобуття певного освітнього рівня, а піде працювати до конкурентів;

бюрократичні проблеми, які виникають між закладом освіти та компанією;

відсутність державної підтримки;

деякі роботодавці під час воєнного стану відмовляються від співпраці із закладами освіти, оскільки не впевнені у тому, що зможуть забезпечити безпечні умови праці молодим здобувачам. На жаль, статистика нам показує, як від потрапляння снарядів загинуло багато людей, безпосередньо перебуваючи на виробництві, у дистриб'юторній мережі чи у полі тощо;

підприємства взагалі припиняють свою діяльність через бойові дії, відтік кадрів, економічну кризу.

Враховуючи вищезазначене, з метою забезпечення якості впровадження дуальної форми здобуття освіти в освітній процес, виникає потреба звернути увагу як закладів освіти так і роботодавців на необхідність удосконалення механізму їх співпраці. Серед найбільш актуальних і першочергових питань, на нашу думку, мають бути такі. По-перше, провадження спільних нарад керівників підприємств та закладів освіти міста (району, області, країни), під час яких важливо відпрацювати комплексну стратегію дій й вирішити питання щодо необхідності оформлення додаткових умов під час укладання договорів про співпрацю між закладами освіти та роботодавцями; визначити професійні та ключові компетентності, якими мають володіти випускники закладів освіти при працевлаштуванні, а заклади освіти мають скоригувати навчальні плани, враховуючи вимоги роботодавців. По-друге, заклад освіти має визначити перелік підприємств, установ та організацій, що надають місця якісної виробничої практики здобувачам освіти і відпрацювати механізм укладання з ними договорів про дуальну освіту. По-третє, вирішити питання щодо участі стейкхолдерів у підготовці майбутніх фахівців, зокрема через надання здобувачам освіти робочих місць та навчально-виробничих дільниць для проходження виробничого навчання, технологічної, переддипломної практик, працевлаштування випускників та їх закріплення на робочих місцях. Важливим є вирішення питань, щодо здійснення постійного супроводу роботодавцями здобувачів освіти під час освітньої діяльності в закладах освіти з метою відбору та наступного працевлаштування кращих випускників, укладання тристоронніх договорів. Окремої уваги потребує вирішення питань щодо організації й забезпечення участі фахівців-практиків (роботодавців) у проведенні занять, в екзаменаційних комісіях, керівництві курсовими (кваліфікаційними) проектами з метою забезпечення підготовки фахівців, адаптованих до сучасного виробничого процесу. Для роботодавців важливим є проведення рекламної діяльності своїх підприємств, гідних умов оплати та охорони праці з метою привернення уваги безробітного населення до успішності їх підприємств і престижності здобувати професії, які користуються попитом на ринку праці тощо.

Варто зазначити, що харчова промисловість не є винятком у цих питаннях, проте організація дуального навчання для підготовки цих має свої особливості. Наприклад, для підготовки кваліфікованого технолога або інженера важливо необхідно не просто знайти профільне підприємство, а підприємство з високими потужностями і гарною матеріальною базою. Підприємство, що має змогу надати можливість студенту використовувати свої ресурси для здобуття практичного досвіду та призначити наставника відповідного рівня, який зуміє провести навчання на виробництві з безпосереднім залученням студента до виробничого процесу. Варто також зазначити, що організація дуального навчання у харчовій галузі ускладнюється графіком роботи потенційних підприємств-партнерів, багато з них працюють позмінно, мають восьми, а то і дванадцятигодинний робочий день. Проблемаю також може бути і місце

розташування підприємств харчової промисловості відносно навчального закладу. Більшість з них розташовані далеко за межами міст, у яких знаходяться навчальні заклади. Важливу роль також, відіграє сезонність. Саме тому, доцільно використовувати дві моделі дуального навчання для підготовки фахівців харчової промисловості. Перша модель характерна для застосування в партнерстві з підприємствами, що територіально не є значно віддаленими від навчального закладу, де відбуватиметься теоретична підготовка. Це дасть змогу сформувати графік навчання так, щоб протягом тижня студент зміг проходити теоретичне навчання в навчальному закладі, практичні та лабораторні заняття максимально перенести на виробництво. Обов'язковою умовою є також виділення днів, у які студент зможе працювати і отримувати грошову винагороду у роботодавця, що забезпечуватиме практичне навчання. Друга модель – поквартальна, коли студент три місяці навчається за ущільненим графіком у навчальному закладі, а наступні три місяці працює та здобуває необхідні фахові практичні навички на виробництві. Така модель більш цікава роботодавцю, бо дає змогу вирішити проблему сезонності, періоду, коли необхідні додаткові руки. Питання позмінної роботи теж вирішується простіше. Така модель особливо актуальна для віддалених від навчальних закладів підприємств. Недоліком є виплата грошової винагороди студенту лише у період перебування на підприємстві. Сьогодні роботодавці не мають законодавчої бази, щоб розподілити виплати рівними частинами на весь навчальний рік. Це провокує студента шукати додатковий підзаробіток у періоди теоретичного навчання і суттєво погіршує його якість. Потрібно відмітити, що більшість студентів починають шукати роботу з другого-третього курсу. Самостійно їм влаштуватись за фахом дуже складно. Знань і часу не вистачає для роботи на профільних підприємствах. Більшість іде у сферу обслуговування. Саме тому, часто працевлаштувавшись не за фахом, молоді люди переглядають свої плани щодо майбутнього, навчання стає формальним і після його завершення випускники у фах вже не повертаються.

Висновки.

Отже, підводячи підсумки можна зазначити, що головними перевагами дуальної форми здобуття освіти є:

1. Для студента: можливість під керівництвом наставника на підприємстві здобути знання щодо особливостей роботи компанії, що в подальшому впливає на його рішення стосовно кар'єри; можливість виконувати роботу на основі реальних даних за допомогою новітніх засобів виробництва; ротація на підприємстві дає змогу ознайомитися з роботою різних цехів та відділів для подальшого вибору робочого місця; отримання заробітної плати під час навчання; – затребуваність та конкурентоспроможність на ринку праці.

2. Для закладу освіти: можливість вносити корективи в навчальні та освітні програми на основі інформації про новітні технології, які заклад освіти отримує завдяки співпраці з підприємством; підвищення фахового рівня педагогічних та науково-педагогічних працівників; престижність іміджу закладу освіти та привернення уваги більшої кількості абітурієнтів.

3. Для підприємства: підготовка кадрів, які відповідають запитам та реаліям компанії; економія часу на підготовку та адаптацію молодого працівника; можливість отримати талановитих студентів для підготовки їх до роботи на своєму виробництві; отримання додаткового робочого ресурсу за меншу фінансову винагороду; вирішення проблеми пошуку кваліфікованих кадрів; іміджеві переваги.

4. При підготовці фахівців для підприємств харчової промисловості варто застосовувати дві моделі з урахуванням місця розташування підприємства та специфіки його діяльності.

Що стосується переваг та основних проблеми дуальної форми освіти під час дії військового стану, то варто зазначити, що при її впровадженні у закладах освіти слід більше уваги звертати на: організацію якісної процедури відбору кандидатів на таке навчання; розробку компетентнісних критеріїв, які має мати кандидат; підвищення якості профорієнтаційної підготовки молоді; удосконалення корпоративної культури підприємства; призначення координаторів, відповідальних за комунікацію підприємства із закладом освіти з питань дуальної форми здобуття освіти; розробку процедури та критеріїв відбору наставників на робочому місці, враховуючи специфіку навчання на різних рівнях освіти; розробку інституту заохочень наставників та молодих працівників; на підприємствах середнього та великого бізнесу ввести як обов'язкову умову ротацію працівників; проведення заходів, спрямованих на недопущення дискримінаційних умов певним працівникам за будь-якою ознакою (стать, віросповідання, колір шкіри, матеріальний стан, соціально незахищені верстви населення тощо); сприяння стажуванню на виробництві педагогічних та науково-педагогічних працівників закладу освіти; обов'язковість укладання тристоронніх договорів (роботодавець – студент – заклад освіти); ретельну підготовку підприємства до дуальної форми освіти, оскільки за таких умов воно також виступає другою навчальною базою для молодих здобувачів освіти; моніторинг та аналіз причин відмов здобувачів продовжувати навчання, а в подальшому і можливість працювати в компанії; розробку процедури моніторингу якості організації навчання на робочих місцях у рамках дуальної форми освіти.

Таким чином, хоч війна і принесла багато нових випробувань, але це все ж таки шанс розвивати інститут дуальної форми здобуття освіти задля розвитку економіки нашої країни, адже ця форма здобуття освіти стає популярною серед студентів, роботодавців і закладів освіти, що сприяє її поступовому впровадженню та розвитку. Вона покликана налагодити ефективну співпрацю закладів освіти із ринком праці та створення реальної можливості впливу фахівців ринку на зміст освітніх навчальних програм. Створення гармонійних відносин між вищою школою та потребами на ринку праці дасть можливість не тільки забезпечити високий рівень кваліфікації випускника, зекономити кошти підприємству, а й водночас вирішити кадрові питання, підвищити рівень працевлаштування майбутніх професіоналів і зробити їх більш спроможними на ринку праці. Водночас дуальна форма здобуття освіти не повинна абсолютизуватися, а рішення про її впровадження та вибір спеціальностей, підготовка за якими буде здійснюватися за дуальною формою, має прийматися з огляду на потреби роботодавців та особливості національної економіки та законодавства, що і буде предметом наших подальших досліджень.

Бібліографічний список

- Амеліна, С. М., 2010. Особливості дуальної системи вищої професійної освіти у навчальних закладах Німеччини. *Проблеми трудової і професійної підготовки*, 15, с. 107–112.
- Андрейців, І., 2017. Що таке дуальна освіта і навіщо вона українцям. *Українська правда* [онлайн]. 16 лютого. Доступно: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/16/222630/> (дата звернення 31.05.2023).
- Кримчак, Л. Ю., 2019. Система дуальної освіти як умова якісної підготовки конкурентоспроможних професіоналів до ринку праці в Україні. *Інноваційна педагогіка*, 11(2), с. 83–86.
- Кюрчев, В. М. та Ломейко, О. П., 2018. Впровадження дуального навчання в освітній процес. *Удосконалення освітньо-виховного процесу в навчальному закладі*, 21, с. 4–9.

- Лазарева, Т. А., 2014. *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх інженерів-технологів харчової галузі до творчої професійної діяльності*. Доктор педагогічних наук. Дисертація. Харків.
- Міністерство освіти і науки України, 2019. *До 70 % навчання на виробництві і 30 % – в аудиторіях: уряд визначив, як в Україні впроваджуватимуть дуальну освіту* [онлайн]. Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/news/do-70-navchannya-na-virobnictvi-i-30-v-auditoriyah-uryad-viznachiv-yak-v-ukrayini-vprovadzhuvatimut-dualnu-osvitu> (дата звернення: 11.08.2023).
- Науково-методичний центр ВФПО, 2022. Дуальна форма здобуття освіти: успіхи та проблеми третього року запровадження пілотного проєкту у закладах вищої та фахової передвищої освіти України. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції*, 23 листопада 2022 р., Київ.
- Соболева, С. В. та Арестова, І. В. (заг. ред.), 2020. Упровадження сучасних освітніх технологій при підготовці кваліфікованих робітників. *Електронний зб. матеріалів Регіон. наук.-практ. семінару*, м. Черкаси, 24 квітня 2020 р. Біла Церква : БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України. [онлайн] Доступно: <<https://lib.iitta.gov.ua/723000/1/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%85%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%86%D1%96%20%D0%BA%D0%B2.%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2.pdf>>
- Тарасюк, І. В., 2018. Напрями модернізації професійної підготовки фахівців харчової промисловості в закладах професійної освіти. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*, 15, с. 16–21.
- Яковчук, О. Л., 2019. Перспективи розвитку дуальної системи здобуття вищої освіти в Україні. *Молодь і ринок*, 1, с. 111–116.

References

- Amelina, S. M., 2010. Osoblyvosti dualnoi systemy vyshchoi profesiinoi osvity u navchalnykh zakladykh Nimechchyny [Features of the dual system of higher vocational education in educational institutions in Germany]. *Problemy trudovoi i profesiinoi pidhotovky*, 15, pp. 107–112 [in Ukrainian].
- Andrejciw, I., 2017. Shho take dualna osvita i navishho vona ukrayincyam [What is dual education and why it is for Ukrainians]. *Ukrayinska pravda* [online] Available at: life.pravda.com.ua/society/2017/02/16/222630/ (Accessed 31.05.2023). [in Ukrainian].
- Kiurchev, V. M. and Lomeiko, O. P., 2018. Vprovadzhennia dualnoho navchannia v osvitnii protses [Implementation of dual education in the educational process]. *Udoskonalennia osvitno vykhovnoho procesu v navchalnomu zakladi*, 21, p. 4–9. [in Ukrainian]
- Krymchak, L. Yu., 2019. Systema dualnoi osvity yak umova yakisnoi pidhotovky konkurentospromozhnykh profesionaliv do rynku pratsi v Ukraini [The system of dual education as a condition for quality training of competitive professionals for the labor market in Ukraine], *Innovatsijna pedahohika*, 11(2), pp. 83–86. [in Ukrainian].
- Lazareva, T. A., 2014. *Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnikh inzheneriv-tekhnologiv kharchovoi haluzi do tvorchoi profesiinoi diialnosti* [Theoretical and methodical bases of preparation of future engineers-technologists of food branch for

- creative professional activity*]. Doktor pedahohichnykh nauk. Dysertatsiia. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, 2019. *Do 70 % navchannia na vyrobnytstvi i 30 % – v audytoriiakh: uriad vyznachyv, yak v Ukraini vprovadzhuvatymut dualnu osvitu* [Up to 70% of training on the job and 30% in classrooms: the government has determined how dual education will be implemented in Ukraine] [online] Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/do-70-navchannya-na-virobniectvi-i-30-v-auditoriyah-uryad-vyznachiv-yak-v-ukrayini-vprovadzhuvatimut-dualnu-osvitu> (Accessed 11.08.2023). [in Ukrainian]
- Naukovo-metodychnyi tsentr VFPO, 2022. Dualna forma zdobuttia osvity: uspikhy ta problemy tretoho roku zaprovadzhennia pilotnoho proiektu u zakladakh vyshchoi ta fakhovoi peredvyshchoi osvity Ukrainy [Dual form of education: successes and problems of the third year of the implementation of the pilot project in institutions of higher and professional pre-higher education of Ukraine]. *Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 23 lystopada 2022 r., Kyiv. [in Ukrainian]
- Sobolieva, S. V. ta Arestova, I. V. (ed.), 2020. Uprovadzhennia suchasnykh osvitnikh tekhnolohii pry pidhotovtsi kvalifikovanykh robitnykiv [Упровадження сучасних освітніх технологій при підготовці кваліфікованих робітників]. *Elektronnyi zb. materialiv Rehion. nauk.-prakt. seminaru*, m. Cherkasy, 24 kvitnia 2020 r. Bila Tserkva : BINPO DZVO «UMO» NAPN Ukrainy. [online] Dostupno: <<https://lib.iitta.gov.ua/723000/1/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%85%20%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%86%D1%96%20%D0%BA%D0%B2.%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2.pdf>>
- Tarasyuk, I., 2018. Napryamy modernizatsii profesynoy pidgotovky fahivciv kharchovoyi promyslovosti v zakladah profesynoyi osvity [Directions of modernization of professional training of food industry specialists in vocational education institutions]. *Naukoviy visnyk Instytutu profesyno-tehnichnoyi osvity NAPN Ukrainy. Profesynna pedagogika*, 15, p. 16–21. [in Ukrainian]
- Yakovchuk, O. L., 2019. Perspektyvy rozvytku dualnoi systemy zdobuttia vyshchoi osvity v Ukraini [Prospects for the development of the dual system of obtaining higher education in Ukraine]. *Molod i rynek*, 1, p. 111–116. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 30.05.2023 р.

Shymanovska-Dyanich L.M.

DUAL FORM OF EDUCATION IN TRAINING PERSONNEL FOR FOOD INDUSTRY ENTERPRISES: ADVANTAGES AND PROBLEMS

Recently, considerable attention of researchers in the field of training specialists for the food industry has been paid to the issue of using a dual form of education. Despite the fact that this form of education in Ukraine is a relatively new phenomenon, there is currently a rather rapid process of formation of the appropriate scientific school and opinion on this issue and

the expansion of practice and implementation. First, it makes it possible to improve the quality of higher education by bridging the gap between theory and practice. Secondly, it provides opportunities for employers to join the process of training future specialists through the modernization of traditional forms and methods of training. All this, ultimately, is a guarantee of improving the quality of training of specialists taking into account the requirements of employers. In addition, as experience shows, students of a dual form of education have more chances to get their first job after graduation, and higher education institutions thus increase their competitiveness in the market of educational services, through updating curricula that will be adapted to the needs of sub of economic entities. At the same time, institutions and organizations that cooperate with institutions of higher education within the framework of the organization of a dual form of education significantly increase their image and rating among consumers as advanced centers that support progressive forms of education.

At the same time, there are certain problems with the implementation of this form of education, in particular when training specialists for the food industry.

The purpose of this article is to generalize both the advantages and problems of the introduction of a dual form of education for personnel training for food industry enterprises and to develop recommendations for its improvement, particularly in wartime conditions.

Research methodology. The goal set in the article was achieved using the following research methods: logical generalization and scientific abstraction, structural analysis, analytical method.

The results. Dual education is designed to establish effective cooperation between educational institutions and the labor market and create a real opportunity for market specialists to influence the content of educational programs. Creating a harmonious relationship between the university and the needs of the labor market will provide an opportunity not only to ensure a high level of graduate qualifications, save money for the company, but also to solve personnel issues, increase the level of employment of future professionals and make them more capable in the labor market. At the same time, the dual form of education should not be absolute, and the decision on its implementation and the choice of specialties, for which training will be carried out in a dual form, should be made taking into account the needs of employers and the peculiarities of the national economy and legislation. The article highlights the main advantages and problems of the introduction of dual education, two forms of dual education are proposed for training personnel for food industry enterprises.

Practical significance of research results. The practical use of the proposed theoretical-applied approaches will increase the effectiveness of personnel training for food industry enterprises, and improve the process of implementing dual education.

Keywords: *dual form of education, educational institutions, food industry, production, educational process.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ланська Світлана Петрівна – доцент кафедри економіки праці, кандидат економічних наук, доцент, Маріупольський державний університет

Валерія Валеріївна Подунай – доцент кафедри економіки праці, кандидат економічних наук, доцент, Маріупольський державний університет

Цзянфу Є – Інвестиційний директор Zhenro Properties Group Limited (HK.06158), докторант, Західноукраїнський національний університет.

Зварич Ірина Ярославівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри міжнародної економіки, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль.

Бродовська Оксана Григорівна – кандидат економічних наук, доцент, докторантка кафедри міжнародної економіки, Західноукраїнський національний університет, Тернопіль

Сарбаш Сергій Миколайович – аспірант кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Маріупольський державний університет.

Шлапак Алла Василівна – завідувач кафедри міжнародної економіки, доктор економічних наук, доцент, Київський університет ім. Бориса Грінченка.

Булатова Олена Валеріївна – перший проректор, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, доктор економічних наук, Маріупольський державний університет.

Резнікова Наталія Володимирівна – професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, доктор економічних наук, професор Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Іващенко Оксана Андріївна – доцент кафедри менеджменту, маркетингу та публічного управління, кандидат економічних наук, доцент, Національна академія статистики, обліку та аудиту

Вишняков Олександр Вікторович аспірант кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Маріупольський державний університет

Шимановська-Діанич Людмила Михайлівна – завідувачка кафедри менеджменту, професор, доктор економічних наук, Полтавський університет економіки і торгівлі

Лозова Оксана Василівна – кандидат економічних наук, доцент, Полтавський університет економіки і торгівлі.

Барібіна Яніна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, Полтавський університет економіки і торгівлі .

Шимановська Віталіна Леонідівна – директор, Навчально-науковий інститут заочно-дистанційного навчання

Федоров Едуард Володимирович – аспірант кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Маріупольський державний університет .

Карпенко Олександр Іванович – здобувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Маріупольський державний університет.

Гапєєва Ольга Миколаївна – професор кафедри економіки та економічної безпеки, доктор економічних наук, доцент, Університет митної справи та фінансів.

Лизун Марія Володимирівна – професор кафедри міжнародної економіки, доктор економічних наук, Західноукраїнський національний університет.

Озарко Катерина Сергіївна – ст. викладач кафедри маркетингу, менеджменту, публічного управління та адміністрування; директор науково-дослідного інституту інфокомунікацій, кандидат економічних наук, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку.

Шкурят Марія Євгенівна – доцент кафедри економіки праці, кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Юровицький Ярослав Олегович – студент кафедри міжнародних економічних відносин, Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Завидовська Аліна Олегівна – студентка кафедри міжнародних економічних відносин, Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Тельнов Анатолій Сергійович – професор кафедри маркетингу, доктор економічних наук, Хмельницький національний університет.

Решміділова Світлана Леонідівна – доцент кафедри маркетингу, кандидат економічних наук, доцент, Хмельницький національний університет.

Саврасов Максим Віталійович – аспірант Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Вергун Володимир Антонович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Приятельчук Олена Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мітюшкіна Христина Сергіївна – доцент кафедри раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища, кандидат економічних наук, доцент, Маріупольський державний університет.

Абалмасова Валентина Володимирівна – аспірант кафедри загального менеджменту, Навчально-науковий інститут управління Маріупольського державного університету.

Безрук Денис Ігорович – здобувач ОС PhD кафедри економічної кібернетики, бізнес-економіки та інформаційних систем, Полтавський університет економіки і торгівлі.

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ЕКОНОМІКА»

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем права. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток правової науки, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом головного редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чий матеріал він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері права та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а головному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право» - два рази на рік.

Набір статей до друку у червні відбувається до **10 травня**.

Набір статей до друку у листопаді відбувається до **20 жовтня**.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 травня і 20 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений відповідно до Harvard Referencing style (British Standards Institution);
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються в електронному вигляді на електронну адресу visnyk-polit.hist@mdu.in.ua у форматі Microsoft Word 97-2010. Обсяг – від 6 до 10 сторінок, враховуючи рисунки, таблиці, перелік використаної літератури. Основний текст статті, перелік літератури та анотація – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- список використаної літератури, оформлений відповідно до **Harvard Referencing style (British Standards Institution)**;

– щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: « », дефіс це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію

«Недруковані знаки»;

– згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

– стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, посади, місця роботи, наукового звання;

– статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою;

– згода на обробку персональних даних за підписом автора (кожного з авторів окремо)..

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

УДК 331.5.024.5: 331.91

С. П. Калініна

ПРОГНОСТИЧНА ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ПРАЦІ

У статті розглянуто прогностичні аспекти функціонування ринку праці, під впливом яких формуються тенденції трудоворесурсного забезпечення національних економік, наведено порівняльну характеристику підходів до аналізу і прогнозування потреби в робочій силі, обґрунтовано важливість постійного моніторингу ринку праці, методів прогнозування і розвитку соціально-економічних процесів в системі регулювання ринку праці. Обґрунтовано важливість розробки полісценарних прогнозів, які базуються на систематичному моніторингу поточних і перспективних обсягів попиту і пропозиції праці.

Ключові слова: світовий ринок праці, міжнародні трудоворесурсні потоки, трудоворесурсне забезпечення, прогноз ринку праці, полісценарні прогнози, моніторинг ринку праці.

Текст статті.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (World Economic Forum, 2020). XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX. XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Колот та Герасименко, 2021), XXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Осіпова, 2021, с. 105)
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.

Бібліографічний список

- Колот, А. М. та Герасименко, О. О., 2021. *Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку: монографія*. К. : КНЕУ імені Вадима Гетьмана
- Осіпова, Л. В., 2021. Загострення проблем ринку праці в умовах глобалізації. *Вісник Хмельницького національного університету*, 1, с. 104–110.
- World Economic Forum, 2020. *The Future of Jobs. Report 2020*. [online]. Available to: <https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf>

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

References

- Kolot, A. M. and Herasymenko, O. O., 2021. *Pratsia KhKhI: filosofiia zmin, vyklyky, vektory rozvytku: monohrafiia [Work XXI: philosophy of change, challenges, vectors of development: monograph]*. K. : KNEU imeni Vadyma Hetmana. (in Ukrainian).
- Osipova, L. V., 2021. Zahostrennia problem rynku pratsi v umovakh hlobalizatsii [Exacerbation of labor market problems in conditions of globalization]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 1, s. 104–110. (in Ukrainian).
- World Economic Forum, 2020. *The Future of Jobs. Report 2020*. [online]. Available to: <https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf>

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Стаття надійшла до редакції __. __. 2022 р.

Kalinina S.

PROGNOSTIC PARADIGM OF THE GLOBAL LABOR MARKET DEVELOPMENT

The article is devoted to the analysis of key aspects of the world economy labor supply in the context of the world labor market development prognostic paradigm.

It is emphasized that at the current stage of world economic development, the importance of the world labor market development forecasting is increasing. This is the respond in advance to probable challenges of labor supply on a global scale in order to optimize the labor supply of national economies. Forecasting trends of the labor market development serves as the basis for the development of effective levers for managing international labor flows in the context of optimizing the labor supply of national economies.

It is emphasized that the prognostic paradigm serves as the basis for the application of a program-targeted approach to the labor market regulation at all levels, which based on the determination of long-term target orientations of the socio-economic development of states in accordance with world standards.

Taking into account the difference in approaches in global practice to the need for labor force analysis and forecasting, it was concluded that the development of multi-scenario forecasts, which are based on systematic monitoring of current and prospective volumes of labor demand and supply, is of particular relevance.

It is noted that the importance of predictive assessments and the determination of optimal ways of providing labor resources to national economies is growing due to the strengthening of the personnel shortage problem on a global scale against the background of growing labor resource dependence from developed countries.

Key words: *global labor market, international labor flows, labor supply, labor market forecast, polyscenarios forecast, labor market monitoring.*

(зразок)

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю _____

назва статті

у розділі «Історія» або «Політичні науки» (оберіть необхідне).

Відомості про Автора

(зразок заповнення, кожен автор заповнює окремо в електронному вигляді):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
Українською мовою	Булик Максим Володимирович – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.
Англійською мовою	Bulyk Maksym – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy, Mariupol State University.
ORCID (обов'язково!)	ORCID https://orcid.org/0000-0002-2536-0462
Scopus author ID (за наявності)	
Web of Science ResearcherID (за наявності)	
Джерела фінансування статті	Статтю підготовлено у межах виконання гранту ... Статтю підготовлено у межах виконання проєкту ... Статтю підготовлено у межах виконання держбюджетної теми ... Статтю підготовлено за власний рахунок
Чи є потреби в отриманні друкованого примірника Вісника	<u>Так</u> або <u>ні</u>
Контактні телефони автора, E-mail (обов'язково!), номер й адреса відділення Нової пошти	Вказати контактні телефони та адресу електронної пошти автора Вказати адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка (за потреби отримання друкованого примірника видання)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	
Контактні телефони автора, E-mail	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ /
дата

_____ /
підпис

_____ /
П.І.Б.

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо залученим до оброблення цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

«____» _____ 20__ року, _____ / _____
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)